

AR

Türkiye Bilimler Akademisi

Arkeoloji Dergisi

Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

38

ISSN: 1301-8566

e-ISSN: 2667-5005

ANKARA - 2026

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

www.tuba.gov.tr

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Sayı: 38
Volume: 38
2026

**TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi
Arkeoloji Dergisi**
*Turkish Academy of Sciences Journal of
Archaeology*

TÜBA-AR uluslararası hakemli bir dergi olup TUBİTAK ULAKBİM TRDİZİN, Avrupa İnsani Bilimler Referans İndeksi (ERIH PLUS) ve EBSCO-Art & Architecture Source database veritabanlarında taranmaktadır.

TÜBA-AR is an international refereed journal and indexed in the TUBİTAK ULAKBİM TRDİZİN, The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS) and EBSCO-Art & Architecture Source database.

Yayın Sahibi / Owner:

Türkiye Bilimler Akademisi Başkanlığı adına / on behalf of Turkish Academy of Sciences

Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER (Başkan / President)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Mete KURT

Teknik Editör / Tech. Editor

Prof. Dr. Haydar YALÇIN

Basın ve Halkla İlişkiler / Press & Public Relations

Asiye KOMUT

Grafik Tasarım / Graphic Design

Ali Buğra ERGİN

İletişim Asistanı / Communication Assistant

Büşra AYGÜN

Yayın Şekli ve Yayın Türü /

Publication Form and Publication Type

6 aylık, Türkçe / İngilizce. Yayın süresi yayınlı.
Biannual, Turkish/English. Common periodical.

Baskı: Tekses Ofset Matbaacılık, Ankara

Sayı: 38/2026 (500 adet)

Basıldığı Tarih: 30 Haziran 2026

ISSN: 1301 - 8566

e-ISSN: 2667-5005

**TÜBA-AR Yazışma Adresi
TUBA-AR Postal Address**

Türkiye Bilimler Akademisi
Maçka Kütüphanesi, Maçka Caddesi,
İTÜ Yabancı Diller Yüksekokulu,
(Maçka Silahhane Binası),
No:4, Şişli - İstanbul / TÜRKİYE
Tel: +90 0212 219 16 60
Faks: +90 212 514 99 96
E-posta - E-mail: tuba-ar[at]tuba.gov.tr
tubaar.tuba.gov.tr

**Türkiye Bilimler Akademisi
Turkish Academy of Sciences**

Vedat Dalokay Caddesi No: 112 06670
Çankaya- Ankara / TÜRKİYE
Tel: +90 312 442 29 03
Faks: +90 312 442 72 36
www.tuba.gov.tr

© Türkiye Bilimler Akademisi, 2026
© Turkish Academy of Sciences, 2026
(All rights reserved.)

Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz, CD ya da manyetik bant haline getirilemez.(Kaynağı belirtilmemiş görseller, makalelerin yazarlarına aittir.)

All rights are reserved. Except for the short citations, the manuscripts cannot be reproduced, converted into CDs or magnetic tape in any way without the written permission of the publisher. (All images without specific references can be accepted as authors' images)

Kapak Fotoğrafı

Ayasuluk Tepesi Güney Nekropolü Levha 2
(R. Çetin, 2025)

Veysel DAĞ ve ark.

**TÜBA-AR
TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ ARKEOLOJİ DERGİSİ**

TÜBA-AR, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından altı aylık olarak yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın politikası, kapsamı ve içeriği ile ilgili kararlar, Türkiye Bilimler Akademisi Konseyi tarafından belirlenen Yayın Kurulu tarafından alınır.

DERGİNİN KAPSAMI VE YAYIN İLKELERİ

TÜBA-AR dergisi ilke olarak, dönem ve coğrafi bölge sınırlaması olmadan arkeoloji ve arkeoloji ile bağlantılı tüm alanlarda yapılan yeni araştırma, yorum, değerlendirme ve yöntemleri kapsamaktadır. Dergi arkeoloji alanında yeni yapılan çalışmalara yer vermenin yanı sıra, bir bilim akademisi yayın organı olarak, arkeoloji ile bağlantılı olmak koşuluyla, sosyal bilimlerin tüm uzmanlık alanlarına açıktır; bu alanlarda gelişen yeni yorum, yaklaşım, analizlere yer veren bir forum oluşturma işlevini de yüklenmiştir.

Dergi, arkeoloji ile ilgili yeni açılımları kapsamlı olarak ele almak için belirli bir konuya odaklanmış yazıları “dosya” şeklinde kapsamına alabilir; bu amaçla çağrılı yazarların katkısının istenmesi ya da bu bağlamda gelen istekler Yayın Kurulu tarafından değerlendirir. Kazı ve yüzey araştırmaları da dahil olmak üzere, yeni yorum ve açılım getirmeyen, yalnızca malzeme tanıtımı içeren, ön rapor niteliğindeki yazılar dergi kapsamının dışındadır. Kültür tarihi açısından önemli bir yenilik getiren önemli buluntular “haber” olarak dergiye kabul edilebilir. Yazarlar dergiye makale gönderdiklerinde, söz konusu yazının daha önce, çeviri olarak bile başka bir yerde yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu kabul etmiş sayılırlar.

**TÜBA-AR
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES JOURNAL OF ARCHAEOLOGY**

TÜBA-AR is an international peer-reviewed journal published biannually by the Turkish Academy of Sciences (TÜBA). The decisions regarding editorial policy, scope and content of the journal is taken by the Editorial Board that determined by the Turkish Academy of Sciences Council

COVERAGE AND PUBLICATION PRINCIPLES OF THE JOURNAL

Principally, the TÜBA-AR journal covers all recent studies, comments, evaluations, and methods in archaeology, and in adjacent areas related to archaeology, without limitation to any periods or geographic regions. In addition to studies carried out in the field of archaeology, as a publication organ of an academy of science, the journal is open to all professional fields of the social sciences, provided that they are related to archaeology; it has also undertaken the function to create a forum covering recent interpretations, approaches, and analyses developing in these fields.

The journal may feature writings focused on a specific subject as a “file” in order to comprehensively cover new initiatives related to archaeology; and to this end, the Editorial Board decides whether contributions of invited writers are required, or evaluates any requests received in that context. Articles that do not introduce new interpretations and initiatives, but are rather in the form of a preliminary report containing only introductions to materials, including archaeological excavations and surface researches, are out of the scope of the journal. Important findings introducing significant innovations in terms of the cultural history can be accepted as pieces of “news”. When writers send articles to the journal, they are deemed to have agreed and undertaken that the article in question has not been published in any other journal, including its translations into any languages, and that it has not been submitted to any other journal for publication, including its translations.

TÜBA-AR

Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi
Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology

Kurucu (Founder)

Prof. Dr. Ufuk ESİN

Editörler (Editors)

Prof. Dr. Necmi KARUL (İstanbul Üni.) (Baş editör/ Editor in Chief)

Prof. Dr. Gül İŞİN (Akdeniz Üni.)

Prof. Dr. Vasıf ŞAHOĞLU (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Ali Akın AKYOL (Ankara HBV Üni.)

Prof. Dr. Eda TAŞÇI (Kütahya D. Üni.)

Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU (Van Y.Y. Üni.)

Prof. Dr. Rukiye AKDOĞAN (Çukurova Üni.)

Prof. Dr. Abdüsselam ULUÇAM (Karabük Üni.)

Prof. Dr. Fulya DEDEOĞLU (Ege Üni.)

Prof. Dr. Harun ÖZDAŞ (Dokuz Eylül Üni.)

Prof. Dr. Şakir ÇAKMAK (Ege Üni.)

Prof. Dr. Haydar YALÇIN (Ege Üni.)

Danışma Kurulu (Editorial Advisory Board)

Prof. Dr. Mustafa ADAK (Akdeniz Üni.) Prof. Dr. Sevinç GÜNEL (Hacettepe Üni.)

Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK (Ankara Üni.) Prof. Dr. Ralf von den HOFF (Freiburg Albert Ludwigs Üni.)

Prof. Dr. Serdar AYBEK (Dokuz Eylül Üni.) Prof. Dr. Mehmet İŞIKLI (Atatürk Üni.)

Prof. Dr. Ayşe AYDIN (Muğla Sıtkı Koçman Üni.) Prof. Dr. Yusuf Kağan KADIOĞLU (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Okşan BAŞOĞLU (Hacı Bayram Veli Üni.) Prof. Dr. Musa KADIOĞLU (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Christoph BERNIS (Hamburg Üni.) Prof. Dr. Selma KADIOĞLU (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ (Ankara Üni.) Prof. Dr. Metin KARTAL (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Nicholas CAHILL (Wisconsin-Madison Üni.) Prof. Dr. Sedef ÇOKAY-KEPÇE (İstanbul Üni.)

Prof. Dr. Thomas CORSTEN (Viyana Üni.) Prof. Dr. Taner KORKUT (Akdeniz Üni.)

Prof. Dr. Bahattin ÇELİK (Yıldırım Beyazıt Üni.) Doç. Dr. Erkan KONYAR (İstanbul Üni.)

Prof. Dr. Gül GÜRTEKİN DEMİR (Ege Üni.) Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Aiman DOSSYMBAYEVA (Avrasya Milli Üni.) Prof. Dr. Veli KÖSE (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL (Mersin Üni.) Prof. Dr. Antonio La MARCA (Calabria Üni.)

Prof. Dr. Osman ERAVŞAR (Akdeniz Üni.) Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ (Ege Üni.)

Prof. Dr. Yılmaz Selim ERDAL (Hacettepe Üni.) Prof. Dr. Arthur MULLER (Lille Üni.)

Prof. Dr. Zeynep KOÇEL ERDEM (Mimar Sinan Üni.) Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ-ÖĞÜN (Ankara Üni.)

Prof. Dr. Burçin ERDOĞU (Akdeniz Üni.) Prof. Dr. Aynur ÖZFİRAT (Artuklu Üni.)

Prof. Dr. Ayla Sevim EROL (Ankara Üni.) Prof. Dr. Felix PIRSON (Alman Arkeoloji Enstitüsü)

Prof. Dr. Bozkurt ERSOY (Ege Üni.) Prof. Dr. Gürcan POLAT (Ege Üni.)

Prof. Dr. Yaşar ERSOY (Yaşar Üni.) Prof. Dr. Brian ROSE (Pennsylvania Üni.)

Prof. Dr. Bekir ESKİCİ (Hacı Bayram Veli Üni.) Prof. Dr. Chris ROOSEVELT (Koç Üni.)

Prof. Dr. Massimo FRASCA (Catania Üni.) Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR (İstanbul Üni.)

Prof. Dr. Marco GALLI (Roma La Sapienza Üni.) Prof. Dr. R.R.R. SMITH (Oxford Üni.)

Prof. Dr. Özlem ÇEVİK GÜÇYILMAZ (Trakya Üni.) Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT (Hacı Bayram Üni.)

Prof. Dr. Billur TEKKÖK (Başkent Üni.)	Prof. Dr. Ömür Dilek ERDAL (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Gülsün UMURTAK (İstanbul Üni.)	Prof. Dr. Akın ERSOY (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Prof. Dr. Harun ÜRER (İzmir Katip Çelebi Üni.)	Doç. Dr. Özlem SİR GAVAZ (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Ünsal YALÇIN (Ruhr Üni.)	Doç. Dr. Farshid IRAVANI GHADİM (İsfahan Sanat Üni.)
Prof. Dr. Tayfun YILDIRIM (Ankara Üni.)	Doç. Dr. Sema Gündüz KÜSKÜ (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Prof. Dr. Anıl YILMAZ (İzmir Katip Çelebi Üni.)	Doç. Dr. Eylem ÖZDOĞAN (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Turgut YİĞİT (Ankara Üni.)	Doç. Dr. Ferudun ÖZGÜMÜŞ (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ (Atatürk Üni.)	Doç. Dr. Bülent ÖZTÜRK (Mimar Sinan Üni.)
Doç. Dr. Gülsün Çiler ALGÜL (İstanbul Üni.)	Prof. Dr. Hasan PEKER (İstanbul Üni.)
Doç. Dr. Levent ATICI (Nevada Üni.)	Doç. Dr. Evangelia PİŞKİN (ODTÜ)
Prof. Dr. Atilla BATMAZ (Ege Üni.)	Doç. Dr. V. Macit TEKİNALP (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Daniş BAYKAN (Trakya Üni.)	Prof. Dr. Cahit Çağlar YALÇINER (Çanakkale 18 Mart Üni.)
Prof. Dr. İbrahim ÇEŞMELİ (İstanbul Üni.)	Doç. Dr. Zeynep Emel EKİM (Medipol Üni.)
Prof. Dr. Çiler ÇİLİNGİROĞLU (Ege Üni.)	Dr. Öğr. Üyesi Dr. Rüstem BOZER (Ankara Üni.)
Doç. Dr. Zafer DERİN (Ege Üni.)	Doç. Dr. Çiğdem MANER (Koç. Üni.)
Prof. Dr. Lale DOĞER (Ege Üni.)	Dr. Öğr. Üyesi Sarp ALATEPELİ (İzmir Katip Çelebi Üni.)
Doç. Dr. Yiğit Hayati ERBİL (Hacettepe Üni.)	

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editör'ün Notu	6
<i>Editor's Note</i>	9

ÇİVİ YAZILI METİNLER IŞIĞINDA ANTİK MEZOPOTAMYA ŞİFA TANRIÇASI GULA ÜZERİNE BAZI YORUMLAR

Some Comments on the Ancient Mesopotamian

Healing Goddess Gula in Light of Cuneiform Texts.....11

Harun DUMAN

BATI KARADENİZ'DE YENİ KEŞFEDİLEN BİR ERKEN TUNÇ ÇAĞ YERLEŞİMİ: ÇAYLI HÖYÜK

A Newly Discovered Early Bronze Age Settlement in the Western

Black Sea Region: Çaylı Höyük..... 25

Emrullah KALKAN

ORTA ANADOLU'DAN PIEDMONT STİLİ BİR SİLİNDİR MÜHÜR: ALİŞAR HÖYÜK ERKEN TUNÇ ÇAĞI ÖRNEĞİ

A Piedmont-Style Cylinder Seal from Central Anatolia:

An Early Bronze Age Case from Alişar Höyü 47

M. Gökçe DEDE

KENTLEŞME OLGUSU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: SİNTAŞTA-PETROVKA ÖRNEĞİ VE İÇ BATI ANADOLU KARŞILAŞTIRMASI

An Evaluation of Urbanization Phenomenon:

Sintashta-Petrovka Case and its Comparison with Inland Western Anatolia69

Okan SEZER

**AYASULUK TEPESİ GÜNEY NEKROPOLÜ: ARKEOLOJİK VERİLERİ VE
TARİHSEL-KÜLTÜREL SÜREKLİLİK BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ**

*Ayasuluk Hill South Necropolis: Archaeological Data and Evaluation in the
Context of Historical and Cultural Continuity*97

Veysel DAĞ - Ramazan ÇETİN - Sinan MİMAROĞLU

**A STUDY OF TWO ARROWHEADS FROM
THE EXCAVATIONS AT KEF FORTRESS**

Kef Kalesi Kazılarında İki Ok Ucu İncelemesi133

İsmail COŞKUN - Yenal SÜRÜN

**SAKARYA MÜZESİ DEMİR ÇAĞI BRONZ KÂSELERİ VE
FRİG LOTUSLU KÂSELERİNİN BEZEMESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

*An Evaluation of Iron Age Bronze Bowls at the
Sakarya Museum and the Decoration of Phrygian Lotus Bowls*147

Handan YILDIZHAN

ASSYRIA'S EASTERN POLICY: THE KINGDOM OF ELLIPI

Assur'un Doğu Politikası: Ellipi Krallığı177

Şemsihan KAYA

**GOLD-GILDED GLASS ARTIFACTS PRODUCED WITH
THE SANDWICH GOLD-GLASS TECHNIQUE:
FINDINGS FROM PISIDIA ANTIOCHIA**

*Sandwich Gold-Glass Tekniğiyle Üretilmiş Altın Yıldızlı
Cam Eserler: Pisidia Antiokheia Buluntuları*195

Habibe UĞUZ

**HOLISTIC CONSERVATION OF KONAKLI POMAK HOUSES IN THE CONTEXT
OF TANGIBLE AND INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE**

*Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras Bağlamında
Konaklı Pomak Evlerinin Bütüncül Korunması*209

Emel EFE YAVAŞCAN - Cavit UĞURLU

EDİTÖRÜN NOTU

Türkiye'nin zengin arkeolojik mirasının farklı katmanlarına odaklanan güncel bilimsel çalışmaları bilim dünyasına kazandırmaya devam ediyoruz. TÜBA-AR Dergisi'nin 38. sayısını, bu çeşitliliği ve derinliği yansıtan özgün makalelerle okuyucularımızın beğenisine sunmaktan mutluluk duyuyoruz. Ayrıca TÜBA-AR Dergisi'nin dünyanın en büyük hakemli akademik özet ve atıf veri tabanı olan Scopus sisteminde dizinlenen (taranan) akademik dergiler arasına girdiğini de duyurmak istiyoruz.

2026 yılının bu sayısında; Anadolu'nun kadim geçmişine dair saha raporlarını, disiplinlerarası analizleri ve arkeolojik verilerin koruma altındaki güncel yansımalarını kapsamlı bir seçkiyle sizlerle buluşturuyoruz. Bu makalelerden ilki, antik Mezopotamya insanının tıp ve iyileşmeye bakış açısını çivi yazılı metinler ve dualar üzerinden irdeleyen nitel bir araştırmayı konu ediniyor. Makalede şifa tanrıçası Gula ve onunla özdeşleşen Nintinugga, Ninisina, Bau ve Ninkarrak gibi farklı isimlerin, dönemin toplumsal hafızasındaki yerini görüyoruz. Özellikle kadının doğurganlık ve şifa ile ilişkilendirilerek kutsallaştırıldığı bu yapıda, asû ve âsipû adı verilen hekimlerin deri çantaları, neşterleri ve bisturileriyle nasıl bir uygulama yürüttükleri; kötü rüyalardan fiziksel hastalıklara kadar geniş bir yelpazede dini ritüellerin ve rasyonel tıp pratiklerinin nasıl iç içe geçtiği detaylarıyla ele alınıyor.

Batı Karadeniz protohistorik dönem araştırmalarına ışık tutan Çaylı Höyük odaklı ikinci makalede, bölgenin oldukça az bilinen Erken Tunç Çağı yerleşim dokusuna dair nitelikli verilerin sunulduğunu görüyoruz. Filyos kültürünü yansıtan çanak çömlek ve yontma taş aletler üzerinden yapılan analizler, bölgenin iskân tarihi açısından önemli bilgiler sunuyor. Alishar Höyük'te bulunan 'piedmont stili' silindirik mührün incelendiği üçüncü makalede ise, eserin tipolojik, teknolojik ve ikonografik analizleri üzerinden Orta Anadolu'daki erken mühürleme pratiklerinin, uzun mesafeli kültürel etkileşimlerle nasıl bir referans noktası oluşturduğu ve 'taşra stili'nin' merkezi üretime karşı nasıl özgün bir dil geliştirdiği üzerinde duruluyor. Sintaşa-Petrovka kültürünün kentleşme ve ticaret bağlamında değerlendirildiği dördüncü makalede, prehistorik kentleşme olgusuna dair bölgesel karşılaştırmalarla desteklenen yeni önerilere yer veriliyor. Ayasuluk Tepesi Güney Nekropolü kazısını konu alan beşinci makalede ise, Klasik, Helenistik ve Bizans dönemlerini kapsayan, yedi farklı gömü tipinin bir arada bulunduğu geniş bir zaman diliminde, farklı sosyal sınıfların ortak bir nekropolü kullanma biçimleri ve bu çeşitliliğin kültürel süreklilik içindeki rolü arkeolojik verilerle ele alınıyor.

Urartu arkeolojisine dair altıncı makalede, Kef Kalesi'nin "Büyük Salon" bölgesinde bulunan çakmaktaşı ve demir ok uçları üzerinden, Urartulu zanaatkarların silah tasarımındaki malzeme çeşitliliğinin ve bölgeler arası etkileşimin ortaya konduğunu görüyoruz. Sakarya Müzesi koleksiyonundaki bronz kâselerin analiz edildiği yedinci makalede, Frig, Asur ve Akhaimenid atölyeleri arasındaki sanatsal bağın, lotus motifleri üzerinden Hitit mirasıyla ilişkilendirilen yeni ve özgün bir kuramsal çerçeveye sunulduğunu; kâselerin 'elit mezar' kontekstlerine işaret eden yüksek teknolojik seviyesini görüyoruz.

Yeni Asur Devleti'nin doğu politikasında stratejik bir aktör olan Ellipi Krallığı'nın siyasi konumu ve kültürel etkileşiminin yazıtlar üzerinden değerlendirildiği sekizinci makalede, Zagros coğrafyasındaki yerel siyasi oluşumların Assur politikası üzerindeki etkinliğine dair kapsamlı bir okuma fırsatı buluyoruz. Pisidia Antiokheia'da bulunan cam eserlerin ele alındığı dokuzuncu makalede ise, özellikle Bizans dönemi mimari süslemesinde kullanılan altın varaklı tesseralar üzerinden Anadolu cam işçiliğinin üretim ve işlev boyutunun aydınlatıldığını ve yerel yapı stoğundaki zenginliğin ortaya konmasına şahit oluyoruz.

Son olarak, Kapadokya'daki göç kökenli Pomak evlerinin mimari ve kültürel dokusunu ele alan onuncu makale, somut ve somut olmayan mirasın bütüncül korunmasına dair sürdürülebilir bir model önerisi geliştiriyor.

TÜBA-AR Dergisi'nin 38. sayısına kıymetli makaleleri ile katkıda bulunan tüm araştırmacılara ve derginin hazırlanmasında büyük bir özveriyle emek veren yayın kurulu üyelerimize en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Prof. Dr. Necmi KARUL
Baş Editör

EDITOR'S NOTE

We continue to bring current scientific studies focusing on different layers of Türkiye's rich archaeological heritage to the scientific world. We are pleased to present the 38th issue of TÜBA-AR Journal of Archaeology to our readers with original articles reflecting this diversity and depth. We would also like to announce that TÜBA-AR Journal is among the academic journals indexed (scanned) in the Scopus system, the world's largest refereed academic abstract and citation database.

In this issue of 2026, we present you with a comprehensive selection of field reports on the ancient past of Anatolia, interdisciplinary analyzes and current reflections of archaeological data under protection. The first of these articles deals with a qualitative study that examines the ancient Mesopotamian people's perspective on medicine and healing through cuneiform texts and prayers. In the article, we see the place of different names such as Gula, the goddess of healing, and Nintinugga, Ninisina, Bau and Ninkarrak, who identified with her, in the common memory of the period. Especially in this structure, in which women are made divine by being associated with fertility and healing, how physicians called *asû* and *âsipû* carry out a practice with their leather bags and scalpels is discussed in detail; how religious rituals and rational medicine practices are intertwined in a wide range from bad dreams to physical diseases.

In the second article focused on Çaylı Höyük, which sheds light on Western Black Sea protohistorical period studies, we see that qualified data on the very little known Early Bronze Age settlement texture of the region are presented. Analyses made on pottery and chipped stone tools reflecting the Filyos culture provide important information in terms of the settlement history of the region. In the third article examining the 'piedmont style' cylinder seal in Alişar Höyük, it is emphasized how the early sealing practices in Central Anatolia created a reference point with long-distance cultural interactions and how the 'rural style' developed a unique language against central production through the typological, technological and iconographic analyzes of the work. The fourth article, in which the Sintaşta-Petrovka culture is evaluated in the context of urbanization and trade, includes new proposals supported by regional comparisons on the phenomenon of prehistoric urbanization. In the fifth article on the excavation of the Southern Necropolis of Ayasuluk Hill, the ways in which different social classes used a common necropolis and the role of this diversity in cultural continuity in a wide period of time, covering the Classical, Hellenistic and Byzantine periods, where seven different burial types were together, are discussed with archaeological data.

In the sixth article on Urartian archaeology, we see that through the flint and iron arrowheads located in the "Great Hall" area of Kef Castle, the variety of materials and inter-regional interaction in the weapon design of Urartian craftsmen are revealed. In the seventh article, in which the bronze bowls in the Sakarya Museum collection are analyzed, we see that the artistic connection between the Phrygian, Assyrian and Akhaimenid (Achaemenid) workshops is presented with a new and original theoretical framework associated with the Hittite heritage through lotus motifs; we see the high technological level of the bowls, which points to the 'elite tomb' contexts.

In the eighth article, in which the political position and cultural interaction of the Ellipi Kingdom, a strategic actor in the eastern policy of the Neo-Assyrian State, are evaluated through inscriptions, we have the opportunity to read extensively about the effectiveness of local political formations in the Zagros geography on Assyrian policy. In the ninth article, in which the glass artifacts in Antioch of Pisidia are discussed, we witness the illumination of the production and function dimension of Anatolian glasswork and the revealing of the richness in the local building stock, especially through the gold leaf tesserae used in the architectural decoration of the Byzantine period.

Finally, the tenth article, which deals with the architectural and cultural texture of the Pomak houses of migration origin in Cappadocia, develops a sustainable model proposal for the holistic protection of tangible and intangible heritage.

We would like to express our sincere thanks to all researchers who contributed to the 38th issue of TÜBA-AR Magazine with their valuable articles and to our editorial board members who worked with great devotion in the preparation of the journal.

Prof. Dr. Necmi KARUL
Editor in Chief

ÇİVİ YAZILI METİNLER IŞIĞINDA ANTİK MEZOPOTAMYA ŞİFA TANRIÇASI GULA ÜZERİNE BAZI YORUMLAR

SOME COMMENTS ON THE ANCIENT MESOPOTAMIAN HEALING GODDESS GULA IN LIGHT OF CUNEIFORM TEXTS

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 24 Nisan 2026	Received: April 24, 2026
Hakem Değerlendirmesi: 4 Mayıs 2025	Peer Review: May 4, 2025
Kabul: 18 Haziran 2026	Accepted: June 18, 2026

DOI: 10.22520/tubaar.1937216

Harun DUMAN*

Özet

Bu makale, antik Mezopotamya insanının tıp ve iyileşmeye bakış açısını dua ve ilahi metinlerden anlamaya yönelik nitel bir araştırma makalesidir. Buna göre Çivi yazılı arkeolojik materyaller incelenerek tanrıça ile ilgili bölümler üzerine yorumlar yapılmıştır. ilahi metinler ve dualar incelendiğinde tanrıçanın Gula, Nintinugga, Ninisina, Bau/Baba ve Ninkarrak adlı isimleri vardır. Dönemin insanına göre fayda veren şey kutsaldır. Buna göre kadının doğurganlık ve göğüslerinden süt akması regl dönemi gibi nedenlerden dolayı dönemin insanı kadına kutsallık atfederek bir de şifa tanrıçası yaratmıştır. Dönemin tıbbi uygulamaları, dini ritüeller ile iç içe geçmiştir. Hasta olan kişi, güzel kıyafetler ve güzel yemeklerle tanrıçaya dualar ederek iyileşme talep etmiştir. Çivi yazılı metinler incelendiğinde tıbbi uygulamaları asû veya âsipû denilen hekimlerin üstlendiği görülmüştür. Bir hekimin nasıl görüldüğü veya yanında neler taşıdığı da metinlerden anlaşılmıştır. Buna göre hekim deri bir çanta, neşter ve bisturi gibi tıbbi aletleri yanında taşımaktadır. İnsanların dış hastalıklarının yanında psikolojik rahatsızlıklarına, gördükleri kötü görüntülere ve kötü rüyalara da bakan hekimler, bir şeytan kovucu olarak bazı dini ritüeller ile bu rahatsızlıkları ortadan kaldırdıkları görülmüştür. Bunların yanında tanrıçanın köpek ile ilişkilendirildiği ve tapınaklarında köpek beslendiği görülmüştür. Bunun muhtemel sebebi de köpeğin salyasının yaraları iyileştirmeye yardımcı olduğuna inanıldığı için olabilir. Ayrıca köpek ısırılması sonucu kuduz tehlikesine karşı yine tanrıçadan yardım talep edildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Gula, Antik Mezopotamya Tıbbı, Hekim, Köpek.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Develi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayseri / Türkiye.
e-posta: harunduman@kayseri.edu.tr ORCID: 0000-0002-9477-8248

Bu makalenin atf künyesi / *How to cite this article*: Duman, H. (2026). Çivi yazılı metinler ışığında antik mezopotamya şifa tanrıçası Gula üzerine bazı yorumlar. *TÜBA-AR*, 38, 11-23. <https://doi.org/10.22520/tubaar.1937216>

Abstract

This article is a qualitative research study aimed at understanding the ancient Mesopotamian people's perspective on medicine and healing through prayers and religious texts. Accordingly, comments have been made on the sections pertaining to the goddess based on an examination of cuneiform archaeological materials. An examination of the sacred texts and prayers reveals that the goddess is known by the names Gula, Nintinugga, Ninisina, Bau/Baba, and Ninkarrak. What is beneficial to the people of that era is sacred. Accordingly, because of reasons such as a woman's fertility, the flow of milk from her breasts, and her menstrual cycle, the people of that era attributed sacredness to women and created a goddess of healing. Medical practices of the time were intertwined with religious rituals. The sick person would pray to the goddess, offering fine clothing and delicious food, in hopes of recovery. An examination of cuneiform texts reveals that medical practices were carried out by physicians known as *asû* or *âsipû*. The texts also provide insight into what a physician looked like and what items he carried with him. Accordingly, the doctor carries medical instruments such as a leather bag, a scalpel, and a surgical knife (lancet) with him. Physicians who treated not only physical ailments but also psychological disorders, as well as the distressing visions and nightmares people experienced, were known to perform certain religious rituals to exorcise demons and alleviate these conditions. In addition, it has been observed that the goddess was associated with dogs and that dogs were kept in her temples. A likely reason for this may be the belief that dog saliva helps heal wounds. It has also been observed that people sought the goddess's help to ward off the danger of rabies following a dog bite.

Keywords: Gula, Ancient Mesopotamia Medicine, Physician, Dog

Paleolitik dönemden itibaren ilk insanlar, kadınları; doğurganlık, göğüslerinden süt akması ve adet döneminde vücudun kanayıp tazelenme veya yenilenme özelliklerinden dolayı kutsal saymış ve buna bir mucize gözüyle bakmışlardır. Büyük ihtimalle kadına atfedilen bu özelliklerden dolayı ortaya çıkan doğaüstü varlık olan tanrıçalar, tarih öncesi dönemlerden kalma arkeolojik buluntular dâhil olmak üzere, yazılı metinlerin ortaya çıktığı dönemlerde bile tapınım bakımından hep önemli konumlarda olmuştur. Antik Mezopotamya’da İnanna/İstar tapınımı çok yaygın iken, komşu memleketlerde genel olarak önde gelen tanrıçalar şu şekildedir; İsis ve Sekhmet Mısır’da; Kibele, Kubaba, Hepat Anadolu’da; Hera, Demeter, Artemis ve Athena Yunanistan’da; Magna Mater, Juno, Minerva ve Diana Roma’da önemli tapınımlar görmüş tanrıçalardır. Coğrafyalar farklı olsa da bu tanrıçaların ortak özellikleri şifa ve iyileştirme ile daima bağlantılı olmuştur (Azarak, 2024, s. 247–248).

Antik çağ uygarlıklarında hastalıkların sebebi ilahi bir ceza olarak görülmüştür. Çok tanrılı bir inanç sistemine sahip olan dönemin insanları, hastalıklara karşı ortak bir tepki göstermişlerdir. Bu da tedavinin yanında dini ritüeller olmuştur. Ortaya çıkan arkeolojik kalıntılar da yıllar geçtikçe deneme yanılma yoluyla antik çağ insanının tıp uygulamalarında geliştiğini ortaya koymuştur. Antik çağ Mezopotamya insanı için de aynı şeyler geçerlidir. Sümerlerden kalan tabletler incelendiğinde birçok hastalık ismi ve tedavi yöntemi yazıldığı görülür. Vücudu bir bütün olarak ele alan Sümerlere göre hastalıklar, yukarıdan aşağıya veya baştan aşağıya doğru yayılırdı. Bazı lokal hastalıklar hakkında bilgilere de ulaşmak mümkündür. Deri ve sindirim sistemi ile ilgili hastalıkların yanında tüberküloz ve sarılık gibi hastalıklara ve tedavi yöntemlerine de rastlanılmıştır. Sümerlerden devrıldıkları kültür ve bilgiyi daha da genişleten Akad, Babil ve Asurlular, tıbbi uygulamalar konusunda daha ileri gitmişlerdir. Tıbbi eğitim için okullar açılmış ve hem tabip hem de kâhin sayılan kişileri bu okullarda eğitmişlerdir. Tıbbi uygulamaların yanında dini ritüeller şeklinde de hastalıklara karaciğer falları ile en azından spiritüel bir müdahale de geliştirmişlerdir (Altunay, 2019, s. 6–55; Böck, 2020; Uncu, 2013, s. 110).

Sümer, Akad, Babil ve Asur gibi antik Mezopotamya toplumları hakkındaki çoğu bilgileri çivi yazılı tabletlerden elde etmekteyiz. Bu toplumların yazdıkları ve günümüze kadar ulaşan bu tabletler sayesinde kendi dönemleri hakkında önemli bilgilere ulaşmaktayız. Çivi yazılı tabletler incelendiğinde antik Mezopotamya tıbbi ve tıp uygulamaları hakkında önemli bulgulara erişmemiz mümkündür. Yapılan incelemeler sonucunda antik Mezopotamya toplumlarının etrafındaki somut ve soyut olaylara veya kavramlara kutsallık atfettikleri görülmüştür.¹ Bu anlayıştan tıbbi uygulamalar ve şifa arama da etkilenmiştir. Buna göre isimlerine *asû* (hekim) denilen *Gula* (Büyük Olan), *Ninisina* (İsin’in Hanımı) *Bau/Baba* ve *Nintinugga* (Ölüleri Diriltan Hanım) (Kağnıcı, 2024) adlı 4 tane şifa tanrıçası var etmişlerdir. Buna ek olarak Orta Babil Döneminden kalan bazı metinlerden *Ninkarrak* ismi de Gula ile bağlantılı olarak geçer. Fakat Gula ismi genel olarak hem kişisel isimlerde hem de çivi yazılı metinlerde daha baskın geçmektedir. Ninkarrak ismi ise daha resmi bir kullanıma sahiptir (Devecchi, 2025, s. 2–3).

Yukarıdaki bilgilere ek olarak Hurriler’in, Sümerlerden devrıldıkları ve Hititler tarafından Hurrilerden ödünç alınan şifa ile ilişkilendirilen Tanrıça İlhara’ya (Laroche, 1946, s. 51) özel olarak değinmekte fayda vardır. Bu tanrıça, Mezopotamya bölgesinden Hurrilere, oradan da Hititlere ait Kizzuwatna bölgesinde tapınım görmüştür (Popko, 1995, s. 98). Eski Babil Döneminden itibaren ise bu tanrıçanın tapınımı Küçük Asya’ya yayılmıştır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda bu tanrıçaya kurban verildiği saptanmıştır (Murat, 2009, s. 160). Hititlerin dini inancında komşu memleketlerden alınan tanrı ve tanrıçaların isimleri değişse de işlevleri değişmez (Doğan-Alparslan, 2009, s. 119). Dolayısıyla Hititlerin burada Mezopotamya dini inancından etkilendiklerini görüyoruz. Bu bağlamda antik Mezopotamya’da yeşeren şifa tanrıçası kültürünün Hititlere de sirayet ettiği sonucunu çıkarabiliriz. Bu konuda önemli örneklerden bir tanesi de Hitit dininde büyü ve sağlık ile ilişkilendirilen Tanrıça *Kamrušepa*’dır. Ana görevi hastaları iyileştirmek ve doğumda annelere yardımcı olmaktır (Taracha, 2009, s. 115). Ayrıca Ebe ve hanelerin koruyucu rolü de katıldığında Şifa Tanrıçası Gula ile benzerlikler gösterir (Kırçıl & Arıkan, 2024, s. 464; Taracha, s. 150).

¹ Jacobsen, antik Mezopotamyalıların kutsal anlayışı hakkında şöyle der: “*Numinous/Kutsal, hem isim ve hem de karşılaşılan kutsal gücün dışsal biçimi olarak tecrübe etmenin karakteristik tarzından dolayı, en kadim Mezopotamyalı bile güç kendini açığa çıkardığı görüngünün adını ve biçimini alma eğilimindeydi.*” Bkz.: (Jacobsen, 2017, s. 17).

Ana konumuz olan Tanrıça gu2-la2 Gula'nın ismi Eski Akad Döneminde belgelenmiş olup, Erken Hanedanlık Dönemi ile III. Ur Döneminde de görülmektedir. İsmi Ebu şalabik, Fara/şuruppak tanrı listelerinde yer bulmuştur. Gula'nın ismi şahıs adları olarak da kullanılmıştır. III. Ur Döneminde Gula, ebelik ile de özdeş hale getirilmiştir. Ayrıca doğum ile de ilişkilendirilmiştir: "Titiz elleriyle adil yönetici Gula, göbek kordonunu kestiğinde (bebeğin) kaderini belirlesin" (Böck, 2014, s. 31). Böylelikle normalde Enlil tarafından belirlenen kader, bu cümleden de anlaşılacağı üzere Gula tarafından da belirlenir hale gelmiştir. Gula'nın ana tapınağı Ė-gal-mah (Yüce Saray) Ėsin'deydi. Fakat Asur, Babil, Borsippa, Nippur, Lagaş, Larsa, Umma, Ur ve Uruk gibi yerlerde de tapınağı mevcuttu (Lenzi, 2011, s. 243).

Amaç ve Yöntem

Bu alışma, Türkiye'de antik Mezopotamya şifa tanrıçası Gula ile ilgili literatürdeki sınırlı sayıdaki araştırmaya katkı sağlamak amacıyla yazılmıştır. Bu konuda yapılan çalışmaların genel tıp tarihi ve tıbbi uygulamalar şeklinde şekillendiği grlmştir. Bundan dolayı çalışma, mikro açıdan hem şifa tanrıçasını hem de dini ritüeller ekseninde dönemin insanının tıp ve tıbbi uygulamalara bakış açısını ortaya çıkarmasından dolayı önemlidir. Öte yandan uluslararası literatürde de dini metinlerden yola çıkılarak tıbbi bilgilere ulaşılması konusuna da katkı sağlanmıştır. Bu bağlamda çalışma, dönemin dini uygulamaları ve ilahi figürleri ışığında dönemin tıbbi uygulamalarına ulaşmak için her iki alanı da karşılaştırarak bir yorum getirmiştir. Ana kaynak olarak antik Mezopotamya döneminin ilahilerini içeren Benjamin R. Foster'in "Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature" adlı eserden yararlanılmıştır. Buradan alınan çivi yazılı metinler Türkçeye tercüme edilmiş ve dönemin insanının tıbbi uygulamaları ve dini ritüelleri; sosyal, kültürel ve dini yaşantılarına hakim olunmakla farklı yorumlar vasıtasıyla anlaşılmaya çalışılmıştır. ivi yazılı metinlerin kırık ve okunmaz yerleri de ya boş bırakılmış [...] ya da literatüre hakim olmak kaydıyla (?) işaretleriyle doldurulmaya çalışılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Babil şehrinin büyücüsü ve limi olan Bullutsa-rabi tarafından Gula'ya söylenen bir ilahide tanrıça hakkında çok önemli bilgilere ulaşmaktayız. Bu bağlamda Gula'nın isimleri, babası, eşi, görevleri ve kudretinden bahsedilir. Metnin en göze çarpan ifadeleri şu şekildedir:

Ben bir aristokratım, ben bir hanımefendiyim, ben grkeimliyim, ben yceyim, konumum yüce, ben kadınısı, ben onurluyum, tanrıçalar arasında stnm. Gökyüzünde yıldızım büyük, yeraltında da adım. Benden söz edilmesi hoştur. İnsanlar, sağlıklı yaşam ve şifalı dokunuşum hakkında konuşurlar. Benim büyük adım Nintinugga'dır. Benim eşim, yüce Enlil'in oğlu kudretli Ninurta²'dir. ... Ben bir doktorum, iyileştirebilirim, tüm (şifalı) otları yanımda taşırım, hastalıkları uzaklaştırırım, sağlık veren büyüler içeren deri çantayla kendimi kuşatırım, iyileştirici metinleri yanımda taşırım, insanlığa şifa veririm. Saf pansumanım yaraları hafifletir, yumuşak bandajım hastalıkları giderir. Gözlerimi kaldırdığımda ller hayata döner, ağzımı açtığımda felçler kaybolur. ... Antu³ beni doğurdu, bana sadakatle baktı, Bana adil öğütler verdi ve beni kadınısı çekicilik ile donattı. Bana genç kızlık sevincini verdi ve benim için her şeyi mkemmelleştirdi. Babam Anu, adını kendi adından esinlenerek bana verdi. Beni kardeşlerim arasında üstün kıldı. Aps'daki⁴ Ea⁵ bana tüm bilgeliğini verdi. Elindeki tablet kalemini bana bağışladı. Tıp sanatını, tanrıların sırlarını bana emanet etti. Enlil beni güçlü oğluna layık gördü. Ben, göklerin ve yeraltının hanımı Gula'yım. ... Ölüleri yeraltı dünyasından diriltirim. Deri anta, neşter ve lancet/bisturi

² Ninurta veya Ningirsu, antik Mezopotamya'da toprağın efendisi sayılan tanrı. Sürülerin çoğalması, toprağın bereketli olması ile ilişkilidir. Ayrıca savaşçı özellikler de gösterir. Anzu/Zu'nun çaldığı Kader Tabletleri'ni geri alması ile ünlüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Lurker, 2004, s. 137).

³ Antu veya Antum, Sümerce KĖ, Akadça *antu* denilen yaratıcı tanrıça. Gök Tanrısı An/Anu'nun eşidir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Jordan, 2004, s. 21).

⁴ Aps veya ABZU, deniz, derin su veya yeraltındaki kozmik sulara hükmeden Abs/Abzu'nun tezahürü olan kozmik bölge. Onun bu bölgesini daha sonra Enki/Ea devralmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Civil et al., 1968, s. 194–195).

⁵ Sümerce EN.KĖ, Akadça Ea denilen Antik Mezopotamya sular ve bilgelik tanrısı. İnsanların dostu olarak tufan efsanesinde insanlığa yardım etmiş, insanı yaratmıştır. Eridu şehrinde tapınımı vardır. Eşinin adı Damkina, oğlunun adı da Babil ulusal tanrısı Marduk'tur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Espak, 2006; Kramer, 2000).

ile kendimi donatırım. Yorgunları inceler, hastaları izler, yaraları [...] Ben sağlığın hanımıyım. Ben bir hekimim, bir kâhinim, bir şeytan kovucuyum, [...] durumda olan kimseyle ilgilenirim (Lambert, 1967, s. 118-121-125-129).

Yukarıdaki metinden anlaşıldığı üzere Gula, tanrıçalar arasında konumu iyi yerdedir. “Gökyüzünde yıldızım büyük” denmekten kasıt büyük ihtimalle gökyüzündeki bir cisimle özdeşleşmesidir. Bu yıldız köpek takım-yıldızı olabilir. Bunun sebebi aşağıda daha net açıklanacaktır. Metin, Gula’nın ailesi hakkında da bilgi vermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda Hava Tanrısı Enlil’in oğlu Ninurta ile evli olması Gula’yı önemli bir konuma getirmektedir. Yine aynı şekilde Gula’ya atfedilen şifa ve sağlık gibi terimler bu metinde net bir şekilde dile getirilmektedir. Şeytan kovucu olması hasebiyle ayinlerde de isminin anıldığı anlaşılar. Ayrıca neşter ve bisturi gibi tıbbi aletlerin antik Mezopotamya’da bilindiğini bize göstermesi açısından da bu metin değer kazanmaktadır.

Yukarıdaki bilgilere ek olarak yine Bullutsa-rabi tarafından yazılan ilahinin devamında tanrıçanın sağlık ve tıp ile ilişkisi açığa çıkar:

Ben hekimim, hayat kurtarıyorum. Her otu taşıyorum, hastalıkları defederim. Çuvala (bile) hayat veren büyüler ile kuşanırım. (İnsanı) iyi eden metinler taşıyorum. İnsanlığa sağlık veririm. (Benim temiz sargılarım yarayı iyileştirir. Benim yumuşak bandajım ağrıları dindirir. Ben muayene ettiğimde can çekişen hasta kendine gelir. Benim bir sözümle güçsüz kişi ayağa kalkar. Ben merhametliyim, [ben] naziğim [...] ... Güçsüz olana merhamet ederim, yoksula bolluk veririm, bana saygı duyana hayat bahşederim. Yollarımı izleyenin yolunu düzeltirim; ben yüce olanım, Anu’nun kızı, anne Ba’u, halkın hayatıyım. ... Antu beni doğurdu, bana sadakatle değer verdi. ... Bana hekimlik sanatını, tanrıların sırrını emanet etti. ... Merhametliyim, (duaları) uzaklardan duyarım, ölüleri yeraltı dünyasından geri getiririm, deriden yapılmış çantayla kuşanırım. Ben bıçak ve neşter [...], yorgunları ziyaret eder, hastalara göz kulak olurum, yarayı açarım (?). Ben hayatın efendisiyim, ben bir hekimim, ben bir kâhinim, ben bir şeytan kovucuyum, hesaplamalarda uzmanım, kimse bana tek bir kama bile açıklamadı. ... Senin ilahiliğinden korkan kuluna merhamet et. Söylediklerine kulak verin, dua ederken yanında olun. Yalvarışını kabul edin, sözlerini dinleyin. (Yargı) koltuklarınıza oturun ve davasını karara bağlayın. Kafasındaki karışıklığı giderin, karanlığını aydınlatın. Yas kıyafetlerini çıkarsın, (normal) giysilerini giysin. O uysal ve alçakgönüllü kulun, yüce ilahiliğinizin değişmez emriyle ömrü uzasın. Ey Gula, yüce hanım, yardımcın Ninurta olsun. Onun adına, muhteşem eşin olan o kudretli tanrı adına şefaet et. O, Bullutsa-rabi’ye şifa versin, her gün senin önünde diz çöksün (Foster, 1996, s. 583-591).

Yukarıda Bullutsa-rabi’nin bir duasını görmekteyiz. Bu duanın orijinal metninde Bullutsa-rabi, Tanrıçanın neredeyse bütün özelliklerine atıfta bulunur. Fakat konu gereği özellikle tıp ve iyileştirme ile ilgili metinlere odaklandığımızda Gula’nın dönemin insanının gözünde tıp ve iyileştirme konusunda ne kadar önemli olduğunu net bir şekilde görmekteyiz. Bu bağlamda büyülerin iyileştirmelerde ve tedavilerde kullanıldığını takip edebiliyoruz. Temiz giysiler ile yaraların mikrop kapmayacağı söylenmiş ve yaralar için bandaj kullanıldığı da aşikâr hale gelmiştir. Yine dönemin hekimlerinin Gula vasıtasıyla hastaları muayene ettiklerini de anlıyoruz. Dini bağlamda tanrıçaya saygı göstermenin de iyileşmenin bir basamağı olduğu anlaşılmıştır. Yine metinde geçen “tanrıların sırları” kısmından anlıyoruz ki hekimlik bilgisinin çok değerli olduğu ve bunun tanrıların bir sırrı olarak hekimlere verildiği, bu bağlamda hekimlere önem verildiği anlaşılmıştır. Deriden yapılmış çanta taşıyan tanrıçanın dönemin hekimleri hakkında da tıbbi aletlerini ve ilaçlarını böyle bir çantada taşıdıkları anlaşılabılır. Bir exorcist (şeytan kovucu) olarak tanrıçanın ve hekimlerin görevlerinin ruhsal sorunları olan hastalar veya öyle oldukları düşünülen kişiler ile ilgilendikleri de anlaşılmıştır. Burada yine antik Mezopotamya günlük yaşamında dini ritüellerin önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Elbette ki burada din ve tıp iç içe geçmiş bir halde karşımıza çıkmaktadır. Bıçak ve neşter ile ilgili bölümün kırık olması hasebiyle ne demek istendiği anlaşılmamakla birlikte o dönemde bu tür tıbbi aletlerin kullanıldığını da metinden anlıyoruz. Metinde geçen kama sözcüğünün tıbbi bağlamda diş dolgusu için kullanıldığı varsayılabilir. Fakat böyle bir uygulamanın varlığı tartışmalıdır.⁶ Bütün bunların sonunda Bullutsa-rabi, tanrıçaya yalvararak

⁶ Yine de Foster, “*Bu ifade, uğurlu (uygun) zamanların hesaplanmasına ya da acının ne kadar süreceğinin öngörülmesine gönderme yapıyor olabilir.*” şeklinde açıklama yapmıştır. Bkz.: (Foster, 1996, s. 590).

araya şefaathçi de koyarak kendisi hakkında iyileştirme talebinde bulunur. Buradan da anlaşılan, tıbbi uygulamalardan sonra belki de daha hızlı iyileşme veya tedavisi olmayan bir hastalık konusunda dönemin insanları, tanrı veya tanrıçalardan dua yoluyla yardım istemişlerdir.

Yine Puzriş-Dagan arkeolojik bölgesinde çıkarılan metinlerden tanrıçaya ait çok önemli bilgilere ulaşmaktayız:

En azından Amar-Sin'in 3. saltanat yılına kadar Gula'nın költünü desteklemek için her ay devletten 30 koyun alınmaktaydı. Çeşitli köpek bakıcıları, Gula'nın köpekleri için ölü koyunlar topluyordu. Hekimler Nawir-İlum ve Şu-Kabta, Nippur'da Nintinuga'ya adak (gümüş) sunuları için talepte bulunanlar olarak görev yapıyordu. Hekim Ubartum ve Şulgi-Bāni, Ninisina'ya gönderilmek üzere besili koyunların dağıtımında talepte bulunanlar olarak görev yapıyordu. Tapınaklarda Gula tapınaklarının baş yöneticileri, örneğin Lugal-iti ve Ğirini-İsa veya Ninisina tapınaklarının baş yöneticileri mevcuttu. Bunların yanında at bakıcıları, rahipler de mevcuttu (Tsouparopoulou, 2020, s. 15).

Antik Mezopotamya tedavi usulünde günümüzden farklı bir yol izlenmekteydi. Hayatlarının neredeyse her yerinde dini öğelere yer veren dönemin insanı, tıbbi tedavilerde de ayin ve ritüelleri kullanmaktaydı. Çünkü onlara göre hastalıklar kötü ruhlar ve şeytani varlıklardan kaynaklanırdı. Hastalık fiziksel bir hastalık ise asû (hekim) denilen şifacı uygun tedaviyi uygulardı. Hastalık büyüsel veya hastaya bir şeyin musallat olduğu düşünülürse āšipu (büyücü) devreye girerdi. Bu bağlamda tanrı veya tanrıçalara ritüeller vasıtasıyla dualar edilir ve “eğer bir adam acı çekerse” şeklinde başlayan büyüsel tedavi metinleriyle çare aranırdı. Teşhis edilen hastalıklar da özel ritüeller ile iyileştirilmeye çalışılır ve ritüellerde Gula'ya bira, un, bal, hurma, ekmek ve tereyağı gibi yiyecek ve içecekler sunulurdu. Bu dini ritüellerin ardından hastanın gerçek tedavisi için zemin hazırlanmış olurlardı (Morkoç, 2022, s. 452).

Gula hakkında en şaşırtıcı şeylerden bir tanesi tanrıçanın köpek ile bağlantısıdır. Köpek, ilk evcilleştirilen hayvan olarak bilinir. Yapılan kazılar neticesinde antik Mezopotamyalıların köpek ile tanışması MÖ 12.500-9500 yıllarına dayanır. Köpeği diğer evcil hayvanlarla resmettikleri çizimler de mevcuttur (Alonso & Cuesta, 2024, s. 134). Diğer toplumlarda da şifa veya sağlık ile bağlantılı olan kişiler ve tanrı-tanrıçalar arasında ilişki kurulmuştur. Örneğin antik Yunan'da Askleipos'un simgesi yılan olmasına rağmen bazen köpek⁷ de olmuştur. İncil'de geçen ve Lazarus ile aynı kişi olduğu düşünülen aziz Roch, bir köpek tarafından kurtarıldıktan sonra köpeğe iyileştirme gücü vermiştir. Kıbrıs'ta da Tanrıça Astarte'nin tapınağında kutsal köpeklerin tutulduğu kayıtlar ortaya çıkarılmıştır (Watanabe, 2017, s. 691-694). Ayrıca Hititlerde de köpek yavrusunun arınma ritüellerinde iyileşmek için kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur (Collins, 1992).

Antik Mezopotamya'da köpek, farklı bağlamlarda da kullanılmıştır. Etana ve Kartal mitini tasvir ettiği varsayılan bir Akad silindir mühründe iki köpeğin, kartalın sırtında uçan Etana'ya baktıkları resmedilmiştir. Ninova'da yapılan kazılar neticesinde küçük köpek figürinleri keşfedilmiştir. Yine bir silindir mühürde bir köpeğin bir çatıda yürüdüğü resmedilmiştir. Bir Kudurru taşında ise bir tahtta oturan tanrıçanın yanında oturan bir köpek resmedilmiştir. Bu tanrıçanın Gula olduğu varsayılır. Çivi yazılı metinlerde de bunu destekleyen cümleler vardır. Örneğin: “Esabad'ı geçen köpek: O bir elçidir. Gula onu sorgulamak için gönderir”. Yine aynı şekilde Gula'nın arındırıcı özelliklerine atıfta bulunan bir metinde şöyle denir: “Eğer Gula'nın köpeğine dokunursa, o temiz olur”. Yine aynı şekilde Gula'ya ait olduğu iddia edilen bir tapınak kazısında bir köpeğe ait buluntulara rast gelinmiştir. Bunlara ek olarak Gula'nın bir diğer ismi olan Ninisina'ya ait tapınaklara “Köpeğin Evi/Köpek Evi” denmekteydi (Watanabe, 2017, s. 689-690-693).

Köpeğin bekçi gibi koruyucu olarak algılanması ve şifa tanrıçasının bir habercisi ve yoldaşı olmasının yanı sıra antik Mezopotamya'da olumsuz yönleri de vardı. Onlar genellikle güvenilmeyen ve tehlikeli hayvanlar olarak görülürlerdi. Köpeğin bu kötü ünü birçok çivi yazılı metinde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin bir Sümer atasözünde: “*Kader, ısırmaı çok iyi bilen bir köpektir*” denir. Asur krallarından Asurbanipal'e ait

⁷ Lidyalı Coğrafyacı olan Pausanias, Askleipos'un bir heykelini şöyle tasvir eder: “*Asklepios heykeli, Atina'daki Olimpos Zeus'unun yarısı büyüklüğünde olup fildişi ve altından yapılmıştır; yazıt, Arignoto'sun oğlu Paroslu Tharsymedes tarafından yapıldığını belirtir. Tahtta oturmuş, elinde bir asa tutarken, bir eli yılanın başının üzerinde, yanında da bir köpek yatmaktadır.*” Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Vilela, 2023, s. 471).

kraliyet yazıtlarında da köpeklerin gömülü cesetleri çıkarıp, parçalayıp yedikleri yazmaktadır. Bu bağlamda yazıtlarda: “*Köpekler, onun cesedini gömülmeden parçalasınlar*” gibi söylemler de bulunmaktadır. Bunların yanında köpeğin ısırması sonucu kuduz olmak da köpeği korkutucu yapmıştır. Tabi bir köpek tarafından ısırılan ve kuduz olan birisi de elbette şifayı yine tanrıçada arayacaktır. Çivi yazılı metinlerde Ninurta-Pāqidāt adlı bir kişinin kuduz olmasıyla ilgili şöyle bir cümle vardır: “*O, Ninurta-Pāqidāt bir köpek tarafından ısırıldı ve iyileşmek için Şifa Tanrıçasının evine yani İsin’e gitti*” (Vilela, 2023, s. 460–466).

Köpeğin Gula ile ilişkisi ilk başta şaşırtıcı gelebilir. Bunun için bu ilişkiyi biraz irdelemekte fayda vardır. Akad, Babil ve Asur gibi Antik Mezopotamya toplumları, Sümerlerden devraldıkları dini inançları bakımından gayet basit düşünerek kendilerine ilah-ilaheler yaratmış veya herhangi bir nesneye kutsallık atfetmişlerdir. Örneğin hurma onlar için değerli bir besleyicidir. O halde onlara faydası olduğu için bir hurma tanrısı da olmalıdır. Taş serttir ve onlara normal gelir. Fakat hem sert ve hem de renkli bir taş gördüklerinde işte o anda o taş kutsal tezahür⁸ eder (Jacobsen, 2017, s. 17–18). Öte yandan antik Mezopotamya’da tanrılar da insan formundaydı (Roets, 2020, s. 10). Kendilerinin özelliklerine benzer şekilde bazı hayvanlarla da ilişkili olmuşlardır. Örneğin Marduk, yılan veya ejderha ile yan yana resmedilir. Su ile ilişkili olan Enki/Ea, balık ile, İnanna/İştār savaşçı özelliğinden dolayı Aslan ile temsil edilir.⁹ Onlara göre aşağıda olan bir şey yukarıda yani tanrısal bölgede de vardır. O yüzden Gudea, rüyasında tapınak çizimini kendilerinin tapınaklarına benzer şekilde gördüğünü söylemiştir. Bu bağlamda düşündüğümüzde Gula’nın köpek ile ilişkisi belki de yaralanan insanların köpekler tarafından yalanmasıdır. Köpeklerin bu davranışını fark eden dönemin insanı, köpek salyasındaki yaralanmalara iyi gelebilecek bileşenlerin ihtimalini düşünmüş olsa gerek ki köpeği Gula ile ilişkilendirmiştir (Alonso & Cuesta, 2024, s. 142). Aynı şekilde Gula gök cisimleri ile de ilişkilendirilmiştir. Babilli gök bilimcilerin göksel incelemelerini kaydettikleri MUL.APİN’de¹⁰ Gula, MULSUHUR.MAŞ2 olarak geçer. Bu da The Goat/Capricornus/Oğlak Takımyıldızı olarak denk gelir. Yine MUL.APİN’de: “*Oğlak Takımyıldızının önünde duran Köpek Takımyıldızıdır*” şeklinde bir açıklama da bulunur (Hunger & Steele, 2019, s. 133).

Gula’ya dört ilahi adlı çivi yazılı metinde psikolojik olarak kendini iyi hissetmeyen hasta, uygulamalı olarak bir büyü ve dua ritüeli ile iyileşmeyi umar:

Büyü. Gula, yüce hanım, şefkat dolu anne, saf göklerin sakini, sana yakardım, hanım; ortaya çık ve beni dinle! Seni aradım, sana döndüm, tanrımın ve tanrıçamın eteği gibi senin eteğine sarıldım. Çünkü davaları yargılamak, hüküm vermek senin elindedir? Çünkü yaşatmak ve esenlik sağlamak senin elindedir. Korumaya, bağışlamaya ve kurtarmaya gücü yeten sensin. Gula, yüce hanım, şefkatli anne, gökyüzünün sayısız yıldızları arasında sana döndüm; kulaklarım sana dönük. Benden güzel yemeği kabul et, yakarışımı al, seni öfkeli tanrıma, öfkeli tanrıçama, bana karşı öfkeli ve kızgın olan şehrimin tanrısına göndermeme izin ver. Gördüğüm bir görüntü ve rüya yüzünden korkuyorum, bu yüzden karanlığa gömülüyorum. Gula, yüce hanım, şefkatli anne, E-KUR’da Enlil olarak bilinen şöhretli emrinin sözüyle ve değişmeyen sarsılmaz merhametinle; öfkeli tanrım barışsın, kızgın tanrıçam sakinleşsin; öfkeli olan, bana karşı kalbi öfkelenen, kıpkırmızı olan şehrimin tanrısı sakinleşsin, öfkelenen yumuşasın. Gula, yüce hanım, benim için şefaet eden sensin. Tanrılar kralı Marduk’a, merhametli efendime, benim için şefaet et; hayat ver! Koruman geniştir, uzlaşman güçlüdür. Bana refah ve yaşam bolluğu bahşet! Senin büyüklüğünü gerçekten yücelteceğim, övgülerini gerçekten söyleyeceğim. Gula’ya Elin Kaldırılması Duası (Mullo-Weir, 1929, s. 3–4).

Devamında ise tanrıçaya atfedilen özellikler şöyle sıralanır: Danışman, kâhin, arındırıcı rahibe, tanrı ve insanın büyücü rahibesi. *Nintinuga*, tüm halkları yatıştıran, ölüye hayat veren kadın, *Ninkarrak*; siyah büyücülüğe karşı büyüün efendisi, çarpma işlemlerinin hesaplarını yapan, *Kuribba*; şiddeti yenen, öfke-

⁸ Mircea Eliade, kutsalın bir şeyde ortaya çıkmasını Hiyerofani kelimesi ile açıklar. Bu terim antik Mezopotamya dini inanışlarını açıklamakta büyük kolaylık sağlamakta ve kısaca “*kutsalın tezahürü*” anlamına gelir. Bkz.: (Eliade, 2018, s. 39–40).

⁹ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: (Watanabe, 2002).

¹⁰ Antik Mezopotamyalıların göksel inceleme konusunda dönemine göre çığır açtıkları göksel inceleme serisidir. İçeriğinde göksel cisimler ve isimleri mevcuttur. Ayrıca göksel kehanetler de vardır. Bu bağlamda bir diğer göksel inceleme serisi olan *Enūma Anu Enlil*’i tamamlayıcı bir yapısı vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Hunger & Pingree, 1989).

nin düşmanı, *Meme*; kanunların yaratıcısı, *Memeşigga*; yeryüzünü ve gökyüzünü şekillendiren, *Amaşubalbi*; şefkatli anne, bedeni yatıştırıcı, *Gigimşigga*; silahların yaratıcısı, iyi ve koruyucu tanrının bahşedeni, *Lammaşigga*; toprağı şekillendiren, iyi bir koruyucu ruh bahşeden, *Mah*; Aşur'un önünde yürüyen, tanrılar arasında en şöhretli olan, *Ninisinna* ve *Nintinugga*; kara kafalılarının (insanların) annesi, *Bau*; hasta kalbe hayat büyüsünü yapan, *Damu*; sinirleri/damarları/tendonları kopmuş adamı saran, *Gunura*; toprağın bekçisi olan, *Amaşumaha*; E-KUR'un eczacısı, *Amaşubalbi*; her şeyin annesi, *Tubeintubaşag*; E-gal-mah'ın kalbinin tanınmış habercisi, Baş ağrısı, diş ağrısı, kalp rahatsızlıkları, bağırsak rahatsızlıkları, göz hastalığı, veba, kaşıntı(?), (kötü hastalıkları iyileştiren). Bütün bunların yanında tanrıçanın en belirgin özellikleri ve sıfatları şu şekilde sıralanır; bağışlayıcı, kâhin, hastalıkların bağıını gevşeten, iyileştiren, rahatlama büyülerini yapan, yaşamın tılsımlarını okuyan, sıkıntı ve ıstırapları gideren, danışman, bütün her şeyi arındıran ve saflaştıran, krallığın kurucusu, dağıtıcı, işaretleri açığa çıkaran, arabulucu/uzlaştırıcı, insanların yakarışlarını duyan, yaşam veren, halkın feryadına koşan, sevinç ve duanın hanımı, utançları ortadan kaldıran, günahları silen, düşünceli ve yeterli olan.¹¹

Kadının eskiçağlardaki konumu göz önüne alındığında Gula'ya "yüce hanım" denmesi şaşırtmasa gerek. Ayrıca kadın olması hasebiyle şefkat özelliği de yüklenmiş durumdadır. Antik Mezopotamya insanının gözündeki ilahi varlıklar gökyüzünde yaşadığı için kendisine "saf göklerin sakini" denmiştir. Gökyüzünün sayısız yıldızından kasıt ise gökyüzündeki göksel cisimlerdir. Büyük ihtimalle yukarıda değindiğimiz gibi dua ederken kişi, Gula'nın gökyüzünde tezahür ettiği yıldızla bakarak dua eder. Dua eden kişi, gördüğü kötü bir rüyanın iyiye yorumlanması veya kötü sonuçlarından sakınmak için tanrıçadan yardım ister durumdadır. Buradan yine anlıyoruz ki Gula, sadece fiziksel yaralara bakmaz, ruhsal olarak da insanlara rahatlama bahşeder durumdadır. E-KUR (Dağ Evi-Yüce Ev) Sümerlerin ulusal tanrıları Enlil için yaptıkları bir tapındır. Enlil'in önemi Sümerler için çok fazla olmasından dolayı yakarış metninde Gula'nın sözleri ve emirleri Enlil'in sözleri ve emirleri olarak algılanarak önem kazandırılır. Devamında ise tanrıçanın belki de alanında olmayan bir özelliğinden dolayı aracı olması istenir. En sonunda da dua eden kişi niyetini açığa çıkararak Babil ulusal tanrısı Marduk'un kendisini affetmesi için tanrıçadan şefafta ister.

Sonuç

Bu makalede antik Mezopotamya şifa tanrıçası Gula'ya için söylenen ilahiler, dualar ve ritüellerde kullanılan metinler üzerinden dönemin insanların tıp ve tıbbi uygulamalara bakış açısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda paleolitik dönemlerden itibaren ilk insanların yaptığı gibi dönemin insanı da kadına kutsallık atfederek tıp gibi bir alanda da kadının bir tanrıça olması gerektiğini düşünmüştür. Gula'nın yanında tanrıçaya; Ninisina, Nintinuga, Bau/Baba ve Ninkarrak gibi isimler de vermişlerdir. Ayrıca komşu memleketlere de özellikle Hititlere İlhara ve Kamruşepa isimleriyle bu inançlarını geçirerek oralarda da tanrıça ve şifa ile ilişkisi pekişmiştir.

Çivi yazılı metinlerin incelenmesi sonucunda Gula'nın bir tanrıça olması hasebiyle iyileşme isteyen birinin bazı ritüeller eşliğinde tanrıçaya dua ettiğini veya başka bir tanrı-tanrıçadan dualarının kabul olması için aracı olmasını istediği görülmüştür. Bundan dolayı denilebilir ki antik Mezopotamya tıbbi uygulamalarında dini ritüeller tamamlayıcı bir rol oynamıştır. Bunun sebebi ise dönemin insanının belirsizlik karşısında bir dayanak araması olarak özetlenebilir. Yani geleceğin kaotik durumu göz önüne alındığında dönemin insanları kendilerine göre ilahi bir pencereden yardım almaya çalışmışlardır. Çünkü Onların gözünde tıp ve iyileşme, herkesin bilemeyeceği sadece tanrıların bilebileceği bir gizli bilgiydi. Bu bağlamda Gula tapınaklarına ve rahiplerine önem artmıştır.

Yine çivi yazılı metinler incelendiğinde antik Mezopotamya insanının tıbbi uygulamaları ve bu uygulamalarda kullanılan tıbbi nesnelerin de bazılarında rast gelinmiştir. Buna göre en iyi uygulama duadır. Tanrıça yanında taşıdığı deri çantanın içinde dua metinleri taşır, bunlarla insanları iyileştirir. Bunun yanında tanrıçanın neşter ve bisturi gibi tıbbi aletlerle de kendini donattığı görülmüştür. Bu bağlamda dönemin hekiminin aslında yanında neler taşıdığı sonucu da çıkarılabilir. İnsanların dış hastalıklarının yanında hekimlerin psikolojik hastalıklara da baktıklarını tanrıçaya yapılan dualardan anlıyoruz. Buna göre gördüklerini varsay-

¹¹ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: (Mullo-Weir, 1929).

dıkları kötü bir görüntü veya bir rüyadan dolayı tanrıçaya danıştıkları ve rahatlama aradıkları görülmüştür. Bunun için hastaya şeytan kovucu olduğuna inanılan ritüeller uygulanırdı. Ayrıca yaraların iyileşmesi için ve mikrop kapmaması için temiz kıyafet ve bandaj da kullanıldığı görülmüştür.

Antik Mezopotamya insanının dini algılama şekli farklıdır. Ona faydalı olan bir şeyde kutsal tezahür eder. Örneğin kamış faydalı ise bir kamış tanrısı veya bir taş diğer sıradan taşlardan farklı ise o taşta kutsal tezahür eder. Bu bağlamda Gula'nın köpek ile ilişkisi de köpeğin salyasının iyileştirici özelliği olabilmesine olan inançtan dolayıdır. Bundan dolayı köpek, tanrıçanın tapınaklarında beslenmiştir. Köpek salyasının iyileştirici gücü modern bağlamda güven verici olmadığı bilinse de dönemin insanları ve hatta diğer toplumlarda da bu inanç baskın gelmiştir. Bunun sebebi ise muhtemelen köpeğin ilk evcilleştirilen hayvan olması ve bir bekçi görevi görmesinden dolayı uzun zamanlar boyunca insana yoldaşlık etmesi olabilir. Bunun yanında köpek tarafından ısırılan birisi de kuduz olması ihtimaline karşı yine tedavi için tanrıçanın tapınağına giderdi.

Extended Abstract

SOME COMMENTS ON THE ANCIENT MESOPOTAMIAN HEALING GODDESS GULA IN LIGHT OF CUNEIFORM TEXTS

This study has been written to fill the gap in the Turkish literature regarding the ancient Mesopotamian healing goddess Gula. It has been observed that studies conducted on this subject have generally focused primarily on general medical history and medical practices. Therefore, this study is significant from a micro perspective as it reveals both the characteristics of the healing goddess and the perspective of the people of that period on medicine and medical practices within the context of religious rituals. On the other hand, in the international literature, obtaining medical information based on religious texts has often been regarded as an unfavorable approach, and a gap has emerged in the literature on this matter. In this context, this study brings a different interpretation by comparing both fields in order to understand the medical practices of the period in light of the religious practices and divine figures of that era.

Bibliography Review

Benjamin R. Foster's work entitled "Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature," which contains hymns from the ancient Mesopotamian period, has been utilized as the primary source.

Method

Cuneiform texts obtained from this source have been translated into Turkish. An attempt was made to understand the medical practices and religious rituals of the people of that period through different interpretations by gaining insight into their social, cultural, and religious lives. This study utilized qualitative research methods. The broken and unreadable parts of the cuneiform texts have either been left blank [...] or, where the existing literature permits, filled in with question marks (?).

Findings and Discussion

"I am an aristocrat, I am a lady, I am majestic, I am exalted, my status is exalted, I am feminine, I am honorable, I am supreme among the goddesses. My star is great in heaven, my name is known in the underworld. It is sweet to speak of me. Men speak of my healing touch and the life I bestow. My great name is Nintinugga. My husband is Ninurta, son of the exalted Enlil. I am a healer; I can cure. I carry all the (healing) herbs with me; I ward off diseases; I surround myself with a leather pouch containing health-bestowing spells; I carry healing texts with me; I bring healing to humanity. My pure dressing soothes wounds; my soft bandage dispels diseases. When I lift my eyes, the dead return to life; when I open my mouth, paralysis vanishes. Antu gave birth to me, watched over me with loyalty, gave me just counsel, and adorned me with sexuality. I raise the dead from the underworld. I equip myself with a leather bag, a scalpel, and a lancet. I examine the weary, tend to the sick, and tend to the wounded ... I am the Lady of Health. I am a physician, a seer, an exorcist; I examine what lies within [...]."

As can be understood from the text above, Gula holds a prominent position among the goddesses. The phrase "*my star in heaven is great*" most likely refers to her identification with a celestial body. This star is the constellation Canis Major. The reason for this will be explained more clearly below. The text is also significant for the information it provides about Gula's family. In this context, her marriage to Ninurta, the son of the Sky God Enlil, elevates Gula to an important position. Similarly, terms associated with Gula, such as healing and health, are clearly articulated in this text. It is understood that her name was invoked in rituals due to her role as a demon-exorcist. Furthermore, this text gains significance as it demonstrates that medical instruments such as scalpels and lancets were known in ancient Mesopotamia.

“I am a physician, I can save lives. I carry every herb, I ward off diseases. I am girded with spells that give life (even) to a sack. I carry texts that heal (people). I give health to humanity. My clean garments heal wounds. My soft bandages ease pain. When I examine, the dying patient recovers. At a single word from me, the weak person rises to their feet. I am merciful, [I am] gentle [...]. I show mercy to the weak, I give abundance to the poor, I grant life to those who revere me. I set right the path of those who follow my ways; I am the exalted one, daughter of Anu, mother Ba’u, the life of the people. Antu bore me, she valued me with devotion. She entrusted to me the art of healing, the secret of the gods. I am merciful, (I hear prayers) from afar, I bring back the dead from the underworld, I am girded with a leather pouch. I am the knife and the lancet [...], I visit the weary, I attend to the sick, I open the wound (?). I am the mistress of life, I am a physician, I am a diviner, I am an exorcist, I am skilled in calculations, no one has explained to me even a single cuneiform sign. Show mercy to your servant who fears your divinity. May he grant healing to Bullutsa-rabi, may he kneel before you every day.”

Above, we observe a prayer by Bullutsa-rabi. In the original text of this prayer, Bullutsa-rabi makes reference to nearly all attributes of the Goddess. However, when we focus specifically on texts related to medicine and healing as required by the subject matter, we clearly see how important Gula was in the eyes of the people of that period regarding medicine and healing. In this context, we observe that incantations were used in healing and treatments. It was stated that wounds would not become infected with clean garments, and it has become evident that bandages were used for wounds. We also understand that the physicians of the period examined patients through the intercession of Gula. It is understood that showing respect to the goddess in a religious context was also a step toward healing. Furthermore, we understand from the phrase “*secret of the gods*” mentioned in the text that medical knowledge was highly valuable; it was bestowed upon physicians as a divine secret, according them great importance in society.

Conclusion

This article attempts to reveal the perspective of the people of that period on medicine and medical practices through the examination of hymns, prayers, and texts used in rituals dedicated to Gula, the ancient Mesopotamian goddess of healing. As a result of examining cuneiform texts, it has been observed that, given that Gula was a goddess, individuals seeking healing would pray to her accompanied by certain rituals, or request another god or goddess to act as an intermediary for their prayers to be accepted. Therefore, it can be stated that religious rituals played a complementary role in ancient Mesopotamian medical practices. When cuneiform texts are examined, some of the medical practices of ancient Mesopotamian people and the medical instruments used in these practices are revealed. Accordingly, the primary practice was prayer. Additionally, it has been observed that the goddess equipped herself with medical instruments such as scalpels and lancets. In this context, one can also deduce what physicians of that period actually carried with them. From the prayers made to the goddess, we understand that physicians treated not only external diseases but also psychological ailments.

Kaynakça

- Alonso, A. N. & Cuesta, S. V. (2024). Dogs and the city: Medicine and public health in ancient Mesopotamia. I. Zoccarato, A. Grandis, & Mario Piero Marchisio (Ed.), *World association for the history of veterinary medicine* (s. 134–147) içinde. Fondazione Iniziative Zooprofilattiche E Zootecniche Brescia.
- Altunay, D. (2019). *Antik dönem tıp aletleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Azarak, L.U. (2024). Ancient art of women in the Greek and Roman world: From Sorcery to chiropractic-from goddess to healer woman. *Nusbd*, 12(1), 246–256.
- Böck, B. (2014). *The Helaing Goddess Gula: Towards an understanding of ancient Babylonian medicine*. Brill.
- Böck, B. (2020). *Antik Mezopotamya'da tıp*. Aktüel Arkeoloji. 08 Haziran 2026 tarihinde <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/antik-mezopotamya-da-tip> adresinden alınmıştır.
- Civil, M., Gelb, J., Landsberger, B., Oppenheim, A. L. & Reiner, E. (1968). *The Assyrian dictionary of the oriental institute of the University of Chicago* (AII-Vol. 1). Oriental Institute of the University of Chicago. <https://doi.org/10.1086/371305>
- Collins, B. J. (1992). The puppy in Hittite ritual. *The Oriental Institute of the University of Chicago*, 136, 1–13.
- Devecchi, E. (2025). Gula as Ninkarrak in the middle Babylonian onomastics. *Kaskal*, 2, 1–6. <https://doi.org/10.30687/KASKAL/2036-5845/2025/02/001>
- Doğan-Alparslan, M. (2009). Hitit dini ve tanrıları. M. Alparslan (Ed.), *Hititolojiye giriş* (s. 119–127) içinde. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.
- Eliade, M. (2018). *Dinler tarihine giriş* (L. A. Özcan Çev.). Alfa Yayınları.
- Espak, P. (2006). *Ancient Near Eastern gods Enki and Ea : Diachronical analysis of texts and images from the earliest sources to the Neo-Sumerian period* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Tartu University.
- Foster, B. R. (1996). *Before the Muses: An anthology of Akkadian literature*. CDL Press.
- Hunger, H. & Pingree, D. (1989). *MUL.APIN: An astronomical compendium in cuneiform*. Archiv für Orientforschung Beiheft 24; Verlag Ferdinand Berger and Söhne.
- Hunger, H. & Steele, J. (2019). *The Babylonian astronomical compendium MUL.APIN*. Routledge Press.
- Jacobsen, T. (2017). *Karanlığın hazineleri: Mezopotamya dininin tarihi* (S. Erduman Çev.). Paris Yayınları.
- Jordan, M. (2004). *Dictionary of gods and goddesses*. Facts on File Inc.
- Kağnıcı, G. (2024). Kötürümün şifacısı: Tanrıça Nintinuga'nın sakatlanmış bedeni iyileştirmesi inancı üzerine bir soruşturma. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 39(1), 163–180. <https://doi.org/10.18513/egetid.1423589>
- Kırçıl, Z. N. & Arıkan, Y. (2024). Hitit çivi yazılı metinlerde geçen tanrıça Kam(ma)ruşepa. F. G. Özaktürk, Ü. F. Telatar, & G. Ünver (Ed.), *Cumhuriyetin yüzüncü yılında Prof. Dr. Güngör Varınlıoğlu ve Prof. Dr. Ender Varınlıoğlu onuruna yazılar* (s. 459–492) içinde. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kramer, S. N. (2000). *Sümerlerin kurnaz tanrısı Enki* (H. Koyukan Çev.). Kabalcı Yayınevi.
- Lambert, W. G. (1967). The Gula hymn of Bullutsa-rabi. *Orientalia*, 36(2), 105–132.
- Laroche, E. (1946-1947). Recherches sur les noms des dieux Hittites. *RHA*, 7(46), 7–139.
- Lenzi, A. (2011). *Reading Akkadian prayers and hymns: An introduction*. Society of Biblical Literature.
- Lurker, M. (2004). *The routledge dictionary of gods and goddesses*. Routledge Press.
- Morkoç, A. N. (2022). Eski Ön Asya tıbbında bal. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 12(3), 450–455. <https://doi.org/10.31020/mutftd.1146316>
- Mullo-Weir, C. J. (1929). Four hymns to Gula. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1, 1–18.
- Murat, L. (2009). Goddess Išhara. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(45), 159–190. https://doi.org/https://doi.org/10.1501/Tarar_00000000422
- Popko, M. (1995). *Religions of Asia Minor*. Academic Publications Dialog.
- Roets, M. (2020). Goats in the ancient Near East and their relationship with the mythology, fairytale and folklore of these cultures. Sándor Kukovics (Ed.), *Goats (Capra) - from ancient to modern* (s. 1–20) içinde. Intech Open.

- Sibbing-Plantholt, I. (2022). *The image of Mesopotamian divine healers: healing goddesses and the legitimization of professional asûs in the Mesopotamian medical marketplace* (Cilt 53). Brill.
- Taracha, P. (2009). *Religions of second millennium Anatolia*. Harrassowitz Verlag.
- Tsouparopoulou, C. (2020). The healing goddess, her dogs and physicians in late third millennium bc Mesopotamia. *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archaeologie*, 110(1), 14–24. <https://doi.org/https://doi.org/10.1515/za-2020-0002>
- Uncu, E. M. (2013). Eski Mezopotamya'da tıp. *History Studies*, 5(6), 107–118.
- Vilela, A. (2023). Of dogs and medicine in Mesopotamia and beyond. R. Rollinger, I. Madreiter, M. Lang, & C. Pappi (Ed.), *The intellectual heritage of the ancient Near East* (s. 459–476) içinde. Austrian Academy of Sciences Press. <https://doi.org/10.2307/jj.3508406>
- Watanabe, C. E. (2002). *Animal symbolism in Mesopotamia: A contex approach*. Institut für Orientalistik der Universität Wien.
- Watanabe, C. E. (2017). Association of the dog with healing power in Mesopotamia. Y. Heffron, A. Stone, & M. Worthington (Ed.), *At the dawn of history ancient Near Eastern studies in honour of J. N. Postgate* (s. 689–698) içinde. Eisenbrauns. <https://doi.org/10.1515/9781575064741>

BATI KARADENİZ'DE YENİ KEŞFEDİLEN BİR ERKEN TUNÇ ÇAĞ YERLEŞİMİ: ÇAYLI HÖYÜK

A NEWLY DISCOVERED EARLY BRONZE AGE SETTLEMENT IN THE WESTERN BLACK SEA REGION: ÇAYLI HÖYÜK

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 21 Ocak 2026	Received: January 21, 2026
Hakem Değerlendirmesi: 03 Mart 2026	Peer Review: March 03, 2026
Kabul: 16 Haziran 2026	Accepted: June 16, 2026

DOI: 10.22520/tubaar.1868336

Emrullah KALKAN*

Özet

Anadolu'nun birçok bölgesinde Erken Tunç Çağı'na ait çok sayıda yerleşim bilinmesine karşın, Batı Karadeniz Bölgesi'nde bu dönem oldukça az tanınmaktadır. Bölgenin bu dönemlere ait yerleşimlerinin daha çok mağaralar olduğu göz önüne alındığında, yapılan araştırmalarla yeni höyük tipi yerleşimlerin bulunması önemli bir keşif olarak görülebilir. Bu nedenle, Karabük'ün Eskipazar ilçesinde yürütülen yeni yüzey araştırmalarında tespit edilen Çaylı Höyük'ün arkeolojik materyal kültürünün incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Çaylı Höyük büyük çoğunluğunu Filyos kültürünün temsil ettiği çanak çömlek geleneği, dokuma aletleri ve yontma taş aletleriyle, Batı Karadeniz Bölgesi protohistorik dönem araştırma tarihçesine önemli katkılar sunabilir. Henüz yalnızca yüzeyden toplanan materyal kültüre göre genel bir tarihleme yapılmış olmasına karşın, çanak çömlek geleneği içerisindeki siyah ağız kenarlı kaseler gibi karakteristik parçalar, çift konik ağırşaklar ve protohistorik taş aletler yerleşimin Erken Tunç Çağı'nda kısa süreli ve tek evreli olarak iskân edildiğini düşündürmektedir. Muhtemelen hammadde elde etme amacıyla bir traverten taş yatağı üzerinde kurulmuş olan höyüğün yakın çevresinde de bu çağa ait birçok yerleşimin olduğu son araştırmalar ile anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erken Tunç Çağı, Filyos Kültürü, Çanak Çömlek, Yontma Taş, Eskipazar

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çorum / Türkiye.
e-posta: emrullahkalkan@gmail.com ORCID: 0000-0001-5953-7193

Bu makalenin atfı künyesi / *How to cite this article:* Kalkan, E. (2026). Batı Karadeniz'de yeni keşfedilen bir erken tunç çağ yerleşimi: Çaylı höyük. *TÜBA-AR*, 38, 25-45. <https://doi.org/10.22520/tubaar.1868336>

Abstract

Despite the presence of numerous settlements dating back to the Early Bronze Age (EBA) across many regions of Anatolia, this period is relatively poorly documented in the Western Black Sea Region. Considering that the known settlements from this era in the region are predominantly caves, the discovery of new tell-type settlements through recent research can be viewed as a significant finding. For this reason, the study of the archaeological material culture of Çaylı Höyük, which was identified during new surveys conducted in the Eskipazar district of Karabük, is of great importance. Çaylı Höyük is poised to make substantial contributions to the research history of the Protohistoric period in the Western Black Sea Region with its pottery tradition—largely represented by the Filyos culture—along with weaving implements and chipped stone tools. Although a general dating has only been established based on the material culture collected from the surface, the presence of characteristic potteries such as black-topped bowls, biconical spindle whorls, and protohistoric stone tools suggests that the settlement was likely inhabited for a short duration during a single phase in the Early Bronze Age. It is hypothesized that the tell was established on a travertine quarry, probably for the purpose of raw material acquisition and recent research indicates that many settlements belonging to this era are also present in the immediate vicinity of the mound.

Keywords: Early Bronze Age, Filyos Culture, Pottery, Chipped Stone, Eskipazar

Bolu, Düzce, Zonguldak, Bartın, Kastamonu ve Karabük illerini kapsayan Batı Karadeniz Bölgesi'nin arkeolojik araştırma tarihçesi, 1950'li yıllardan günümüze dek uzun bir sürece yayılmaktadır. Bölgedeki araştırmalar, keşif gezileriyle başlayarak zamanla sistematik yüzey araştırmalarına ve disiplinler arası kazı çalışmalarına evrilmiştir. Batı Karadeniz Bölgesi'nde sistematik arkeolojik araştırmaların temelleri 1950-1952 yılları arasında Ahmet Gökoğlu'nun Kastamonu, Sinop, Çankırı ve Zonguldak'ı da kapsayan geniş ölçekli gezileri ile atılmıştır (Gökoğlu, 1952). Bu çalışmalar bölgenin arkeolojik potansiyelinin ilk kez geniş bir coğrafyada belgelenmesini sağlamıştır. 1950-1980 yılları arasında yürütülen öncü yüzey araştırmaları ve taramalarda İsmail Kılıç Kökten, Kastamonu ve Zonguldak hattında yürüttüğü yüzey araştırmaları ve Salman Höyük incelemeleriyle bölgenin tarih öncesine dair önemli veriler sunmuştur (Kökten, 1948, s. 224). Aynı dönemde Enver Bostancı'nın Kastamonu Gökırmak Vadisi'ndeki çalışmaları (Bostancı, 1952) ve Charles Burney'nin Kastamonu-Eskişehir hattındaki araştırmaları (Burney, 1956), bölgenin Anadolu kronolojisindeki yerini netleştirmeye yönelik girişimler olarak öne çıkmaktadır. Bunun ardından 1977 yılında Pauline Donceell-Voute, Kastamonu ve Sinop'un iç kesimlerinde, özellikle Salur Höyük'te, gerçekleştirdiği çalışmalarla bölgenin araştırma tarihçesine katkıda bulunmuştur (Naumann ve ark., 1979, s. 190). Bölgede görece daha sistemli ve kurumsallaşmış projeler ise 1990-2010 yılları arasında karşımıza çıkar. Aykut Çınaroğlu tarafından 1990 yılında başlatılan Orta Karadeniz Bölgesi Gökırmak ve Araç/Ilgaz Havzaları Araştırma Projesi, Kınık Höyük odağında bölgenin protohistorik yerleşim düzenini incelemiştir (Genç, 2008). Sonrasında 1995-2000 yılları arasında Catherine Kuzucuoğlu, Catherine Marro, Aslı Erim Özdoğan ve Aksel Tibet'ten oluşan disiplinler arası bir ekip tarafından araştırılmaya devam edilen Kastamonu'nun pek çok ilçesi derinlemesine araştırılmıştır (Marro ve ark., 1996). Aynı süreçte, Roger Matthews başkanlığında yürütülen Paphlagonia Projesi (1997-2001), Çaylı Höyüğün yer aldığı Eskipazar ilçesini de kapsayan, Çankırı ve Karabük illerinde bölgenin yerleşim stratejilerini geniş bir zaman diliminde ele almıştır (Matthews & Glatz, 2009). 2000'li yılların başında ise mağara arkeolojisi ve spesifik yerleşim kazıları ivme kazanmış, Turan Efe'nin Zonguldak Yassıkaya Mağarası kazısı (Efe, 2004, s. 27) ve Güngör Karağuz'un Zonguldak genelindeki yüzey araştırmaları (2004-2006) bu dönemin dikkat çeken çalışmaları olmuştur (Karağuz & Düring, 2009, s. 153). Elif Genç'in 2008'de yeniden başlattığı Kınık Höyük kazıları bölgenin Demir Çağı ve öncesine dair stratigrafik verilerini güncellemiştir (Genç, 2008). 2010 sonrası ise günümüze dek süren yeni araştırmalar dönemini temsil eder. Bu dönemde Batı Karadeniz arkeolojisi, özellikle kıyı şeridi ve iç vadilerdeki mağara yerleşimleri ile Neolitikleşme süreçlerine odaklanmıştır. Bleda During ve Victor Klingenberg'in Cide-Şenpazar araştırmaları (2009-2011), bölgenin kıyı arkeolojisine yeni bir bakış açısı getirmiştir (Düring & Klinkenberg, 2015). Zonguldak-Ereğli bölgesinde Adnan Baysal, Hamza Ekmen ve Gülden Ekmen tarafından yürütülen çok sayıda yüzey araştırması ve 2017'den bu yana devam eden İnönü Mağarası Kazısı, bölgenin Kalkolitik ve Tunç Çağı kültürleri için anahtar bir yerleşim haline gelmesini sağlamıştır (Ekmen & Ekmen, 2021, s. 72). Bölgedeki en güncel protohistorik dönem araştırması ise 2024 yılında başlatılan ve devam etmekte olan Eskipazar Protohistorik Dönem Yüzey Araştırması'dır. Çaylı Höyük gibi birçok yerleşim yeri ve bölge arkeolojisine katkı sunabilecek materyal kültür bu proje kapsamında tespit edilmiştir (Kalkan & Sevindik, 2025).

Bu araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlara göre Karabük-Eskipazar ve çevresinde Paleolitik Çağ'a dair veriler bulunmasına karşın (Matthews, 2007, s. 28), Neolitik Çağ'a ait verilere bölgeye özgü karakteristik bir özellik olarak rastlanmamaktadır (Özdoğan, 2000, s. 324). Bölgede mağara ve höyük yerleşimleriyle temsil edilen Protohistorik dönemlerin başlangıcının Kalkolitik Çağ'a dayandığı bilinmektedir (Efe ve ark., 2022, s. 10; Genç, 2008, s. 105). Bu dönemi takiben, yerleşim sayılarındaki dikkat çeken bir artış ile bölgede nüfus artışına işaret eden (Özdoğan, 2000, s. 326) Erken Tunç Çağ'da birçok mağara ve höyükte iskân görülmektedir (Efe, 2004, s. 27) (Fig. 12). Bölgenin Erken Tunç Çağ'daki karakteristik geleneğini; ilk olarak Batı Karadeniz arkeolojisi için büyük önem taşıyan Prof. Dr. Turan Efe tarafından tanımlanmış, Filyos Kültürü adı ile anılan el yapımı, kırmızı astarlı ve yoğun perdahlı çanak çömlekler oluşturmaktadır (Ekmen & Ekmen, 2021, s. 65). Bunun yanı sıra bölgedeki kazı ve yüzey araştırmaları; bu toplulukların yaşam biçimlerini, ekonomilerini ve teknolojilerini aydınlatan diğer önemli maddi kültür kalıntılarını da ortaya koymaktadır. Örneğin kıyı kesimindeki mağaralarda yürütülen kazılarda yalın (Ekmen & Ekmen, 2021, s. 75) ve özenli işçiliğe sahip dokuma aletleri ortaya çıkarılmıştır (Ekmen & Ekmen, 2021, s. 65). Mimari gelenek, bölgenin coğrafi şartlarına uyumlu olarak genellikle ahşaptır. Bölgenin kıyı kesimini temsil eden

merkezlerden biri olarak İnönü Mağarası kazılarında ortaya çıkarılan süt üretim kapları (Ekmen, 2020, s. 81) hem Erken Tunç Çağ'da bölgenin Orta Anadolu ile benzer bir zellikliğini (Schoop, 1998, s. 28) hem de hayvancılık faaliyetleri açısından nadir rastlanan somut kanıtları ortaya koymaktadır. Özetle, Doğu Trakya'dan Batı Karadeniz'e kadar geniş bir bölgede yayılan Filyos Kültürü'ne ait olduğu düşünülen bulgular; Batı Karadeniz Protohistorik dönem insan topluluklarının tekstil teknolojisine hâkim, ahşap mimariyi kullanan, hayvancılık odaklı bir ekonomiyi sürdüren ve Anadolu'nun diğerk bölgelerindeki Erken Tunç Çağı toplulukları ile benzer bir organizasyon yapısına sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

1950'lerden günümüze dek sürdürülen Batı Karadeniz Bölgesi arkeolojik araştırmaları ile ortaya konulan bu çerçeve, yeni araştırmalar ile genişlemektedir. Son yıllarda bu araştırmalara bir yenisi eklenmiştir. Karabük'n Eskipazar ilçesini *intensive* bir metot ile ve Protohistorik dönemler sınırlamasıyla araştırmayı hedefleyen Eskipazar Protohistorik Dönem Yüzey Araştırması (EPYA), 2024 yılında çalışmalara başlamıştır (Kalkan & Sevindik, 2025, s. 194). Daha ncesinde Amerikalı bir ekip tarafından Paphlagonia Projesi adı ile Eskipazar'ı da kapsayarak yürütülmüş bir yüzey araştırmasının ardından (Matthews & Glatz, 2009), yeniden çalışılmaya başlanan bölgede Protohistorik dönemlere ait yeni veriler elde edilmeye başlanmıştır (Kalkan, 2025). aylı Hyk bu araştırmalar kapsamında tespit edilen yeni verilerden birini temsil etmektedir (Fig. 1).

Materyal ve Metot

Eskipazar Protohistorik Dönem yüzey araştırmaları; ilçenin en güneyinde yer alan ve Gerede ayı'nın sulağı alüvyonal düz alanlardan başlayarak daha dağlık bir jeomorfolojiye sahip orta ve kuzey alanlarda devam etmiştir. Yaklaşık 12 kişilik bir ekip tarafından ilçenin sahip olduğu toplamda elliye yakın köy araştırılmıştır. 5 m aralıklar ile yürüyen ekibin her seferinde asgari 50 m'lik bir hattı taradığı yürüyüşler; her bir köyde doğu-batı hattında P1 (point 1) ve P2 (point 2) sabitleri başlangıç ve bitiş koordinatları olarak belirlenerek günlük olarak QGIS aplikasyonu harita veri tabanına aktarılmış ve ekibin sahada taradığı hatların ısı haritaları elde edilmiştir. Bu metot ile taranmamış alan kalmaması sağlanarak araştırmanın intensive metodolojisine sadık kalınmaya çalışılmıştır. Toplamda 80 km çapında, yaklaşık 500.000 hektarlık, bir alanın tarandığı Eskipazar'da arazi yüzeyine dağılmış Protohistorik döneme ait materyal kültüre ve yerleşim alanlarına ulaşılabilmıştir (Fig. 2). Yüzey araştırmasında yeni keşfedilen yerleşim alanları üzerinde yapılan çalışmalar sırasında beş toplama birimine ayrılmıştır. Yerleşimin genelde tepe noktasını temsil eden merkez birimi ve genelde eteklerini temsil eden doğu, batı, güney, kuzey alanları ayrı birer materyal toplama birimi olarak belirlenmiştir.

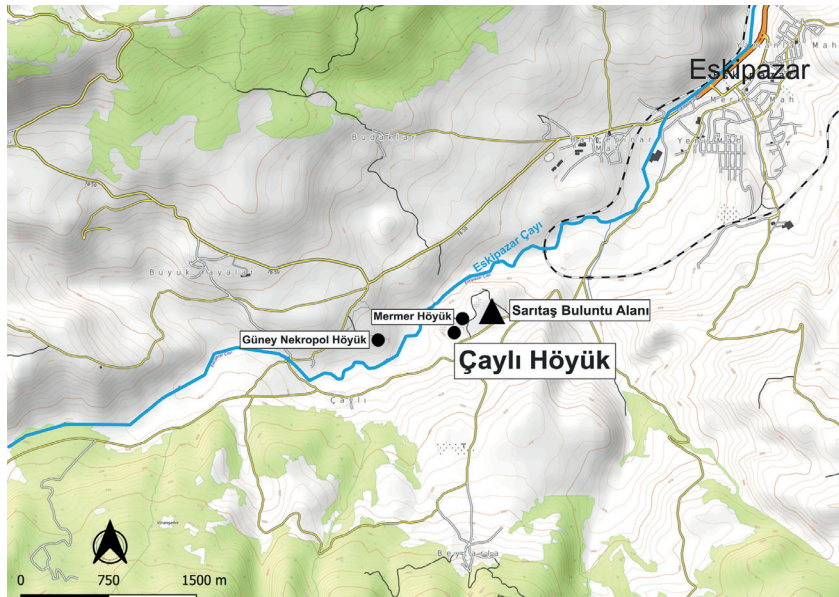
aylı Hyk: Konumu ve çevresel zellikleri

Eskipazar ilçesinin aylı Köyü'nde yürütülen yüzey araştırmasında, Protohistorik dönemlere ait çeşitli ve bol miktarda buluntu alanına rastlanmıştır (Fig. 2). Buluntu alanlarından EPYA.25.01 kodu ile tanımlanmış aylı Höyük'te; Erken Tunç Çağı'na tarihlendiği düşünülen çok sayıda çanak çömlek, taş alet ve yonga artığı ile ayrıca az miktarda dokumacılık aletleri bulunmuştur. aylı Hyk; bölgenin jeolojik yapısının yanı sıra sosyal ve ekonomik yapısı için önemli bir kaynak olan ve yöre halkı tarafından mermer olarak nitelendirilen sarı traverten doğal taş yatakları üzerinde konumlanmıştır (Fig. 3). İlçede yürütülen önceki araştırmalarda (Matthews & Glatz, 2009, s. 85) fark edilememiş yerleşimin, en yoğun olduğu yerde 1,5 m kültür dolgusuna sahip olduğu dşnlmektedir. Hyğn ana kayası traverten doğal taş yatağıdır ve traverten yatakları ova seviyesinden yaklaşık 10 m yüksekte olup höyüğün bu yükselti üzerinde konumlanmış olmasının nedeni çevreye hâkimiyet avantajı olmalıdır. Hyğn yaklaşık 250 m batısında konumlanan Eskipazar ayı; sunduğu zengin su ürünleri ve elverişli ekosistem sayesinde yerleşim sakinlerinin temel yaşamsal gereksinimlerinin karşılanmasında stratejik bir rol oynamış olmalıdır (Fig. 2-3).

Figür 1

Eskipazar İlçe Haritası / Eskipazar District Map (Qgis, 2026, E. Kalkan)

Bölgenin Protohistorik Dönem karakteristik mimarisinin ahşap ağırlıklı olması nedeniyle yerleşimlerde katmanlaşma ve dolayısıyla höyükleşme oluşmamaktadır (Özdoğan, 2000, s. 323). Arazi topoğrafyasının anomalileri de küçük höyüklerin ve düz yerleşmelerin doğal yükseltilerden ayırt edilmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi nicelik açısından höyük zenginliğine bu bölgede rastlanmamaktadır. Yerleşimlerin bu şekilde sadece birkaç katmandan oluşması, diğer bölgelerde karşılaşılan höyüklerin tipolojisine benzer olmaması ve ayrıca bu dönemlerde insan topluluklarının göçebe olmaları (Çalışkan Akgül, 2016, s. 11) gibi nedenler; bölgenin tarih öncesini ve protohistoryasını bir *terra incognita* hâline getirmiştir (Efe ve ark., 2022, s. 4). Bu nedenle, bölgede bu dönemlere ait yeni yerleşimlerin tespit edilmesi önemli bir gelişmedir. Anadolu Erken Tunç Çağı; yerel kültürel kimliklerin korunduğu, Mezopotamya'dan Balkanlar'a uzanan geniş bir ticari etkileşimin yaşandığı dinamik bir dönemdir. Bu dönem Anadolu'da çanak çömlek geleneklerine göre farklı kültür bölgeleri ile tanımlanmıştır (Fidan ve ark., 2015, s. 68). Erken Tunç Çağı, Anadolu'da sosyal açıdan; basit köy yerleşimlerinden anıtsal yapılara ve kale-kent yapılarının görüldüğü daha karmaşık ve tabakalı bir toplum yapısına geçiş sürecini temsil eder. Özellikle Erken Tunç Çağı II ile maden teknolojisindeki endüstriyel gelişim ve Erken Tunç Çağı III başındaki çömlekçi çarkı kullanımı; bu dönemi teknolojik ve ekonomik bir kırılma noktası hâline getirerek Anadolu'yu önemli üretim ve ticaret merkezlerinden biri konumuna taşımıştır. Çaylı Höyük araştırmaları; Batı Karadeniz özelinde, Anadolu Erken Tunç Çağı literatürü için yeni veriler sunmaktadır.

Figür 2

Çaylı Höyük ve Çevresindeki Protohistorik Yerleşimler (Qgis, 2025, E. Kalkan) / Protohistoric Settlements in and around Çaylı Höyük (Qgis, 2026, E. Kalkan)

Figür 3

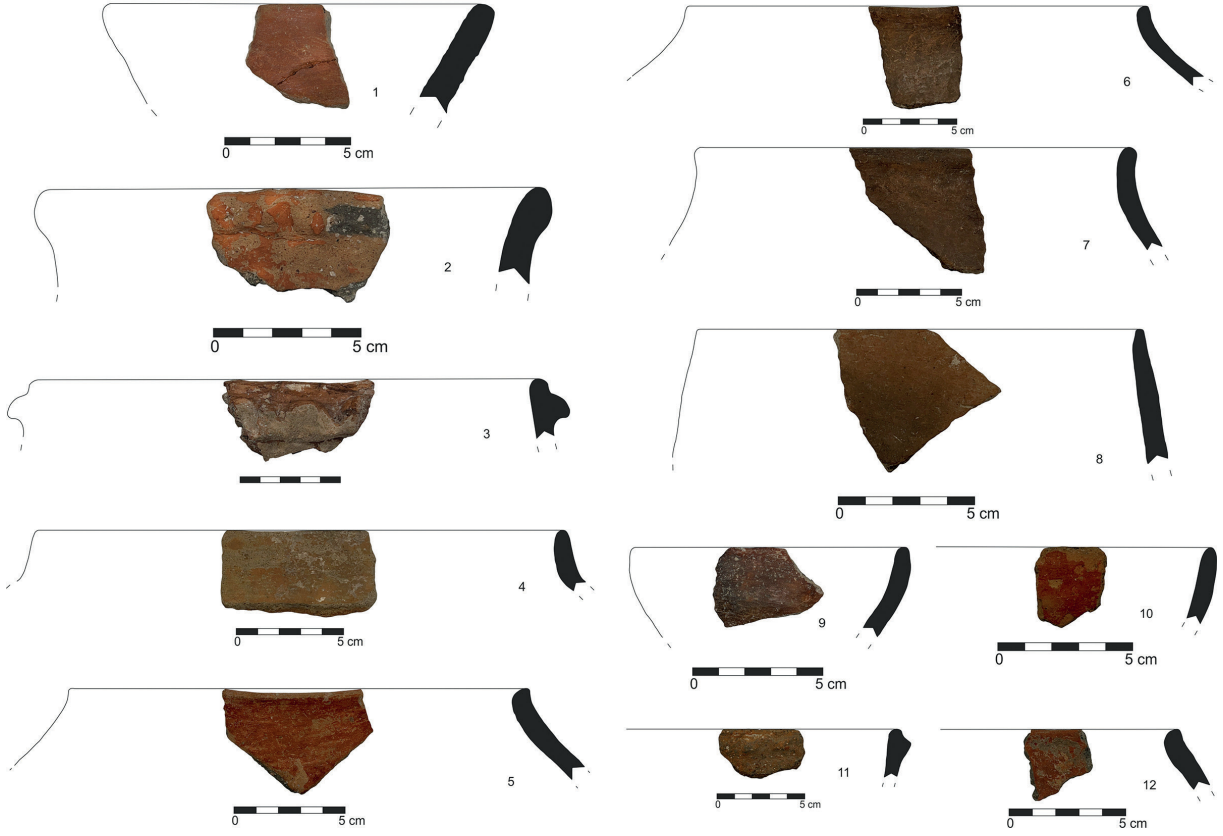
Traverten Taş Yatağı Üzerinde Konumlanan Çaylı Höyük / Çaylı Höyük Located upon a Travertine Formation

Çanak Çömlekler

Çaylı Höyük çanak çömlekleri; kırmızı astarlı mallar (Fig. 4), kahve astarlı mallar (Fig. 5), yalın mallar (Fig. 5), koyu yüzü (gri-siyah) mallar (Fig. 5) ve siyah ağız kenarlı (*black-topped*) mallar (Fig. 5) olmak üzere karakteristik beş mal grubuna ayrılmaktadır. Çanak çömleklerin tamamı el yapımıdır. Bu buluntular; kum, taşçık, mika, kireç ve kuvarstan oluşan mineral katkılı bir hamur yapısına sahiptir (Fig. 7). Örneklerin neredeyse tamamında kum, mika ve taşçıga rastlanmaktadır. Kuvars ve kireç nadiren kullanılmış olup genellikle ince boyutlu tercih edilen minerallerin, çok az oranda iri boyutlarda olduğu görülmektedir.

Genel olarak kum-taşçık-mika kombinasyonundan oluşan mineral katkının; Anadolu Erken Tunç Çağı çanak çömlek geleneğinde hamurun direncini artıran, perdahın yanı sıra yüzeye parlaklık estetik amaçlı tipik bir geleneği yansıttığı anlaşılmaktadır. Katkıların kullanım oranları ve miktarları ile ilgili detaylı bilgiler katalog kısmında açıklanmıştır. Höyük yüzeyinden toplanan ve tanımlanabilen parçaların biçimleri kâseler, çömlekler ve çanaklardan oluşmaktadır. Bazı mal gruplarını örneklemek amacıyla, karakteristik bir biçimi yansıtmayan gövde parçaları kullanılmıştır. En sık rastlanan biçim ise çömleklerdir.

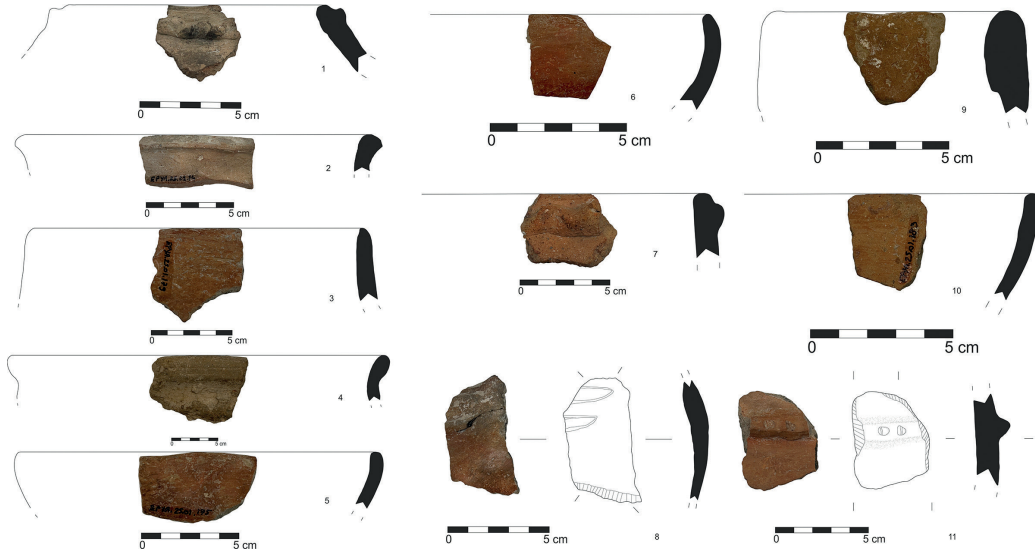
Yalın mallar dışındaki tüm mal gruplarının neredeyse tamamı özenle astarlanmış ve yoğun şekilde perdahlanmıştır. Batı Anadolu'da sıklıkla rastlanılan kazıma bezeme geleneğine Çaylı Höyük'te rastlanmamaktadır. Höyükteki bezemelerin tamamı kabartma formundadır. Bu özelliği ile Çaylı, bölgenin diğer yerleşimleriyle de benzerlik göstermektedir. Kabartma bezeme olarak en sık uygulanan tür; Batı Karadeniz'in kıyı kesimini karakterize eden Filyos geleneğinin bezeme motifi olan, kabartma bant üzerine yapılmış parmak baskı bezemeleridir (Fig. 4.2,3,11; 5.1,7,11; 6.3). Bunun yanı sıra farklı türde kabartma bezemelerin de (Fig. 5.8) kullanıldığı görülmektedir. Mal grupları arasında; özellikle literatürde Filyos Kültürü olarak tanımlanan (Efe ve ark., 2022, s. 25) kırmızı astarlı, yoğun perdahlı mallar ve yine literatürde ağız kenarı karartılmış, dış yüzeyi kırmızı veya kahve astarlı «siyah ağız kenarlı» (*black-topped*) kâseler (Fig. 6.1,2) (Sarı, 2007, s. 647), höyüğün bir Erken Tunç Çağı yerleşimi olduğuna kuvvetle işaret etmektedir. Çaylı Höyük çanak çömlek geleneğinin benzerleri için, bölgedeki protohistorik kültürlerin yerel karakteristik özelliklerinin daha ağır basması nedeniyle yalnızca Batı Karadeniz Bölgesi Erken Tunç Çağı yerleşimleri ile sınırlı bir karşılaştırma çalışması yapılmıştır (bkz. katalog).

Figür 4Kırmızı Astarlı Çanak Çömlekler / *Red Slip Ware*

Çaylı Höyük mal grupları ve biçimler açısından Batı Karadeniz Bölgesi içerisinde en yakın benzerliklerin; kıyı kesimde Zonguldak-Yassıkaya, İnönü, Sofular, Dörtinler Mağaraları ile Döküktepe ve Türbetepe yerleşimleri ile kurulabildiği anlaşılmaktadır. Bu yerleşim yerlerinin yanı sıra iç kesimde yer alan ve çanak çömlek benzerliği görülen diğer yerleşimler; başta Eskipazar ve çevresinde yer alan Hadrianopolis Güney Nekropol Höyüğü (Kalkan & Çelikbaş, 2022, s. 424), Yazıboy Höyük ve Kelemen Mağarası ile Çankırı-Salur Höyük'tür (Fig. 12). Çaylı'nın çanak çömlekleri arasındaki koyu yüzlü mal grubundan birkaç parçanın da Kalkolitik Çağ'a ait olabileceği değerlendirilmekte (Ekmen, 2020, s. 52; Kader & Ekmen, 2024, s. 215), bu nedenle yerleşimin yalnızca Erken Tunç Çağ'da iskân edilmiş olabileceği yorumu genel geçerdir. Yerleşimin hangi dönemlerde ne kadar süre iskân edildiği gibi arkeolojik sorunsalların somut verilerle teyit edilmesi veya genel olarak Batı Karadeniz Bölgesi'nin iç kesimlerinde literatürce az bilinen höyük tipi yerleşimlerin kazılarla araştırılması gerekliliği doğrultusunda; Çaylı Höyük'te gerçekleştirilecek gelecek dönem kazı çalışmaları oldukça özgün ve nitelikli katkılar sunabilir.

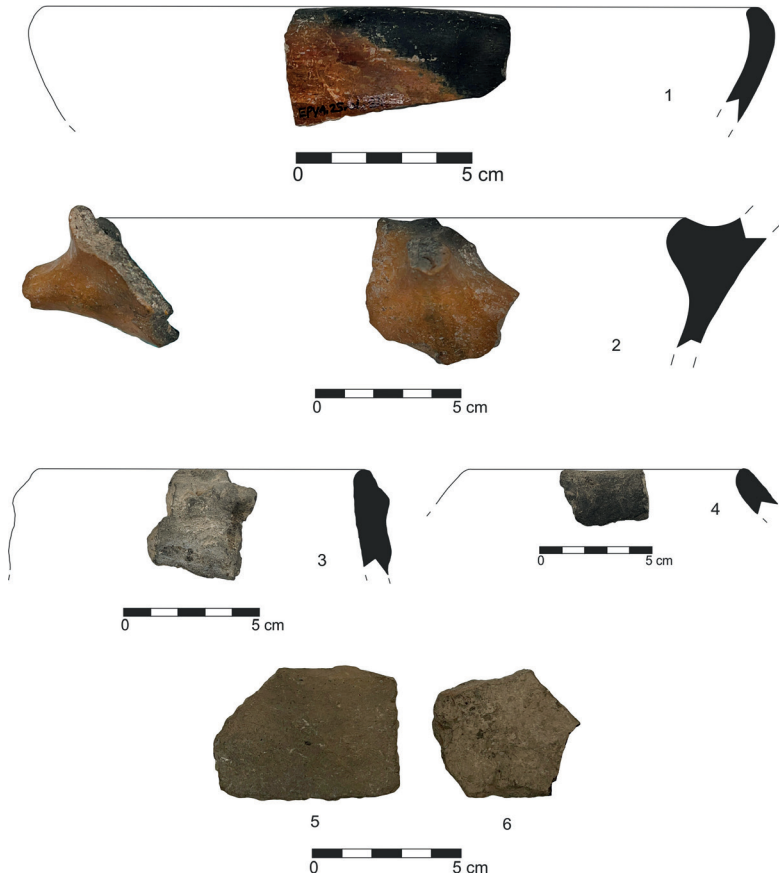
Çaylı Höyük Erken Tunç Çağı çanak çömlek geleneğinde gözlemlenen el yapımı, kırmızı astarlı ve yoğun perdahlı Filyos Kültürü örnekleri, yerleşimin bölgesel karakterini yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra siyah ağız kenarlı kaseler gibi karakteristik parçalar, Batı ve İç Anadolu ile kurulan kültürel etkileşim ağlarına işaret etmektedir. Özellikle Batı Anadolu'da yaygın olan kazıma bezeme geleneğinin aksine, Çaylı Höyük'te kabartma bezemelerin tercih edilmesi ve katkı farklılıkları, Erken Tunç Çağında Batı Karadeniz bölgesinin özgün kültürel yapısını vurgulamaktadır. Buna karşın, Çaylı veya Eskipazar özelinde tamamen izole ve özgün bir kültürel yapıdan söz etmek mümkün değildir. Batı Karadeniz bölgesi, coğrafi olarak kıyı kesimi ve dağların ardında kalan iç kesim olmak üzere iki farklı kültür bölgesine ayrılmaktadır (Ekmen & Ekmen, 2022, s. 115). Konum itibarıyla iç kesimi temsil eden Çaylı Höyük ile kıyı bölgesi arasında, özellikle çanak çömlek gelenekleri bakımından benzerlikler ve farklılıklar saptanmıştır. Söz konusu benzerlikler; kırmızı astarlı ve yoğun perdahlı mal grubunun baskınlığı, kabartma bant üzerine parmak baskı bezemenin sık kullanımı ve siyah ağız kenarlı kaselerin her iki bölgede de üretilmiş olması olarak sıralanabilir. Çaylı Höyük'te rastlanmamış olsa da çok yakınındaki Güney Nekropol Höyüğü'ndeilmek kulplara da rastlanması (Kalkan ve ark., 2025, s. 22, Şek. 6) kıyı ve iç kesim çanak çömlek geleneğinin ortak bir diğer özelliğidir.

Farklılıklar ise; Filyos ve Batı Anadolu geleneğinde tipik olan gaga ağızlı testilere Çaylı ve çevresinde rastlanmamasıdır. Bu durum gaga ağızlı kap geleneğinin kıyıya özgü bir özellik olarak yorumlanabilir. Çaylı Höyük verilerinin şimdilik yalnızca yüzey araştırmalarına dayanması, ilk gözlemlere göre yerleşimin Erken Tunç Çağı içerisinde tek evrelî ve kısa süreli bir iskâna sahip olduğunu düşündürmektedir. Bazı parçaların daha erken dönemlere işaret etme potansiyeli bulunsa da yerleşimin kronolojik evrelerine dair kesin bir saptama için arkeolojik kazı çalışması yapılması bu konu hakkında daha sağlıklı bilgiler ortaya koyacaktır. Mevcut veriler ışığında, yerleşimin Erken Tunç Çağı'nda iskân edildiği yönündeki değerlendirme henüz genel geçer görüşü temsil etmektedir.

Figür 5

Kahve Astarlı Çanak Çömlekler / *Brown Slip Ware*

Figür 6

Siyah Ağız Kenarlı Kaseler, Koyu Yüzlü ve Yalın Çanak Çömlekler / *Black-Topped Bowls, Dark-Faced and Plain Wares*

Kahve Astarlı

Kırmızı Astarlı

Koyu Yüzlü

Siyah Ağız Kenarlı

Yalın Mallar

Figür 7

Mal Gruplarına Göre Mikroskopik Kesitleri / Microscopic Sections According to Ware Group

Dokuma Aletleri

Yazılı kaynakların bulunmadığı dönemlerde dokumacılık ekonomisinin mevcudiyeti; arkeolojik araştırmalarda tespit edilen ağırşaklar ve genellikle hayvan kemiklerinden üretilen bız vb. buluntular ile kanıtlanmaktadır (Martensson ve ark., 2009, s. 373). Protohistorik dönemlerde dokumacılığın gündelik yaşamın rutin bir parçası olduğu ve konutların mutlaka bir bölümünün ışık mahiyetinde dokuma üretimine ayrıldığı, mekân analizleri aracılığıyla anlaşılmaktadır (Abay, 2014, s. 176).

Söz konusu üretim ekonomisinin araçsal bileşenlerinin önemli bir parçasını ağırşaklar temsil eder. İplik, lifin eğirme yöntemiyle işlenmesi neticesinde elde edilmektedir. İpliğe doğru bükümü kazandırmak için kullanılan temel gereçlerden biri, taş veya pişmiş topraktan üretilen ağırşaklardır. Dokumacılık faaliyetinin temel araçlarından olan ağırşak, merkezindeki delikten iğ çubuğuna geçirilerek ipliğin düşey düzlemde düzenli bir biçimde dönmesini sağlamaktadır (Barber, 1991, s. 43). Bız ise genellikle büyük veya küçükbaş hayvanların tarak veya dirsek gibi uzun kemiklerinin eklem kısımlarının tutamak, gövde kısımlarının ise aşındırılarak sivriltilmesiyle elde edilen; deri işleme, tekstil üretimi veya sepetçilik gibi faaliyetlerde delme, dikme ve birleştirme işlemlerinde kullanılan fonksiyonel bir el aleti olarak tanımlanmaktadır.

Figür 8

Çaylı Höyük Dokumacılık Aletleri (solda: ağırşak – sağda: kemik bız) / Çaylı Höyük Weaving Tools (left: spindle whorl – right: bone awl)

Çaylı Höyük'te henüz sistematik bir kazı çalışması yürütülmemiş olmasına karşın yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen bir ağırşak ve kemik bız (Fig. 8), yerleşimin sosyo-ekonomik yapısını anlamak bakımından öneme sahiptir. Söz konusu ağırşak, çift konik biçimli olup; 40 gr ağırlığında, 3,9 cm çapında ve 0,6 cm delik çapına sahiptir. Dokumacılık faaliyetlerinde üretilen ipliğin inceliği üzerinde ağırşakın

ağırlığı ve delik çapı belirleyici özelliklerdir. Deneysel çalışmalara dayanan hesaplamalar (Martensson ve ark., 2009, s. 374), 40 gr ağırlığındaki bu ağırşagın 0,3-0,8 cm aralığında kalınlığa sahip iplik eğirme kapasitesinde olduğunu göstermektedir. Bu veri, yerleşimde orta-ince nitelikte iplik üretiminin gerçekleştirildiğine işaret etmektedir.

Anadolu'da Neolitik Çağ'da ve öncesinde dokuma hammaddesi olarak kullanılan ketenin yanı sıra, Erken Tunç Çağı'nda koyun yününün de hammadde olarak sürece dahil olması, üretim hacminde kayda değer bir artışa yol açmıştır (Fazlıoğlu, 2001, s. 3). Çaylı ağırşagının bezemesiz oluşu ve çift konik ya da hafif basık küresel formu, kronolojik olarak Erken Tunç Çağının erken safhalarını desteklemektedir. Benzer nitelikteki yalın ağırşakların Yassıkaya'da da tespit edilmiş olması (Ekmen & Ekmen, 2021, s. 65), Filyos kültürü dahilindeki kıyı ve dağlık iç kesimler arasında bu dönemde benzer ekonomik modellerin varlığına işaret etmektedir. Tarihleme açısından, çift konik ağırşaklara Batı Anadolu'da sıkça rastlanmasına rağmen, dokuma araçlarının çanak çömleklere kıyasla daha az karakteristik dönem özelliği taşıdığı bilinmektedir. Ayrıca Batı Karadeniz bölgesinde dokuma aletlerine, çanak çömlek veya yontma taş buluntulara oranla daha nadir rastlanmaktadır. Bu bağlamda, çanak çömlek geleneği referans alınarak tarihlendirilen Çaylı Höyük Erken Tunç Çağı dokumacılık aletleri, yerleşimin ve bölgenin sosyo-ekonomik statüsü hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Yontma Taşlar

Çaylı Höyük yontma taş buluntuları ve üretim süreci sonrası açığa çıkan yonga artıkları, hammadde kullanımının temel olarak çakmaktaşı ve obsidiyen odaklı olduğunu göstermektedir. Eskipazar ilçesi genelinde yürütülen yontma taş araştırmaları kapsamında; bölgenin Paleojen, Neojen ve Kuvaterner dönemlerine ait çeşitli jeolojik formasyonlar ile volkanik ve karstik oluşumlara sahip olduğu saptanmıştır (Kalkan & Sevindik, 2025, s. 196). Bölge genelinde tespit edilen yontma taş buluntuların hammadde analizleri, çakmaktaşının en baskın grubu oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Kalsedon ve kuvarsitin düşük oranlarda temsil edildiği bölge koleksiyonunda, obsidiyen hammaddeye de rastlanmaktadır. Yerel çakmaktaşı hammaddesinin muhtemelen kireç taşı (kalker) kayalar içerisinde lokalize olduğu düşünülmektedir.

Teknolojik gözlemler ışığında, buluntuların önemli bir bölümünü oluşturan çakmaktaşı hammaddesinin *tabular* tipte olduğu saptanmıştır. Çaylı Höyük ve Batı Karadeniz'deki diğer erken dönem yerleşimlerinden elde edilen obsidiyen örneklerine yönelik kapsamlı arkeometrik analizlerin henüz gerçekleştirilmemiş olması (Çalışkan Akgül ve ark., 2023, s. 10), potansiyel hammadde kaynaklarının lokasyonu hakkında kesin bilgi edinilmesini şimdilik kısıtlamaktadır. Bu arkeolojik sorunsalın çözülmesi amacıyla, Çaylı Höyük obsidiyenlerini de kapsayan, Eskipazar Protohistorik dönem yerleşimlerinde bulunan obsidiyenlerin analiz edileceği yeni bir arkeometrik analiz projesi başlatılmıştır.

Çaylı Höyük yüzeyinden toplanan çakmaktaşı kökenli orak bıçağı (Fig. 9), delici ve yan kazıyıcı gibi tam alet formları ile kırık uç ve dilgi parçaları (Fig. 11), yerleşimin protohistorik dönem tekno-tipolojik özelliklerinin anlaşılması bakımından önemli bulgular. Obsidiyen hammaddeli tam bir alete rastlanmamakla birlikte, ele geçen yonga artıkları (Fig. 10), köken araştırmaları neticesinde saptanacak olan bölgeler arası etkileşim modellerinin analizi açısından önem arz etmektedir.

Buluntular arasında yer alan tam aletlerden orak bıçağının (Fig. 9) hammaddesi; yüksek kaliteli, yarı saydam ve bal rengi tonlarında çakmaktaşıdan oluşmaktadır. Genellikle düzenli yonga ve dilgi üretimine elverişli nodüllerden elde edilen bu hammadde kaynağının, yüzey araştırmaları sırasında Eskipazar'daki Kimistene Antik Kenti çevresinde konumlandığı tespit edilmiştir. Üretim yöntemi dilgi teknolojisine işaret etmektedir. Dorsal yüzeydeki birbirine paralel sırtlar, parçanın çekirdekten basınç veya dolaylı vuruş tekniğiyle düzenli bir şekilde çıkarıldığını göstermektedir. İncelenen örnek bir dilginin medial bölümü olup; proksimal ve distal kısımları tahribata maruz kalarak kırılmıştır. Kesitte gözlemlenen hafif içbükeylik, büyük çekirdeklerden elde edilen dilgilerin karakteristik bir özelliğidir. Her iki kenarda da ince ve düzenli rötüşler mevcuttur.

Özellikle dorsal bakışa göre sağ kenarda daha belirgin, dişli veya yarı dik bir rötuş dizisi saptanmıştır. Alet üzerinde henüz kullanım izi analizi gerçekleştirilmemiş olsa da yoğun silika parlaklığı, parçanın orak bıçağı olarak işlev görmüş olma olasılığını güçlendirmektedir.

Çakmaktaşı kökenli bir diğer tam alet formu ise bir delicidir (Fig. 11.1). Uç kısmına doğru birleşen kenarlardaki yarı dik rötuşlar, bu parçanın delme veya kazıma işlemlerinde kullanıldığına delalet etmektedir. Diğer bir alet, geniş ve nispeten kalın bir yonga üzerine şekillendirilmiş yan kazıyıcıdır (Fig. 11.2). Dorsal yüzeydeki geniş yonga negatifleri ve kenar boyunca devam eden istikrarlı rötuş dizisi, aletin aktif kullanımına ve muhtemelen birkaç kez yeniden keskinleştirildiğine işaret etmektedir. Çaylı Höyük çakmaktaşı buluntularının gri, beyaz (patinalı), kahverengi/bal rengi ve opak renk varyasyonları sergilemesi, yerleşim çevresindeki hammadde kaynaklarının çeşitliliğini ve zenginliğini ortaya koymaktadır (Kalkan & Sevindik, 2025, s. 196) (Fig. 11.3).

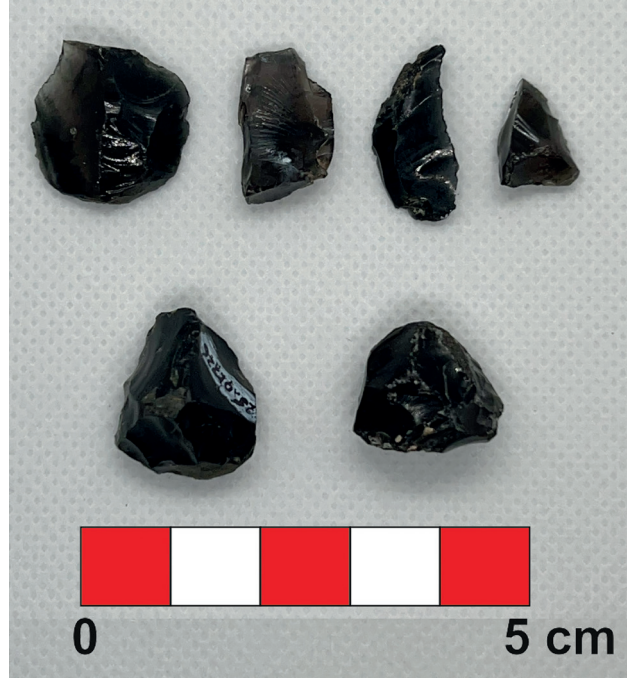
Çaylı Höyük obsidiyen buluntuları, çakmaktaşı örneklerin aksine tam aletlerden ziyade, doğrudan üretim sürecine işaret eden yonga artıklarından oluşmaktadır (Fig. 10). Yerleşimin obsidiyen topluluğu içerisinde, literatürde tükenmiş çekirdek olarak tanımlanan parçalar ile yoğun üretim artıkları dikkat çekmektedir. Çekirdek yüzeylerindeki negatif izler, bu çekirdeklerden sistematik bir biçimde mikro-dilgi ve küçük ölçekli yongaların elde edildiğini belgelemektedir. Mevcut veriler, obsidiyenin yerleşime yalnızca bitmiş ürün olarak ithal edilmediğini; aksine hammaddenin yumru veya önceden hazırlanmış çekirdek biçiminde tedarik edilerek *in situ* işlendiğini kanıtlamaktadır (Muşkara & Konak, 2023, s. 35).

Obsidiyen buluntular üzerinde yürütülmekte olan arkeometrik analizler sonucunda elde edilecek veriler, Eskipazar'ın Protohistorik dönemdeki hammadde tedarik organizasyonuna ışık tutacaktır. Bu sonuçlar neticesinde, obsidiyenin Doğu Anadolu veya Volkanik Kapadokya gibi uzak kaynaklara mı, yoksa Galatia gibi yerel kaynaklara mı ait olduğu veya daha karmaşık bir bölgesel ticaret organizasyonunun parçası olup olmadığı saptanabilecektir (Düning & Gratuze, 2013, s. 175).

Figür 9

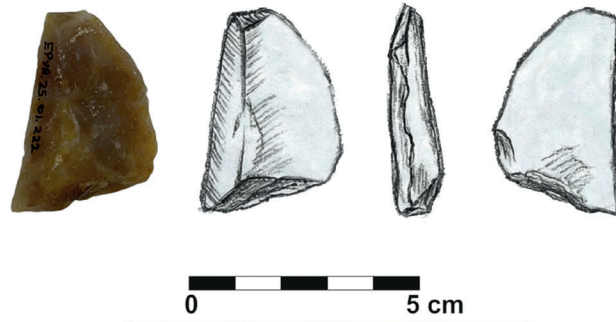
Çaylı Höyük Çakmaktaşı Aleti / Çaylı Höyük Flint Tool

Figür 10

Çaylı Höyük Obsidiyen Üretim Artıkları / *Obsidian Debitages from Çaylı Höyük*

1

2

3

Figür 11

Çaylı Höyük Çakmaktaşı Aletleri ve Yonga Artıkları / *Flint Tools and Flake Debitages from Çaylı Höyük*

Figür 12

Batı Karadeniz Bölgesi Erken Tunç Çağ Yerleşimleri Haritası / Early Bronze Age Sites Map in Western Black Sea Region (Qgis, 2026, E. Kalkan)

Değerlendirme ve Sonuç

Batı Karadeniz Bölgesi'nin kıyı ve iç kesimlerinde, jeomorfolojik koşulların belirleyici etkisiyle şekillenen iki farklı yerleşim modeli görülmektedir. Kıyı hattına paralel uzanan sıradağlar, bölgenin iklimsel karakterini ve sosyo-ekonomik dokusunu doğrudan etkileyen bir bariyer niteliğindedir. Bu sarp ve zorlu coğrafyada, yerleşik topluluklar doğal oluşumları barınma amacıyla kullanmışlardır. Özellikle kıyı kuşağında gözlemlenen mağara tipi yerleşimler, dağlık yapının sunduğu korunaklı barınma olanaklarının bir sonucu olarak, bölgedeki sosyal yaşamın fiziksel çevreyle kurduğu etkileşimin bir yansımasıdır. Mağara yerleşimlerinin yanı sıra özellikle iç kesimlerde höyükler daha sık karşımıza çıkmaktadır. Eskipazar'da gerçekleştirilen güncel yüzey araştırmaları sonucunda tespit edilen Çaylı Höyük, bölgedeki höyük tipi yerleşimlerin niceliği açısından öneme sahiptir.

Filyos Kültürü'nün Doğu Trakya'dan Batı Karadeniz'e uzanan geniş bir coğrafyada gösterdiği yaygın etki, teknolojik ve estetik bir ortaklığa işaret etse de kıyı ve iç kesimler arasındaki biçim farklılıkları kültürel ortak değerlerin oluşmuş olmasına karşın, alt bölgelerde sosyo-ekonomik farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Çanak çömlek geleneği açısından bakıldığında gaga ağızlı testilerin iç kesimlerde görülmemesi veya iç kesimde kazıma bezemeye hiç rastlanmazken, sadece kabartma bezemeli kaplar kullanılmış olması gibi karakteristik özellikler, kıyı kesiminin deniz yoluyla Troya gibi Batı Anadolu kültürleri ile etkin bir kültürel ilişkisinin olduğuna işaret etmektedir. Buna karşın dağlık iç kesimlerin kendi kapalı ekonomileri ve geleneksel kullanım alışkanlıklarını koruması, Filyos Kültürü çatısı altında alt bölge kimliklerinin de korunduğuna, coğrafi sınırlar nedeniyle ticari ve kültürel ilişkilerin nispeten daha az olduğu bölgeler ile etkileşimin de sınırlı olduğuna işaret etmektedir.

Yerleşimin sosyo-ekonomik yapısına dair somut veriler ise dokumacılık ve yontma taş endüstrisinde karşımıza çıkmaktadır. Bulunan çift konik ağırşak ve kemik bız, yerleşimde deri/tekstil üreticiliğinin yapıldığını kanıtlamaktadır. Yontma taş buluntuları arasında çakmaktaşı kullanımının baskınlığı görülmekle birlikte,

az oranda rastlanan obsidiyen yonga artıkları da vardır. Sonuç olarak Çaylı Höyük, Batı Karadeniz'in henüz tam olarak aydınlatılamamış olan Erken Tunç Çağı kronolojisi için yeni bir anahtar yerleşimi temsil etmektedir. Höyükten elde edilen veriler, iç kesimlerde yer alan çevre yerleşimler ile çok sayıda benzer özellikler yansıtırken, kıyı kesimde yer alan Yassıkaya ve İnönü Mağaraları gibi merkezlerle kurulan teknolojik ve tipolojik benzerlikler ışığında, bölgenin Protohistorik dönemdeki yerleşim modellerinin anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Gelecekte yapılacak olan olası kazı çalışmaları, Çaylı Höyük'ün Filyos Kültürü içerisindeki rolünün daha net anlaşılması için, Batı Karadeniz özelinde ve Anadolu genelinde Erken Tunç Çağı araştırmaları adına önemli bir katkı sunabilir. Yerleşimde tespit edilen obsidiyenler gibi birçok materyal kültür üzerinde yürütülecek arkeometrik analizler bölgeler arası ticaret başta olmak üzere birçok önemli arkeolojik sorunsala cevap üretebilecektir.

Katalog

Figür 4¹: Kırmızı Astarlı Çanak Çömlekler

Figür 4.1: **h:** özlü-okunamıyor; **da:** 10R 4/4 weak red; **ia:** 10R 4/4 weak red; **bi:** kâse; **k:** kum: yoğun-ince, taşçık: orta-ince, mika: az-ince; kireç: az-ince; **ü:** el yapımı; **p:** orta-yatay-düzensiz perdah; **ö:** gri; **öz:** iç-dış astar kalın bir katman halindedir, iç yüzde perdah daha azdır, dış yüzde nemli sıvazlama izleri görülmektedir; **aç:** 15cm, **y:** 4,4cm; **ben:** Yassıkaya ve İnönü Mağaraları, Döküktepe ve Türbetepe yerleşimleri ile Salur, Yazıboy ve Güney Nekropol Höyükleri Erken Tunç Çağ yoğun perdahlı, kırmızı astarlı malları ile hamur, astar ve biçim açısından benzer (Ekmen & Ekmen, 2021, s. 76, Figür 18.f; Figür 20.g; Matthews & Glatz, 2009, s. 89, Fig. 3.29; Ekmen & Ekmen, 2021, s. 83, 86, Figür 18.f, 22. f-g; Kalkan ve ark., 2025, s. 22, Şekil 6).

Figür 4.2: **h:** 5YR5/2 reddish gray; **da:** 10R 4/3 weak red; **ia:** 10R 4/3 weak red; **bi:** çömlek; **k:** kum: yoğun-ince, kum: az-iri, taşçık: az-orta, mika: az-ince; **ü:** el yapımı; **p:** yok; **ö:** siyah; **öz:** astar çok ince ve özensiz olduğu için yer yer dökülmüş, hamur özlü olduğu için renk okunamamalıyken astarın döküldüğü yerlerden okunabiliyor; dışta ağza bitişik yatay, kabartma zincir bezemesi var. **aç:** 16cm, **y:** 3,7cm; **ben:** Yassıkaya ve Dörtinler Mağaraları ile Yazıboy Höyüğü Erken Tunç Çağ çanak çömleklerinde görülen kabartma bant üzerinde parmak baskı bezeme geleneği ile benzer (Ekmen & Ekmen, 2021, s. 71, 76, Figür 10.d-e, Figür 3.c; Matthews, 2007, s. 31, Fig. 11).

Figür 4.3 (Kırmızı Astarlı): **h:** özlü-okunamıyor; **da:** 10R 4/2 weak red; **ia:** 10R 4/2 weak red; **bi:** çömlek; **k:** kum: yoğun-ince, taşçık: orta-iri, mika: az-ince; **ü:** el yapımı; **p:** dış yüzde: yok; iç yüzde: yatay-yoğun-özenli; **ö:** siyah; **öz:** dış yüzde ağza bitişik yatay, kalın bir kabartma zincir bezemesi var; **aç:** 25cm, **y:** 2,7cm; **ben:** Yassıkaya ve Dörtinler Mağaraları ile Yazıboy ve Salur Höyük Erken Tunç Çağ parçalarının yatay, kabartma bant üzerinde parmak baskı bezeme geleneği ile benzer (Ekmen & Ekmen, 2021, s. 71, 76, Figür 10.e, Figür 3.d; Matthews & Glatz, 2009, s. 86, Fig. 3.18, Fig. 3.29).

Figür 4.4 (Kırmızı Astarlı): **h:** 7.5YR 6/3 light brown; **da:** 10R 6/3 pale red; **ia:** 2.5YR 6/3 light reddish brown; **bi:** çömlek; **k:** kum: yoğun-ince, mika: az-ince; **ü:** el yapımı; **p:** az-düzensiz; **ö:** alacalanmış öz (gri ve devetüyü); **öz:** perdah dış yüzde gövdeye geçişte belli belirsiz var, öz alacalanmış olsa da rengi okunabilir; **aç:** 24cm, **y:** 2,8cm.

Figür 4.5: **h:** özlü-okunamıyor; **da:** 10R 3/3 dusky red; **ia:** 10R 3/3 dusky red; **bi:** çömlek; **k:** kum: yoğun-ince, taşçık: az-iri, mika: az-ince; **ü:** el yapımı; **p:** yoğun-düzenli; **ö:** özsüz; **öz:** astarları kalın tabaka halinde, her iki yüzeyde de eşit kalınlığın yakalanmış olması ve diğer özellikleri ile çok özenli bir üretime işaret ediyor; **aç:** 20cm, **y:** 4,3cm; **ben:** Sofular Mağarası Erken Tunç Çağ yoğun perdahlı, kırmızı astarlı malları ile astar ve biçim benzer (Ekmen & Ekmen, 2021, s. 86, Figür 22.g).

¹ h: hamur – da: dış astar – ia: iç astar – bi: biçim – k: katkı – ü: üretim – p: perdah – ö: öz – öz: özellik – aç: ağız çapı – h: yükseklik – en: en – ben: benzerleri (Munsell 2009 revision version).

Figür 4.6: **h:** 2.5YR 2.5/1 reddish black; **da:** 2.5YR 2.5/1 reddish black; **ia:** 2.5YR 2.5/1 reddish black; **bi:** çömlek; **k:** kum: yoğun-iri, taşçık: az-ince, mika: az-ince; **ü:** el yapımı; **p:** yoğun-düzenli; **ö:** özsüz; **öz:** ince astar katmanı olmasına rağmen özenli işçilik var; **aç:** 24cm, **y:** 4,2cm; **ben:** Sofular Mağarası Erken Tunç Çağ yoğun perdahlı, kırmızı astarlı malları ile doku ve biçim benzer (Ekmen & Ekmen, 2021, s. 86, Figür 22.f).

Figür 4.7: **h:** 10R 3/1 dark reddish gray; **da:** 10R 3/1 dark reddish gray; **ia:** 10R 3/1 dark reddish gray; **bi:** çömlek; **k:** kum: orta-ince, taşçık: az-ince; mika: az-ince; **ü:** el yapımı; **p:** az-düzenli; **ö:** özsüz; **aç:** 20cm, **y:** 4,7cm; **ben:** Sofular Mağarası Erken Tunç Çağ yoğun perdahlı, kırmızı astarlı malları ile doku ve biçim benzer (Ekmen & Ekmen, 2021, s. 86, Figür 22.f).

Figür 4.8: **h:** 5YR 4/2 dark reddish gray; **da:** 5YR 4/2 dark reddish gray; **ia:** 5YR 4/2 dark reddish gray; **bi:** çömlek; **k:** kum: yoğun-ince, kum: az-iri, taşçık: az-ince, mika: az-ince; **ü:** el yapımı; **p:** dış yüzde: az-düzensiz; iç yüzde: yoğun-düzenli; **ö:** alacalanmış öz (kahve ve siyah); **öz:** öz alacalanmış olsa da rengi okunabilir, astar katmanları kalın ve özenli işçilik; **aç:** 16cm, **y:** 4,8cm.

Figür 4.9: **h:** özlü-okunamıyor; **da:** 2.5YR 3/2 dusky red; **ia:** 2.5YR 3/2 dusky red; **bi:** kâse; **k:** kum: yoğun-ince, taşçık: az-ince, mika: yoğun-ince; **ü:** el yapımı; **p:** yoğun-düzenli; **ö:** siyah; **öz:** astarları kalın tabaka halinde, özenli üretim, ısı değişimine bağlı alacalanma var; **aç:** 10cm, **y:** 3,4cm; **ben:** İnönü Mağarası Erken Tunç Çağ parçalarının hamur ve astar özellikleri ile benzer (Ekmen, 2021, s. 86, Fotoğraf 8: 2).

Figür 4.10: **h:** özlü-okunamıyor; **da:** 10R 3/3 dusky red; **ia:** 10R 3/3 dusky red; **bi:** kâse; **k:** taşçık: orta-ince; mika: az-ince, kum: az-iri; **ü:** el yapımı; **p:** yoğun-düzenli; **ö:** siyah; **öz:** iç astar dışa göre daha kalın bir katmana sahip, dıştaki ince astar yer yer dökülmüş; **aç:** alınamadı, **y:** 2,3cm.

Figür 4.11: **h:** 2.5Y 5/1 gray; **da:** 10R 5/8 red; **ia:** yok; **bi:** çömlek; **k:** kum: yoğun-orta, taşçık: yoğun-orta, kuvarz: çok az-ince; **ü:** el yapımı; **p:** yok; **ö:** özsüz; **öz:** astar belli belirsiz sürülmüş, çok ince, özensiz işçilikte üretim, dış yüzde ağız altında yatay-kabartma bant üzerinde parmak baskı bezemesi var, yüzey aşınması nedeniyle bezeme kabartması incelmış; **aç:** 30cm, **y:** 2,6cm.

Figür 4.12: **h:** özlü-okunamıyor; **da:** 10R 3/3 dusky red; **ia:** 10R 3/3 dusky red; **bi:** çömlek; **k:** kum: az-iri, taşçık: az-ince, mika: az-ince; **ü:** el yapımı; **p:** dış yüzde: az-düzensiz; iç yüzde: yoğun-düzenli; **ö:** siyah; **aç:** alınamadı, **y:** 2,6cm.

Figür 5: Kahve Astarlı Çanak Çömlekler

Figür 5.1: **h:** 10r 3/3 dusky red; **da:** 10r 3/1 dark reddish gray; **ia:** 10r 3/2 dusky red; **bi:** çömlek; **k:** kum: yoğun-ince, taşçık: az-orta, mika: yoğun-ince; **ü:** el yapımı; **p:** dış yüzde: yok, iç yüzde yoğun-özenli; **ö:** özsüz; **öz:** dış yüzde perdah yok, iç yüzde yoğun var-dış yüzde yatay kabartma zincir bezemeli; **aç:** alınamadı, **y:** 3,8cm; **ben:** Yassıkaya ve Dörtinler Mağaraları ile Yazıboy ve Salur Höyük Erken Tunç Çağ parçalarının yatay, kabartma bant üzerinde parmak baskı bezeme geleneği ile benzer (Ekmen & Ekmen, 2021, s. 71, 76, Figür 10.e, Figür 3.d; Matthews & Glatz, 2009, s. 86, Fig. 3.18, Fig. 3.29).

Figür 5.2: **h:** 2.5YR 5/3 reddish brown; **da:** 2.5YR 5/3 reddish brown; **ia:** 2.5YR 5/3 reddish brown; **bi:** çömlek; **k:** kum: yoğun-ince, taşçık: az-orta, mika: az-iri; **ü:** el yapımı; **p:** sadece iç yüzde yatay-az-düzensiz; **ö:** özsüz; **öz:** astar katmanı çok ince, yüksek ısıda pişirilmiş, sıkı bir hamur dokusuna sahip; **aç:** 20cm, **y:** 2,1cm.

Figür 5.3: **h:** özlü-okunamıyor; **da:** 7.5YR 5/3 brown; **ia:** 2.5YR 3/3 dark reddish brown; **bi:** çömlek; **k:** kum: yoğun-ince, taşçık: az-ince; mika: az-ince; **ü:** el yapımı; **p:** yoğun ve düzenli; **ö:** gri; **aç:** 20cm, **y:** 4,4cm.

Figür 5.4: **h:** 5YR 5/1 gray; **da:** 7.5YR 6/1 gray; **ia:** 7.5YR 6/1 gray; **bi:** mlek; **k:** kum: yoğun-ince, taşık: az-ince; mika: yoğun-ince, kuvarz: az-ince; **:** el yapımı; **p:** az ve düzenli; **:** zsz; **z:** astar katmanı kalın ama yer yer dökülmüş; **a:** 40cm, **y:** 4,8cm.

Figür 5.5: **h:** zl-okunamıyor; **da:** 5YR3/2 dark reddish brown; **ia:** 5YR 3/2 dark reddish brown; **bi:** kse; **k:** kum: yoğun-ince, taşık: az-ince; taşık: Çok az-iri; mika: yoğun-ince; **:** el yapımı; **p:** yoğun ve düzenli; **:** siyah; **a:** 18cm, **y:** 2,8cm; **ben:** İnönü Mağarası Erken Tunç ağı yoğun perdahlı, kırmızı astarlı malları ile benzer (Ekmen, 2021, s. 85, Fotoğraf 6).

Figür 5.6: **h:** zl-okunamıyor; **da:** 5YR 5/3 reddish brown; **ia:** 5YR 5/3 reddish brown; **bi:** kse; **k:** kum: yoğun-ince, mika: az-ince, kuvarz: Çok az-ince; **:** el yapımı; **p:** iç-dış yüzde yoğun ve düzenli; **:** siyah; **z:** kahve astarlı olmasına karşın alacalanma nedeniyle astar yer yer kırmızıya dönmüş, pişirimde ısının kontrol altında olmaması alacalanma gibi ze de yansımış; **a:** alınamadı, **y:** 3,4cm.

Figür 5.7: **h:** 2.5Y 5/2 grayish brown; **da:** 5YR 5/3 reddish brown; **ia:** 5YR 5/3 reddish brown; **bi:** mlek; **k:** kum: yoğun-iri, taşık: orta-iri, mika: az-ince; **:** el yapımı; **p:** yok; **:** zsz; **z:** dış yüzde ağız altında kalın, yatay, zincir bezemeli; **a:** alınamadı, **y:** 3,5cm.

Figür 5.8: **h:** 10R 2.5/1 reddish black; **da:** 2.5YR 4/4 reddish brown; **ia:** 10R 2.5/1 reddish black; **bi:** rbbw gövde parçası; **k:** kum: yoğun-ince, taşık: az-orta, mika: yoğun-ince; **:** el yapımı; **p:** dış yüzde: yoğun-özenli, i yüzde yatay-orta-düzensiz; **:** zsz; **z:** i astar katmanı ince, dış astar kalın ve özenli, kırık-iki adet-kabartma bezemeli; **y:** 6cm, **en:** 3,1cm; **ben:** Yazıboy Höyüğü Erken Tunç ağ anak çömleklerinde görülen yatay ışın motifli kabartma bezeme geleneği ile benzer (Matthews, 2007, s. 31, Fig. 10).

Figür 5.9: **h:** zl-okunamıyor; **da:** 7.5YR 5/3 brown; **ia:** 7.5YR 5/3 brown; **bi:** mlek; **k:** kum: yoğun-ince, taşık: az-ince; mika: az-ince; **:** el yapımı; **p:** dış yüzde az ve düzenli, i yüzde yok; **:** siyah; **z:** kaba bir üretim, astar katmanı ince ve yer yer dökülmüş, **a:** 8cm, **y:** 3,8cm.

Figür 5.10: **h:** zl-okunamıyor; **da:** 7.5YR 6/2 pinkish gray; **ia:** 7.5YR 6/2 pinkish gray; **bi:** anak; **k:** kum: yoğun-ince, taşık: az-ince, mika: yoğun-ince; **:** el yapımı; **p:** i yüzde: yok; dış yüzde: az-yatay-düzensiz; **:** siyah; **a:** alınamadı, **y:** 3,5cm.

Figür 5.11: **h:** zl-okunamıyor; **da:** 5YR 5/4 reddish brown; **ia:** 2.5YR 5/4 reddish brown; **bi:** bezemeli gövde parçası; **k:** kum: yoğun-ince, taşık: orta-ince, mika: yoğun-ince; **:** el yapımı; **p:** dış yüzde: yatay-yoğun-düzenli, i yüzde: yok; **:** siyah; **z:** dış yüzde yatay kabartma zincir bezemeli, işlenmemiş, kaba i yüzeyde bitkisel katkı izleri mevcut; **y:** 4,7cm, **en:** 3,6cm; **ben:** İnönü Mağarası ve Güney Nekropol Hyk Erken Tunç ağ parçalarının yatay, kabartma bant üzerinde parmak baskı bezeme geleneği ile benzer (Ekmen, 2021, s. 98, şekil 8.1-4; Kalkan ve ark., 2025, s. 22, şekil 6).

Figür 6: Siyah Ağız Kenarlı Kaseler, Koyu Yüzlü ve Yalın anak çömlekler

Figür 6.1 (siyah ağız kenarlı kse): **h:** 2.5y 2.5/1 black; **da:** 5y 5/3 reddish brown; **ia:** 2.5y 2.5/1 black; **bi:** black-topped kse; **k:** taşık: yoğun-orta, kum: yoğun-iri, mika: az-ince; **:** el yapımı;

p: yok; **:** zsz; **z:** karakteristik black-topped kse olarak dış yüzde kahve ve siyah astar yarı yarıya; **a:** 20cm, **y:** 3.2cm; **ben:** İnönü ve Kelemen Mağaraları ile Güney Nekropol Hyk Erken Tunç ağ kaselerinin astar, karakteristik pişirim özelliği ve biçimleri ile benzer (Ekmen, 2021, s. 86, Fotoğraf 9: 3; Ekmen ve ark., 2021, s. 45, res.12-1; Kalkan ve ark., 2025, s. 22, şekil 5).

Figür 6.2 (siyah ağız kenarlı kse): **h:** 2.5y 2.5/1 black; **da:** 5y 5/4 reddish brown; **ia:** 2.5y 2.5/1 black; **bi:** siyah ağız kenarlı kse; **k:** kum: yoğun-ince, taşık: az-ince, mika: az-ince; **:** el yapımı; **p:** iç-dış yüzde yoğun-özenli; **:** zsz; **z:** karakteristik siyah ağız kenarlı kse olarak i yüz ve ağız üzeri siyah, dış yüzde

kahve astar. Tahrip olmuş bir kulpu var. Muhtemelen çift taraflıydı; **aç:** alınamadı, **y:** 3,4cm; **ben:** İnönü Mağarası ve Güney Nekropol Höyüğü Erken Tunç Çağ kaselerinin kulp, astar, karakteristik pişirim özelliği ve biçimleri ile benzer (Ekmen, 2021, s. 86, Fotoğraf 9: 3; Karauğuz & Düring, 2009, s. 154, fig. 2.7; Genç, 2008, s. 126, 3a; Ekmen ve ark., 2021, s. 45, res.12-1; Kalkan ve ark., 2025, s. 22, Şekil 6).

Figür 6.3 (koyu yüzlü): **h:** 2.5Y 5/1 gray; **da:** 2.5Y 4/1 gray; **ia:** 2.5Y 4/1 gray; **bi:** kâse; **k:** kum: yoğun-ince, taşçık: az-orta, mika: yoğun-ince; **ü:** el yapımı; **p:** dış yüzde: yok, iç yüzde yoğun-özenli; **ö:** özsüz; **öz:** dış yüzde astar ve perdah yok, iç yüzde var-dudak altında yatay kabartma bant üzerinde parmak baskı bezemeli; **aç:** alınamadı, **y:** 4cm; **ben:** Yassıkaya ve Sofular Mağarası ve Yazıboy Höyüğü Erken Tunç Çağ çanak çömleklerinde görülen kabartma bant üzerinde parmak baskı bezeme geleneği ile benzer (Ekmen & Ekmen, 2021, s. 76, Figür 10.d-e; Matthews, 2007, s. 31, Fig. 11).

Figür 6.4 (koyu yüzlü): **h:** 10YR 2/1 black; **da:** 10YR 2/1 black; **ia:** 10YR 2/1 black; **bi:** çömlek; **k:** kireç: yoğun-ince, mika: yoğun-ince, taşçık: az-ince; **ü:** el yapımı; **p:** çok az-yatay; **ö:** özsüz; **öz:** yüksek ısıda pişirilmiş, sıkı bir yüzey dokusuna sahip, iç yüzey dışa göre daha özenli perdahlanmış; **aç:** 12cm, **y:** 2,2cm.

Figür 6.5 (yalın): **h:** 7.5YR 5/1 gray; **da:** yok; **ia:** yok; **bi:** gövde parçası; **k:** kum: yoğun-ince, taşçık: az-ince, mika: az-orta; **ü:** el yapımı; **p:** yok; **ö:** özsüz; **öz:** yok.

Figür 6.6 (yalın): **h:** 7.5yr 5/1 gray; **da:** yok; **ia:** yok; **bi:** gövde parçası; **k:** kum: yoğun-ince, taşçık: az-ince, mika: az-orta; **ü:** el yapımı; **p:** yok; **ö:** özsüz; **öz:** yok.

Extended Abstract

A NEWLY DISCOVERED EARLY BRONZE AGE SETTLEMENT IN THE WESTERN BLACK SEA REGION: ÇAYLI HÖYÜK

The archaeological history of the Western Black Sea region, which encompasses provinces such as Bolu, Karabük, and Zonguldak, has been a subject of study since the 1950s (Gökoğlu, 1950). Despite this long history, the prehistory and protohistory of the region remain a terra incognita due to the difficulty of identifying flat settlements that lack the typical mounded typology of other regions (Efe ve ark., 2022, s. 4). The Eskipazar Protohistoric Period Survey (EPYA), initiated in 2024, aims to address this gap by focusing specifically on the protohistoric periods of the Eskipazar district using an intensive methodology (Kalkan & Sevindik, 2025, s. 196). The primary objective of this research is to identify new settlement patterns and material culture remains that can clarify the transition from the Chalcolithic to the Early Bronze Age in this geographically strategic zone. Within this framework, the discovery of Çaylı Höyük represents a significant development in understanding the Early Bronze Age settlement pattern of the region.

Literature Review

Current literature indicates that protohistoric settlements in the Western Black Sea are predominantly represented by cave sites and mounds, with their origins possibly dating back to the Chalcolithic. The Early Bronze Age is characterized by a notable increase in settlement numbers and population. A defining element of this period is the «Filyos Culture,” known for its handmade, red-slipped, and heavy burnished pottery assemblage (Ekmen & Ekmen, 2021, s. 65). While previous extensive surveys like “Project Paphlagonia” provided a foundation for the area, some settlements remained undetected (Matthews & Glatz, 2009). Çaylı Höyük fills a critical gap by providing evidence of a mounded settlement situated directly on a natural resource, a travertine bed, which suggests a relationship between raw material availability and settlement site selection.

Method

This study utilizes data collected during the 2025 fieldwork season of the EPYA Project, which investigated approximately twenty of the fifty villages in the Eskipazar district (Kalkan, 2025). The methodology involves an intensive survey and systematic collection of material culture, including pottery, chipped stones, and weaving tools. The collected findings were subjected to techno-typological analysis and comparative studies with contemporary regional centers such as Yassıkaya (Efe, 2004, s. 27) and İnönü Caves (Ekmen & Ekmen, 2021, s. 72). The study involves the systematic cataloging and comparison of pottery, aiming to establish a dataset for researchers performing comparative analyses of Early Bronze Age pottery assemblage unearthed at various Anatolian settlements.

Findings

The findings at Çaylı Höyük are categorized into three primary groups: pottery, weaving tools, and chipped stones. The pottery assemblage is entirely handmade and consists of five characteristic wares: red-slipped, brown-slipped, plain, dark-faced (gray-black), and black-topped wares. The majority are mineral-tempered (sand, grit, mica, etc.) and carefully burnished. A distinguishing feature is the absence of the West Anatolian incised decoration tradition; instead, relief decorations, specifically chain and chevron motifs, are dominant. The pottery from Çaylı Höyük exhibits its closest parallels within the Western Black Sea region at Yassıkaya and İnönü Caves. In addition to these sites, other western Black Sea settlements sharing similar ceramic traditions include Güney Nekropol Höyük, Yazıboy Höyük, Döküktepe, Türbetepe, Yazıboy, Akbıyık, and Kelemen Cave. The weaving tools consist of a biconical spindle whorl and a bone awl. Chipped stones constitute another category within the material culture. Flint is the dominant raw material, used for scrapers and arrowheads. While worked obsidian tools are absent, the recovered obsidian flakes provide an opportunity for future archaeometric analysis to determine their origins and assess the extent of inter-regional exchange.

Discussion

The material culture of Çaylı Höyük suggests a single-phase, short-term occupation during the Early Bronze Age. The presence of “Filyos Culture” examples reflects a strong local character, while black-topped bowls demonstrate cultural links with Western and Central Anatolia. The preference for relief decoration over incision further reinforces the unique cultural identity of the Western Black Sea during this period. The settlement’s location on a yellow travertine bed is strategically significant for both environmental and economic reasons. Typological similarities with Yassıkaya and İnönü Caves suggest that Çaylı Höyük was part of a cohesive regional technological network. These results, derived exclusively from surface data, await further validation and broader interpretation through future archaeological excavations at the site.

Conclusion and Recommendations

Çaylı Höyük is a key settlement for clarifying the Early Bronze Age chronology of the Western Black Sea. It demonstrates the existence of mounded settlements in a region previously thought to be dominated by cave dwellings. The settlement exhibits a pottery assemblage paralleling contemporary regional sites, while the presence of Filyos Culture demonstrates its strong local character. Furthermore, the findings confirm a diversified economy based on textile production, lithic tool manufacturing, and regional trade. Future systematic excavations are essential to fully uncover the role of Çaylı Höyük within the Filyos Culture. Ongoing and future archaeometric analyses of obsidian and pottery samples will provide definitive insights into inter-regional trade routes and the socioeconomic structures of Early Bronze Age Anatolia.

Kaynakça

- Abay, E. (2014). Kazı Verileri Işığında Arkeolojik Mekân Analizleri, Beycesultan Örneği. B. Erdoğan & Ö. Çevik (Ed.), *Yerleşim sistemleri ve mekân analizi-tematik arkeoloji serisi 1*, (s. 175-189) içinde. Ege Yayınları.
- Barber, E. J. W. (1991). *Prehistoric textiles. the development of cloth in the neolithic and bronze ages with special reference to the Aegean*. Princeton Üniversitesi Yayınları.
- Bostancı, E. Y. (1952). Gökırmak Vadisinde Prehistuvar Araştırmaları, Yeni Paleolitik Buluntular. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 10(1-2), 137-142.
- Burney, C. A. (1956). Northern Anatolia Before Classical Times. *Anatolian Studies*, 6, 179-203. <https://doi.org/10.2307/3642409>
- Çalışkan Akgül, H. (2016). Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Prehistoryası: Bir Terra Incognita Analizi, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, 9-26.
- Çalışkan Akgül, H., Man'ko, V., Turan, D., Chkhatarashvili, G. & Kılıç, S. (2023). New Epiplaeolithic Sites in the Southeastern Black Sea Area and a Quesiton about the Marine Network of Lunates with Bipolar Retouched Arcs Makers, *Revista Archeologica*, XIX(1), 5-29. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8433945>
- Düring, B. S. & Gratuze, B. (2013). Obsidian exchange networks in prehistoric Anatolia: New data from the Black Sea region. *Paléorient*, 39(2), 173-182.
- Düring, B. & Klinkenberg, V. (2015). The Early Prehistory of the Cide-Şenpazar Region: ca. 10,000-3,000 BC. B. Düring & C. Glatz (Ed.), *Kinetic landscapes: the Cide archaeological project: surveying the Turkish Western Black Sea region* (s. 104-150) içinde. De Gruyter Yayınları.
- Efe, T. (2004). Yassıkaya, An Early Bronze Age Site Near Heraclea Pontica (Kdz Ereğli) on the Black Sea Coast. B. Hänsel & E. Studeníko (Ed.), *Zwischen karpaten und ägäis: neolithikum und ältere bronzezeit: gedenkschrift für viera němejcová-pavúková* (s. 27-37) içinde. Verlag Maria Leidorf Yayınları.
- Efe, T., Ekmen, H. & Ekmen, G. (2022). Zonguldak ve Çevresinin Tarihöncesi Dönemlerine Genel Bir Bakış. A. Efiloğlu, G. Arslan, Y. Namal & Ç. Tan (Ed.), *Zonguldak antik çağdan Cumhuriyet'e bir kentin tarihi* (s. 3-41) içinde. Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları.
- Ekmen, G. (2020). İnönü Mağarası Kazıları Işığında Kalkolitik Çağ'da Batı Karadeniz Bölgesi. *TÜBA-AR*, 26, 45-64.
- Ekmen, H. (2020). İnönü Mağarasında Bulunan Erken Tunç Çağı'na Ait Sütten İkincil Ürün Üretiminde Kullanılan Bir Çömlek Üzerine Gözlemler. H. G. Yalçın & O. Stegemeier (Ed.), *Metallurgica Anatolica: Festschrift für Ünsal Yalçın anlässlich seines 65. Geburtstags - Ünsal Yalçın 65. yaş günü armağan* (s. 77-84) içinde. Ege Yayınları.
- Ekmen, H. (2021). İnönü mağarası Erken Tunç Çağı çanak çömleği. *TÜBA-AR*, 28, 81-101.
- Ekmen, G. & Ekmen, H. (2021). Karadeniz Ereğli (Heracleia Pontica) ve Çevresinin MÖ 5000-1000 Yıllarına Dair Yeni Veriler. U. Elyiğit (Ed.), *Anadolu coğrafyasında görülen arkeolojik, sanatsal ve kültürel faaliyetler* (s. 64-108) içinde. Eğitim Yayınevi.
- Ekmen, G. & Ekmen, H. (2022). Batı Karadeniz Bölgesi Erken Tunç Çağı Kültürlerine Toplu Bir Bakış. M. Işıklı & M. E. Fidan & A. Türker & M. A. Yılmaz (Ed.), *MÖ III. binyılda Anadolu* (s. 111-125) içinde. Ege Yayınları.
- Ekmen, G., Yıldırım, Y. S., Ekmen, H. & Küsmes-Dumaner, P. (2021). Batı Karadeniz Bölgesi'nde Yapılan Yeni Araştırmalar Hakkında Bir Ön Rapor: Karabük Kelemen Mağarası. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 167(Mayıs-Ağustos), 37-52.
- Fazlıoğlu, İ. (2001). *Eskiçağda dokuma*. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Fidan, E., Sarı, D. & Türkteki, M. (2015). An Overview of the Western Anatolian Early Bronze Age. *European Journal of Archaeology*, 18(1), 60-89.
- Genç, E. (2008). Kastamonu-Kınık kazıları ve yerleşimin çevre kültür bölgeleri ile ilişkileri. D. Çelik & E. Genç (Ed.), *Aykut Çınaroğlu'na armağan* (s. 105-133) içinde. Ekin Basım Yayın.
- Gökoğlu, A. (1952). *Paphlagonia (Paflagonya): Kastamonu, Sinop, Çankırı, Safranbolu, Bartın, Bolu, Gerede, Mudurnu, İskilip, Bafra, Alaçam ve Civarı Gayrimenkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi* (Cilt 1). Doğrusöz Matbaası.
- Kader, B. & Ekmen, H. (2024). İnönü mağarası Kalkolitik Çağ çan gövdeli çanakları üzerine gözlemler. *Karaelmas Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 209-220.
- Karauguz, G. & Düring, B. S. (2009). A Note on the Prehistory of the Devrek Region, Northern Turkey. *Anatolica*, 35, 153-165.

- Kalkan, E. (2025, 2-7 Haziran). *A new protohistoric archaeological survey project in Western Black Sea: Eskipazar Province Protohistorical Survey Project (EPYA) the first season results* (Sözlü sunum). 14th International Congresses on the Archaeology of the Ancient Near East (ICAANE), (Lyon/Fransa).
- Kalkan, E. & Çelikbaş, E. (2022). New findings from Prehistoric period in Western Black Sea region: Hadrianopolis (Karabük-Eskipazar) Prehistoric pottery. *KAREN*, 8(16), 417-431.
- Kalkan, E. & Sevindik, Y. E., (2025). Batı Karadeniz'de Protohistorik dönemlere ait yeni veriler. *Seleucia*, XV, 193-212.
- Kalkan, E., Çelikbaş, E. & Tatlı, F. (2025). Hadrianopolis antik kenti ve çevresinden tarih öncesi dönemlere ait yeni bulgular. *TAED*, 89, 9-24.
- Kökten, İ.K. (1948). 1947 yılı tarihöncesi araştırmaları. *Belleten*, XII(45), 223-225.
- Marro, C., Özdoğan, A. & Tibet, A. (1996). Prospection archeologique Franco-Turque dans la Region de Kastamonu (Mer Noire). Premier rapport preliminaire, *Anatolia Antiqua*, IV, 273-290.
- Martensson, L., Marie-Louise, N. & Strand, E. A. (2009). Shape of things: Understanding a loom weight. *Oxford Journal of Archaeology*, 4(28), 373-398.
- Matthews, R. (2007). An arena for cultural contact: Paphlagonia (North-Central Turkey) through Prehistory, *Anatolian Studies*, 57, 25-34.
- Matthews, R. & Glatz, C. (2009). *At empires' edge: project Paphlagonia. regional survey in north-central Turkey*. Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Yayınları.
- Muşkara, Ü. & Konak, A. (2023). Arkeolojide obsidiyen yontmataş aletlerin karakterizasyonu. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Naumann, R., Koşay, H. Z., Akok, M., Russell, J., Erim, K., Çambel, H., Braidwood, R., Korfmann, M., Vettters, H., Frei, P., Donceell-Voûte, P., DeVries, K., Peschlow, A., Alkım, B., Ögün, B., Bilgi, Ö., Duru, R., Harrison, M., Müller, W., & Radt, W. (1979). Recent archaeological research in Turkey. *Anatolian Studies*, 29, 181-210.
- Özdoğan, A. (2000). Orta Karadeniz Bölgesi, Gökırmak ve Araç/Ilgaz Havzaları Araştırma Projesi. O. Belli (Ed.), *Türkiye arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi* (s. 321-329) içinde. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Sarı, D. (2007). Küllüoba'da ele geçirilen siyah ağız kenarlı (Black-Topped) kaselerden birkaç örnek. M. Alparslan, M. Doğan-Alparslan & H. Peker (Ed.), *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a armağan vita* (s. 647-655) içinde. Ege Yayınları.
- Schoop, U. D. (1998). Anadolu'da Kalkolitik çağa süt ürünleri üretimi: Bir deneme. *Arkeoloji ve Sanat*, 87, 26-32.

ORTA ANADOLU'DAN PIEDMONT STİLİ BİR SİLİNDİR MÜHÜR: ALIŞAR HÖYÜK ERKEN TUNÇ ÇAĞI ÖRNEĞİ

A PIEDMONT-STYLE CYLINDER SEAL FROM CENTRAL ANATOLIA: AN EARLY BRONZE AGE CASE FROM ALIŞAR HÖYÜK

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 30 Nisan 2026	Received: April 30, 2026
Hakem Değerlendirmesi: 22 Mayıs 2026	Peer Review: May 22, 2026
Kabul: 23 Haziran 2026	Accepted: June 23, 2026

DOI: 10.22520/tubaar.1940894

M. Gökçe DEDE*

Özet

Bu çalışma, Alishar Höyük'ün 8M tabakasından ele geçen piedmont stilindeki silindir mührü tipolojik, teknolojik, ikonografik ve bağlamsal veriler ışığında inceleyerek, Orta Anadolu'daki erken mühürleme pratiklerine ilişkin sınırlı arkeolojik veriyi genişletmeyi amaçlamaktadır. Stratigrafik bağlamı net olarak belirlenebilen söz konusu mühür, Erken Tunç Çağı 2'nin son evrelerine tarihlenmesiyle, Orta ve Batı Anadolu'dan bilinen en erken silindir mühürlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada mührün üretim özellikleri, bezeme anlayışı ve ham madde tercihleri, piedmont stil mühürlerin çekirdek üretim alanlarındaki örnekler ile karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Kompozisyon ve bezeme düzeni bakımından söz konusu geleneğin temel ilkelerini yansıtan mühür, kullanılan diyorit ham maddesi ve işçilik özellikleri açısından merkez üretim örneklerinden ayrılmakta; taşra stili yansıtmaktadır. Alishar örneği, silindir mühür geleneğinin Anadolu'ya aktarımı, üretim pratikleri ve uzun mesafeli kültürel etkileşimler arasındaki ilişkiyi değerlendirmede önemli bir referans noktası sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alishar, Piedmont Mühür, Silindir Mühür, Erken Tunç Çağı, Sırlı Steatit Mühür

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, Hatay / Türkiye.
e-posta: mgokcedede@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4964-642X

Bu makalenin atıf künyesi / *How to cite this article:* Dede, M. G. (2026). Orta Anadolu'dan Piedmont stili bir silindir mühür: Alishar Höyük Erken Tunç Çağı Örneği. *TÜBA-AR*, 38, 47-67. <https://doi.org/10.22520/tubaar.1940894>

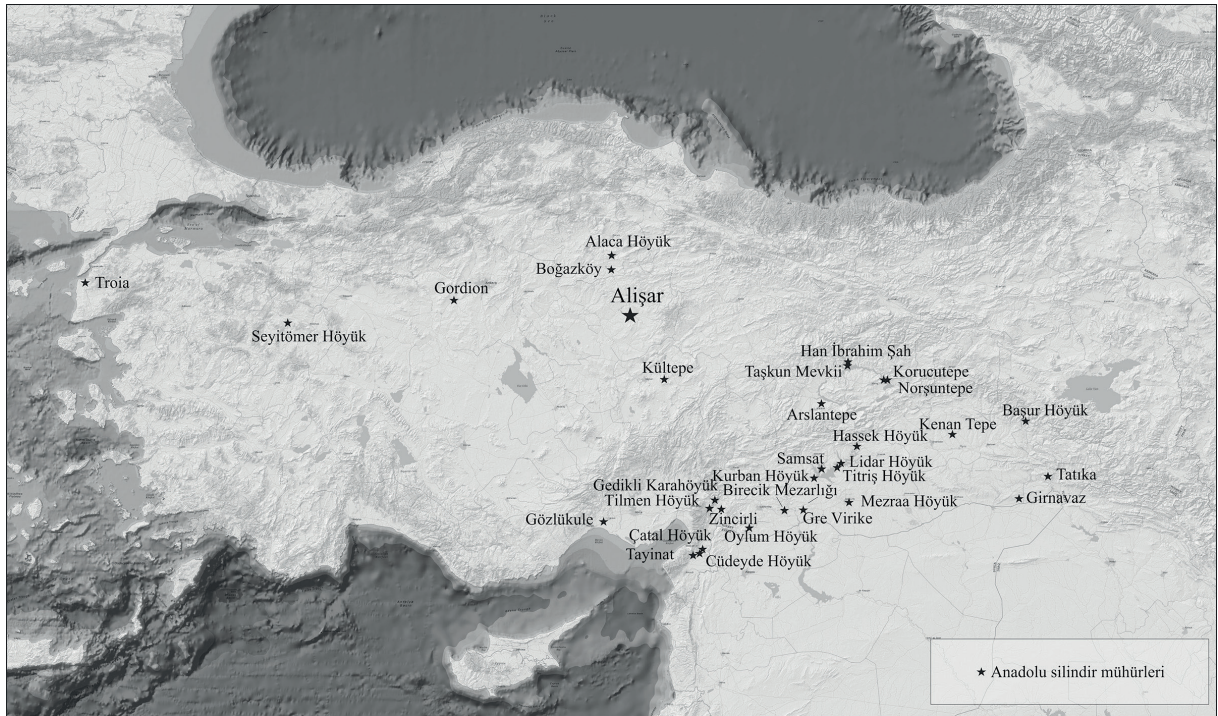
Abstract

This study aims to expand the limited archaeological evidence concerning early sealing practices in Central Anatolia by examining a piedmont-style cylinder seal recovered from Level 8M at Alişar Höyük, considering typological, technological, compositional, and contextual data. As the stratigraphic context of this specimen can be clearly established and given its dating to the final phases of the Early Bronze Age 2, it can be considered one of the earliest known cylinder seals from Central and Western Anatolia. The study analyses the seal's production characteristics, decorative approach, and choice of raw material, comparing these features with seals from the core production regions of piedmont-style seals. While the seal reflects the fundamental principles of this tradition in terms of composition and decorative arrangement, it differs from central production examples in its use of diorite and in certain aspects of its craftsmanship, suggesting a provincial style. The Alişar seal thus provides an important point of reference for evaluating the relationship between the introduction of the cylinder seal tradition into Anatolia, production practices, and long-distance cultural interactions.

Keywords: Alişar, Piedmont Seal, Cylinder Seal, Early Bronze Age, Glazed Steatite Seal

Mühürler, dayanıklı malzemelerden üretilmeleri, taşınabilir nitelikleri ve uzun süreli kullanımları nedeniyle eski Batı Asya toplumlarının maddi kültürü içerisinde ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Bu kişisel nesneler, taşıdıkları ikonografik ve üslup özellikler aracılığıyla yalnızca bireysel beğeni ve estetik tercihleri değil, aynı zamanda ait oldukları toplumların kültürel yönelimlerini, sembolik dünyalarını ve sosyal yapılarını da yansıtmaktadır (Pittman, 1995, s. 1589). Kullanıldıkları bağlamlara göre mülkiyet, statü, otorite, onay ve meşruiyet göstergesi olarak idari işlevler üstlenen mühürler; bunun yanı sıra mücevher, koruyucu muska, adak nesnesi ya da aile yadigarı olarak da kullanılmışlardır (Dede, 2014, s. 11; Dede & Oğuzhanoğlu, 2024, s. 33). Bu çok yönlü kullanım biçimi, mühürleri yalnızca bürokratik araçlar olmaktan çıkararak, toplumsal iletişim ağlarının ve sembolik ifade biçimlerinin önemli göstergeleri hâline getirmiştir.

Silindir mühür kullanımı, mevcut veriler ışığında, ilk kez İran Sharafabad'da küçük bir yerleşimin çöp çukurunda, Orta Uruk Dönemi'ne tarihlenen seramiklerle birlikte baskı olarak ele geçmiştir (Pittman, 1994; 1995). MÖ 4. binyılın ortalarında Güney Mezopotamya ve Güneybatı İran'da eşzamanlı olarak yaygınlaşmaya başlayan bu yeni mühür biçimi, anlatı kapasitesinin genişliği ve yüzey kompozisyonlarının sunduğu olanaklar nedeniyle kısa sürede idari ve simgesel uygulamaların temel unsurlarından biri hâline gelmiştir. Anadolu'da ise silindir mühür kullanımı Güneydoğu Anadolu'dan başlayarak sınırlı bir yayılım göstermiş; Orta ve Batı Anadolu'da genel olarak Erken Tunç Çağı'nın ikinci yarısından itibaren arkeolojik kayıta görünür olmuştur (Fig. 1; Dede & Oğuzhanoğlu, 2024). Bu durum, bölgedeki erken silindir mühür örneklerini kronolojik ve kültürel açıdan özellikle önemli kılmaktadır.

Figür 1

Erken Tunç Çağı Anadolu Silindir Mühür Dağılımı (Dede & Oğuzhanoğlu, 2024, Map 1'den uyarlanmıştır) / *Distribution of Cylinder Seals in Anatolia during the Early Bronze Age (adapted from Dede & Oğuzhanoğlu, 2024, Map 1)*

Yaklaşık 20 hektarlık yerleşim alanıyla Orta Anadolu'nun büyük prehistorik merkezlerinden biri olan Alişar Höyük (Alişar) Yozgat ili Sorgun ilçesinde yer almakta olup, 30 m yüksekliğindeki höyük ile kuzeydoğu, doğu, güney ve güneybatıdaki teras alanından oluşmaktadır (von der Osten & Schmidt 1930, s. 44). 1927–1932 yıllarında H. H. von der Osten, 1993–1994 ve 1998–1999 yıllarında ise R. L. Gorny tarafından yürütülen kazılar, Alişar'ın Geç Kalkolitik Dönem'den Selçuklu–Osmanlı Dönemi'ne (Tab.1–2) kadar uzun süreli ve büyük ölçüde kesintisiz bir stratigrafiye sahip olduğunu göstermiştir (Gorny 1994, s. 19; Schmidt 1932, s. 25–27). Bu süreklilik, Alişar'ı Orta Anadolu kronolojisinin oluşturulmasında anahtar yerleşimlerden biri hâline getirmiştir.

Von der Osten'in kronolojisine göre Alishar'da Bakır Çağı'na tarihlenen 8M (Tab. 1–2) tabakasından ele geçirilen silindir mühür, İran kronolojisinde Proto–Elam; Mezopotamya ve Kuzey Suriye bağlamında ise Jemdet Nasr Dönemi ile ilişkilendirilen ve literatürde piedmont (Tab. 4) stili olarak tanımlanan mühür grubuna aittir. Bu stilin Anadolu'da, çekirdek üretim alanlarının oldukça dışında ve son derece sınırlı sayıda merkezde belgelenmiş olması, Alishar örneğini ayrıcalıklı bir konuma yerleştirir.

Bu çalışma, Alishar'dan ele geçen piedmont stilineki silindir mührü tipolojik, teknolojik, stilistik ve bağlamsal veriler ışığında sistematik olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Mühür, bu çerçevede salt tipolojik açıdan yeniden tanımlanmak yerine, piedmont geleneği, Anadolu'daki geometrik bezemeli silindir mühürler ve merkez–taşra ilişkileri bağlamında yeniden yorumlanmaktadır. Mührün stratigrafik bağlamının net biçimde belirlenebilmesi, bu örneği Orta ve Batı Anadolu'daki en erken tarihli silindir mühürlerden biri hâline getirmekte; dolayısıyla Anadolu'da bu gliptik geleneğinin benimsenme ve yeniden yorumlanma süreçlerine ilişkin veriler sunmaktadır. Çalışmada ayrıca mührün üretim özellikleri ve bezeme anlayışı, İran, Mezopotamya ve Kuzey Suriye merkezli mühürlerle karşılaştırılarak değerlendirilmekte; yerel kaynak ve üretim pratikleri ile uzun mesafeli kültürel etkileşimler arasındaki ilişki Alishar örneği üzerinden tartışılmaktadır.

Alishar Bakır Çağ ve Erken Tunç Çağı: Stratigrafik Bir Değerlendirme

Alishar, Geç Kalkolitik Dönem'den Selçuklu–Osmanlı Dönemi'ne kadar uzanan uzun süreli ve büyük ölçüde kesintisiz bir yerleşim stratigrafisine sahiptir (Tab. 1–2; Gorny, 1994, s. 191; Schmidt, 1932, s. 25–27). Yerleşim, mimari, seramik ve küçük buluntu gruplarının yayımlanmış olması ve stratigrafik verilerin belgelenmesi sayesinde Orta Anadolu kronolojisinin oluşturulmasında anahtar merkezlerden ilkidir. Bununla birlikte höyük ve terasta farklı tabakalanma düzenlerinin gözlenmesi, Dönem I–III–II (Tab. 2) tanımlamalarının zamansal ilişkilerini karmaşık hâle getirmiş ve özellikle Geç Kalkolitik Dönem, Bakır Çağı (BÇ) ve Erken Tunç Çağı (ETÇ) geçişlerine ilişkin terminolojik sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buradaki stratigrafik değerlendirmeler, kazı monografilerinde kullanılan dönem ve tabaka tanımlarına sadık kalınarak ele alınmıştır.

Tablo 1

Alishar'ın Karşılaştırmalı Stratigrafisi (von der Osten, 1937a, s. 269, fig. 281; Orthmann, 1963, s. 6, Tab. 2; Mellink, 1992, s. 217–218, 173, Tab. 2–3; Steadman, 2011, Tab. 10.1; Dede, 2026, Tab. 1'den uyarlanmıştır / *Comparative Stratigraphy of Alishar* (adapted from after von der Osten, 1937a, p. 269, Fig. 281; Orthmann, 1963, p. 6, Tab. 2; Mellink, 1992, pp. 217–218, 173, Tab. 2–3; Steadman, 2011, Tab. 10.1; Dede, 2026, Tab. 1)

Stratigrafi					
Höyük	Teras	von der Osten	Orthmann	Mellink	Steadman
	10T 11T	Hitit İmparatorluk Dönemi	Eski Hitit Krallığı	ETÇ 3b (6M/11T)	
5M	12T	ETÇ	Geçiş Dönemi (5M)		ETÇ 3 (5–7M/13T)
6M			ETÇ 3b (6M) ETÇ 3a (7M)	ETÇ 3a (7M/12 T)	(MÖ 2000–2300)
7M 8M 9M 10M 11M	13T 14T	Bakır Çağ	ETÇ 2 (8–11M)	ETÇ 2 (8–11M/14– 13T)	ETÇ 2 (9–8M) (MÖ 2300–2600/2700)
12M 13M 14M 15M 16M 17M 18M 19M		Kalkolitik Çağ	ETÇ 1b (14–12M) ETÇ 1a (15–18M)	ETÇ 1b (12–14M) ETÇ 1a (15M)	ETÇ 1 (13–10 M) (MÖ 2600/2700–3000)

Yerleşimde höyükte 19, terasta ise 14 tabaka tanımlanmış; her iki alan için ayrı stratigrafik dizilim yapılmıştır. Tarih öncesi evreler Kalkolitik, BÇ (Dönem I) ve ETÇ (Dönem III) olarak sınıflandırılmıştır. Höyükte BÇ tabakalarının hemen üzerinde ETÇ yer alırken, terasta BÇ sonrasında genellikle doğrudan Hitit Dönemi tabakaları gelmektedir. Bu durum tabakaların sıra düzeninin farklı biçimlerde sunulmasına ve kronolojik yorumlarda belirsizliklere yol açmıştır (Tab. 2, von der Osten, 1937a).

BÇ (Dönem I), höyükte 11–7M, terasta 14–13T tabakaları ile temsil edilmektedir (Tab.1–2). Bu dönemde yerleşimin höyükle sınırlı kalmadığı, 10M tabakasından itibaren teras alanına da yayıldığı anlaşılmaktadır. Yerleşim, taş temelli ve kulelerle güçlendirilmiş savunma duvarıyla çevrilmiştir (von der Osten, 1937a, 110–118). Mimari genel olarak taş temel üzerine kerpiçten inşa edilmiş yapılardan oluşmakta, plan düzeni sur sistemine göre şekillenmektedir. BÇ seramiği ağırlıklı olarak el yapımı, kırmızı astarlı ve perdahlı kaplarla temsil edilmekte; dönemin son evrelerinde (8–7M/13T) Orta Anadolu'da BÇ ile ETÇ arasında geçiş karakteri taşıyan Intermediate seramiği görülmektedir (von der Osten, 1937a, 151–152). Bu evre, maddi kültürdeki dönüşümün kademeli niteliğini açık biçimde yansıtmaktadır. Tabakalarda figürinler ve damga mühürler gibi küçük buluntu sayısı azımsanmayacak düzeydedir (von der Osten, 1937a; Dede, 2026; 2027). BÇ tabakalarında metal buluntular sayıca artmakta; süs eşyası, silahlar ile damga mühürler metal kullanımının çeşitlendiğini göstermektedir (von der Osten, 1937b, s. 423; Dede, 2027).

ETÇ (Dönem III), höyükte 6–5M, terasta ise sınırlı alanlarda 12T tabakası ile temsil edilmektedir (Tab.1–2). Mimari ve küçük buluntular büyük ölçüde BÇ geleneğinin devamı niteliğindedir. Ancak seramik repertuarında Alışar III boyalılarının ortaya çıkması, bu evrenin ayırt edilmesinde temel ölçüt olmuştur (von der Osten, 1937b, s. 422–428). Terasta ETÇ buluntularının son derece az olması, bu dönemde yerleşimin ağırlıklı olarak höyükle sınırlı kaldığını düşündürmektedir.

Tablo 2

Alışar Senkronizasyon Tablosu (von der Osten, 1937c, Fig. 513; Dede, 2026, Tab. 2'den dijital olarak düzenlenmiştir) / Alışar synchronisation table (digitally edited from von der Osten, 1937c, Fig. 513, Dede, 2026, Tab. 2)

Approximate Date	OIP XXVIII–XXX and OIP No. 14	Levels		OIP No. 11 and OIP XIX–XX	OIP VI–VII
	Periods	Mound	Terrace	Periods	Periods
11th to 18th century	Turkish (Osmanli and Seljuk)	1	1	VII (Osmanli and Seljuk)	Osmanli and Seljuk
0 to 11th century	Byzantine and Roman		2–3	VI (Byzantine and Roman)	Byzantine and Roman
7th century BC to 0	Hellenistic (including independent kingdom of Cappadocia and the Galatian invasion) and Medo–Persian	2–3	4–7	V (Hellenistic and Medo–Persian and Phrygian)	Late III
12th to 7th century BC	Phrygian and Post–Hittite	4a–4c	8–9	IV: Hittite Empire	Middle III
End of 3rd millennium to 12th century BC	Hittite Empires (including Mesopotamian merchants)		10–11	II: aliens	II
Extends into 2nd millennium BC	Early Bronze Age (overlapping beginning of first Hittite Empire)	5–6	12	III: Early Hittites	Early III
Ends in 24th century BC	Copper Age	7–9 / 10–11	13–14	I: Early Anatolians	I
	Chalcolithic	12–19			

Bu veriler ışığında, Orta Anadolu'da ETÇ'nin bir evresini tanımlayan BÇ terimi, 20. yüzyılın ilk yarısında yapılan bazı kazılarda kullanılmıştır (Oğuz, 1933; Özgüç, 1947; von der Osten, 1937a; Zübeyr, 1934). Günümüzde yapılan çalışmalarda BÇ terimi kullanılmamaktadır. Von der Osten tarafından BÇ olarak tanımlanan tabakaların, ETÇ 2 ve 3a; ETÇ tabakalarının ise ETÇ 3b ile örtüştüğü kabul edilmektedir (Tab. 3; Orthmann, 1963, Tab. 2; Mellink, 1992, s. 217–218, 173, Tab. 2; Bertram & İlgezdi Bertram, 2020; 2021; 2024; Dede, 2026). Bu terminolojik ve kronolojik çerçeve, Alışar 8M tabakasına ait silindir mührün ETÇ 2'nin son evrelerine yerleştirilmesini mümkün kılmakta ve söz konusu eserin Orta Anadolu gliptiği içerisindeki erken konumunu açıklığa kavuşturur.

Orta Anadolu'dan Piedmont Stilinde Bir Silindir Mühür: Alışar Höyük Örneği

Alışar'da BÇ yani kazı stratigrafisine göre 8M tabakasından (von der Osten, 1937a, s. 183) ele geçirilen silindir mühür diyoritten yapılmıştır (Fig. 2–4). 4,16 cm uzunluğa ve 1,95 cm çapa sahip olan örneğin alt kısmında bir kırık mevcuttur. Kırık özellikleri taşın şekillendirme aşamasında kırılmış olabileceğine işaret etmektedir. Oldukça derin kazımlarla yapılan silindir mührün üzerinde, mührün tanımlandığı grup literatüründe tarama (hatched groups) olarak adlandırılan geometrik bezeme mevcuttur. Mührün ana sahnesi içleri birbirine paralel çizgilerle doldurulmuş V biçimli alanlar ile bunların arasında kalan üçgenlere yapılmış küçük iki–dört adet matkap izinden oluşur. İki matkap izi de V biçimli alanın alt köşesine açılmıştır. Mührün sağlam olan üst kısmında iki yatay çizgi arası verev çizgilerle doldurulmuştur.

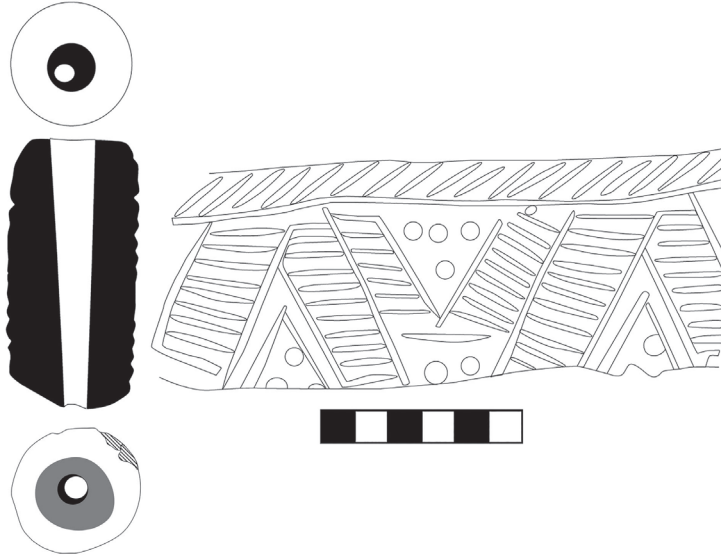
Figür 2

Alışar 8M'den Piedmont Stili Mühür (Fotoğraf: A. R. Erdoğan) / A Piedmont-Style Seal from the Alışar 8M (Photos by A. R. Erdoğan)

Figür 3

Alışar 8M'den Piedmont Stili Mühür ve Baskısı (Fotoğraf: Yazar & A. R. Erdoğan) / Piedmont-Style Seal and Its Impression from Alışar, Level 8M (Photos by the Author & A. R. Erdoğan)

Figür 4

Alişar 8M Piedmont Stili Silindir Mühür izimi (M. G. Dede Tarafından izilmitir) / Drawings of the Piedmont-Style Cylinder Seal from Alişar, Level 8M (Drawn by the M. G. Dede)

Piedmont Stil Silindir Mühürler Hakkında Genel Bilgiler

Piedmont stili, Kuzey Mezopotamya ve Zagros eteklerinde younlaan, kendine özgü motif repertuarı ve kronolojik gelişimi ile tanımlanan özel bir mühür grubu olarak değerlendirilmektedir (Marchetti, 1996; Parayre, 2003; Pittman, 1994). Bu stil gliptik literatüründe farklı terminolojik yaklaşımlarla ele alınmış; söz konusu mühürler üretildikleri ham maddeler, buluntu bağlamları, yayılım alanları ve kronolojik konumlarına bağlı olarak çeşitli isimlerle tanımlanmıştır. Bu terminolojik çeşitlilik, mühürlerin tek bir kültürel merkezden ziyade geniş ve çok katmanlı bir coğrafi a içerisinde kullanıldığını göstermektedir (Tab. 4). Bu çalışmada diğer adlandırmalar ele alındığında malzeme ve bölge kısımları Alişar mührü ile tutarlı görünmeye dii için Collon'un (1987) tanımı tercih edilmiştir.

Tablo 4

Piedmont Stili Mühür Grubunun Kronolojik ve Coğrafi Balamları ile Referansları / The Chronological and Geographical Contexts and References of the Piedmont-Style Seal Group

Tanım	Bölge, Bağlam, Ham madde	Referans
Piedmont Seals	Zagros Etekleri ve Güney Türkiye	Collon, 1987
Nineveh V	Ninive V. tabaka	Collon, 1987
Early Dynasty I	Diyala Bölgesi	Frankfort, 1955
Piedmont Jemdet Nasr	Yale Baylonian Collection	Buchanan, 1981
Glazed Steatite Style	Glazed Steatite Style	Pittman, 1994

Genellikle pişirilerek sertletirilmi steatit ya da klorit¹ gibi minerallerden üretilen piedmont silindir mühürler, ince ve uzun gövdeleriyle ayırt edilmektedir. Bezemeler çoğunlukla kazıma tekniğiyle yapılmış olup kompozisyonlar iki ana grupta değerlendirilmektedir (Pittman, 1994). İlk grubu rozetler, daireler, merkezinde nokta bulunan ya da yatay ve dikey çizgilerle çevrelenmiş daireler gibi geometrik unsurların olduğu

¹ İran'da, özellikle Susa kökenli örneklerin yoğunlukta olduğu koleksiyonlarda; steatit ve glazed steatite dışında kireçtaşı, pimi toprak, mermer, deniz kabuğu, lapis lazuli ve klorit gibi farklı malzemelerin kullanıldığını saptanmıştır.

tarama kompozisyonları (hatched groups) oluşturmaktadır. İkinci grupta ise figüratif unsurların ya da birden fazla öğenin bir arada kullanıldığı, literatürde çok elemanlı kompozisyonlar (multiple element group) olarak tanımlanan daha karmaşık düzenlemeler yer almaktadır (Pittman, 1994).

Bu mühürlerin kronolojik olarak Mezopotamya'da Jemdet Nasr ile Er Hanedanlar Dönemi başlarına, İran'da ise Proto-Elam (Susa III) evresine tarihlendirildiği kabul edilmektedir (Collon, 1987; Marchetti, 1996; Pittman, 1994;). Oldukça geniş bir coğrafi yayılımı sahip olan piedmont tipi mühürler; İran, Suriye, Güney Mezopotamya, Orta ve Batı Anadolu ile özel koleksiyonlarda belgelenmiştir (Collon, 1987; Frankfort, 1955; Marchetti, 1996; Matthews, 1997; Pittman, 1994; Porada, 1948; Roach, 2008)

Piedmont silindir mühürlerin kullanım amaçlarının, bulundukları arkeolojik bağlamlara ve bölgesel sosyo-ekonomik yapılar göre önemli farklılıklar gösterdikleri düşünülmektedir. Pittman (1994), bu mühürlerin öncelikle uzun mesafeli ticaret ağlarını sürdürmekten ziyade, yerel yönetim sistemlerinin ihtiyaç duyduğu bilgileri aktaran sembolik bir iletişim aracı olarak işlev gördüğünü ileri sürmekte; yazının henüz yaygınlaşmadığı veya dil farklılıklarının yazılı iletişimi sınırladığı idari bağlamlarda, bu mühürlerin görsel ve "dil benzeri" bir sistem aracılığıyla bilgi aktarımını mümkün kıldığını düşünmektedir. Matthews (1997) çok elemanlı kompozisyonların mühürleyen ya da mühürlenene nesne hakkında daha spesifik bilgiler aktardığını; tarama kompozisyonları içerenlerde stilin kendisinin mesajın taşıyıcısı konumunda olabileceğini vurgulamaktadır.

Bölgesel bağlamlar, mühürlerin işlevsel çeşitliliğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Proto-Elam kontekstlerinde bu mühürlerin merkezi yönetim tarafından, özellikle depolama ve idari kontrol amacıyla kullanıldığı anlaşılmıştır (Marchetti, 1996; Pittman, 1994). Ninive'de mühür baskılarının ağırlıklı olarak sepet ve kaplar üzerinde ele geçmesi, bunların ticari sistemin bir parçası olarak işlev gördüğünü düşündürmüştür; Diyala Bölgesi'nde, özellikle Hafaja'daki Sin Tapınağı'ndan toplu halde ele geçen mühürler ritüel bağlamda adak nesnesi olarak kullanıldıklarına işaret etmiştir. Hamrin Bölgesi'nde ise henüz fırınlanmamış çuval biçimli kaplar üzerine basılan mühürlerin, mülkiyet kullanımından ziyade yeniden dağıtım sürecinde malların kime aktarılacağını belirtmek amacıyla kullanıldığını düşündürmüştür (Marchetti, 1996; Matthews, 1997; Pittman, 1994). Bunların yanı sıra erken dönem mühür çalışmalarında bu mühür tarzının dokuma ya da hasır örgü tekniklerinden türetilmiş olabileceği ifade edilmektedir (Porada, 1948, s. 7). Benzer desenler Fara'da ele geçen taş vazolarda da izlenebilmektedir (Heinrich, 1931, s. 33, Pl.14b). Collon (1987), bu mühürlerin Susa'dan Doğu Suriye'ye uzanan piedmont güzergâhı üzerindeki ticari ilişkileri kolaylaştıran bir sistemin parçası olduğunu öne sürmekte ve bu olağanüstü yayılım alanını uluslararası stil olarak tanımlamaktadır.

Tüm bu veriler, piedmont stil silindir mühürlerin tek bir işleve indirgenemeyecek ölçüde çok yönlü bir kullanım alanına sahip olduğunu göstermektedir. Güvenlik, idari denetim, bilgi aktarımı, kültürel aidiyet ve ritüel bağlam gibi farklı alanlarda kullanılan bu mühürler toplumlar arası iletişimin ve sosyal düzenin sürdürülmesinde etkili araçlar gibi çok boyutlu amaçlara hizmet etmiş gibi görünmektedir.

Tartışma ve Değerlendirme

Eski Batı Asya'da idari, ekonomik ve sembolik işlevleriyle öne çıkan silindir mühürler ETÇ ile birlikte Anadolu genelinde –sınırlı da olsa– dağılım göstermiştir (Fig. 1; Dede & Oğuzhanoglu, 2024, Map 1). Bu genel dağılım içinde özellikle geometrik bezemeli örnekler belirgin bir grup oluşturmakta; ETÇ'ye tarihlenen mühürler Anadolu genelinde çeşitli yerleşimlerde ve müze koleksiyonlarında geniş bir yayılım sergilemektedir² (Tab. 5). Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'da da yaygın olarak bilinen bu mühürler literatürde bezeme özellikleri, üretim bölgeleri ve stilistik farklılıkları temel alınarak Jemdet Nasr Style (Frankfort, 1955), Syrian Group (Teissier, 1984), Peripheral Jemdet Nasr (Buchanan, 1981), North Syrian-Mesopotamian Group,

² Geometrik bezemeli silindir mühür geleneği Anadolu'da yalnızca ETÇ ile sınırlı değildir. Benzer bezeme anlayışını yansıtan örnekler Orta Tunç Çağı'nda Tavşanlı Höyük (Fidan ve ark., 2026, s. 191) ve Maydos Kilise-tepe (Sazcı ve ark., 2026, s. 228, Res. 5) ile Geç Tunç Çağı'nda Beycesultan'dan (Mellaart & Murray, 1995, Pl. XIIIa) bilinmektedir. Ancak bu çalışmanın kronolojik kapsamı ETÇ ile sınırlandırıldığından, söz konusu örnekler ayrıntılı değerlendirmeye dahil edilmemiştir. Bununla birlikte, söz konusu buluntular geometrik bezemeli silindir mühür geleneğinin Anadolu'daki sürekliliğini ve farklı dönemlerde kullanılmaya devam ettiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Jemdet Nasr Brocade Style (Hammade, 1987) ve Coarse Style (Matthews, 1997) gibi çeşitli başlıklar altında değerlendirilmiştir (Dede & Oğuzhanoğlu, 2024; Mazzoni, 1993; kse, 2006; 2017). Terminolojide farklılıklara karşın söz konusu mühürlerin, M 3. binyılın baından sonuna kadar Mezopotamya, Kuzey Suriye, Anadolu ve Ege dünyasına kadar uzanan geniş bir coğrafyada paylaşılan geometrik bezemeli bir gliptik geleneğin parçası olarak kabul edilmektedir (Buchanan, 1981; Collon, 1987; Frankfort, 1955; Mazzoni, 1993; kse, 2006; 2017; Parayre, 1990, 2003; Porada, 1948; Quenet, 2007; Teissier, 1984; Wiseman, 1962).³ Kuzey Mezopotamya gliptiği üzerine yapılan çalışmalarda da söz konusu geometrik bezemeli mühürler ve piedmont stiline ait özelliklerin yerel bağlamlarda birlikte kullanılarak bölgesel farklılıklar oluşturduğu, bu sürecin doğrudan aktarımdan ziyade bölgeler arası etkileşimle şekillendiği belirtilmektedir (McCarthy, 2011, s. 289; Parayre, 2003, s. 275). Bu çalışmanın odağını oluşturan piedmont stili ise söz konusu geometrik bezemeli mühür repertuarı içerisinde teknoloji, malzeme ve kompozisyon özellikleri bakımından daha özel bir alt grup teşkil etmekte; karakteristik bezeme unsurları bu grubu diğer geometrik slulardan ayırmaktadır (Fig. 5; Marchetti, 1996; McCarty, 2011; Parayre, 2003; Pittman, 1994). Bu bağlamda Alıar 8M mührü, Anadolu'da bilinen genel geometrik bezemeli silindirik mühür geleneği içerisinde değerlendirilmekle birlikte, stilistik özellikleri bakımından piedmont geleneğine daha yakın bir konumda durmaktadır.

Mezopotamya'da söz konusu grup çoğunlukla yumuşak talar, özellikle steatit kullanılarak üretilmiş olmakla birlikte, nadiren farklı ham maddelerin de tercih edildiği bilinmektedir (Fig. 5a–j; Frankfort, 1955, s. 19; Pl 23: 241). Alıar örneğinin iri kristalli ve sert bir kayaç olan diyoritten yapılmış olması, bu mühür grubunun üretim tercihleri bakımından dikkat çekici bir farklılık ortaya koymaktadır. Mührün yüzeyinde mikroskobik ölçekte gözlemlenen kazıma izleri, bazı oyukların tamamlanmamış olması ve çizgisel düzensizlikler, kullanılan taşın sertliğiyle doğrudan ilişkilendirilebilir. Steatit gibi yumuşak talarda pürüzsüz ve kontrollü kazıma çizgileri elde edilebilirken; diyorit gibi sert ve taneli bir malzemede aletin yüzeyde "sekme" yapması olasıdır. Bu durum, geometrik bezemelerin daha kalın, daha basitletirilmi ve görece "kaba" bir görünüm kazanmasına yol açmaktadır. Alıar mührü kompozisyon ilkeleri bakımından piedmont stilinin karakteristik özelliklerini yansıtmakla birlikte, işçilik bakımından merkez üretim neklerine göre daha taşra nitelikli bir izlenim sunmaktadır.

Batı Asya'da M 3. binyılda yaygın bir buluntu grubu oluşturan piedmont stil silindirik mühürlerin Anadolu'daki dağılımı son derece sınırlıdır (Fig. 6). Güncel veriler ışığında bu mühür tipinin Anadolu'da yalnızca üç merkezde belgelendiği görülmektedir:⁴ Zincirli (Dede & Oğuzhanoğlu, 2024, Fig. 2.10; Luschan, 1943, Taf. 39d) Alıar ve Troia (Bittel, 1941, Abb.1; Dede & Oğuzhanoğlu, 2024, Fig. 5.11; Schliemann, 1881, Nr. 503). Zincirli örneğinin, çekirdek üretim bölgesinin kültürel sınırları içerisinde yer alması nedeniyle ithal olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışmalı durmaktadır. Buna karşın Alıar ve Troia önekleri, çekirdek yayılım alanının oldukça dışında konumlanmaktadır. Bezemeler açısından da son iki örnek arasında belirgin farklılıklar gözlemlenmektedir; Alıar mührü geometrik düzenlemeleriyle ne çıkarken Troia rneğinde rozet motiflerinden oluşan daha bitkisel karakterli bir kompozisyon tercih edilmiştir (Fig. 6). Troia mührünün stratigrafik bağlamı bilinmemekte; sadece M 3. binyılın ikinci yarısına nerilebilmekteyken, stratigrafik bağlamı net olarak bilinen tek rnek Alıar'dan gelmektedir.

Kalın bantların iinin çizgisel taramalarla doldurulması, piedmont stil mühürlerin en karakteristik bezeme özelliklerinden birini oluşturmakta ve Alıar mührü bu grup içinde yer almaktadır. (Fig. 5). Bu bezeme anlayışının benzer önekleri Mezopotamya (Frankfort, 1955, s.18, Pl. 42: 448; Forest, 1987, Fig. 10), Kuzey Suriye (Collon, 1987, s. 23, Fig. 41; Fukai, 1974, Pl. LVIII: 17; Matthews, 1997, Pl. X: 57; Teissier, 1984,

³ Bu geleneğe ait nekler için ayrıca bkz: Mallowan, 1937, Pl. XII:2; 1947, Pl. XXI: 7–8; Ingholt, 1940, Pl. VI:7, XV:1–2; Renfrew, 1967, Pl. 4:19; Moortgat & Moortgat–Correns, 1976, Abb. 21a–b; Fortin, 1988, Fig. 10; Moortgat, 1940, Pl. 9: 50–53, 10: 61; Lapp, 1989, Fig. 1–4; Lüth, 1989; Abb. 69:5–7; Hammade, 1987, No.11–25; 1994, No. 316, 318, 320–323; Finkbeiner, 1995, Abb. 8; Munchaev & Merpert 1998, Fig. 8: 1–4; Strommenger & Kohlmeyer, 1998, Taf. 76: 16; kse, 2006, Res. 1–3; 2017, Fig. 1–5; McCarthy, 2011, Tab. 1, Type 001, 005.

⁴ Tatıka ET 1 mezarlığında kolye olarak tanımlanan iki silindirik mühür Brokad / Piedmont Stil içerisinde tanımlanmıştır. Ancak ele aldığımız mühür ile biçim ve bezeme olarak benzemektedir (kse ve ark. 2015, Res. 3–4).

Tablo 5

Erken Tunç Çağı'nda Anadolu'da Geometrik Bezemeli Silindir Mühürlerin Bulunduğu Merkezler ve Müzeler / *Settlements and Museum Collections of Early Bronze Age Cylinder Seals with Geometric Decoration in Anatolia*

Yerleşim ve Müze Koleksiyonları ⁵	Dönem (ETÇ)	Referans
Gordion	1	Dusinberre 2005, Fig. 11a-b
Arslantepe	1	Palmieri, 1981, Fig. 10:1.
Samsat ⁶	1?	Özkan & Özkan, 2009, Res. 18
Norşuntepe	1	Hauptmann, 1974; Lev. 80: 1; 1982, Lev. 26:2; 2000, Abb. 2.1
Taşkun Mevkii	1	Sagona, 2004, Fig. 69: 6
Hassek Höyük	1	Behm-Blancke, 1981, s. 251; Behm-Blancke ve ark. 1981, Taf. 11: 5-6; 1984, Taf. 12:3-4;
Birecik Grave	1	Sertok & Ergeç, 1999, Fig. 12
Kenan Tepe	1?	Bradley Parker ve ark. 2002, Fig. 8b
Başur Höyük	1	Sağlamtimur, 2017, Res. 15
Tell el Cüdeyde	1	Braidwood & Braidwood, 1960, Fig. 254: 1-3, 5
Gözlükule	3	Goldman, 1956, Fig. 393:20-21
Gedikli-Karahöyük	3	Duru, 2006, Lev. 163:1
Oylum Höyük	1, 3	Özgen ve ark., 1997, Abb. 27:1; Şeker, 2023, Kat. No. 006-007
Gre Virike	3	Ökse, 2006, 554, Res. 1
Kurban Höyük	3	Algaze, 1990, Pl.167: B
Salat Tepe	2-3	Ökse, 2017, Fig. 1, 6
Kültepe	3	Öztürk, 2019a, s. 48, 65, Fig.2, Seal 1
Troia	3	Schliemann, 1881, Nr. 500-501
Gaziantep Müzesi	1-2	Şeker, 2025, Kat. No. 001, 003, 004, 008-011
Diyarbakır Müzesi	1	Yücel & Parlı, 2020, Fig.1-13
Mardin Müzesi	1	Duman, 2023, Kat. No. XII, XXV; Erin, 2023, Kat. No.3, 5

No.119-123;) ve İran'ın (Roach, 2008, s. 364-374; 208-209, No. 1319, 1322) yanı sıra çeşitli özel koleksiyonlarda (Collon, 1987, 23, Fig. 4; Porada, 1948, 7, Pl. VII:35; Teissier, 1984, Cat. No.119- 23) belgelenmiştir. Frankfort (1955, Pl. 42: 448) Tell Asmar'dan ele geçen bir örneğin (Fig. 5c) Alişar mühürüyle neredeyse aynı zanaat geleneğini yansıtan bir düzenlemeye sahip olması nedeni ile Güney Mezopotamya'dan ithal olabileceğini ileri sürmektedir. Porada (1948, s.7; Pl. VIII: 35) ise Pierpont Morgan Kütüphanesi Koleksiyonu'ndaki paralel bir örneğe dayanarak (Fig. 5d), bu mühür ile Alişar mühürünün muhtemelen aynı üretim atölyesinden çıkmış olabileceğini savunur. Ayrıca Tell Brak (Fig. 5a) ve Tell Kutan'dan (Fig. 5b) Alişar gibi ETÇ 2'ye tarihlenen iki örnek kronoloji ve bezeme olarak en yakın paralellerini göstermektedir. Bu durum belirli kompozisyon şemalarının geniş bir coğrafyada paylaşıldığına işaret etmektedir.

⁵ Tablodaki merkezlerin bir kısmında birden fazla mühür yer almaktadır. Ayrıca Anadolu'da ETÇ'ye tarihlenen benzer geometrik bezemeli baskılar için bkz Ökse, 2006; 2017; Özkan, 2022; Dede & Oğuzhanoglu, 2024.

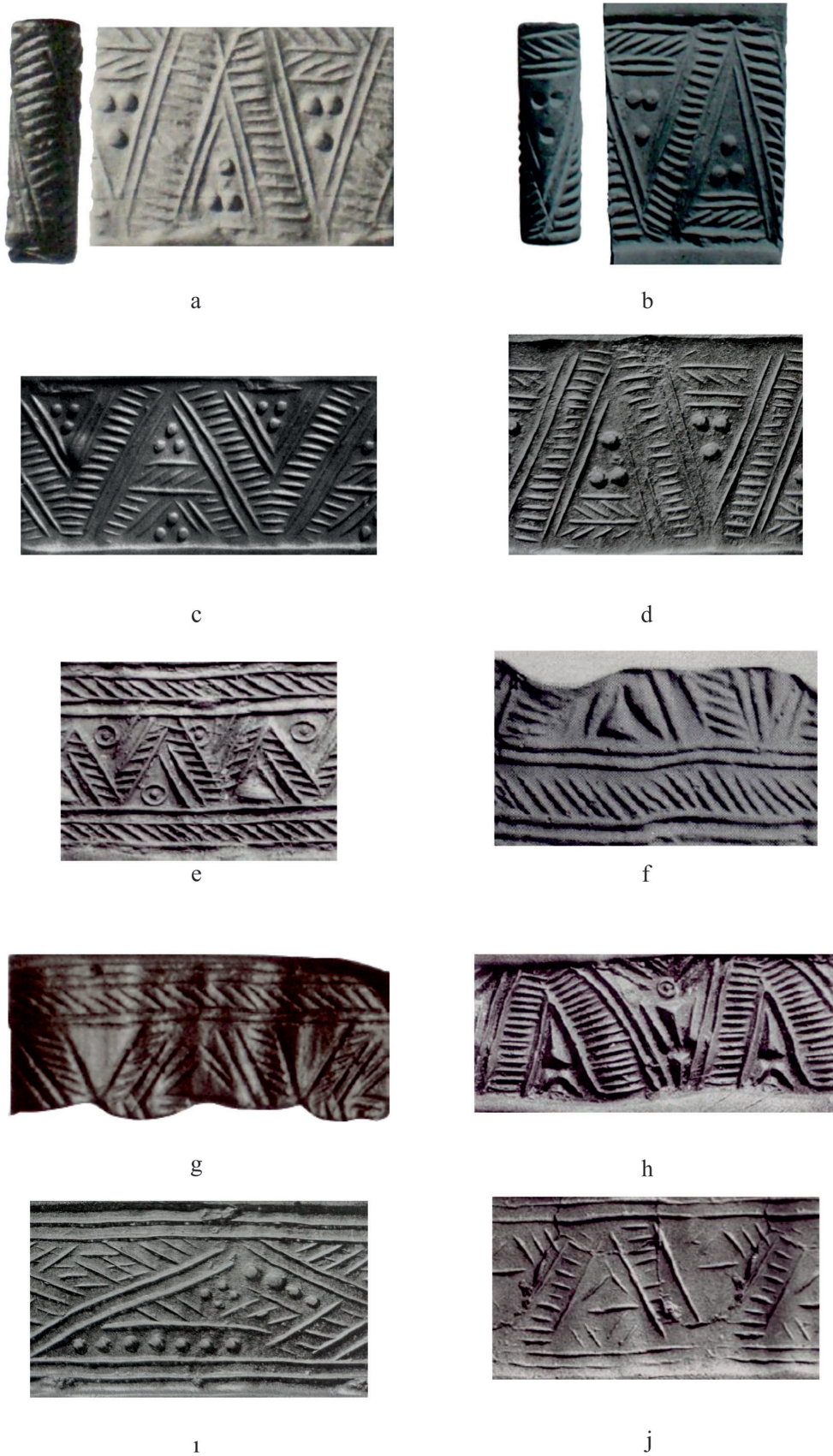
⁶ Samsat'ta mühürün ele geçirildiği tabaka Geç Kalkolitik Dönem'e tarihlenmekle birlikte mühür, gelenek olarak söz konusu geometrik bezemeli örneklerle dahil edilmiştir (Özkan & Özkan, 2009).

Alişar'da ET'ye tarihlenen taş damga mhrlerin neredeyse tamamının serpantinden üretilmiş olması ve bezemelerinde Anadolu ile Mezopotamya kökenli unsurların birlikte görülmesi, yerleşimde farklı geleneklerin bir arada kullanıldığı karma bir mhr repertuarına işaret etmektedir (Dede 2026). Bunun yanı sıra aynı döneme tarihlenen taş (Dede, 2026) ya da metal (Dede, 2027) damga mhrlerin sayısal yoğunluğu da mhr kullanımının Alişar'daki önemini göstermektedir. Silindir mührün hammaddesinin Orta Anadolu'da, Yozgat Batoliti'nde (Aydoğdu & Otl 2024) bulunan diyorit ile ilişkili olabileceği ve işçilik özellikleri birlikte ele alındığında, mührün yerel üretim, bölgesel uyarlama ya da gezici bir zanaatkrın⁷ üretimi olabileceği önerilir. Ancak mevcut veriler bu olasılıklardan herhangi birini kesin olarak doğrlayacak düzeyde değildir. Bununla birlikte malzemesi, işçilik özellikleri ve bezeme repertuarı birlikte değerlendirildiğinde, Alişar mührünün piedmont geleneğinin merkez üretimlerinden ziyade bu üslubun periferik bir yorumu olarak değerlendirilmesi mümkündür.

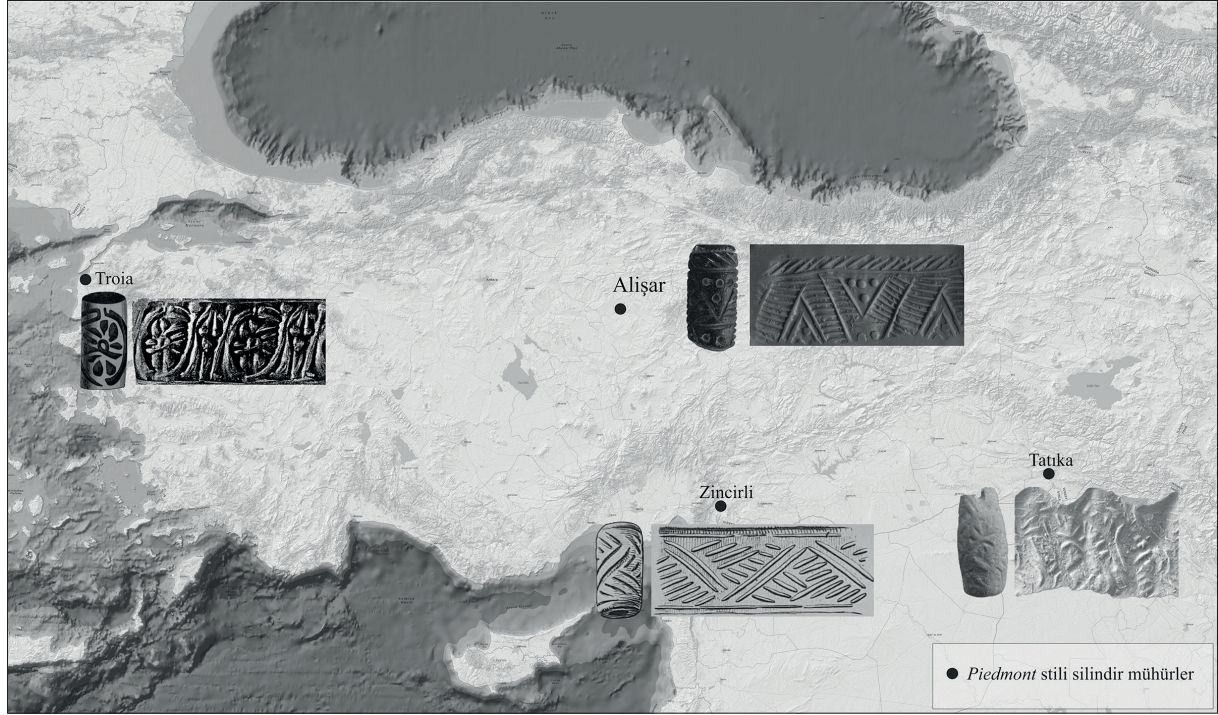
Güneydoğu Anadolu, Amik Ovası ve Kilikya gibi Suriye–Mezopotamya kültür bölgesi içinde kalan alanlar dışında, Orta ve Batı Anadolu'da ET'ye tarihlenen silindir mhr örnekleri oldukça sınırlıdır (Dede & Oğuzhanoğlu, 2024, Map 1) Orta Anadolu'nun önemli merkezlerinden Kültepe'de in situ ele geçen geometrik bezemeli en erken silindir mhr rneği ET 3'e (13. tabaka) tarihlenmektedir (ztrk, 2019, Fig. 2). Alişar mührünün 8M tabakasına ait olması ve bu tabakanın genel olarak ET 2'nin son evrelerine tarihlendirilmesi, söz konusu rneği konteksti net olarak bilinen en erken Orta ve Batı Anadolu silindir mührü hline getirmektedir. Aynı tabakada damga mhrlerin yaygınlığına karşın günümüze ulaşan tek silindir mhr olması, söz konusu nesnenin yerleşim içerisindeki konumunu ayrıca dikkat çekici kılmaktadır (Dede 2026; 2027). Bununla birlikte mevcut veriler, mührün belirli bir toplumsal gruba ait olduğunu veya yalnızca prestij amacıyla kullanıldığını kesin olarak ortaya koymamaktadır. Mührün nadirliği, hammaddesi ve stilistik özellikleri, onun sembolik değerı yüksek bir nesne olabileceğini düşündürmektedir.

Bağlamsal veriler ve birlikte ele geçen buluntu grupları, Alişar'ın ET boyunca uzun mesafeli ticaret ve kültürel etkileşim ağlarına entegre olduğunu açık biçimde göstermektedir. Silindir mhr, damga mhrler, Suriye şişesi ve çift kulplu kadehler (Ezer, 2014, Res. 12) gibi formlar, yerleşimin ilişkilerinin yalnızca Anadolu içi bağlantılarla sınırlı kalmadığını; Kuzey Suriye, Mezopotamya ve Ege dünyasını kapsayan daha geniş bir aç içinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Mezopotamya, Suriye, Anadolu ve Ege arasında M 3. binyılda giderek yoğunlaşan ticari ve kültürel ilişkiler dikkate alındığında (Efe 2007; Massa & Palmisano 2018; şahoğlu 2005, 2019), Alişar mührü yalnızca belirli bir üslubun Anadolu'daki rneği değil, aynı zamanda Orta Anadolu'nun bu geniş etkileşim ağlarına ET 2'de dahil olduğunun somut göstergelerinden biri olarak da önem taşımaktadır.

⁷ Gezici zanaatkrlar ile Anadolu arasındaki etkileşim, çeşitli çalışmalarda farklı boyutlarıyla ele alınmış ve tartışılmıştır (Canby, 1965; Efe, 2006; Emre, 1971). Alişar bağlamına ilişkin değerlendirmeler için bkz Dede 2026; 2027.

Figür 5

Alişar Mührü ile ilişkili Piedmont Silindir Mühür Örnekleri (Porada, 1948, Pl. VII: 35-36; Frankfort, 1955, Pl.42: 448; Collon, 1987, No. 41; Forest, 1987, Fig. 10; Roach 2008; No. 1319, 1321, 1322, 1351, 1362) / *Comparative Examples of Piedmont Cylinder Seal Related to the Alişar Specimen* (after (Porada, 1948, Pl. VII: 35-36; Frankfort, 1955, Pl.42: 448; Collon, 1987, No. 41; Forest, 1987; Fig. 10; Roach 2008; No. 1319, 1321, 1322, 1351, 1362)

Figür 6

Anadolu'daki Piedmont Stili Mühürlerin Dağılımı / *Distribution of Piedmont-Style Seals in Anatolia* (Map by the M. G. Dede).

Sonuç

Bu çalışma, Alişar Höyük'ün 8M tabakasından ele geçen piedmont stilindeki silindir mühürü merkeze alarak Orta Anadolu silindir mühürlerine ilişkin sınırlı arkeolojik veriyi genişletmeyi amaçlamıştır. Stratigrafik bağlamı belirlenebilen bu örnek, ETÇ 2'nin son evrelerine tarihlenmesi nedeniyle Orta ve Batı Anadolu'da stratigrafik bağlamı net olarak bilinen en erken silindir mühürlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Piedmont stilinin Anadolu'da yalnızca birkaç merkezde belgelenmiş olması ve Alişar ETÇ tabakalarında tek silindir mühür olması, nesnenin yerleşim içindeki konumunu ayrıca dikkat çekici kılmaktadır.

Alişar'ın piedmont mühürü, ETÇ'nin ikinci yarısında Orta Anadolu'nun Mezopotamya ve Kuzey Suriye merkezli maddi kültür gelenekleriyle kurduğu ilişkilerin anlaşılmasına önemli bir katkı sunmaktadır. Yerleşimde ele geçen diğer buluntu gruplarıyla birlikte değerlendirildiğinde, bu mühür Alişar'ın uzun mesafeli etkileşim ağlarına dâhil olduğunun gliptik alanındaki en belirgin göstergelerinden birini oluşturmaktadır. Damga mühürlerin baskınlığına karşın silindir mühür kullanımının sınırlı kalması, mühürleme teknolojilerinin ve bunlara bağlı sembolik anlamların bölgeler arasında doğrudan aktarılacak yerine yerel koşullar ve tercihler doğrultusunda seçici biçimde yeniden yorumlanabildiğini göstermektedir. Bu yönüyle Alişar 8M mühürü, ETÇ boyunca Kuzey Suriye, Mezopotamya ve Anadolu arasında gelişen çok yönlü kültürel ve ekonomik etkileşimlerin Orta Anadolu'daki somut yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir.

Teşekkür

Yürüttükleri öncü çalışmalar sayesinde bu çalışmanın hayata geçmesini sağlayan Alişar kazısı yürütücülerini Hans Henning von der Osten ve Erich F. Schmidt'i saygıyla anmak isterim. Ayrıca Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden meslektaşlarım Mehtap Türkmen, Asuman Alpogut ve Dr. F. Zehra Taşkiran'a; Müze Müdürü Yusuf Kırac'a, Müdür Yardımcıları Dr. Umut Alagöz ve Nimet Bal'a destek ve teşvikleri için teşekkür ederim. Fotoğraf belgelemesi konusundaki katkılarından dolayı Ahmet Remzi Erdoğan'a ve Alişar mühürlerine erişim imkânını sağlayan meslektaşım Sinan Durmuş'a minnettarım.

Extended Abstract

A PIEDMONT-STYLE CYLINDER SEAL FROM CENTRAL ANATOLIA: AN EARLY BRONZE AGE CASE FROM ALIŞAR HÖYÜK

Cylinder seals occupy a significant place within the material culture of ancient Western Asian societies. These objects should be understood not only as tools employed in administrative practices but also as visual media through which concepts such as identity, status, and authority were expressed. The iconographic and stylistic features depicted on seal surfaces provide valuable insights not only into individual choices but also into the broader cultural environments in which they were produced and used (Dede, 2014, p. 11; Dede & Oğuzhanoglu, 2024, p. 33; Pittman, 1995, p. 1589)

Piedmont style cylinder seals constitute one of the early glyptic traditions dated to the late fourth and early third millennia BC and are widely attested in core regions such as Iran, Mesopotamia, and Northern Syria (Collon, 1987; Frankfort, 1955; Matthews, 1997; Pittman, 1994; Porada, 1948; Roach, 2008). In contrast, seals from Anatolia are both limited in number and frequently lack secure stratigraphic contexts (Fig 5; Bittel, 1941, Abb.1; Luschan, 1943, Taf. 39d; Dede & Oğuzhanoglu, 2024, Fig. 2.10; 5.1). This situation leaves unresolved questions regarding the transmission routes of this tradition into Anatolia and the ways in which it was adopted within local cultural settings.

Alişar Höyük, one of the major tells in Central Anatolia, is characterized by a long and stratified occupational sequence extending from the Late Chalcolithic to the Seljuk and Ottoman periods (Gorny, 1994, p. 191; Schmidt, 1932, pp. 25–27; Tabs. 1–2). This study examines a piedmont style cylinder seal recovered from layer 8M at Alişar Höyük, with the aim of addressing this gap in our understanding of early sealing practices in Central Anatolia. The securely stratified context of the find, dated to the late phases of the Early Bronze Age 2, renders it one of the earliest known cylinder seals in the region.

Literature Review

Piedmont style cylinder seals have been approached in the literature from various perspectives, particularly in terms of their production techniques, raw material choices, and iconographic compositions (Tab. 4). They are generally characterized by elongated and slender bodies, geometric motifs executed through incision, and the frequent use of relatively soft stones such as steatite or chlorite. While some scholars (Matthews, 1997; Roach, 2008; Pittman, 1994) emphasize their function as instruments of information transmission within early administrative systems, others argue that these objects should also be considered as visual indicators of interregional interaction and cultural exchange.

Within the Anatolian context, the scarcity of securely contextualized seals (Bittel, 1941, Abb.1; Dede & Oğuzhanoglu, 2024, Fig. 2.10, 5.11; Luschan, 1943, Taf. 39d; Schliemann, 1881, Nr. 503) complicates our understanding of how this tradition was produced and utilized. As a result, it remains debated whether these seals were imported, produced by itinerant craftsmen, or locally imitated. The Alişar seal (Fig. 2–4), owing to its reliable stratigraphic context, provides a crucial dataset for addressing these questions.

Methodology

This study adopts a contextual and comparative approach. The seal (Figs. 2–4) is first evaluated within the framework of the stratigraphy of Alişar Höyük and the chronology of the Early Bronze Age in Central Anatolia (Tabs. 1–3). Subsequently, typological, technological, and iconographic analyses are conducted, and the seal is compared with piedmont style seals known from Iran, Mesopotamia, Northern Syria

(Buchanan, 1981; Collon, 1987; Frankfort, 1955; Matthews, 1997; Pittman, 1994; Roach, 2008), and Anatolia. Particular attention is given to raw material selection, manufacturing techniques, surface treatment, and compositional organization as primary criteria for comparison.

Findings

The Alişar cylinder seal (Figs. 2–4) differs from typical piedmont style seals in that it is made of diorite rather than commonly used soft stones. The hard and coarse-grained nature of this material has resulted in irregular incision marks, which, together with the absence of fine detailing, suggests that the production process was carried out under technically more constrained conditions.

From a compositional perspective, the seal adheres to the piedmont tradition's fundamental principles (Fig. 5). The geometric arrangement composed of deeply incised, hatched bands correspond well with characteristic features of the style. However, the relatively coarse execution and lack of refinement distinguish it from examples produced in core regions, indicating a more provincial interpretation.

Discussion and Conclusion

The Alişar cylinder seal demonstrates that stylistic affiliation and technological practice did not necessarily travel together. Although its geometric composition closely conforms to the piedmont tradition, the use of diorite and certain features of workmanship distinguish it from most of the seals known from the core distribution area. These differences suggest that the transmission of glyptic traditions involved processes of adaptation rather than straightforward replication of established models. The available evidence does not allow a definitive determination of the seal's place of production; however, it is more plausibly understood as a local or regional interpretation of a broader glyptic tradition rather than a direct import.

The rarity of piedmont-style cylinder seals in Anatolia further enhances the significance of the Alişar specimen. As the earliest securely stratified example currently known from Central and Western Anatolia, it provides an important chronological reference point for the study of Early Bronze Age glyptic traditions in the region. Moreover, the dominance of stamp seals at Alişar, in contrast to the scarcity of cylinder seals, indicates that the adoption of this technology was selective and context-dependent rather than widespread.

Taken together with other evidence for supra-regional connectivity, the seal contributes to the reconstruction of long-distance interaction networks linking Central Anatolia with Northern Syria and Mesopotamia during the third millennium BC (Efe, 2007; Massa & Palmisano, 2018; Şahoğlu, 2005; 2019). In this respect, the Alişar seal functions not only as a rare Anatolian seal of the piedmont glyptic tradition but also as a significant indicator of the cultural and economic interactions that shaped Early Bronze Age interregional dynamics.

Kaynakça

- Algaze, G. (1990). The ceramic sequence and small finds. G. Algaze (Ed.), *Town and Country in Southeastern Anatolia Vol. II The Stratigraphic Sequence at Kurban Höyük Text and Plates* içinde. The University of Chicago.
- Aydoğdu, B. & Otlı, N. (2024). Yozgat batoliti doğu kenarı plütonik kayaların mineralojik – petrografik, jeokimyasal ve petrojenetik özellikleri. *Türkiye Jeoloji Bülteni*, 67(3), 389–434.
- Behm–Blancke, M. (1993). Glyptische Traditionen beiderseits des Ost–Taurus in ausgehenden 4. und frühen 3. Jahrtausend v. Chr. M. Frangipane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthiae & M. Mellink (Ed.), *Between the Rivers and over the Mountains: Archaeologica Anatolica et Mesopotamica. Alba Palmieri Dedicata* (s. 247–259) içinde. Università di Roma La Sapienza.
- Behm–Blancke, M. R., Becker, H., Boessneck, J., von den Driesch, A., Hoh, M. R. & Wiegand, G. (1981). Hassek Höyük. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen der Jahre 1978–1980. *Istanbuler Mitteilungen*, 31, 5–93.
- Behm–Blancke, M. R., Hoh, M. R., Karg, N., Masch, L., Parsche, F., Weiner, K. L., von Wicked, A. & Ziegelmayer, G. (1984). Hassek Höyük. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in den Jahren 1981–1983. *Istanbuler Mitteilungen*, 34, 31–149.
- Bertram, J. K. & İlgezdi–Bertram, G. (2020). The Alişar 7M–11M / Ahlatlıbel / Çayyolu III–Horizon in Central Anatolia: A Reminiscence to H. H. von der Osten's "Copper Age". G. Yalçın & O. Stegemeier (Ed.), *Metallurgica Anatolica: Festschrift für Ünsal Yalçın anlässlich seines 65. Geburtstags* (s. 99–111) içinde. Ege Yayınları.
- Bertram, J. K. & İlgezdi–Bertram, G. (2021). *The Late Chalcolithic and Early Bronze Age in Central Anatolia. Introduction – Research History – Chronological Concepts, Sites, Their Characteristics and Stratigraphy*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bertram, J. K. & İlgezdi–Bertram, G. (2024). Alişar MÖ 4. ve 3. Binyıl Çanak Çömleği Üzerine Yeni Araştırmalar. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 38(2), 83–91.
- Bittel, K. (1939–1941). Ein Gräberfeld der Yortan–Kultur bei Babaköy. *Archiv für Orientforschung*, 13, 1–31.
- Bradley Parker, J., Creekmore, A., Moseman, E. & Sasaki, R. (2002). Yukarı Dicle Arkeolojik Araştırma Projesi (UTARP). Kenantepe 2000 Yılı Çalışmaları Raporu. N. Tuna & J. Velibeyoğlu (Ed.), *Ilisu ve Karkamış Baraj Göl-leri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 yılı Çalışmaları* (s. 613–645) içinde. TAÇDAM.
- Braidwood, R. J. & Braidwood, L. (1960). *Excavations in the Plain of Antioch I: The Earlier Assemblages, Phases A–J*. The University of Chicago Press.
- Buchanan, B. (1966). *Catalogue of Ancient Near Eastern Seals in the Ashmolean Museum Cylinder Seals*. Oxford University Press.
- Buchanan, B. (1981). *Early Near Eastern Seals in the Yale Babylonian Collection*. Yale University Press.
- Canby, J. V. (1965). Early Bronze Age Trinket Moulds. *Iraq*, 27(1), 42–61.
- Collon, D. (1987). *First Impressions: Cylinder Seals in the Ancient Near East*. British Museum Press.
- Dede, M. G. (2014). *Anadolu'da Bulunmuş Eski Tunç Çağı'na Ait Silindir ve Damga Mühürler* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Dede, M. G. (2025). Cüdeyde Höyük Erken Tunç Çağı Damga Mühürleri Üzerine Bir Değerlendirme. A. Engin, A. Aykurt, A. U. Türkcan, T. Zimmermann, D. Yaşın Meier, S. Gedik–Zimmermann, Ö. Ekinbaş Can, Ş. Çiftçi, Ş. Can & E. Kekeç (Ed.), *Kızılırmak'tan Fırat ve Dicle'ye: Kültürlerin ve Uygarlıkların İzinde. Prof. Dr. Ayşe Tuba Ökse'ye Armağan* (s. 221–232) içinde. Bilgin Kültür ve Sanat Yayınları.
- Dede, M. G. (2026). Old Seals New Stories: The Copper Age–Early Bronze Age Stone Stamp Seals and Sealing Practices from Alişar Höyük. *Oxford Journal of Archaeology*, 45(3). Forthcoming.
- Dede, M. G. (2027). *Seal Practice in a Central Anatolian Settlement: The Alişar Metal Seals from the Late Chalcolithic to the End of the Early Bronze Age*. *Prähistorische Zeitschrift*. Forthcoming.
- Dede, M. G., Durmuş, S. & Demirtaş İrkin, N. (2026). *Ankara Kazılarında Tunç Çağı Mühürleri. 100. Yılında Ankara ve Arkeoloji*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Baskıda.
- Dede, M. G. & Oğuzhanoglu, U. (2024). Cylinders in Anatolia: Remarks on Early Bronze Age Seals and Sealings. *Anatolian Research*, 31, 31–75.

- Duman, B. (2023). *Mardin Müzesi'nden Bir Grup Silindir Mührün Anadolu ve Yakınoğ'daki Benzerleriyle Karşılaştırılması* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Duru, R. (2006). *Gedikli-Karahöyük I, Prof. Dr. U. Bahadır Alkım Yönetiminde 1964-1967 Yıllarında Yapılan Kazıların Sonuçları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dusinberre, R. E. (2005). *Gordion Seals and Sealings: Individuals and Society*. Penn Museum.
- Efe, T. (2006). A Trinket Mold from Küllüoba near Seyitgazi/Eskişehir. A. Erkanal-Öktü, E. Özgen, S. Günel, A. T. Ökse, H. Hüryılmaz, H. Tekin, N. Çınardalı-Karaaslan, B. Uysal, F. A. Karaduman, A. Engin, R. Spieß, A. Aykurt, R. Tuncel, U. Deniz & Ash Rennie (Ed.), *Hayat Erkanal'a Armağan: Kültürlerin Yansıması* (s. 301-304) içinde. Homer Kitabevi.
- Efe, T. (2007). The Theories of the "Great Caravan Route" Between Cilicia and Troy: The Early Bronze Age III Period in Inland Western Anatolia. *Anatolian Studies*, 57, 47-64.
- Emre, K. (1971). *Anadolu Kurşun Figürinleri ve Taş Kalıpları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erin, M. (2023). *Mardin Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Silindir Mühür*. Batman Üniversitesi [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Batman Üniversitesi.
- Ezer, S. (2014). Kültepe Eski Tunç Çağı Tabakalarında Bulunmuş Olan Depas Türü Kaplar. *Arkeoloji Dergisi*, XIX, 137-157.
- Fidan, E., Büyükkakmanlar, N., Seçer Fidan, S. & Çeşme, Ü. (2026). Tavşanlı Höyük 2024. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 45(2), 187-201.
- Finkbeiner, U. (1995). Tell el-Abd. *Damaszener Mitteilungen*, 8, 51-83.
- Forest, J. D. (1987). Khirbet Derak and Kutun: A Preliminary Report about the French Excavations in the Saddam Dam Area (1983-1984). *Researches on the Antiquities of Saddam Dam Basin Salvage and Other Researches* (s. 82-88) içinde. Baghdad: Republic of Iraq Ministry of Culture and Information, State Organization of Antiquities and Heritage.
- Frangipane, M. & Palmieri, A. (1983). A Protourban Center of the Late Uruk Period. *Origini*, 12(2), 287-454.
- Frankfort, H. (1955). *Stratified Cylinder Seals from the Diyala Region*. The University of Chicago Press.
- Fukai, S., Horiuchi, K. & Matsutani, T. (1974). *Telul eth-Thalathat, Vol. III, The Excavations of Tell V, The Fourth Season (1965)*. Yamakawa Publication.
- Goldman, H. (1956). *Excavations at Gözlükule, Tarsus Vol II. Text and Plates*. Princeton University Press.
- Gorny, R. L. (1994). The 1993 Season at Alişar Höyük in Central Turkey. *Anatolica*, 20, 191-202.
- Hammade, H. (1987). *Cylinder Seals from the Collections of the Aleppo Museum, Syrian Arab Republic: 1 Seals of Unknown Provenance*. BAR Publishing.
- Hammade, H. (1994). *Cylinder Seals from the Collections of the Aleppo Museum, Syrian Arab Republic: 2 Seals of Known Provenance*. BAR Publishing.
- Hauptmann, H. (1974). *Norşuntepe Kazıları, 1971. Keban Projesi 1970 Çalışmaları*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları. Seri 1, No. 4 (s. 71-103) içinde. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hauptmann, H. (1982). *Norşuntepe Kazıları, 1974. Keban Projesi 1974-1975 Çalışmaları*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları. Seri 1, No. 7 (s. 15-71) içinde. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hauptmann, H. (2000). Zur Chronologie des 3. Jahrtausends v. Chr. am Oberen Euphrat aufgrund der Stratigraphie des Norşuntepe. C. Marro & H. Hauptmann (Ed.), *Chronologies des pays du Caucase et de L'Euphrate aux IVe-IIIe Millénaires* (s. 419-448) içinde. Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul-De Boccard.
- Heinrich, E. (1931). *Fara Ergebnisse der Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Fara und Abu Hatab 1902/03*. Staatliche Museen zu Berlin.
- Ingholt, H. (1940). *Rapport préliminaire sur sept campagnes de fouilles à Hama en Syrie (1932-38)*. Ejnar Munksgaard.
- Koşay, H. Z. & Akok, M. (1966). *Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Kazısı 1940-48'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kulakoğlu, F. (2011a). A Second Millennium B.C.E Trading Center on the Central Plateau. S. R. Steadman & G. McMahon (Ed.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10.000-323 B.C.E.* (s. 229-260) içinde. Oxford University Press.

- Kulakoğlu, F. (2011b). Kültepe–Kaniş Karumu: Anadolu'nun En Eski Uluslararası Ticaret Merkezi. F. Kulakoğlu & S. Kangal (Ed.), *Anadolu'nun Önsözü, Asurlular İstanbul'da* (s. 40–52) içinde. Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kulakoğlu, F. & Kontani, R. (2021). *Kayseri İli ve İlçeleri Eski Ticaret Yolları ve Yerleşimlerinin Tespiti*. 20 Mart 2026 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=ozYjt9LnuE&list=PLzt6rQFeAg1ljzZR1NcR9duLVhG0pBpA_adresinden alınmıştır.
- Kulakoğlu, F., Kontani, R., Uesugi, A., Yamaguchi, Y., Shimogama, K. & Semmoto, M. (2020). Preliminary Report of Excavations in the Northern Sector of Kültepe 2015–2017. F. Kulakoğlu, C. Michel & G. Öztürk (Ed.), *Subartu XLV Integrative Approaches to the Archaeology and History of Kültepe–Kaneš* (s. 9–84) içinde. Brepols Publisher.
- Kamış, Y. & Şener, T. (2022). MÖ III. Binyılda Acemhöyük. M. Işıklı, E. Fidan, A. Türker & M. A. Yılmaz (Ed.), *MÖ III. Binyılda Anadolu* (s. 347–375) içinde. Ege Yayınları.
- Lüth, F. (1989). Tell Halawa B. W. Orthmann (Ed.), *Halawa 1980–1986 (Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 52)* (s. 85–109) içinde. R. Habelt
- Mallowan, M. E. L. (1937). Excavations at Tell Chagar Bazar and an Archaeological Survey of the Habur Region, Second Campaign, 1936. *Iraq*, 4, 91–150.
- Mallowan, M. E. L. (1947). Excavations at Brak and Chagar Bazar. *Iraq*, 9, 1–352.
- Marchetti, N. (1996). The Ninevite 5 Glyptic of the Khabur Region and the Chronology of the Piedmont Style Motives. *Baghdader Mitteilungen*, 27, 81–115.
- Massa, M. & Palmisano, A. (2018). Change and Continuity in the Long–Distance Exchange Networks between Western/Central Anatolia, Northern Levant and Upper Mesopotamia, c. 3200–1600 BC. *Journal of Anthropological Archaeology* 49, 65–83.
- Matthews, D. (1997). *The Early Glyptic of Tell Brak Cylinder Seals of Third Millennium Syria*. Vandenhoeck & Ruprecht.
- Mazzoni, S. (1993). Cylinder Seal Impressions on Jars at Ebla: New Evidence. M. J. Mellink, E. Porada, & T. Özgüç (Ed.), *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and Its Neighbours. Studies in Honor of Nimet Özgüç* (s. 399–414) içinde. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- McCarthy, A. P. (2011). Glyptic. M. Lebeau (Ed.), *Jezirah. Associated Regional Chronologies of the Ancient Near East I* (s. 287–300) içinde. Brepols.
- Mellaart, J. & Murray, A. (1995). *Beycesultan Vol. III Part II: Late Bronze Age and Phrygian Pottery and Middle and Late Bronze Age Small Objects*. British Institute of Archaeology at Ankara.
- Mellink, M. J. (1992). Anatolian Chronology. R. W. Ehrich (Ed.), *Chronologies in Old World Archaeology, vols. 1–2* (s. 171–184, 207–220) içinde. University of Chicago Press.
- Moortgat, A. (1940). *Vorderasiatische Rollsiegel: Ein Beitrag zur Geschichte der Steinschneidekunst*. Gebr. Mann Verlag.
- Moortgat, A. & Moortgat–Correns, U. (1976). *Tell Chuera in Nordost–Syrien: Vorläufiger Bericht über die Siebente Grabungskampagne 1974 (Schriften der Max Freiherr von Oppenheim–Stiftung 9)*. Gebr. Mann Verlag.
- Munchaev, R. M. & Merpert, N. Y. (1998). Tell Hazna I–The Most Ancient Cult Centre in North–East Syria. G. Arsebük, M. J. Mellink & W. Schirmer (Ed.), *Light on Top of the Black Hill. Studies Presented to Halet Çambel* (s. 499–514) içinde. Ege Yayınları.
- Oğuz, R. (1933). Anadolu Arkeolojya Tarihinde Alişar Hafriyatı. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 1, 11–63.
- Omura, M. (2016). Yassihöyük Excavations First Five Seasons 2009–2013. *Anatolian Archaeological Studies*, XIX, 11–71.
- Orthmann, W. (1963). *Die Keramik der Frühen Bronzezeit aus Inneranatolien*. Gebr. Mann,
- Ökse, T. (2006). Gre Virike'de Bulunan Silindir Mühür ve Kaplar Üzerinde Yer Alan Silindir Mühür Baskıları. A. Erkanal–Öktü, E. Özgen, S. Günel, A. T. Ökse, H. Hüryılmaz, H. Tekin, N. Çınardalı–Karaaslan, B. Uysal, F.A. Karaduman, A. Engin, R. Spieß, A. Aykurt, R. Tuncel, U. Deniz & A. Rennie eds. (Ed.), *Hayat Erkanal'a Armağan; Kültürlerin Yansıması* (s. 555–559) içinde. Homer Kitabevi.
- Ökse, A., T. Atay, E., Erdoğan, N. & Ünal, E. (2015). Ilisu Barajı İnşaat Sahası 2013 Kurtarma Kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 36(1), 123–137.
- Ökse, T. (2017). Early and Middle Bronze Age Cylinder Seals and Impressions from Salat Tepe. E. Kozal, M. Akar, Y. Heffron, Ç. Çilingiroğlu, T. E. Şerifoğlu, C. Çakırlar, S. Ünlüsoy & E. Jean (Ed.), *Questions, Approaches, and Dialogues in Eastern Mediterranean Archaeology: Studies in Honor of Marie–Henriette and Charles Gates* (s. 389–412) içinde. Ugarit–Verlag.

- Özgen, E., Helwing, B. & Tekin, H. (1997). Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen auf dem Oylum Höyük. *Istanbul Mitteilungen*, 47, 39–90.
- Özgüç, T. (1986). New Observations on the Relationship of Kültepe with Southeast Anatolia and North Syria during the Third Millennium B. C. J. V. Canby, E. Porada, B. S. Ridgway & T. Stech (Ed.), *Ancient Anatolia: Aspects of Change and Cultural Development: Essays in Honor of M. J. Mellink* (s. 31–47) içinde. University of Wisconsin Press.
- Özgüç, T. (1947). Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Maltepe (Sivas Yanında) Kazısı. *Belleten* 11(44), 641–656.
- Özkan, S. (2022). *Eski Anadolu Mühür Sanatı*. Akademisyen Kitabevi.
- Özkan, S. & Öztan, A. (2009). Samsat Höyük Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı Mühürleri. H. Sağlamtimur, E. Abay, Z. Erin, A. Ü. Erdem, A. Batmaz, E. Çayır, E. Kocabıyık & C. Bilgi (Ed.), *Altan Çilingiroğlu'na Armağan: Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat* (s. 479–488) içinde. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Öztürk, G. (2019). Post-Akkadian and Ur III Features on Cylinder Seals from Kültepe–Kaneshe: An Iconographic and Stylistic Analysis. *Adalya*, 22, 45–69.
- Palmieri, A. (1981). Excavations at Arslantepe (Malatya). *Anatolian Studies*, XXXI, 101–121.
- Parayre, D. (1990). Seals and Seal Impressions from Tell Leilan 1985. *American Journal of Archaeology*, 94, 556–567.
- Parayre, D. (2003). The Ninevite 5 Sequence of Glyptic at Tell Leilan. E. Rova & H. Weiss (Ed.), *The Origins of Northern Mesopotamian Civilization: Ninevite 5 Chronology, Economy, Society* (pp. 271–310) içinde. Brepols.
- Pittman, H. (1994). *The Glazed Steatite Glyptic Style: The Structure and Function of an Image System in the Administration of Protoliterate Mesopotamia*. D. Reimer.
- Pittman, H. (1995). Cylinder Seals and Scarabs in the Ancient Near East. In J. M. Sasson (Ed.), *Civilizations of the Ancient Near East, III* (pp. 1589–1605). Hendrickson.
- Porada, E. (1948). *Corpus of Ancient Near Eastern Seals in North American Collection, The Collection of the Pierpont Morgan Library, Vol. I Text and Plates*. Pantheon Books.
- Quenet, P. (2007). Un Sceau–Cylindre Inédit de Tell Khuera (Syrie du Nord) et sa Place au Sein de la Glyptique Géométrique du Bronze Ancien en Mésopotamie. *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, 101, 3–34.
- Renfrew, C. (1967). Cycladic Metallurgy and the Aegean Early Bronze Age. *American Journal of Archaeology*, 71(1), 1–20.
- Roach, K. J. (2008). *The Elamite Cylinder Seal Corpus, c. 3500–1000 BC, I–II* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. The University of Sydney.
- Sagona, A. G. (1994). *The Aşvan Sites 3: The Early Bronze Age. Monograph 18*. The British Institute of Archaeology at Ankara, 1994.
- Sağlamtimur, H. (2017). Siirt–Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön rapor (Early Bronze Age I Cemetery in Siirt–Başur Höyük: Preliminary Report). *Arkeoloji Dergisi*, XXII, 1–18.
- Sazcı, G., Çalış Sazcı, D., Yıldırım, Ö. C. & Bamyacı, A. O. (2026). Maydos Kilisetepe Höyüğü Kazıları 2024 Sezonu Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı Bildirileri*, 45(6), 227–239.
- Schilemann, H. (1881). *Ilios, Stadt und Land der Trojaner*. Brockhaus.
- Schmidt, E. F. (1932). *The Alishar Hüyük Seasons of 1928 and 1929, Part 1 (Chicago 1932)*.
- Schoop, U., D. & Seeher, J. (2006). Absolute Chronologie in Boğazköy–Hattusa: Das Potential der Radiokarbon daten. D. P. Mielke, J. Seeher & U. D. Schoop (Ed.), *Strukturierung und Datierung in der hethitischen Archäologie / Structuring and Dating in Hittite Archaeology (BYZAS 4)*, (s. 53–77) içinde. Ege Yayınları.
- Sertok, K. & Ergeç, R. (1999). A New Early Bronze Age Cemetery: Excavations near the Birecik Dam, Southeastern Turkey Preliminary Report (1997–1998). *Anatolica*, XXV, 87–109.
- Steadman, S. R. (2011). The Early Bronze Age on the Plateau. S. R. Steadman & G. McMahon (Ed.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia 10,000–323 B.C.E.* (s. 229–260) içinde. Oxford University Press
- Steadman, S. R., Ross, J. C., McMahon, G., & Gorny, R. L. (2008). Excavations on the North–Central Plateau: The Chalcolithic and Early Bronze Age Occupation at Çadır Höyük. *Anatolian Studies* 58, 47–86.
- Strommenger, E. & Kohlmeyer, K. (1998). *Ausgrabungen in Tall Bi'a /Tuttul Band I*. Saarbrücker Druckerei und Verlag.

- Şahoğlu, V. (2005). The Anatolian Trade Network and the Izmir Region during the Early Bronze Age. *Oxford Journal of Archaeology*, 274, 339–360.
- Şahoğlu, V. (2019). The Early Bronze Age Anatolian Trade Network and Its Role on the Transformation of the Anatolian and Aegean Communities. V. Şahoğlu, M. Şevketoğlu & Y. H. Erbil (Ed.), *Connecting Cultures: Trade and Interconnections in the Near East from the Beginning until the End of the Roman Period* (s. 115–131) içinde. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Şeker, F. (2025). *Oylum Höyük'te Ele Geçen ve Gaziantep Arkeoloji Müzesi Envanterinde Bulunan MÖ 3–1. Binyıl Silindir Mühürleri Işığında Suriye Gliptiği* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gaziantep Üniversitesi.
- Şener, T. (2022). *Yeni Veriler Işığında Orta Anadolu Bölgesi'nde MÖ 3. Binyılın Sonu–MÖ 2. Binyılın Başlangıç Evresi Seramiği* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Şener, T. (2024). Acemhöyük Erken Tunç Çağı İdolları. *Cedrus*, 12, 1–16.
- Teissier, B. (1984). *Ancient Near Eastern Seals from the Marcopoli Collection*. University of California Press.
- von Luschan, F. (1943). *Die Kleinfund von Sendschirli, Ausgrabungen in Sendschirli V*. Verlag von Walter de Gruyter & Co.
- von der Osten, H. H. & Schmidt, E. F. (1930). *The Alishar Hüyük Seasons of 1927, Part 1*. The University of Chicago Press.
- von der Osten, H. H. (1937a). *The Alishar Hüyük Seasons of 1930–32, Part 1*. The University of Chicago Press.
- von der Osten, H. H. (1937b). *The Alishar Hüyük Seasons of 1930–32, Part 3*. The University of Chicago Press.
- Wiseman, D. J. (1962). *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum I: Cylinder Seals, Uruk–Early Dynastic Periods*. British Museum Press.
- Yücel, Ç. & Parlıtı, U. (2020). A Group of Cylinder Seals from the Diyarbakır Museum. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 32–56.
- Zübeyr, H. (1934). Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâletince Yapılan Ahlatlıbel Hafriyatı, Ahlatlıbel Prehistorik İstasyonunun Bulunuşu. *Türk Arkeoloji Dergisi* 2, 3–102.

KENTLEŞME OLGUSU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: SİNTAŞTA-PETROVKA ÖRNEĞİ VE İÇ BATI ANADOLU KARŞILAŞTIRMASI

AN EVALUATION OF URBANIZATION PHENOMENON: SINTASHTA-PETROVKA CASE AND ITS COMPARISON WITH INLAND WESTERN ANATOLIA

Makale Bilgisi

Başvuru: 16 Haziran 2025
Hakem Değerlendirmesi: 30 Eylül 2025
Kabul: 25 Şubat 2026

Article Info

Received: June 16, 2025
Peer Review: September 30, 2025
Accepted: February 25, 2026

DOI : 10.22520/tubaar.1720633

Okan SEZER*

Özet

1950-1960'lı yıllarda Güney Urallarda gerçekleştirilen Sovyet hava fotoğrafçılık çalışmaları sayesinde başlayan araştırmalar, 1970-1980'li yıllarda başta arkeolojik kazı olmak üzere çeşitli yöntemlerle Sintaşta ve Arkaim gibi anahtar yerleşimlerde devam etmiştir. Söz konusu araştırmaların yanı sıra Novy Kumak gömüt alanından elde edilen arkeolojik malzemenin analizi, Sintaşta-Petrovka'nın çağdaşı kültürlerden farklı bir kültür oluşunu ortaya koymuştur. Duşanbe'de 1977 yılında gerçekleştirilen uluslararası konferansta sunulan bildirilerle kültür adını geniş çapta duyurmuştur. Kültür, Kuzey Karadeniz gibi bir zamanlar Sovyetler Birliği yönetiminde kalmış geniş bozkırlarda rastlanan diğer prehistorik-protohistorik kültürlerde olduğu üzere adlandırma ve tanımlama noktasında birtakım tartışmalara neden olmaktadır. Bu durum, 2000 yılı sonrası politika ve dil bariyerini aşan artan sayıdaki uluslararası arazi ve yayın çalışmasıyla –kısmen ortak bir literatüre dâhil edilerek– geliştirilse de bazı temel noktalar halen çözülebilmemiş değildir. Bu yayın çalışmasında Sintaşta-Petrovka, spekülatif Anadolu köken önerisi ve kentleşme bağlamında değerlendirilecek, bölgeler arası

* Dr., Bartın Üniversitesi, Arkeoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi, Bartın / Türkiye.
e-posta: t.okansezer@gmail.com ORCID: 0000-0002-5010-3564

Bu makalenin atf künyesi / *How to cite this article*: Sezer, O. (2026). Kentleşme olgusu üzerine bir değerlendirme: Sintaşta-Petrovka örneği ve İç Batı Anadolu karşılaştırması. *TÜBA-AR*, 38, 69-95. <https://doi.org/10.22520/tubaar.1720633>

karşılaştırmalarla kentleşme olgusu adına önerilerde bulunulacaktır. Bu öneriler arasında, tarımcı çekirdek alanların çevresinde kalan bölgelerin kendi özgün koşullarında kentleşme süreçlerini başlatmış oldukları ile düzenli uzun mesafeli ticaretin kentleşme adına her örnekte ön koşul olmadığı, bunun yerine ilerletici bir koşul olarak kabul edilmesi gerektiği yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sintaşta-Petrovka, Avrasya Prehistoryası, Güney Urallar, Kentleşme, Anadolu, Yakın Doğu, Etkileşimler

Abstract

Initiated by Soviet air photography in the Southern Urals during the 1950s and 60s, the investigations were furthered through archaeological excavations in the 1970s and 80s at key settlements, such as Sintashta and Arkaim. Alongside these field studies, the archaeological materials from Novy Kumak burial ground have demonstrated that Sintashta-Petrovka is a different culture, setting it apart from other contemporary cultures. The proceedings submitted to a conference at Dushanbe in 1977 have played a crucial role in enhancing the worldwide visibility of the culture under discussion. Unfortunately, it presents no coherent picture of classification and denomination, like other prehistoric-protohistoric cultures found in the North Black Sea region that were once ruled by the Soviet Union. Although unfavourable circumstances have partly evolved with the advent of studies that removed language and political obstacles through a shared body of literature after 2000, some essential matters remain unaddressed. This paper aims to evaluate Sintashta-Petrovka in the context of the suggestion of speculative Anatolian origin and urban growth and to make some suggestions regarding the urbanization phenomenon by establishing cross-regional comparisons. Among these suggestions is that regions situated on the periphery of agricultural core areas sustained urbanization process through their endogenous conditions, while regular long-distance trade functioned a propelling force rather than an initial requirement.

Keywords: Sintashta-Petrovka, Eurasian Prehistory, Southern Urals, Urbanization, Anatolia, Near East, Interactions

Sintaşta-Petrovka'yı (SP) tanımlamak istediğimizde, en yalın haliyle, Güney Urallar (çoğunlukla Çelyabinsk, kısmen Başkurdistan oblastı) ile Kazak bozkırının kuzeybatısında, Ural, Tobol ve İşim nehir vadilerinde yayılım gösteren bir arkeolojik kültür olduğunu söyleyebiliriz (Fig. 1). Kültür, MÖ 3. Binin sonu ile MÖ 2. Binin ilk çeyreğinde (MÖ 2200/2010-1770/1750)¹ Avrasya Bozkırı'nda (Büyük Bozkır) aralarında metalürjinin de olduğu birden fazla önemli teknolojik alanda yaşanan ilerlemeyi temsil etmektedir. Önceden hazırlanmış bir plan doğrultusunda inşa edilmiş izlenimi veren, etrafı kalın duvarlar ve geniş hendeklerle çevrelenmiş olan, yuvarlak, oval ve köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen şeklindeki yerleşim planları, çoğunlukla gömüt hediyesi ve/veya buluntusu olarak ele geçmiş iki tekerlekli ve sepetli arabalar, kazıcıları ve araştırmacıları tarafından oldukça ilgi çekici şekilde canlandırılan kurgan gömüt yapıları, metal buluntu toplulukları ve bu metal buluntu topluluklarının eşlik ettiği sembolik sistem kültürün öne çıkan unsurlarındandır. Proto Hint-Avrupa ve Proto Hint-İran adına yürütülen tartışmalarda kültürü köken olarak tanımlayan önerileri unutmamak gerekir (Grigoriev, 2002(a); Kuzmina, 2007; Lal, 1981; Parpola, 1998; Zdanovich, 1995).

Figür 1

Önemli Sintaşta-Petrovka Yerleşimleri. Google Earth Aracılığıyla Üretilmiştir / *Prominent Sintashta-Petrovka Settlements. It Is Produced via Google Earth*

Kültürün adlandırması sorunludur. Adlandırmada soruna neden olan temel şey, kimi araştırmacıların – diğerlerinin aksine– iki evreli olarak tanımlanan kültürün geç evresini oluşturan Petrovka'yı bağımsız bir kültür olarak tanımlamasıdır. Petrovka, ayrıca, Elena E. Kuzmina gibi araştırmacılar tarafından Andronovo kültür grubunun bir üyesi olarak tanımlanmaktadır (Kuzmina, 2007, s. 19-20). Evreleri birbirinden ayırmada –diğer ölçütlerle birlikte– yerleşim planındaki radikal değişim önemli bir rol oynamaktadır. Kültürün erken evresi olan Sintaşta'da yerleşim planları kuş bakışı yuvarlak ve oval bir şekil sunarken, geç evresi olan Petrovka'da köşeleri yuvarlatılmış dörtgen ve dikdörtgen bir şekil karşımıza çıkmaktadır. Kültür, bazı yayınlarda söz konusu ayırım kullanılmaksızın Sintaşta-Arkaim olarak da adlandırılmaktadır (Koryakova & Kohl, 2000). Her ne kadar en erken araştırılan ve kültüre adını veren yerleşim Sintaşta I de olsa (aynı adlı iki yerleşim bulunmaktadır, birbirlerinden roma rakamlarıyla ayrılırlar), Arkaim neredeyse eksiksiz araştırılmış tek yerleşim olma özelliğine sahiptir ve anlaşıldığı üzere bu durum kültürü adlandırmada kullanılmasına neden olmaktadır. Yerleşimlerin etrafı duvar ve hendeklerle çevrelenmiştir ki; bu nedenle yerleşimleri kale-tipi ola-

¹ Geleneksel ve/veya klasik kronolojide MÖ 2050 kültürün başlangıcını işaretlemektedir. Ancak, yakın tarihli radyokarbon çalışmaları kültürün başlangıcını MÖ 2200'e kadar çekmektedir (Tkachev, 2020). Bununla birlikte, söz konusu yeni tarih aralığını kabul etmeyen, AMS yöntemiyle elde edilmiş tarih aralığı olan MÖ 2010-1770'in daha doğru olduğunu kabul eden araştırmacılar bulunmaktadır (Grigoriev, 2021, s. 27).

rak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Birbirlerine oldukça yakın sayılabilecek mesafelerde akarsu boylarına (istisnalarla birlikte) inşa edilmiş yerleşimler, 1990’larda başlayacak şekilde kültürün *Kasabalar lkesi* şeklinde anılmasına neden olmuştur.² Kültürün araştırma tarihçesi içerisinde anılması gereken bir diğerk nokta Novy Kumak gömüt alanıdır. Günümüzde Rusya’nın Orsk kenti (Orenburg Oblastı) sınırlarında, kent merkezinin birkaç km doğusunda akan Ural nehrinin sol yakasında bulunan gömüt alanında, Konstantin Smirnov ve Sergey Popov tarafından 1970’li yılların başlarında birtakım arkeolojik kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş, söz konusu çalışmalar sonucunda 25 no’lu kurganda ele geçen çanak-çömlek buluntu topluluğı ise kültürün ayırt edilmesinde önemli bir referans noktası olmuştur (Smirnov & Popov, 1974).

Kent ve kentleşme olgularını çalışan birden fazla sosyal bilim bulunmaktadır. Bu sosyal bilimlerden biri olan antropoloji, temelde kent tipleri ve bu kent tiplerinde görülen çeşitli sosyal sorunlara odaklansa da çalışmaya başlayabilmek adına kent tanımına ve köken dinamikleri hakkında açıklamalara ihtiyaç duymaktadır (De Vivo, s. 2016, 28-9). Bununla birlikte, antropoloji çalışmalarını devam eden ve kimi zaman çıplak gözle dahi izlenebilen bir süreç üzerine inşa etmektedir. Ekonomi ve sosyoloji alanlarındakine benzer bir tutumla, ticaret, politik takaslar, aynı dili konuşabilmek/anlaşmalar yapabilmek ve organizasyon gibi temel süreçlerden kentlerin sosyal yapılarını okumaya çalışmaktadır. Arkeoloji ise diğerk sosyal bilimlerle kısmen ortaklaştığı köken sorunuyla birlikte, tek tek geçmişteki kentler ile dönem ve bölgelere göre değışebilen kentleşme süreçlerinin tanımlanması üzerine odaklanmaktadır.

Kent ve kentleşme olguları –aynı zamanda– üstündeki ilgiyi asla kaybetmeyen bir tartışma başlığıdır. Gordon Childe’in *The Urban Revolution* makalesi (Childe, 1950) arkeoloji adına genel çerçeveyi ortaya koyan, günümüzde dahi tartışmalarda referans noktası olmaya devam eden bir çalışma olmuştur. Ancak, geçmiş kentleri tanımlayabilmek adına taşınır ve taşınmaz materyal kültüre dayanılarak bu makalede hazırlanan on temel ölçüt, salt teknik-teknolojik seviyeyi temel alan ilerlemeci bir yan taşınması ve diğerk çekirdek alanlarla birlikte (Mısır ve İndus Vadisi) Mezopotamya merkezli oluşu nedeniyle tek tek bölgelerin taşıdığı özgünlüklerin görülmesini engellemekte ve tartışmaları difzyonizm (yayılmacılık) temelli bir alana hapsedmektedir. Üstelik kent ve çeperi arasında gerçekleşen olası mekânsal ilişkileri kapsayamamaktadır. Bruce Trigger ise *Determinants of Urban Growth in Pre-industrial Societies* makalesinde (Trigger, 1972) bölgesel özgünlüklerin belirgin hale gelmesinin yanı sıra, kentin merkezden çepere ve/veya kırsala taşınmasına izin vererek tartışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Kent gelişimini sağlayan dinamiklerin çeşitlilik gösteriyor oluşunu vurguladığı söz konusu makalesi, kentlerin etrafını saran yakın ve uzak çeperle ekonomik, askeri ve dini nedenlere dayalı bir bütün oluşturduğunu önermektedir. B. Trigger daha sonra *kasaba, kent ve kent merkezi* gibi ayrımlara gitmiş (Trigger, 2003, s. 121), temelde “kent ve/veya kentleri olmayan uygarlık olamaz” tezi üzerinden, *erken uygarlıklar* dahi –kenti karşılayacak şekilde– kalıcı nüfusu düşük, ancak etrafına dağılmış ikinci bir nüfusun periyodik olarak ziyaretlerde bulunduğu *sembolik merkezlere* sahip olmalı önerisinde bulunmuştur (Trigger, 2003, s. 120).³

Kentleşme süreci, geniş bir çerçeveden bakıldığında devinimli, artarak-katlanarak ilerleyen ve –şimdilik– ulus devlette mola vermiş, tarihi oldukça uzun ve karmaşık bir yönetim kurma çabasının erken aşamasıdır. Bu nedenle bazı araştırmacılar, aralarında ince farklar bulunmasına rağmen devlet organizasyonu ile (kent devleti gibi tüm arkaik formlarıyla birlikte) kenti terminolojik ve teorik açıdan benzer bir anlamda kullanmaktadır (Kradin, 2025, s. 150). Marcella Frangipane ve ekibinin Arslantepe’de devam eden çalışmaları değinmemiz gereken bir diğerk önemli noktadır. *Yenilikçi Mezopotamya ve ithal eden-uygulayan çeper bölgeler* formülünün istisnasız her koşul ve örnekte gerçekleşmediğini, hatalı ve/veya eksik yaklaşımlarla ikincil konuma itilen diğerk çeper bölgelerin özgünlükler ürettiğini, hatta bazı örneklerde söz konusu özgünlüklerin Mezopotamya’ya ithal edilmiş olabileceğini söz konusu çalışmalar (Frangipane, 2016; Frangipane & Cereda, 2024) sayesinde güçlü bir şekilde öne sürebiliyoruz.

² Terimin Rusça özgün hali Strana gorodov (Страна городов) Türkçede –birebir çevrilmesi halinde– Kentler lkesi anlamına gelmektedir. Rus kültür tarihi ve geleneğinde etrafı çit ya da duvarla çevrilmiş, içinde üretime yönelik unsurların barındığı yerleşimlerin tamamı kent olarak adlandırılmaktadır (Nosov, 2009). İngilizce arkeoloji literatürüne ise Country of towns şeklinde aktarılmıştır. Söz konusu literatürü esas alan kimi Türkçe yayınlar kültürü Kasabalar lkesi şeklinde anmaktadır.

³ B. Trigger önerisini Maya gibi Kolomb öncesi Amerika (Thompson, 1954) ve Eski Çin (Wheatley, 1971) kültürleriyle desteklemektedir.

Kendinden önce ve sonra var olmuş Büyük Bozkır kültürleriyle karşılaştırıldığında, yerleşim planı ve mimari bağlamda SP son derece istisna bir yerde durmaktadır. Köken sorunu ve hakkındaki savaşı toplum tanımını somutlaştıran birincil kanıtların yokluğunu da eklediğimizde, SP'yi bir çeşit arkeolojik fenomen şeklinde değerlendirebiliriz. Çalışmamızda farklı bir bölge ve zaman diliminde kendini gösteren İç Batı Anadolu Erken Tunç Çağı (ETÇ) II kültür ve/veya kültürleriyle taşıdığı –ve bizce öncül-ardıl ve/veya doğrudan temalarla/etkileşimlerle açıklanması arkeolojik anlamda mümkün olmayan– mimari benzerlikler kentleşme süreci bağlamında ele alınacak, tarımcı çekirdek alanların dışında kalan bölgelerdeki olası özgünlüklere dikkat çekilecektir. Kentleşme adına bir gereklilik olan artı ürün (yerleşim içi ve yerleşimler arası dolaşıma çıkarıldığı anda artı değer) birikiminin her koşul ve örnekte besin ekonomisinde aranmaması gerektiği, kimi zaman Mezopotamya modelinde görülen tapınak merkezli sosyal-ekonomik yapıdan bağımsız kentleşme süreçlerinin izlenebileceği önerilerimiz arasındadır. Bağlantılı bir diğer temel önerimiz; uzun mesafeli ticaretin her örnekte kentleşme adına bir ön koşul olmadığıdır. Sonraki başlıklarda SP'nin yerleşim planı ve mimarisi detaylıca tanıtılacak, ardından –köken sorunu dahil edilerek– birtakım karşılaştırmalar gerçekleştirilecek ve son olarak önerilerimiz sıralanacaktır.

Yerleşim Planı ve Mimari

Kalın duvarlar ve geniş hendeklerden oluşan savunmaya sahip yerleşimlerle öne çıkıyor olması, kültüre ait ve/veya kültüre dâhil edilebilecek, içlerinde kültüre özgü taşınabilir materyalin rastlandığı savunması olmayan küçük yerleşimlerin kimi zaman göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Savunmaya sahip ancak yeterli çalışmanın yokluğunda henüz SP yerleşimi olup olmadığı netleşmeyen yerleşimlerin (Sele, Shikurtau ve Kizil-Mayak) yanı sıra, özellikle Arkaim ve çevresinde çeşitli yöntemlerle ortaya çıkarılan taşınabilir SP materyaline sahip yerleşimler sözünü ettiğimiz savunmasız küçük yerleşimler (Kamennyi Brod, Streletskoye I ve Shibaev I) arasındadır (Soldatkin 2021, s. 162, Fig. 2). Merkezde yer aldığını farz edebileceğimiz güçlü savunma sistemine sahip yerleşim, etrafında yer alan savunmasız küçük yerleşimler ve kimi mevsimlik kamp alanları aracılığıyla merkez-çevre çeper ilişkili (merkezden çepere doğru yayılacak şekilde) hiyerarşik bir yerleşim sistemini işaret etmektedir (Zdanovich, 1989; 1997). Ancak, araştırmacıların bazıları, sahada yaptıkları çalışmalarda bu tip bir yerleşim sistemini kanıtlayabilecek ölçüde küçük yerleşim ve kamp alanlarına rastlanmadığını bildirmektedir (Epimakhov, 2002, s. 142). Stepnoye ve Chernorechye III gibi yerleşimlerin etrafı da yakın sayılabilecek tarihlerde (2009 ve 2011 yıllarında) gerçekleştirilen yüzey araştırmalarıyla taranmış (Johnson, 2014) ancak destekler nitelikte bulgulara ulaşamamıştır. Hiyerarşik yerleşim sistemi önerisini sürdüren araştırmacılar ise *SP tipi savunmalı yerleşimler* (Soldatkin, 2024, s. 229) şeklindeki terminolojik ayrımı ortaya koyarak –dolaylı yoldan– savunmasız küçük yerleşimlerin varlığını kabul etmektedir.

Farklı tarihlerde çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda, savunmalı yerleşimlerin sayısı hakkında birden fazla öneri yapılmıştır. Kimi araştırmacılar 22 büyük yerleşim olduğunu önerirken (Batanina & Hanks, 2013, s. 202, Fig. 12.1), diğerleri toplamda 23 ve 27 büyük yerleşim olduğuna dair önerilerde bulunmaktadır (Vinogradov, 2018, s. 74). Nikolai Soldatkin, 24 olarak belirttiği (Soldatkin, 2021, s. 162) yerleşimlerin sayısını uydu görüntüleme yöntemiyle gerçekleştirilen birtakım güncel çalışmalarla daha sonra 30'a yükseltmiş ve sayının çalışmalar ilerledikçe artabileceğini eklemiştir (Soldatkin, 2024, s. 223, 225, Fig. 1-2). Yerleşimler, korunma durumları ve araştırma yöntemi gibi temel iki nedenden ötürü hiçbir zaman yerleşimin tamamına yayılacak şekilde çalışılmamıştır. Kazı, yüzey araştırması, jeofizik ve uydu görüntüleme başlıca çalışma yöntemleri arasındadır. Bir kural gereği, istisnalar olmakla birlikte, yerleşimlerin neredeyse tamamı akarsuların yakınındaki hafif yükseltilerin üstüne kurulmuştur. Öyle ki, Sintaşa I örneğinde olduğu üzere, kimi zaman yatak değiştiren akarsu tarafından yerleşimlerin bir kısmı tahrip olmuştur (Fig. 2). Bir gölün yakınında bulunan Chekatay ise istisna yerleşimlere örnektir (Koryakova & Epimakhov, 2007, s. 67). Sintaşa evresinde (erken evre) yuvarlak veya oval bir şekil veren yerleşim planı, Petrovka evresinde (geç evre) köşeleri yuvarlatılmış dörtgen ve/veya dikdörtgen bir şekil veren yerleşim planına dönüşmüştür. Her iki evre için de araştırmacılar tarafından *yukarı kent-aşağı kent* araştırması ve şüphesi sürdürülmektedir. Igor Chechushkov, yakın zamanlarda yaptığı arazi çalışmaları ve söz konusu arazi çalışmalarına eşlik eden birtakım analizlerle bu konuda en güncel ve detaylı resimlerden birini sunmaktadır (Chechushkov, 2018). Kamennyi Ambar, Zhurumbay ve Konoplyanka'da, yerleşimlerin dışında, savunma sisteminin etrafını saran

çeperde birden fazla test açmasında çalışılmış, kalıcı mimariye dair izlere rastlanılmamakla birlikte, insan ve evcil sürü hayvanlarının arazi kullanımını kanıtlayacak şekilde ince-seyrekle tabakalar ile başta çanak-çömlek parçaları ve hayvan kemikleri olmak üzere çeşitli kalıntılara ulaşılmıştır. Kamennyi Ambar'dan alınma numunelerin jeokimyasal analizleri, fosfat (toprağın kimyasal içeriğinin değişmesine neden olan insan faaliyetini kanıtlayan element) ve ilgili diğer elementlerin yüksek yoğunluklarını ortaya koymaktadır (Chechushkov, 2018, s. 115-16).

Figür 2

Sintasha (Yerleşim, Büyük Kurgan ve M Mezarlığı). Yerleşimde Kazıların Gerçekleştirildiği Alan Sarıyla Taranmıştır. A) Harita B) Güncel Uydu Fotoğrafı C) Yerleşim Planı (Harita ve yerleşim planı Gening ve ark., 1992, Fig. 2, 7'den düzenlenmiştir, uydu fotoğrafı Google Earth aracılığıyla üretilmiştir) / *Sintasha (Settlement, Great Kurgan, and M Cemetery). The Area Marked in Yellow Has Been Excavated. A) The Map B) The Current Satellite Photo C) The Settlement Plan (The map and settlement plan are reorganized by the author after Gening, et al., 1992, Fig 2, 7, the satellite photo is captured via Google Earth)*

Her iki evreden de yoğunlukları farklı olacak şekilde, yerleşimi çevreleyen savunma dışı yakın çeperdeki faaliyeti gösterir birbirine yakın sonuçların gelmesi dikkat edilmesi gereken bir nokta olarak ön plana çıkmaktadır. Eski Yunan mimarlığında son halini alan *yukarı kent-aşağı kent* düzeni adına benzer bir öneri geliştirmek ilgili mimari kanıtların yokluğunda mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, önem sırası adına benzer bir mantığın gözetiliyor oluşu üzerine düşünmek yanlış olmayacaktır. Başta metal olmak üzere çeşitli üretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği mekânlar savunma içinde kalarak tanımlı yapılara dönüşmüş, üretim dışında kalan faaliyetler savunma dışında hareketli-sabit olmayan bir tarzla gerçekleşmiş olabilir. Orta Çağ Avrupa'sında kendini gösteren kentleşme şekli *burghlar* –birtakım uyumsuzluklarla birlikte– konu üzerine öneri geliştirmede kullanılabilir. Bir seçkin grubun elinde tuttuğu savunmalı ve/veya korunaklı yerleşimin bir süre sonra etrafına kolay bozulabilir malzemeyle inşa edilmiş yapıları, dolayısıyla da barınma, ticaret/ alış-veriş gibi faaliyet zincirine bağlı bir insan topluluğunu kabul eder. Sosyal tabakalanmaya işaret eden söz konusu gelişim modeline yakın bir başka örneğin, her ne kadar *burgh* örneğini kullanmasalar dahi, SP adına kabul edilebilir olduğunu savunan araştırmacılar söz konusudur (Chechushkov, 2018).

SP yerleşimlerinin planlarına baktığımızda ilk anda dikkatimizi çeken şeylerden biri savunma sistemiyle ortaya konan anıtsallıktır. Burada, Büyük Bozkır mimarisinde daha önce görülmeyen, SP'den sonra ise kesintiye uğrayan ve Yakın Doğu'daki çağdaşlarıyla karşılaştırıldığında mütevazı kalan bir anıtsallıktan söz edilmektedir. Deriivka gibi Kuzey Karadeniz'de tespit edilmiş olan MÖ 4. Bindeki Eneolitik yerleşimler, 3000 m²'nin üzerine çıkmayan alanlara (Telegin, 1986, s. 8) genellikle uzunluğu 10 m, genişliği ise 2-4 m arasında değişen seyrek yerleştirilmiş az sayıdaki dikdörtgen yapıyla yayılmıştır (Telegin, 1986, s. 5-36). Kazı çalışmaları sonucunda, seyrek yerleştirilen söz konusu yapıların arasındaki –etrafı sınırlandırılmamış– açık alanlarda üretim ve günlük işlerin yapıldığını kanıtlayan çok sayıda çöp çukuru, kemik-keramik birikintisi ve çeşitli tipte ocak-fırın ortaya çıkarılmıştır (Telegin, 1986, s. 15, 29). MÖ 4-3. Binlerde kendini var eden Yamnaya-Katakombnaya kültür grubu adına Mikhaylovka (Korobkova & Šapošnikova, 2005) ve Generalka 2 (Radchenko & Tuboltsev, 2019) yerleşimleri birer istisnadır. Bu kültür grubunu kurgan gömüt alanlarından (kümelerinden), kurgan altı mimarisinden ve gömme geleneklerinden tanımaktayız (Sezer,

2024). SP yerleşimleri ise 6000 m²'den 30.000 m²'ye kadar değişen alanlara (Tab. 1) sık yerleştirilmiş çok sayıdaki yapı-yapı grubu, bu yapı grupları arasında geçişi sağlayan hatlar/geçitler ve birden fazla unsurdan oluşan savunma sistemiyle yayılmıştır. SP sonrası batıda (Kuzey Karadeniz-Hazar bozkırında) ortaya çıkan Srubnaya (Ahşap Oda Gömüt) kültüründe, belli başlı hammaddelerin üretimine yönelik uzmanlaşmalarla birbirlerinden ayrılan kalıcı yerleşimler devam etmiş (Gorbunov 2006; Morozov, 1981), ancak söz konusu yerleşimler –SP ile karşılaştırıldığında– dar alanlara güçlü ve/veya belirgin savunma sistemi olmaksızın yayılmıştır. Bugüne kadar en iyi araştırılmış –görece geniş– yerleşimlerden biri olan Usovo'ya baktığımızda (Ukrayna, Donetsk oblastı, Krasnolimansky bölgesi), kabaca 15.000 m²'lik alana⁴ (Berezanska, 1990, s. 3) uzunlukları yaklaşık 10 m, genişlikleri ise 8 m olan 14 yapı (üretim ve günlük işler) ile görece küçük 3 ilave yapının (metal üretimi) yayıldığını görmekteyiz (Berezanska, 1990, s. 17, Fig. 5, s. 19, Fig. 6, s. 21, Fig. 7). Ancak, yerleşimde savunma sistemine dâhil edilebilecek tek yapı ve/veya unsur yerleşimin kuzeyini çeviren hendektir (Berezanska, 1990, s. 12, Fig. 3). Doğuda (Kazak bozkırı ve kısmen Güney Sibirya bozkırında) Ahşap Oda Gömüt'ün çağdaşı olan Andronovo kültür grubu için de benzer tanım ve tespitler yapılmaktadır. Yapı sayısı 100'e kadar çıkan Buguly 1 gibi istisna yerleşimlerin dışında (Kuzmina, 2007, s. 37, Tab. 1), kültür grubu 10-20 arası yapıya sahip büyük yerleşimler ile 2-6 arası yapıya sahip küçük yerleşimler şeklinde dağılım göstermektedir (Kuzmina, 2007, s. 38; yapı boyutları için bkz. Kuzmina, 2007, s. 40–41, Tab. 2, s. 60–67). Düz –bazen dirsek yapan– bir hatta birbirinden bağımsız şekilde dizilen yapılardan meydana gelen bir yerleşim planı bazı yerleşimlerde gözlenmekle birlikte, savunma sistemi ve/veya mimarisine dair herhangi bir bulguya rastlanmamaktadır (Kuzmina, 2007, s. 615, Fig. 7).

Tablo 1

Metinde Geçen SP Yerleşimlerinin Kapladıkları Alanlar / *The Areas of SP Settlements Mentioned in the Text*

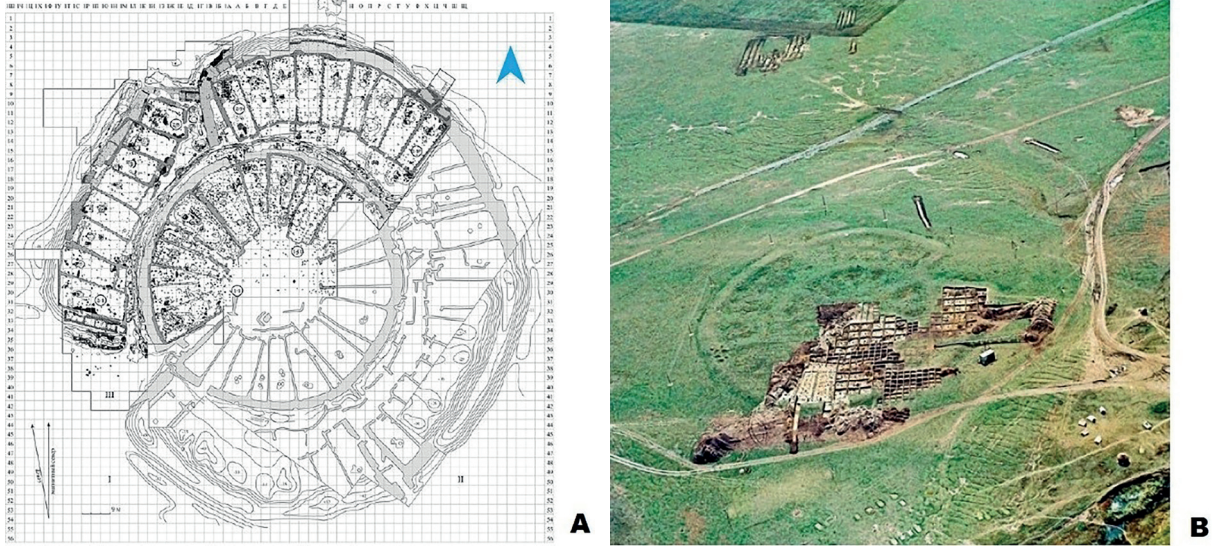
Yerleşim	Kapladığı Alan
Arkaim	20.000 m ²
Kamennyi Ambar	18.000 m ²
Bersuat	24.000 m ²
Sarym-Sakly	12.000 m ²
Kizilskoye	11.000 m ²
Rodniki	19.000 m ²
Bakhta	27.000 m ²
Konoplyanka	9000 m ²
Stepnoye	16.000 m ²
Ustye I	23.000 m ²

Not: Bazı yerleşimlerin alan hesaplamalarında hava fotoğrafı ve arazi yöntemlerinin her ikisi de kullanılmış, çoğunlukla farklı sonuçlar elde edilmiştir (Soldatkin, 2021, s. 166, Tab. 1). Farklı sonuçlarda arazi yöntemleriyle elde edileni tabloya taşıdık. Akarsuyun yol açtığı geniş tahribat nedeniyle Sintaşta'yı tabloya dâhil etmedik.

SP savunma sistemi –giriş-çıkış yapabilmek adına birtakım örneklerde rampa ilave edilmiş– hendek, dış duvar ve iç duvardan oluşmaktadır. Her yerleşimde sayılan unsurların tamamına eksiksiz bir şekilde ulaşmak mümkün olmazken, erken evrede Arkaim'in (Fig. 3) citadel duvarı olarak da anılan iç duvarı yaklaşık 3-4 m kalınlığa ve 85 m çapa ulaşmaktadır (Zdanovich, 1995, s. 26). Bu iç duvar, iç içe geçmiş yapı halkalarından merkezde olanı sarmaktadır. Dolayısıyla merkezden uzakta, dıştaki yapı halkasını saran duvar dış duvar olarak düşünülebilir. Bununla birlikte, yapı halkaları yerine hendeği saran ve böylelikle savunma sisteminin

⁴ Sofia S. Berezanska, birbirine yaklaşıp kümelenen yapıların çeperindeki geniş alanın çeşitli günlük aktivitelerde kullanıldığını, bunun birtakım cılız tabaka ve materyal bulgularla kanıtlandığını bildirmiş, dolayısıyla yerleşimin sınırlarına dâhil edilmesi gerektiğini savunarak Usovo'nun toplamda 30.000 m²'lik bir alana yayıldığını önermiştir (Berezanska, 1990, s. 11).

olası tehditle yüzleşen ilk unsuru haline gelen bir dış duvar daha bulunmaktadır. Daha önce belirtildiği üzere, savunma sistemini oluşturan unsurların her yerleşimde eksiksiz bulunmaması ilkesi uyarınca, söz konusu bu ikinci dış duvara her yerleşimde rastlanmamaktadır. Geç evre Kamennyy Ambar yerleşiminde hendeğin dış kenarı boyunca düzensiz bir şekilde uzanan bir dış duvara rastlanmıştır (Koryakova ve ark., 2013). Yaklaşık 2 m'lik genişliğe sahip olan dış duvar hakkında, kazı sırasında stratigrafide rastlanan düzensiz dağılım gibi gözlemler sonucunda kazıcıları tarafından kalıcı bir yapıda olmayacağına dönük öneriler yapılmıştır (Koryakova ve ark., 2013, s. 97).

Figür 3

Arkaim. A) Yerleşim Planı (I no'lu Alan Topografik Yüzey Araştırmasıyla, II no'lu Alan Jeofizik Yöntemleriyle, III no'lu Alan Arkeolojik Kazı Teknikleriyle Araştırılmıştır) B) Kazılar Esnasında Yerleşimi Gösteren 1988 Tarihli Hava Fotoğrafı (Zdanovich ve ark., 2020, Fig. 1.7, 2.1) / Arkaim. A) Settlement Plan (The Area I Was Investigated by Topographical Survey, the Area II by Geophysical Method, the Area III by Archaeological Excavation) B) Air photo That Shows the Settlement During the Excavation in 1988 (Zdanovich, et al., 2020, Fig. 1.7, 2.1).

Dış duvar boyunca uzanan hendekler çeşitli genişlik ve çap değerlerine sahiptir. Belli bir yerleşimin hendeği, istisnasız her bir noktasında aynı ya da diğer noktalara yakın genişlik değerleri vermemektedir. Erken evre Sintaşa I yerleşimindeki hendeğin çapı yaklaşık 145-146 m ölçülmüştür. Dış duvardan kopan parçalar da dâhil olacak şekilde çeşitli malzemeye dolmuş olması günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Kullanımı sırasında yaklaşık 1.3-1.5 m arasında değişen bir derinliğe sahip olduğu tahmin edilmektedir (Gening ve ark., 1992, s. 24).

Hendeklerin kullanım amaçlarının zaman içinde değiştiği, yenileme evresi geçirdikleri ve/veya genişledikleri anlaşılmaktadır. Geç evre yerleşimlerinden Kamennyy Ambar'da yer alan hendeğin saptanabilen kısımlarında genişlik yaklaşık 2 m, derinlik ise 1.3-1.9 m aralığında ölçülmüş, tabanında ise farklı tarihlerde açılmış çeşitli derinlik ve genişliklerde çukurlara rastlanmıştır. Ayrıca tabanda, yüksek miktarda kömürleşmiş organik maddeyle dolu kırmızımsı kahverengine sahip toprakla kaplanmış, yaklaşık 40 cm genişliğinde ve 30-35 cm aralığında değişen bir derinlikte eski bir ikinci hendeğin tabanına (Fig. 4) rastlanmıştır (Koryakova ve ark., 2013, s. 95). Kazıcıları, taşlaşmış köpek dışkılarıyla birlikte düzensiz olacak şekilde yoğun hayvan kemiğine rastlanıyor oluşuna işaret ederek, hendek özelliğini kaybetmeye (çeşitli nedenlerle dolmaya, sığlaşmaya) başlamasıyla çöp alanı-çukuru olarak da kullanılmış olabileceğini önermektedir (Koryakova ve ark., 2013, s. 97).

İstisnasız her iki evrede de yerleşim planını okumada karşılaşılan en zorlayıcı şey yerleşimlere giriş ve çıkışı sağlayan alan, geçit ya da kapı yapılarıdır. Erken evre Sintaşa I yerleşiminin güney-güneybatısında, dış duvar ile hendeğin üzerinde yer alan kapı yapısı iki yanında rampa ilavesi olacak şekilde canlandırılmıştır (Gening ve ark., 1992, s. 40, Fig. 13). Ancak, Sintaşa I'le birlikte bir-iki istisna yerleşim haricinde diğer yerleşimlerde giriş ve çıkışı sağlayan unsuru tanımlayabilmek kolay değildir. Bunlar hendek üzerine inşa

edilen ve rampalarla desteklenen kapı yapıları dışında, erken evrede dış halkadaki, geç evrede ise dış sıradaki yapıların arasından geçecek şekilde, genellikle hendek ve dış duvara ara verilerek bırakılan boşluklardan (ana topraktan) oluşmaktadır. Ayrıca, büyüklükleriyle koşut olacak şekilde yerleşimlerin sahip oldukları giriş-çıkış sayıları değişebilmektedir. Erken evre Arkaim yerleşiminde ana kapı olarak adlandırılanla birlikte toplamda 4 giriş-çıkış alanı (kapı ve/veya geçit) bulunmaktadır. Batıdakiyle birlikte kuzeybatıda yer alan geçit kazı yöntemiyle, diğer ikisi mimari kalıntıların çağdaş yüzeyde bıraktığı topografik izlerin de yardımıyla jeofizik çalışma yöntemiyle tespit edilmiştir. Kuzeybatıdaki tamamıyla açığa çıkarılmış, yakınında kazıcısının “kapı kulesi” olarak adlandırdığı bir yapının yuvarlak temelleri bulunmuştur. Tanımlama yapmanın oldukça zor olduğunu vurgulayan kazıcısı, geçidin ortasına dek sokulan hendeği de göz önünde bulundurarak, buranın aslında yalancı bir geçit olduğunu önermektedir (Zdanovich, 1995).

Figür 4

Kamennyi Ambar Hendek. Kırmızımsı Kahverengindeki Birikinti Eski Hendeğin Tabanı (Koryakova ve ark., 2013, Fig. 11). / *The Ditch at Kamennyi Ambar. The Accumulation in Reddish Brown Is the Bottom of the Old Ditch* (Koryakova, et al., 2013, Fig. 11)

Erken evrede yan yana duran yapılardan oluşma radyal ve/veya radyala yakın bir şekle sahip halkalar, aralarında onları takip eden çeşitli genişlik ve uzunluktaki boşluklar ve/veya geçitlerle iç içe geçmiş şekilde bir plan vermektedir. Geç evrede ise köşeleri yuvarlatılmış dörtgen, dikdörtgen ve kimi zaman oval bir şekle sahip yapılar, genellikle belli belirsiz düz bir hatta sıralanacak şekilde bir plan vermektedir. Ancak, her iki evrede de yapıların büyüklüğü ile işlevi adına bir tekdüzelik söz konusudur. Sosyal tabakalanmaya dair bir okuma yapmayı neredeyse imkânsız hale getiren bu durum, tapınak veya kutsal mekân (*shrine*) yokluğuyla kendini alabildiğine göstermektedir. Şimdiye kadar yapılan arazi çalışmalarında söz konusu tanımlı yapılara rastlanmamıştır. En iyi çalışılmış yerleşimlerden biri olan Arkaim'den yola çıkan Gennady B. Zdanovich ise, farklı bir yaklaşım geliştirerek ve bir çeşit senkretizmden bahisle yerleşimlerin aynı anda kale, tapınak, üretim kompleksi ve barınma alanı olduğunu önermektedir (Zdanovich, 1995, s. 34-35). Tartışmaya açık bu öneri ile anlatılmak istenen yerleşimin aynı anda ayrı ayrı birçok işlevi yerine getirdiğidir.

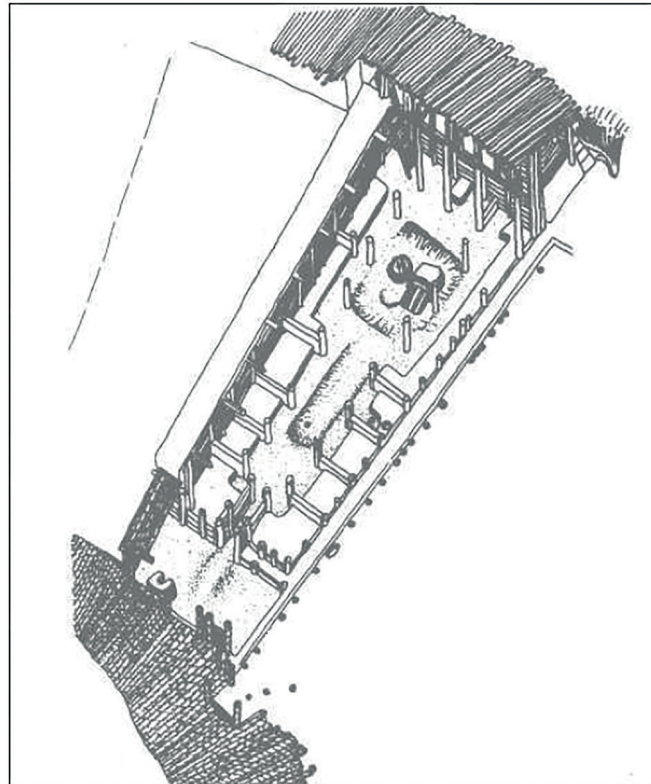
Erken evrede uzunlukları yaklaşık 8-25 m arasında, boyutları ise 100-250 m² arasında değişen, sıklıkla trapez, kimi zaman dikdörtgen (ve/veya dikdörtgene yakın) şekle sahip yapılar, ahşap direklerin de kullanıldığı bir çeşit dal örgü tekniğiyle yapılmış hafif paravanlar kullanılarak mekânlara ayrılmıştır. Sintaşta I yerleşiminde yapı boyut değerleri 100-250 m² arasında, Arkaim yerleşiminde ise 110-180 m² arasında değişmektedir (Zdanovich, 1997, s. 49). Yapıların inşasında çeşitli çap değerlere sahip ahşap direklerle birlikte, nadiren taş, sıklıkla kil ve kerpiç bir arada kullanılmıştır. Yatay şekilde üst üste bindirilen ahşap direkler, önlerinde onları sabitleyen dikey ahşap direk sırasıyla yapıların omurgasını oluşturmaktadır (Fig. 5). Ahşap

direklerin arası bazı örneklerde kil ve kerpiçle doldurulmuştur. Bazı yapıların iç ve dış duvarları farklı renkte kil-toprak malzemeyle sıvanmıştır (Gening ve ark., 1992, s. 60). Sintaştı I yerleşimi 10 no'lu yapının zemininde rastlanan ve düz bir sırada kısmen takip edilen kömürleşmiş kalıntı ve sığ oyukların, yapıyı 3 ayrı mekâna ayıran paravandan arta kalanlar olduğı düşünölmektedir (Gening ve ark., 1992, s. 61). Arkaim yerleşiminde ise yapıların 4-6 arasında değışen paravanlarla mekânlara ayrıldığı ve bazı mekânların kendi içinde ahşap direklerle inşa edilmiş küçük bölmelere sahip olduğı önerilmektedir (Zdanovich, 1995, s. 29). Ayrıca, bir farklılık olarak, Arkaim yerleşiminde yapılar ilave bir unsura daha sahiptir. Öne doğru daralan uzun kenarların bitimindeki kısa kenarda, genişliğı kısa kenar, uzunluğı –veya derinliğı– ise 2-5 m arasında değışen küçük avlu (Fig. 6) yer almaktadır (Zdanovich, 1995, s. 25, 28, Fig. 5).

Figür 5

Arkaim Erken Evre Yerde Yapı Canlandırması, Çelyabinsk Tarih ve Arkeoloji Müzesi - Arkaim Arkeolojik Yerleşimi (Petrov, 2019, Fig. 7) / Arkaim, the Illustration of the Early Phase Building on-site from Chelyabinsk State Historical and Archaeological Museum (Petrov, 2019, Fig. 7)

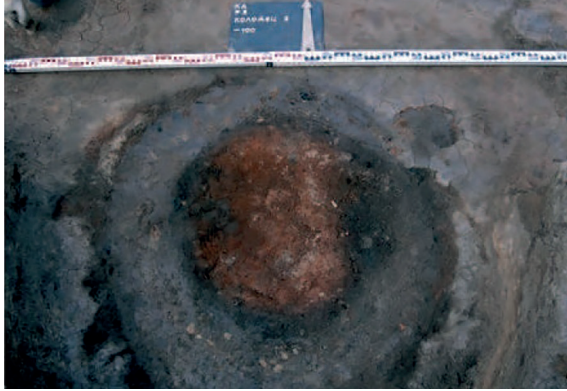

Figür 6

Arkaim Erken Evre Yapı Canlandırması (Zdanovich(b), 1995, Fig. 5) / Arkaim, the Illustration of the Early Phase Building (Zdanovich(b), 1995, Fig. 5)

Trapez şeklinin büyük ölçüde terk edildiği geç evrede yapılar dikdörtgen ve/veya dikdörtgene yakın bir şekil vermektedir. Bazı yapı örnekleri oval ve yuvarlak bir şekle de sahip olabilmektedir. Uzunlukları ve kapladıkları alanlar, erken evreyle karşılaştırıldığında küçülmüştür. Yapı boyutları genellikle 80-160 m² arasında değişen değerlere sahiptir (Koryakova & Epimakhov, 2007, s. 82). Söz konusu rakamlara kazı yöntemiyle araştırılmış yerleşimlerden ulaşılmıştır. Uydu ve hava fotoğraflarından anlaşıldığı kadarıyla gelecekte boyutları daha büyük yapılara rastlanabilir. Nitekim yakın tarihlerde yapılan arazi çalışmalarından anlaşıldığı üzere, bu konuda istisna yerleşimlerden biri Kamenny Ambar olmuştur. Yapı boyutları yaklaşık 275 m²'ye kadar çıkabilmektedir (Koryakova ve ark., 2013, s. 102). Yapıların inşasında kullanılan hammadde tercihinde ve mekânlara ayırmada herhangi bir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır (Koryakova ve ark., 2013). Buna göre, üretim ve barınma aynı yapıda, ancak farklı mekânlarda gerçekleştirilmektedir. Ustye I yerleşimi 160 m²'ye ulaşan boyutlarıyla en geniş yapılara sahip bir diğer yerleşimdir (Vinogradov, 1995).

Yapıların bir diğer önemli unsuru ocak, fırın ve tanımlı olmayan öteki ateş alanlarıdır. Etrafındaki üretim artıklarından kil ve metal üretiminin yapıldığı anlaşılan fırınlar (Fig. 7), Arkaim yerleşiminde –istisnasız– yapıların yerleşim duvarına yaslanan kısa kenarlarına bitişik arka mekânlarında yer almaktadır (Zdanovich, 1995, s. 29). Fırınların yapımında yapıların inşasında kullanılan toprak-kil çeşidi ve az sayıda farklı şekil ve boyuttaki taş kullanılmıştır. Birtakım deneysel çalışmalarla, ilave bacası olan tek ve çift gözlülerle birlikte, ilave bacası olmayanlar şeklinde canlandırılmışlardır (Grigoriev & Rusanov, 1995, s. 149, 151, Fig. 1-2). 60-100 cm arasında değişen çap değerlerine sahip yuvarlak fırın gözlerinin tabanları, yapı tabanlarına hafif gömüktür. Üst kısmı korunmuş bir örneğe rastlanmamıştır. Ancak, tavana doğru daralan kubbe görünümü olacak şekilde canlandırılmışlardır (Fig. 8). Temel seviyelerinde dar kanallar yer almaktadır. Üretimin yapıldığı tabana ulaşacak şekilde yerleştirilen kanalların, ihtiyaç duyulan körükleme işlemini yapabilmek adına açılmış oldukları düşünülmektedir. Fırın gözlerinin büyük bir bölümü, ateş mekânı olarak düşünülen çap değeri daha yüksek kuyulara bitişik yapılmıştır. Yeniden inşa edilen fırınlarda, Arkaim yakınlarındaki madenlerden alınma içinde malahitin (malakit) de bulunduğu cevherle çeşitli deneyler yapılmıştır (Grigoriev & Rusanov, 1995).

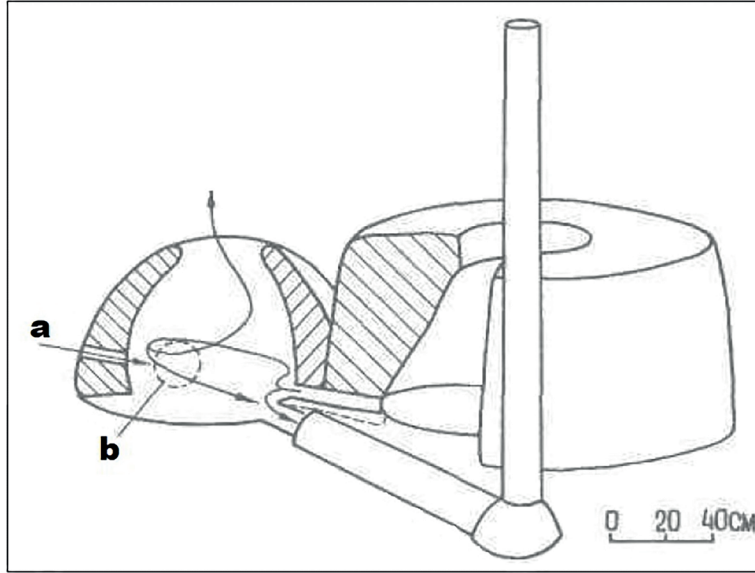

Figür 7

Fırın Kalıntıları. A) Kamenny Ambar (Koryakova ve ark., 2013, Fig. 15.2) B) Sintasha (Gening ve ark., 1992, Fig. no yok) / The Remains of Furnaces. A) Kamenny Ambar (Koryakova, et al., 2013, Fig. 15.2) B) Sintasha (Gening, et al., 1992, no figure number)

SP yerleşimlerinde gerçekleştirilen eski tarihli arazi çalışmalarının birçoğunda çıkarılan kültür toprağı yüz-dürme tekniğiyle incelenmemiş (hatta bazen elenmemiş), aksi yöndeki istisna arazi çalışmaları Arkaim'de gerçekleşmiştir (Grigoriev, 2015, s. 100). Arkaim'den elde edilen ilgili parçacık toplamı, diğer yerleşimlerde ele geçen çıplak gözle tespit edilebilecek büyüklükteki cüruf parçalarıyla birlikte birtakım mineral ve kimyasal içerik analizlerine tabi tutulmuştur (Grigoriev, 2015, s. 127-281). Mineral cevheri olarak malakit ve kuprit (bakır-oksit) ağır basarken (Grigoriev, 2015, s. 132), kimyasal içerikleri birden fazla küme ve alt kümeden meydana gelmektedir (Grigoriev, 2015, s. 232-246, Tab. 5-23, s. 247, 5-24). Kristalize olma durumlarına dönük yapılan ilave gözlemlerle ergime sıcaklıkları ve katılma halleri/hızları tespit edilen

cüruf parçaları, Ural Dağlarının güney ucunda, söz konusu dağ sırasının doğuya bakan yükseltilerinde yer alan prehistorik maden ocaklarından alınma mineral örneklerle eşleşmektedir (Grigoriev, 2015, s. 151). Ivanovka, Dergamysh, Ishkinino ve Elenovka şeklinde sıralayabileceğimiz maden ocakları, SP yerleşimlerinin Chelyabinsk oblastında kümelendiği görece geniş alanı güney ve güneydoğudan çevrelemektedir (Grigoriev, 2015, s. 101, Fig. 3-1).

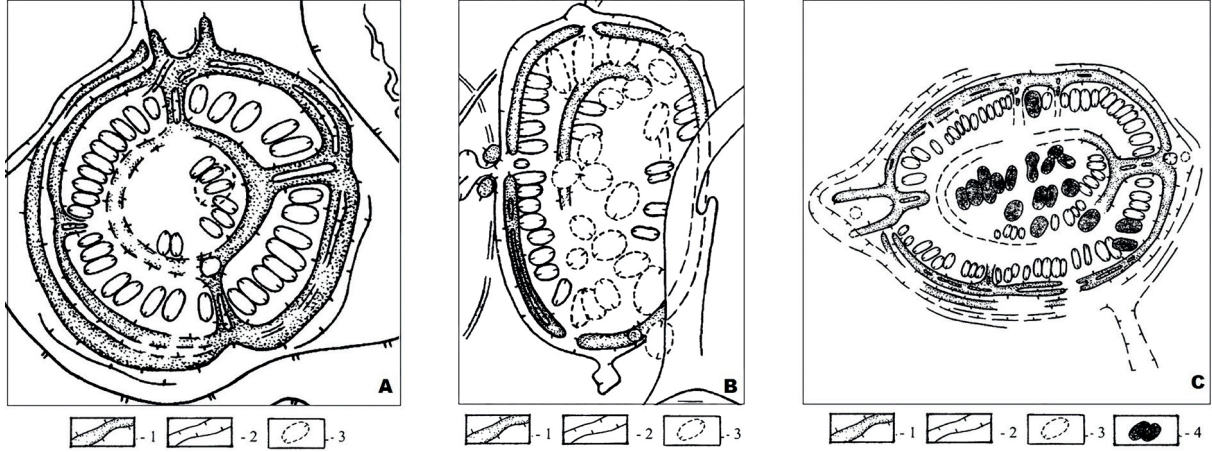
Figür 8

Fırın Canlandırması, Ateş Kuyusuyla Birlikte (Grigoriev & Rusanov, 1995, Fig. 1.4). a) Körük ve/veya Üfleç Deliği b) Isının En Yüksek Olduğu Kısım / The Illustration of Furnace with Fire Well (Grigoriev & Rusanov, 1995, Fig. 1.4). a) The Hole of Bellows b) The Hottest Section.

Yerleşimler, savunma sistemi dışında, kentleşme süreci bağlamında bir tür ilerlemeyi temsil eden yapı halkaları-sıraları ile onları birbirinden ayıran, günümüzdeki sokak ve caddelerden farksız geçitlere ve/veya boşluklara sahiptir. Yapılar ve yapı halkaları-sıraları arasında ulaşımı sağlayan söz konusu boşlukların, sözcük anlamıyla tek başına gerçekten birer boşluk olmadıkları yerleşimlerden bazılarında rastlanan unsur ve kalıntılarla ortaya konulabilmektedir. Arkaim yerleşiminde citadel olarak da adlandırılan merkezdeki yapı halkasıyla, onu saran çeperdeki yapı halkası arasında kalan boşluk, yaklaşık 5.5-6 m arasında değişen bir genişlikte, üzeri ahşap döşemeyle kaplı, döşemenin altında ise yaklaşık 1.5 m genişlik ile 1.2-1.5 m arasında değişen bir derinlikte bir kanala sahiptir (Zdanovich, 1997, s. 25). Hendek olarak anılsa da, herhangi bir alanı sınırlayan, sınırlanan alana geçişi zorlaştıran basit bir çukur dizisi olarak değerlendirilmemelidir. Aksine, su tahliyesi yaparken, aynı anda insan ve nesne geçişini sağlayan oluşuyla karmaşıklık seviyesi yüksek bir yapıdır. Benzer şekilde Sintaşa I yerleşimindeki yapı halkaları arasındaki “hendek” de kazıcısı tarafından üstü ahşap döşemeyle kaplı olacak şekilde canlandırılmıştır (Gening ve ark., 1992, s. 39, Fig. 12/II).

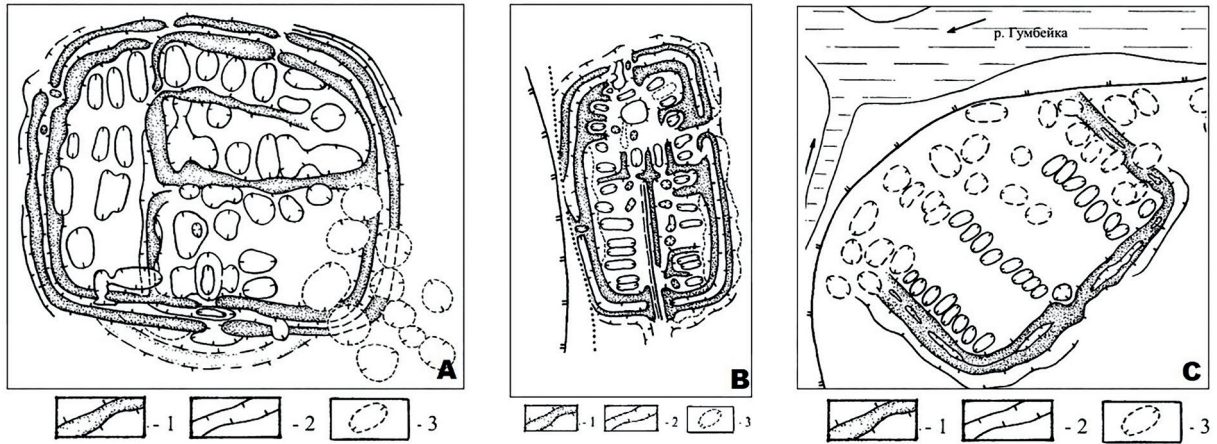
Erken evrede Sintaşa I, Arkaim ve Sarym-Sakly gibi yerleşimlerde merkezdeki yapı halkasını çeviren ve böylelikle yerleşim içi mahalle ve/veya birimlerin oluşmasını sağlayan duvarlara (Fig. 9), geç evredeki bazı yerleşimlerde de rastlanmaktadır. Belli belirsiz düz bir hattı takip eden yapı sıraları ve sıralardan ayrı bloklar, bağımsız duvarlar ve –kimi zaman– yapıların uzun ya da kısa kenarlarındaki duvarlarla asimetrik şekilde birimlere ayrılmışlardır (Fig. 10). Araştırmacılar bu tip yerleşim planlarını “bal peteği” şeklinde de anmaktadırlar (Zdanovich & Batanina, 2007). Büyük bir kısmı beşerî ve doğal nedenlerle tahrip olan Chernorechye III yerleşiminde, söz konusu birimlerin altıdan az olmaması gerekmektedir (Zdanovich & Batanina, 2007, s. 176-77, Fig. 104-105). Geç evre yerleşimlerinde, merkezde veya giriş-çıkış gibi önemli noktalarda avlu veya meydan işlevi görebilecek alanlara rastlanmamaktadır. Bu duruma istisna olabilecek tek yerleşim Chekatay’dır. Arka duvarları köşeleri yuvarlatılmış dörtgen şekilli yerleşim duvarına yaslanan veya bakan yapılar geniş bir meydanı çevrelemektedir (Zdanovich & Batanina, 2007, s. 172, Fig. 101). Erken evrede, her ne kadar bütün yerleşimlerde eksiksiz bir kazı araştırması yapılmamış olsa da yerleşimlerde merkezdeki yapı halkasının çevrelediği bir avlunun veya meydanın bulunduğu söylenebilir. Sintaşa I yerleşimi aynı adlı

akarsu tarafından tahrip olması (Gening ve ark., 1992, s. 11, Fig. 2), Sarym-Sakly gibi yerleşimlerin ise tahribatın yanı sıra kazı yöntemiyle araştırılmaması veya kısmen araştırılması (Zdanovich & Batanina, 2007, s. 141, Fig. 80), avlu veya meydan adına tartışma yürütebileceğimiz yerleşim olarak geriye Arkaim'i bırakmaktadır. Kazıcısının aktardığına göre, merkezdeki yapı halkasının çevrelediği meydan kenarları boyunca uzanan dar ve sığ bir kanala sahiptir (Zdanovich, 1995). Özel bir harçla sıvanmış olduğu, yangının neden olduğu bir tahribattan veya bilinçli bir ateşten arta kaldıkları bildirilmeyen kül birikintisiyle dolu olan çukurların varlığı meydanla ilgili aktarılan diğer bilgilerdir (Zdanovich, 1995, s. 27).

Figür 9

Erken Evre Yerleşim Planları. A) Sarym Sakly B) Kizilskoye C) Bersuat. 1: Duvar 2: Hendek 3: Erken Dönem Yapıları 4: Geç Dönem Yapıları (Zdanovich & Batanina, 2007, Fig. 30, 56, 80) / The Settlement Plans of the Early Phase. A) Sarym Sakly B) Kizilskoye C) Bersuat. 1: Wall 2: Ditch 3: Late Period Buildings 4: Earlier period buildings (Zdanovich & Batanina, 2007, Fig. 30, 56, 80)

Figür 10

Geç Evre Yerleşim Planları. A) Rodniki B) Konoplyanka C) Bakhta. 1: Duvar 2: Hendek 3: Erken Dönem Yapıları (Zdanovich & Batanina, 2007, Fig. 74, 61, 35) / The Settlement Plans of the Late Phase. A) Rodniki B) Konoplyanka C) Bakhta. 1: Wall 2: Ditch 3: Earlier Period Buildings (Zdanovich & Batanina, 2007, Fig. 74, 61, 35)

Köken Sorunu: “Uzak İhtimal” Uzak Coğrafya Anadolu

İstisnasız her bir SP yerleşiminde en az bir tane kurgan kümesi veya gömüt alanı (mezarlık) bulunmaktadır. Mezarlıkların sayısı öylesine fazladır ki, kimi araştırmacılar kültüre verilen *Kasabalar ülkesi* adına atıfla *Mezarlıklar ülkesi* şeklinde bir ikinci adlandırmanın yapılabileceğini bildirmektedir (Zdanovich(b), 1995, s. 43). Sintaşa ve Arkaim gibi büyük yerleşimlerin etrafında, Sintaşa Büyük Kurgan gibi (Gening ve ark. 1992, s. 343-44, Fig. 199-200), yüksek ve geniş çaplı bağımsız kurganlarla birlikte, kurgan veya düz zemin tipi mezarlardan oluşan birden fazla mezarlık bulunmaktadır. İçlerinden bazılarında, Arkaim yerleşiminin yaklaşık 1.2 km kuzeydoğusunda kalan Bolshekaragansky mezarlığında olduğu üzere (Zdanovich(b), 1995, s. 44, Fig. 1), plan ve düzenleme açısından karmaşıklık seviyesinin yüksek oluşunu kanıtlayan hendek gibi unsurlar bulunmaktadır.

Başta at olmak üzere beden bütünlükleri korunmuş hayvanlara ait iskeletlere, gömüsü yapılan bireyin bulunduğu basit toprak, ahşap sanduka veya ahşap mezar odasında (Gening ve ark., 1992, s. 120, Fig. 48), söz konusu mezar odasının üstündeki bir başka “odada” veya çukurda (Gening ve ark., 1992, s. 127, 154, Fig. 53, 72) ve ahşap mezar odasından bağımsız yakınlardaki bir başka “oda” veya çukurda rastlanmaktadır. Karmaşıklık seviyesi yüksek, yapımında taş malzemenin de kullanıldığı ve üst örtüsü genellikle kubbe veya yalancı kubbe şeklinde canlandırılan çok katlı mezarlardan bazılarında hayvanların bedenleri yerine sadece kafataslarına da rastlanmaktadır (Zdanovich(b), 1995, s. 49, Fig. 4). İki tekerlekli ve sepetli arabaları da mezarların istisna ve özel buluntuları arasında görmekteyiz (Cherlenok, 2006, s. 175, Fig. 1).

Böylelikle, yerleşim içi tanımlı bir tapınak veya kutsal mekânın yokluğunda, SP toplumundaki sembolik dünya ile inanç ve/veya inançlarının ifadesi bağlamında mezarlıkların oldukça önemli bir konuma yükseldiğini söyleyebiliriz. Konu üzerine çalışan araştırmacıların söz konusu arkeolojik gerçekliğe dayalı bir yaklaşım geliştirdiklerini ve buna koşut çalışma yürüttüklerini görmekle birlikte, Büyük Bozkır’ın batısında yayılan erken ve geç tarihli prehistorik kültürlerin (göçebe, yarı-göçebe, yerleşik ve yarı-yerleşik fark etmeksizin) başından beri benzer bir davranış kalıbı geliştirdiklerini ve –ikna etme bağlamında güçlü– yerleşim içi tanımlı bir kutsal mekânın olmadığını belirtme noktasında eksik kaldıklarını, dolayısıyla SP örneğindeki mezarlıkların inanç bağlamında eşsiz, öncü ve/veya buna yakın bir tanımla hatalı nitelendirilmelerine neden olmaktadır. Oysa, MÖ 3. Binde Güney Uralların batısında, Karadeniz’in kuzey ve batısında yayılım gösteren Yamnaya-Katakombnaya kültür grubu ve MÖ 1. Binde Karadeniz’in kuzeyinden Aşağı Tuna’ya kadar uzanan geniş İskit-Saka kültür grubunda, bir çeşit ata kültü olarak adlandırabileceğimiz, merkezinde duran şeylerden birinin atalara duyulan saygı olduğunu önerebileceğimiz ve mezarlıklar ile kurgan tipi gömüt yapılarıyla kendini gösteren bir inanç söz konusudur.

Yamnaya-Katakombnaya kurganlarında ele geçen insan biçimli yekpare taş mezar stelleri (Telegin & Mallory, 1994) ile Eski Yunan tarihçiliğince İskit kralı İdanthysos tarafından Ahemeniş-Pers kralı I. Dareios’a söylendiği iddia olunan “(...) *Bizim ne kentimiz var, ne de bir tek dikili ağacımız ki, elden gitmesin ya da yıkılıp yıkılmasın diye korkup hemen savaşa girelim; ama siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız, bizim atalarımızın mezarları var; onları bulun, onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz mezarlarımız için dövüşüyor muyuz, dövüşmüyor muyuz. (...)*” (Hdt. IV.127) sözü bu duruma verilebilecek en güçlü kanıtlar arasında yer almaktadır. Söz konusu göçebe ve/veya yarı-göçebe kültür grupları dışında, MÖ 2. Binde Büyük Bozkır’ın batısında ve doğusunda (Orta Avrasya) yayılım gösteren yerleşik ve/veya yarı-yerleşik Srubnaya ve Andronovo kültür grupları için de benzer bir durum söz konusudur. Yerleşim içi kutsal mekânlara rastlanmazken (Berezanskaya, 1990), yapım şekli ve plan açısından gelişkin gömüt yapılarına sahip mezarlıkların (Poliakov 2022, s. 196-97, Fig. 98-99; Stefanov & Korochkova, 2006, s. 79, Fig. 49) sayısında artış yaşanmıştır.

Mezar ve mezarlık üzerinden kendini ifade eden inanç ve/veya inançlar, Büyük Bozkır’ın prehistorik-proto-historik kurgan gelenekli kültürlerinde, yaşam biçimi fark etmeksizin (göçebe veya yerleşik), başından beri var olan ve arkeolojik taşınır ve taşınmazlarla takip edilebilen bir gelenektir. Gelenegın kendisiyle birlikte üyeleri, *kurgan gelenekli kültürler* şeklinde adlandırılabilirler. Bu toplumlarda yerleşim içi tanımlı bir tapınak veya kutsal mekân bulunmamaktadır. Bu nedenle, SP’nin önemli tartışma başlıklarından olan köken sorunu adına, kültüre ait inançların izlenebildiği mezarlıklar ile kurgan tipi gömüt yapılarının ayırt edici yanları güç kaybetmektedir. Bir başka deyişle, köken adına Büyük Bozkır’dan ayrı, uzak ya da yakın bir coğrafyanın olasılığı kaybolmaktadır. İnancın ifade edilmesi noktasında Büyük Bozkır’da yer etmiş yaşlı bir gelenegın temsilcisidirler. Elbette, başta kurgan altı mimari olmak üzere, ölünün yerleştirilme şekli, buluntuların niceliği ile niteliği, kimi zaman olmayışları, mezarların yön eksenleri, mezarlıklardaki ölülerin yaş ve cinsiyet dağılımı, kurganlar ile düz mezarlar arasındaki sayısal fark gibi somut ve sayılabilir istatistiki bilgiler ayırt eden bir yan taşımaktadır. Ancak, bunlar söz konusu gelenek içindeki kültürleri ayırt etmede kullanılabilir.

SP’nin kökeni hakkındaki görüş ve önerilerin sayısını temelde ikiye düşürebiliriz. Bunlardan ilki MÖ 3. Binin sonunda Kuzey Karadeniz ve Aşağı Don’da yaşanan kültürel değişimle açıklanmaktadır. Yamnaya-Katakombnaya’nın yanı sıra, Aşağı Don’da Poltavka kültüründe yaşanan değişimin kendisi aslında bir çeşit sönümlenme olarak tanımlanabilir. Bir süre sonra söz konusu kültür gruplarının özelliklerini taşıyan ve

doğuya doğru ilerleyen olası bir göç, Güney Urallara ulaşana dek önüne çıkan diğer kültürleri de sürükleyerek, SP'nin ortaya çıkmasını sağlayan yeni bir kültürel oluşum sürecini tetiklemiştir (Kuzmina, 1999, s. 270-72; Zdanovich(b), 1999, s. 114). Her ne kadar çağdaş olsalar da Abashevo ile Sintaşa arasında kimi araştırmacılarca (Chernykh, 2017, s. 193) kurulan bağlantı da (benzer şekilde batıdan doğuya doğru ilerleyen göç) aynı öneri kapsamında incelenmelidir. Diğer öneriyi Anadolu'nun da dâhil edildiği Yakın Doğu'dan başlayarak Güney Urallarda son bulan bir göç olarak tanımlayabiliriz (Grigoriev, 2002a; 2002b).

Mimari karşılaştırmaları kullanan öneri, Hacılar IIa ve Mersin Yumuktepe XVI gibi erken örneklerden başlayarak (Grigoriev, 2002a, s. 32) ve MÖ 3. Bin yerleşimi olan Demircihöyük'ü ön plana alarak sadece mimari plan değil, ana inşa özellikleri bakımından da SP ile yakın benzerlikler olduğunu vurgulamaktadır (Grigoriev, 2002a, s. 38). Antropolojik verilerin yetersiz oluşunu kabul etmekle birlikte, Yamnaya-Katakombnaya'da ele geçen sıvalı kafatasları ile Yakın Doğulu örnekleri arasındaki benzerliğin dikkatle ele alınması gerektiği belirtilmektedir (Grigoriev, 2002a, s. 103). Çeşitli materyal kültür geleneklerinde, Yakın Doğulu muadilleriyle kurulan yakınlıklar önerinin diğer sacayaklarıdır (Grigoriev, 2002a, s. 62, Fig. 23, s. 65, 68).

Mimari üzerinden Anadolu ile kurulan bu analogi, artık tanım ve adlandırmada pek tercih edilmese de *Anadolu Yerleşim Modeli* (Korfmann, 1979, s. 46; 1983, s. 222) kavramıyla birlikte düşünüldüğünde köken sorunu bağlamında kısmen, kentleşme olgusu bağlamında ise ciddiyetle tartışılabilir. Mimari plan ve ana inşa özelliklerine dayanılarak yapılan geçmiş karşılaştırmalarda, Demircihöyük ile Sarym-Sakly arasında çarpıcı bir benzerlik olduğu vurgulanmaktadır (Grigoriev, 2002a, s. 38). Bunun yanı sıra mimari planın bir parça daha derinleştirildiği, İç Batı Anadolu ETÇ II yerleşimleriyle SP yerleşimlerini kentleşme süreci bağlamında ele alan ilave karşılaştırmalar tartışmanın kentleşme olgusu bağlamında boyut kazanmasını sağlayabilir.

Merkezi bir otorite tarafından yönetilen ortak depo ve üretim fazlası ve bunları takip edecek şekilde, üretim ve bölüşüm ilişkilerini düzenleyen sistem, herhangi bir bölgedeki kentleşme sürecinin karmaşıklık seviyesindeki artışı gösteren unsurlar arasındadır. Diğer unsurlardan olan anıtsallık ve savunma sistemleri İç Batı Anadolu ETÇ II yerleşimleriyle SP yerleşimlerinde görülebilirken, ortak depo yapıları her iki kültürde de belirgin tanımlı değildir⁵. Yakın Doğu veya Mezopotamya örneklerinden alışıktır olunan, üretim fazlası olarak tahılın yer aldığı ortak bir depo yapısı ve depolama bulunmamaktadır⁶. Mehmet Özdoğan, Batı Anadolu'nun doğal çevre ve iklim koşullarının yılın farklı zamanlarında birden fazla kez hasat yapılabilecek ölçüde uygun-ılımlı olduğu gözlemini de ekleyerek, üretim fazlası olarak depolanan ürünlerin tahıl dışındaki zeytin yağı ve şarap gibi nadide bitkisel ürünler ile dokuma ve metal gibi zanaatkarlık ürünleri olabileceğini önermektedir (Özdoğan, 2006). SP'nin yayılım gösterdiği Güney Urallarda bugün bile tarım yapılan arazi ve elde edilen verim oldukça kısıtlıdır. Araştırmacılar, bölgede ancak Tunç Çağı'nın sonunda sadece birkaç merkezde tarım yapılmış olabileceğini önermektedirler (Ryabogina & Ivanov, 2011). Bununla birlikte, yarı

⁵ ETÇ II'ye dâhil değilse bile, aynı bin yılın kabaca son çeyreğine tarihlenen Seyitömer V (ETÇ III), artan Mezopotamya etkisi ve/veya etkileşimine işaret eden buluntularıyla birlikte bazı tanımlı ortak depolama birimlerine ve/veya yapılarına (Bilgen ve ark., 2010; 2011; 2012; 2013; 2014; 2015) sahiptir. Böylece, İç Batı Anadolu'daki kentleşmenin ETÇ III öncesinde izlenen seyri ile birtakım "eksikliklerin" aslında birer özgünlük ve erken evre olduğu kabul edilebilir. Küllioba'da da benzer bir durum izlenmektedir. Yapı içlerinde bulunanların dışında, ETÇ II ile ETÇ III arasında geçiş evresi olan Küllioba IVA'da açık alanlarda toprağa oyularak taş temelli ya da temelsiz yapılan ortak depolama yapıları söz konusudur (Fidan, 2011, s. 32). ETÇ II'nin son evresinde (Küllioba IVB) ise, MÖ 2. Binde Ege'den (Adalar Denizi'nden) Orta Anadolu'ya, Levant'a değin yayılan geniş coğrafyadaki saray yapılarından bilinen ve kimi zaman "magazinlik" olarak adlandırılanlara benzer bir başka depo yapısına rastlanmıştır (Efe & Fidan, 2008, s. 97, Fig. 18; Fidan, 2011).

⁶ Ortak depo yapısıyla anlatılmak istenen merkezi yönetimin sorumluluğunda çok odalı, karmaşık ve yerleşim geneline yetecek büyüklükteki besini saklayabilen yapılardır. Küllioba ve Demircihöyük gibi ETÇ II yerleşimlerinde sayısız depo yapısı ve/veya birimi/alanı arkeolojik anlamda kanıtlanmıştır. Bunların sayısal çokluğu, irili-ufaklı boyutlarıyla 'hane' içlerinde de yer alıyor oluşları (Korfmann, 1983, s. 190) ve ilave arkeolojik (merkezi yönetim göstergesi olabilecek tapınak ve saray yapısı, mühür veya bulla) ve yazılı kanıtların yokluğu ve/veya zayıf yanı ortak depo tanımını güçleştiriyor. Hane içi depolamalar yerleşimin genelinden bağımsız hanelere özgü bir ev-besin ekonomisi yürütülmüş olabileceğini düşündürürken, karmaşıklık seviyesi yüksek yapılar güçlü ve/veya şüpheye yer bırakmayacak şekilde saray olarak tanımlanamıyor (Efe & Fidan, 2008, s. 79-80; Fidan, 2020). MÖ 4. Binden MÖ 3. Bine değin Kuzey ve Güney Mezopotamya'da ise çeşitli büyüklük ve formlarda inşa edilen ortak depo yapılarına rastlanmaktadır (Hald & Charles 2008; Weiss ve ark., 2002). Ayrıca, MÖ 3. Bine tarihli çeşitli tipteki (dini, idari vb.) çivi yazılı metinler merkezi yönetimin otoritesi altındaki ortak depo yapıları ile bu yapıların gelişkin/yoğun trafiğini kanıtlamaktadır (Jacobsen, 1976; Johnson, 2017). Bununla birlikte, MÖ 3. Binde Mezopotamya'da merkezileşmiş ortak depo yapılarının varlığına dair sorgulayıcı görüş ve tezler de bulunmaktadır (Paulette, 2015).

bozkır-orman kuşağı ile tatlı su kaynaklarındaki zengin ekosistem (Stobbe ve ark., 2013) avcılık ve balıkçılıkla besin ekonomisinde SP'ye hareket kabiliyeti kazandırmışa benzemektedir. Hayvancılığın (özellikle büyükbaş hayvancılığın) besin ekonomisinde geniş yer kaplıyor oluşu, Mezopotamya modelinde olduğu üzere üretim fazlası tahıl olan bir depo ile uzun ömürlü depolamanın yokluğuyla koşuttur. Tespit edilen fırınlar ve özellikle gömüt kontekslerinden elde edilme metal ürünler, SP'nin ateş-teknolojisi ile madencilikte sahip olduğu yüksek başarıyı kanıtlar niteliktedir. Bu noktada, tıpkı İç Batı Anadolu ETÇ II'de olduğu üzere, sosyo-ekonomik yapıyı ilerleten üretim fazlasının temel besin ihtiyacı yerine metal gibi önemli "endüstriyel" ürünler olduğunu, böylelikle alışla gelmişin dışında bir depo ve depolamanın aranması gerektiğini önermek yanlış olmayacaktır.

Tapınak, ortak depo ve depolamayla doğrudan bağlantılı sayabileceğimiz, belli bir amaca yönelik inşa edilmiş bir diğer yapı çeşididir. Kentleşme olgusu adına tanımlayıcı bir unsur iken, olası erken prehistorik örneklerin varlığı sayesinde kendisi tek başına bir başka fenomendir. SP yerleşimlerinde bugüne kadar gerçekleştirilen çalışmalarda tapınak olarak tanımlanabilecek ve/veya tapınak tartışması yürütülebilecek herhangi bir yapıya rastlanmamıştır. Bununla birlikte, atalara saygının ön planda olduğunu varsayabileceğimiz, mezarlıklar ve kurgan tipi gömüt yapılarıyla kendini ifade eden inanç adına, Sintaşa Büyük Kurgan ve Bolshekaragansky gibi mezarlıklar bir çeşit kutsal alan kabul edilebilir. İç Batı Anadolu ETÇ II yerleşimlerinde de –uzun yıllara dayanan araştırmalara rağmen– araştırmacıların üzerinde ortaklaştıkları bir tapınak yapısına henüz rastlanmamıştır (Çongur, 2025; Fidan 2011). Seton Lloyd ve James Mellaart tarafından önerilen (Lloyd & Mellaart, 1962) Beycesultan A ve B tapınakları (ETÇ I-II) güncel yaklaşımlarca kabul görmemektedir.

Andığımız ciddi yakınlıklar –mimari planlara yönelik daha önce sunulanla birlikte– iki kültür arasında olası bir bağlantının söz konusu olup olmadığını inceleyen bir tartışmayı gündeme getirirse de, iki uzak bölge arasında izlenen materyal kültür boşlukları tartışmayı sağlam somut bir zeminden uzaklaştırarak büyük ölçüde engellemektedir⁷. Üstelik aralarında öncül-ardıl şeklinde bir ilişki kurulabilecek bu iki kültür arasında klasik kronolojiye göre kabaca üç, yeni kronolojiye göre ise kabaca bir yüzyıllık kronolojik bir fark bulunmaktadır. MÖ 3. Binin son çeyreğinin başında Batı Anadolu ETÇ II sönümlenirken, SP MÖ 2. Binin başında ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle benzerliklerin açıklanmasında, doğrudan iki kültür arasında gerçekleşen olası bir alış-veriş ve/veya aktarım yerine geçmiş doğa ve iklim koşullarından yardım alınması gerektiğini düşünüyoruz. Birbirine yakın doğa ve iklim koşulları, farklı bölgeler ve/veya merkezlerde benzer ancak birbirinden bağımsız kültürel süreçlerin başlamasını sağlayabilirler. Buna verilebilecek kuşkusuz en keskin örnek bitkilerin evcilleştirilmesi ve tarımın başlaması olmalıdır. Bugün artık tarımın farklı tarihlerde birden fazla merkezde ve bağımsız bir şekilde başladığı kabul görmektedir (Larson ve ark., 2014, s. 6140, Fig. 1).

Geçmiş ve günümüz birçok örnekten anlaşılacağı üzere, ekosisteme bağlı olarak besin ekonomisinde hareket kabiliyeti sağlayan çeşitlilik, tahıl gibi tek merkezli ürün hasadına olan bağımlılığı azaltırken, uygun iklim koşulları, tarım ürünlerinin yıl içerisinde birden fazla kez hasat edilmesini sağlamaktadır. Güney Urallara baktığımızda ise, niteliği ve niceliği yüksek bir tarıma izin veren koşullar olmamakla birlikte, MÖ 2. Bin süresince zengin bir ekosistemin var oluşu çeşitli av hayvanları ile tatlı su ürünlerine ait kalıntılara yerleşimlerde rastlanıyor oluşuyla kısmen kanıtlanmaktadır. Bu durum Mezopotamya modelinden alışık olunan, besin ekonomisinin ana unsurundan elde edilen üretim fazlasının depolandığı ortak depolara rastlanmamasını açıklayabilir. Yerleşim içi tapınak yapılarına rastlanmıyor oluşu da aynı sürecin bir sonucu olarak varsayılabilir. Toplumu ilerleten artı ürün, besin ekonomisi yerine, ateş-teknolojisi ile madencilik üzerine yüksek uzmanlık-zanaatkarlık gerektiren metal üretiminden sağlanmış olabilir.

⁷ Fenike ve Eski Yunan kolonileri bu duruma kısmen tezat oluşturmaktadır. Kuzey Karadeniz'de MÖ 7. yüzyılda ortaya çıkan Eski Yunan koloniciliği, Miletos gibi Batı Anadolu İyonya kentleri ile Megara ve Atina gibi Yunan Anakarasındaki kentlerden başlamış, uzun deniz rotalarıyla ilerlemiştir. Koloni kenti ile onu kuran ana kent arasında gerçekleşen politik ve kültürel ilişkiyi/ilerleyişi karadan takip edebileceğimiz noktalar bulunmamaktadır. Uzun yıllara ihtiyaç duymayan hızlı geçişlerdir. Söz konusu bölgeler (Yakın Doğu ve Güney Urallar) arasında –şu anki bilgilerimizle– MÖ 3. Binin sonu ile MÖ 2. Binin başında buna benzer bir süreç olanak sağlayacak teknolojik altyapının, bir su yolu rotasının vb. söz konusu olmadığını söyleyebiliriz.

İç Batı Anadolu'da ortak depo ve tapınak yapılarının ETÇ III'de kesin bir şekilde kendini göstermeye başlaması, Seyitömer örneğinden anlaşılacağı üzere, dış dinamik olarak nitelenebilecek Mezopotamya etkileşimlerinin artışıyla eş zamanlıdır. Ortak depo ve tapınak yapısının yokluğu, besin ekonomisinde esnek davranılmasına izin veren zengin ekosistem veya uygun iklim koşulları ve başta metal olmak üzere (İç Batı Anadolu'da ayrıca dokuma) çeşitli uzmanlıklardaki niteliksel yükseliş İç Batı Anadolu ETÇ II ile SP inceleğinde öne çıkan ortak noktalar. İç Batı Anadolu ETÇ III'de artık ortak depo ve tapınak gibi yapıların da kendini gösterdiği hızı artan bir kentleşme gözlenirken, SP sonrası Güney Urallarda hızını kaybetmiş bir kentleşme söz konusudur. Buna ek olarak, bazı araştırmacılar SP'nin bir ön-kentleşme olarak bile değerlendirilemeyeceğini, çünkü SP sonrası sürecin kesintiye uğradığını bildirmektedir (Grigoriev, 1999, s.110-12).

Oval-Yuvarlaktan Köşeliye Geçiş

SP, etkisini kaybetmiş olsa da araştırmaların erken tarihlerinden günümüze değin yönetim merkezinde savaş kabiliyeti yüksek seçkinlerin olduğu savaşçı bir toplum olarak kavramsallaştırılmaktadır. Ancak bu durumun ikna kabiliyeti düşük, bir tür genel eğilim olduğunu söyleyebiliriz. Konuyla ilgilenen araştırmacılara ait farklı öneriler söz konusudur. Örneğin Nikolai Vinogradov, yerleşimlerin savunma sistemlerini sembolik kabul etmekte, kültüre ait spiritüel dünyanın sınırları olduğunu önermektedir (Vinogradov, 2011). Nikolai P. Anisimov ise SP'yi –ve/veya yerleşim ağını– sert ve olumsuz doğa koşullarında hayvancılığın sürdürülebilmesi adına oluşturulmuş karmaşık bir sistem olarak tanımlamaktadır (Anisimov, 2009). Savaşçı seçkinlerin yönetimindeki toplum önerisinde yerleşimlerin anıtsal bir yan taşıyan savunma sistemleri önemli bir rol oynamaktadır. Sırasıyla, birden fazla hayvan iskeletine (kurbanı) ve sepetli araba gibi zengin hediye ve/veya buluntulara sahip mezarlar ile gelişkin metal ürünler söz konusu kavramsallaştırmada kullanılan diğer bulgu ve buluntulardır.

Ancak, savaşçı toplum tanımını somutlaştıracak ve birtakım eleştirileri ortadan kaldıracak veri grupları arasında kritik bir noktada olanı eksik bırakılmaktadır. Olası saldırılardan korunma maksatlı, yerleşimlerin etrafını kalın duvar ile geniş hendeklerle saracak denli savaşçı gruplar arasında şiddetli bir rekabetin olduğu varsayılsa dahi, savaşlarla ve/veya çatışmalarla ilerletildiği düşünülen söz konusu olası rekabeti kanıtlayan antropolojik kanıtlardan yoksunuz. Bugüne değin kurganlar ve mezarlıklar sık çalışılsa da iskeletler üzerinde yaralanmaya bağlı travma izlerine rastlanıldığından bahsedilmemektedir. Çalışılmak üzere depolarda bekletilen olası malzemeyi unutmamakla birlikte, tanımlanan ve tanımı yapılan mevcut antropolojik veri bağlamında, savaşçı toplum tanımı ikna etmekten uzaktır. Araştırmacıların elinde söz konusu savaşçı toplum tanımını destekleyebilecek ilave veriler sadece balta, ok ucu, bıçak ve hançer gibi buluntu grupları (Vinogradov & Epimakhov, 2013, s. 450)⁸ ile sepetli araba gibi istisna buluntulardır (Cherlenok, 2006).

Hayati öneme sahip birtakım veri gruplarındaki eksiklik, (ve bu veri grupları arasındaki uyumsuzluk) doğal olarak bir süre sonra savunma sisteminin yapılış amacı adına farklı açıklamaları şart koşturmaktadır. Spiritüel bir dünya için inşa edilmiş sembolik sınır açıklaması dışında, yıkıcı doğa ve iklim koşullarına karşın alınan önlem olarak özetlenebilecek bir açıklama söz konusudur ki arkeolojik kanıtlarla desteklenmektedir. Başta Gennady B. Zdanovich (Zdanovich & Batanina, 2007) olmak üzere birden fazla araştırmacı, savunma sisteminin su taşkınlarından korunma amacı için de inşa edilmiş olabileceğini göz ardı etmemiştir. Kazısı tamamlanan veya kısmen yapılan yerleşimlerin neredeyse tamamında hendeklerin zamanla kültür toprağı ve geçmiş doğal birikintiyle dolduğu belgelenmiştir. Kabaca üç ya da dört yüzyıla yayılan yerleşim tarihi de göz önünde bulundurulduğunda, Kamennyi Ambar yerleşiminde olduğu üzere hendeklerin tabanlarında keşfedilen bir

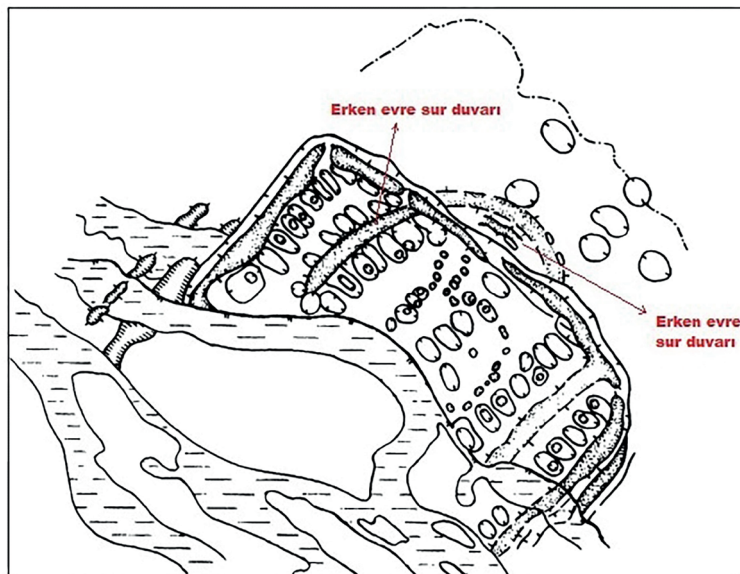
⁸ Bazı araştırmacılar mızrak, ok ve kargı gibi aletlerin mezarlardaki sayısal artışını da öne sürerek, iskeletlerde yüksek seviyede travma izine rastlamamasının savaşçı toplum önerisine tezat oluşturmadığını önermektedir (Anthony, 2009, s. 57). İnce, sivri uçlu ve fırlatılarak kullanılan "silahların" ölümcül darbelerde bile nadiren travma izine neden olduğu bildirilmektedir. Bunu doğru bir açıklama olarak kabul etsek dahi yakın dövüş olasılığı, söz konusu bu çatışma yönteminde kullanılan hançer ve balta gibi diğer alet ve/veya silahlar ve onların iskelette bırakacağı travma izleri de akılda tutulmalı, varlığı-yokluğu veya sıklığı-seyrekliliği yorumunda kullanılmalıdır. Kuşkusuz bunların eksikliği halinde yorum ile kavrayışın bilimsel gücü düşer.

SP ile çağdaş, onun batısında dağılım gösteren Apaş/Anapı (Abashevo) kültüründe –anlamlı/uyumlu bir kontekste– seviyesi yüksek ciddi bir savaş ve/veya çatışmayı gösterir kanıtlara rastlandığı unutulmamalıdır. Pepkino kurgan kümesindeki bir kurgan yalnızca yetişkin erkeklerden oluşmaktadır. 30'a yakın iskeletin 18'inde kafaların koparıldığı, diğerlerinde ise kafa ve bedene balta darbeleri alındığı anlaşılmaktadır (Bolshov, 1995).

ikinci eski hendekler su taşkınlarının şiddetine ve sıklığına işaret etmektedir. Birikintiyle dolan hendeğin, bir süre sonra suyu kesme işlevini yerine getiremeyeceğini, su taşkınlarıyla duvarların yükseldiği temel toprağının gevşeyerek yapı stabilitesini (dayanıklılığını) bozacağını önermek yanlış olmayacaktır.

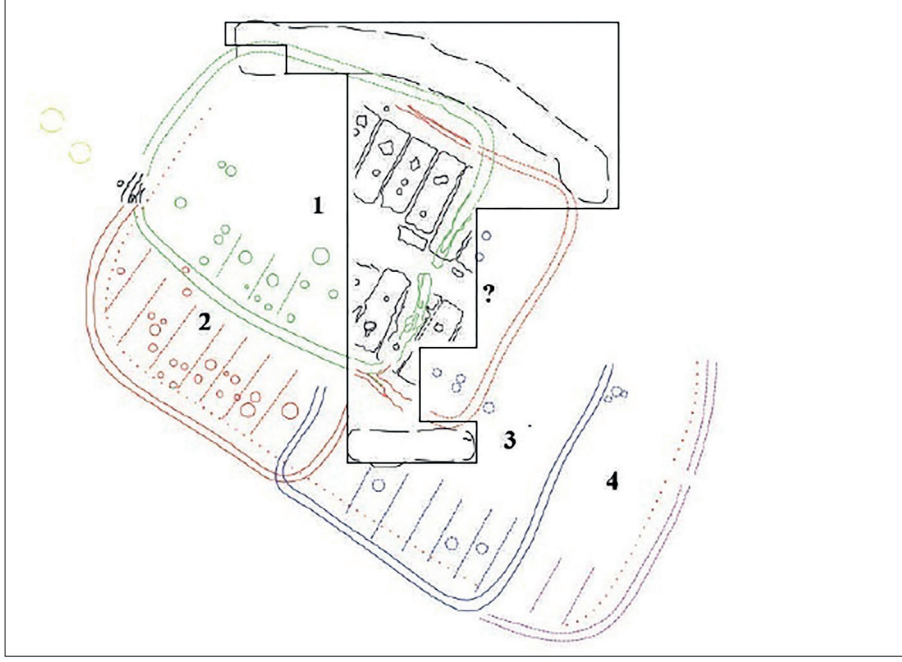
Geç evrede bulunmasının rastlantı olmadığını düşündüğümüz, duvarların dayanıklılığını arttırmaya dönük bazı mimari uygulamalar söz konusudur. Ustye I yerleşiminin duvar yapısında yaklaşık 0.5 m çap değerlerine sahip kütüklere (ve/veya ahşap kolonlar) ulaşılmıştır. Yaklaşık 1 m aralıklarla yerleştirilmiş 5 ahşap kolon sırasının, hendeğe doğru yaşanacak bir çökmeyi engelleme amacıyla, duvar yapı ağırlığını eşit bir şekilde dağıtması için dikildiği önerilmektedir (Vinogradov, 2004, s. 265, Fig. 2). Hendek işlevinin kayboluyor oluşuyla da bağlantılı olarak, duvarların –dolayısıyla da yerleşim planının– şeklini oval-yuvarlaktan köşeliye geçiren nedenin tamamen işleve yönelik olduğunu, dolayısıyla köşe yapılarak duvar dayanıklılığının artırılmak istendiğini düşünüyoruz. Dayanıklılığın yanı sıra köşeyle birlikte mimari anlamda yerleşimlerin farklı tarihlerde daha başarılı ve kontrol edilebilir şekilde büyüdüğü anlaşılmaktadır.

Oval-yuvarlaktan köşeliye geçişin en iyi izlenebildiği yerleşimlerden biri Stepnoye'dir (Fig. 11). Erken evre oval-yuvarlak planlı yerleşimin üzerine, arada neredeyse herhangi bir zamansal fark olmaksızın, geç evre köşe planlı yerleşim inşa edilmiştir (Zdanovich & Batanina, 2007, s. 164). Geçiş esnasında erken evre planın yuvarlak duvarı kısmen korunarak geç evre köşe planlı yerleşimin birimlerini birbirinden ayıran bir iç duvara dönüşmüştür (Zdanovich & Batanina, 2007, s. 160, Fig. 94). Geç evre köşe planlı yerleşimin kuzeydoğu kenarında, girişin hemen karşısında kalan kısmın ise olasılıkla giriş-çıkışın daha kontrollü olması adına kullanıldığı düşünülmektedir. Andreevskoye (Zdanovich & Batanina, 2007, s. 65, Fig. 27), yerleşim planındaki değişikliğin (veya geçişin) tamamıyla işlevsel oluşunu kanıtlayan bir diğer yerleşimdir. Güneydoğu-kuzeybatı istikametinde uzanan yerleşim aksına, bir veya iki kez söz konusu aksla koşut köşeleri olan birimler eklenerek yerleşimin genişletildiği anlaşılmaktadır. Aslına bakılırsa geç evre yerleşimlerinin planlarında, tanımlanabilir hale gelene kadar, köşeli plana ulaşmayı çabalayan bir gelişim izlenebilmektedir. Oval-yuvarlak planlı ve/veya kısmen oval-yuvarlak planlı iki yerleşim biriminden oluşma Isiney ve Sintaşa II yerleşimlerinde söz konusu çaba görülebilmektedir. Oval-yuvarlak plan, sonradan eklenecek oval-yuvarlak planlı ilaveyi taşıma ve söz konusu ilavenin birden fazla kez yapılabilir oluşu noktasında şüphe taşımaktadır. Jeofizik verinin de kullanıldığı topografik yöntemle araştırılan Ustye yerleşimi de (Fig. 12), benzer şekilde geç evre köşe planının ihtiyaç halinde yerleşimin birden fazla kez büyüyebileceğini göstermektedir (Hanks ve ark., 2013, s. 402, 405, 413, Fig. 14.4, 14.6, 14.13). Ustye III Andronovo'ya (Alakul) tarihlenirken, Ustye I ve II'nin hemen hemen aynı zaman aralıklarında SP'ye ait olduğu anlaşılmaktadır (Hanks ve ark., 2013, s. 394). Erken evre oval-yuvarlak planlı yerleşimlerde, oval-yuvarlak planlı birimlerin eklenmesiyle gerçekleşmiş bir genişleme söz konusu değildir. Önceden planladığı izlenimi veren merkezdeki yapı halkası dışında birim bulunmamaktadır.

Figür 11

Stepnoye Yerleşim Planı (Zdanovich & Batanina, 2007, Fig. 94'ten Düzenlenmiştir) / The Settlement Plan of Stepnoye (It Is Reorganized by the Author after Zdanovich & Batanina, 2007, Fig. 94)

Figür 12

Ustye Yerleşim Planları (Ustye I-II-III-IV). Siyah Sınırlar İçinde Kalan Alanda N. Vinogradov Tarafından Kazı Çalışmaları Gerçekleştirilmiş, Diğer Alanlar Farklı Yöntemlerle Araştırılmıştır (Hanks ve ark., 2013, Fig. 14.6'dan düzenlenmiştir) / *The Settlement Plans of Ustye (Ustye I-II-III-IV). The Area Enclosed by Black Lines Has Been Excavated by N. Vinogradov While Other Areas Were Investigated Through Other Methods (It Is Reorganized by the Author after Hanks, et al., 2013, Fig. 14.6)*

Değerlendirme ve Sonuç

Toplumları ilerleten artı ürün (dolaşıma çıkarıldığı anda artı değer) olgusunu hayati öneme sahip –olmazsa olmaz– besin üretimi yerine, yüksek uzmanlık gerektiren metal ve tekstil üretiminde izliyor olmak ve/veya bunun olasılığı, sıkı bir denetlemeyle işleri yürüten tapınak merkezli bir sosyal-ekonomik yapının –ve buna koşut mimarinin– ortaya çıkışını engelleyebilir. SP ve İç Batı Anadolu ETÇ II, bu belirlenimle ortaya çıkabilecek alternatif sosyal-ekonomik yapı ile kentleşme adına olası önemli adaylar arasındadır. SP etrafına kümелendiği masif maden yatağı ve yüksek düzeydeki metal üretimine yönelik fırınlarla ön plana çıkarken, İç Batı Anadolu ETÇ II yoğun tekstil üretimine yönelik başta tezgâh ağırlıkları ve ağırşaklar olmak üzere çeşitli aletlerle kendini göstermektedir.

Neden-sonuç bağlamında karmaşıklığı yüksek kentleşme olgusu, insanı ve toplumu konu edinen diğer birçok tartışma başlığında olduğu üzere, araştırmacılar arasında derin görüş farkları yaratmaktadır. Prehistorik-protohistorik kentleşme süreci adına G. Childe, *The Urban Revolution* makalesiyle (Childe, 1950) tartışmalara önemli bir katkı yapmış, yanı sıra Mezopotamya'nın öne çıktığı tarımcı çekirdek alanları merkez saymış ve kentleşme adına on temel ölçüt önermiştir (Childe, 1950, s. 9-16). Bugün araştırmacılar adına her ne kadar başta ele alış olmak üzere birçok noktada görüş farkları bulunuyor olsa da kentleşme sürecinin her bir bölgede farklı ve eşsiz koşullarla ilerlemiş olduğu genel kabul almaktadır. Bununla birlikte söz konusu eşsiz koşullara eşlik eden ve diğer bölgelerle ortaklaşa taşınan kimi temel koşulları unutmamak gerekir. B. Trigger, sanayi öncesi toplumların kentleşme sürecini incelediği makalesinde (Trigger, 1972) önemli bir yaklaşım geliştirmiştir. Buna göre kentler, yiyecek ve hammadde tedarikçisi ve kentte üretilen ürünlerin alıcısı olarak çeperdeki kırsal nüfusa ve/veya yerleşimlere bağımlıdır (Trigger, 1972, s. 581-82).

SP'nin kökeni adına İç Batı Anadolu ETÇ II de dâhil edilerek ortaya konan Yakın Doğu açıklaması veya önerisi, tek başına mimari üzerinden temellendiriliyor oluşu nedeniyle ikna etme gücü düşük bir yan taşımaktadır. Açıklamanın nüfus (göç) veya tecrübe-teknoloji (aktarım) unsurlarıyla desteklenmesi

gerekirken, iki bölge arasında söz konusu unsurların izlenebildiği ara yerleşimlerin ve/veya kültürlerin yokluğu, diğer bir deyişle materyal kültür boşlukları buna izin vermemektedir. Dolaylı diyebileceğimiz kimi göç rotaları belli-belirsiz önerilmektedir. Buna göre, Yamnaya-Katakombnaya kültür grubu Yakın Doğu'yla iletişime ve etkileşime geçmiş, daha sonra SP'nin de kullanacağı kimi fikir ve materyal kültür geleneğini Büyük Bozkır'a taşımıştır. Sergey Bratçenko gibi araştırmacıların kültür grubuna ait kurgan altı oda gömütlerin, Yakın Doğu ve/veya Doğu Akdeniz havzasında temas edilen kültürlerdeki oda gömütlerin bir taklidi olabileceği önerisi buna koşuttur (Bratçenko, 2001a, 2001b). İlgili veri gruplarından edinilme diğer kanıtların yokluğu ise açıklamayı spekülatif kılmaktadır. Ayrıca MÖ 4. Binin ikinci yarısından MÖ 1. Binin ortasına değin varlığını sürdüren *kurgan gelenekli kültürler* toplamının, bu uzun süreçte çeşitli kırılmalar ve kesintiler yaşamasına karşın birtakım güçlü ve kalıcı kültürel davranışlar geliştirmiş olması, SP'nin kökenindeki baskın unsurun Büyük Bozkır'ın dışında aranmasını engellemektedir.

Ancak, SP ile İç Batı Anadolu ETÇ II'nin yerleşim planında izlenen tapınak ve ortak depo yapısı yokluğu halen ilginç ve üzerine düşünülmesi gereken bir benzerliktir. Kültürel bir bağlantının yokluğunda söz konusu benzerlik, doğa ve iklim koşullarınca hazırlanan ve besin ekonomisinde esneklik ve daha fazla hareket imkânı tanıyan her iki bölgedeki zengin ekosistem sayesinde ortaya çıkmış olmalıdır. Dolayısıyla, tahıl fazlasını depolamayı esas alan –ve G. Childe gibi erken araştırmacılar tarafından kavramsallaştırılan– Mezopotamya modelinden farklı bir istikamette ilerleyen birbirine yakın iki sosyal-ekonomik karmaşıklık –farklı tarihlerde– her iki bölgede kendini göstermiş olabilir. Bu anlamda daha fazla veri sunan SP yerleşimleri önde olacak şekilde, her iki kültür B. Trigger tarafından geliştirilen yaklaşımla da değerlendirilebilmektedir. SP savunma sisteminin dışında kalan yakın çevrede tespit edilen ve buradaki insan faaliyetini kanıtlayan organik ve inorganik buluntu toplulukları, yerleşimde sürekli ve/veya kalıcı olmayan, ancak zaman zaman yerleşime farklı nedenlerle ziyaret gerçekleştiren kırsal nüfusu işaret ediyor olabilir. Aslında bu durum –yerleşim ve/veya kent olarak kabul edilen güçlü/kalıcı mimari toplamı merkeze alarak kavramsallaştırılan– kent-kır nüfus ayrımının dışında, söz konusu kalıcı mimari toplamı saran çeperin ilk halkalarında gerçekleşen toplum içi olası ilişki ağının kavranmasında da kullanılabilir. Tapınak yapısının yokluğunda hem SP hem İç Batı Anadolu ETÇ II'de toplumu bir arada tutan –somut ve soyut/sembolik– mekân adına mezarlıklar önerilebilir. Tıpkı SP mezarlıklarında olduğu üzere, Demircihöyük-Sarıket, Yortan ve Kaklık Mevkii gibi mezarlıklar da oldukça zengin mezar hediyesi ve/veya buluntu toplamına sahiptir. Üretim alanlarıyla ve bölge içi ilişki geliştirilen diğer yerleşimlerle yaşananların yanı sıra, yerleşimler ve mezarlıklar arasında yaşanan canlı ve yoğun trafik söz konusu ilişki ağı adına bir açıklama olabilir.

Bunların toplamında, erken tarihler veren çekirdek alanların çeperinde, uzun mesafeli ticaretin birçok örnekte kentleşme adına bir ön koşul olmak yerine ilerletici koşul olduğunu öneriyoruz. Bu bağlamda, Anadolu Tunç Çağı ticaret ağı trafiğinde yaşanan nicel ve nitel gelişmelerin ETÇ III'de dramatik şekilde yükseliyor oluşu ile İç Batı Anadolu ETÇ III'de Seyitömer gibi yerleşimlerin planlarında tapınak ve ortak depo yapılarına rastlanıyor oluşu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kendine ait özgünlüklerin baskın olduğu bir kentleşme sürecinde ortaya çıkan ve gelişen İç Batı Anadolu ETÇ II kentleri, iç ve dış taleplere bağlı olarak geliştiğini farz edebileceğimiz uzun mesafeli ticaret sayesinde ETÇ III'de bünyesine tapınak ve ortak depo gibi yeni öğeler katmışa benzemektedir. Kentleşme dinamikleri bağlamında, Karadeniz çeperi (Circumpontic) metalürjik ağının mirasçısı olan Batı Asya metalürjik ağının parçalanmaya ve/veya ikiye ayrılmaya başladığı dönem (Chernykh, 2017, s. 196-99) ile SP'nin ortadan kalktığı dönemin eş zamanlı oluşu da dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Kabaca üç ya da dört yüzyıl süren SP sonrası, Büyük Bozkır'da kentleşme –ve/veya bazı araştırmacıların tanımlamada tercih ettiği ön-kentleşme– oldukça uzun bir süre kesintiye uğramıştır. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise, Batı Asya metalürjik ağının kapalı bir havzada kendini var etmiş olmasıdır. Bazı araştırmacılar SP'nin Orta Asya (özellikle Margiyana, günümüzde Türkmenistan'ın doğusu) ile uzun mesafeli ticaret yaptığını önerse de (Anthony, 2009, s. 64-67), önerilerini desteklemek için ortaya koydukları kanıtlar sayısal anlamda düşük ve yoruma dayalıdır. Yoğun ilişki geliştirilen kuzeydeki orman kuşağı (Seima-Turbino) görece yakın bir bölgedir.

Birçok araştırmacı oval ya da yuvarlak planlı, kent kimliği taşıyan SP yerleşimlerini erken evreye, köşeli ve/veya köşeleri yuvarlatılmış dörtgen ve dikdörtgen planlıları ise geç evreye tarihlemektedir. Geç evrede yuvarlak planlıya rastlanmazken, köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen planlı yerleşimlerden bazılarının erken evreye kadar geriye gitmesi verilerle desteklenen ciddi bir olasılıktır. Planlarda yaşanan değişikliğe neyin neden olduğuna dair bugüne kadar birden fazla öneri ve yaklaşım geliştirilmiştir. Kültürün sembolik dünyasında yaşanan olası değişikliklere işaret eden önerilerin dışında, köşelerin –ve/veya köşe yapma çabasının– plana dâhil edilmesinin yapı dayanıklılığını arttırmaya yönelik bir amaç taşıması daha olasıdır. Bununla bağlantılı olarak, planda daha sonra yaşanacak ilave genişleme mümkün hale gelmiş olur. Yuvarlak plan doğası gereği –uzun süreli ve birden fazla kez– köşeli ya da köşesiz genişlemeye izin vermez.

Extended Abstract

AN EVALUATION OF URBANIZATION PHENOMENON: SINTASHTA-PETROVKA CASE AND ITS COMPARISON WITH INLAND WESTERN ANATOLIA

Sintashta-Petrovka (SP), which is an archaeological culture and/or complex that flourished roughly between the end of the third millennium BC and the first quarter of the second millennium BC in the Southern Urals, can be called an archaeological phenomenon in terms of its architectural traits. Throughout the Eurasian Steppe, also known as the Great Steppe, no archaeological culture exhibiting a permanent architecture comparable to that of SP has been recognized from the Bronze and Iron Ages. While the monumental structures, including the walls and ditches, lead us to discuss urbanization, the buildings enclosed by these structures limit our ability to make specific suggestions about social stratification. The buildings in all SP settlements are identical in terms of spatial organization. Having several inner places, they were utilized as both domestic and manufactural purposes. It is not possible to suggest that some of them were different with further materials or settings, etc.

Another obstacle in making suggestions regarding social stratification is that field studies have yet to uncover any temples or food storage facilities. Some scholars have been suggested that the settlements functioned as a blend of various roles, serving simultaneously as fortifications, temples, manufacturing centres, and residential areas. However, alongside lack of storage facilities, it is not easy to explain what kind of organization and social stratification existed in SP. This is something unfamiliar to archaeologists working in the Near East. They mainly find temples or sacred places within settlements, sparking discussion of the symbolic and/or abstract dimensions of the worldviews held by ancient communities.

In examining the origin problem of SP, lack of temples could serve as a distinct indicator. Upon considering archaeological cultures, which thrived in the Western and Central Great Steppe from the third millennium BC to the first millennium BC, did not develop any temple construction, it becomes evident that SP was a member of this 'cultural group', which expressed their symbolic and religious beliefs through cemeteries and kurgan clusters. Although they led different lifestyles, ranging from nomadic to semi-nomadic to settled, they shared a common way of expressing their symbolic and religious beliefs. Thus, another suggestion, which SP originated outside of the Great Steppe, in the Near East, specifically in Anatolia, and then migrated into the Southern Urals, aligns with a more critical perspective. Accordingly, certain architectural features found in some Anatolian settlements from the Early Bronze Age (EBA) suggest a parallel with SP settlements, with Demircihöyük often cited as the most representative example supporting this suggestion. Although some material culture traditions are also used as supporting evidence, it remains unconvincing to the scientific community due to the roughly two-century chronological gap between inland western Anatolian EBA II and SP within new dating interval, as well as lack of material culture continuity along the possible migration routes from Anatolia to the Southern Urals.

Lack of temples and food storage facilities, however, remains a significant common point for discussing the nature of the urbanization phenomenon in both inland western Anatolia and the Southern Urals. This common point, which likely emerged through natural determinism, not cultural one, brings some authentic ideas into us. We know that many innovative developments took place separately on the different regions over all the world in prehistory. Undoubtedly, the most striking example is plant cultivation or agriculture, which the scientific community now recognize as having developed independently in several central regions. Therefore, these two regions, inland western Anatolia and the Southern Urals, might have also acquired separately almost similar level of urbanization without temples and storage facilities under similar natural conditions. According to certain urbanization principles mainly based on ancient Mesopotamian examples, we need to see temples and temple-centred food storage facilities. The ruling class used grain surplus to build

cities and to manage labour force. In fact, this is what we archaeologists would encounter in regions like Mesopotamia, which need to employ further technical methods, such as irrigation systems to cultivate crops in too hot and dry climatic conditions. When looking at the Anatolia, especially inland western Anatolia, and the Southern Urals, during the second half of third millennium BC and first half of second millennium BC, we see favourable climatic conditions and/or diverse ecosystems, which might lead to cultivate crops several times under the one year, and also, a range of freshwater and forest resources for fishing and hunting, as partially supported by findings from SP settlements. All these factors may have contributed to the flexibility of subsistence economies in those regions, resulting in less need for accumulation compared to that of the ancient Mesopotamians.

During the final period of the EBA II and the period that followed, we observe a rapidly advancing trend of urbanization, including temples and storage facilities in Küllüoba IVB-A and Seyitömer V in inland western Anatolia. This ongoing development has been simultaneously enriched by Mesopotamian influences and/or interactions through the Anatolian Early Bronze Age trade network, which extended from the shores of the Aegean (Islands) Sea in the west to North Syria in the east. Besides, the simultaneous collapse of SP and the disintegration of the West-Asian Metallurgical province in the Southern Urals is significant coincidence, occurring alongside events in the Andronovo and Srubnaya areas. Another significant aspect of understanding the urbanization process in the Southern Urals is lack of conclusive evidence demonstrating that SP participated in long-distance trade networks, such as the one pointing to the BMAC. This suggests that regular 'foreign' or long-distance trade was not an initial requirement but one of the key elements that accelerates the process of urban growth.

Some scholars suggest that the oval or circular-shaped settlements represent the early Sintashta type, while the rectangular settlements represent the late Petrovka type. In earlier settlements, we see that the buildings were arranged in a radial pattern, whereas in later settlements they were arranged in a linear pattern. The question of why this transition occurred has been addressed through different approaches. Setting aside symbolic interpretations, it can be suggested that the corners were introduced into the layouts to enhance structural stability and accommodate further expansion. The oval or circular shaped settlements do not naturally allow for continued radial expansion.

Kaynakça

- Anisimov, N. P. (2009). Arkaim – zemlja kart: Empirika prostranstva sredy Zaural'ja. *Akademiceskij vestnik Ural NIIproekt RAASN*, 2009(2), 16–21.
- Anthony, D. (2009). The Sintashta genesis. The roles of climate change, warfare, and long-distance trade. B. K. Hansk & K. M. Linduff (Ed.), *Social Complexity in Prehistoric Eurasia. Monuments, Metals and Mobility* (s. 47–73) içinde. Cambridge University Press.
- Batanina, N. & Hanks, B. (2013). Soviet Period Air Photography and Archaeology of the Bronze Age in the Southern Urals of Russia. W. S. Hanson & I. O. Oltean (Ed.), *Archaeology from Historical Aerial and Satellite Archives* (s. 119–219) içinde. Springer.
- Berezanskaya, S. S. (1990). *Usovo Ozero: Poselenie srubnoj kul'tury na Severskom Donce*. Naukova Dumka.
- Bilgen, N. A., Coşkun, G. & Bilgen, Z. (2010). Seyitömer Höyüğü 2008 Yılı Kazısı. *KST*, 31(1), 341–54.
- Bilgen, N. A., Coşkun, G., Bilgen, Z., Yüzbaşıoğlu, N. & Kuru, A. (2011). Seyitömer Höyüğü 2009 Yılı Kazısı. *KST*, 32(1), 367–80.
- Bilgen, N. A., Coşkun, G., Bilgen, Z., Kuru, A., Yüzbaşıoğlu, N., Özcan Ç. F., Çırakoğlu, S. & Silek, S. (2012). Seyitömer Höyük 2010 Yılı Kazısı. *KST*, 33(1), 233–54.
- Bilgen, N. A., Coşkun, G., Bilgen, Z., Ünan, N., Silek, S., Çırakoğlu S., Özcan, Ç. F., Kuru, A. & Kuzu, Z. (2013). Seyitömer Höyük 2011 Yılı Kazısı. *KST*, 34(1), 201–16.
- Bilgen, N. A., Coşkun, G., Bilgen, Z., Ünan, N., Silek, S., Çırakoğlu, S., Kuru, A. & Erdiñç, Z. (2014). Seyitömer Höyüğü 2012 Yılı Kazısı. *KST*, 35(1), 349–60.
- Bilgen, N. A., Coşkun, G., Çevirici Ç., Figen, Z., Dikmen, B., Akalın, B., Çırakoğlu, S., Özcan Ç. F., Kuru, A. & Erdiñç, Z. (2015). Seyitömer Höyüğü 2013 Yılı Kazısı. *KST*, 36(3), 323–38.
- Bolshov, S. V. (1995). Problemi kul'turogeneza v lesnoi polose Srednego Povolzh'ya v Abashevskoe Vremya. I. B. Vasilev (Ed.), *Drevnie Indoiranskije Kul'turi Volgo-Ural'ya* (s. 124–40) içinde, SamGPU.
- Bratçenko, S. (2001a). *Donecka katakombnaja kul'tura rannogo etapu Tom I (metin)*. Şljah.
- Bratçenko, S. (2001b). *Donecka katakombnaja kul'tura rannogo etapu Tom II (levhalar)*. Şljah.
- Chechushkov, I. (2018). *Bronze Age Human Communities in the Southern Urals Steppes: Sintashta-Petrovka Social and Subsistence Organization* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. University of Pittsburgh.
- Cherlenok, E. (2006). The Chairot in Bronze Age Funerary Rites of the Eurasian Steppes. S. L. Olsen, S. Grant, A. M. Choyke & L. Bartosiewicz (Eds.), *Horses and Humans: the Evolution of Human-Equine Relationships* (s. 173–79) içinde, BAR Publishing.
- Chernykh, E. (2017). *Nomadic cultures in the mega-structure of the Eurasian world*. LRC Publishing House.
- Childe, G. (1950). The Urban Revolution. *The Town Planning Review*, 21, 3–17.
- Çongur, F. (2025). *Orta ve Batı Anadolu'da Neolitik Köyler'den İlk Tunç Çağı kentlerine, tapınaklar ve Kutsal Alanlar'da ele geçen buluntuların değerlendirilmesi* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- De Vivo, P. (2016). The Debate in Urban Anthropology and the Development of the Empirical Investigation of Governance. *Diogenes*, 63, 28–38.
- Efe, T. & Fidan, E. (2008). Complex two in the early bronze age II upper town of Külliüoba near Eskişehir. *Anatolica*, XXXIV, 67–102.
- Fidan, E. (2011). *Külliüoba ilk tunç çağı mimarisinin Batı Anadolu ve Ege dünyası içerisindeki yeri* [Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Fidan, E. (2020). Batı Anadolu'da tarih öncesi dönemlerde saray ve tapınak algısı. E. Abay & F. Dedeoğlu (Ed.), *Arkeolojide Çöküş ve Dönüşüm Süreçleri* (s. 167–175) içinde, Ege Yayınları.
- Frangipane, M. (2016). The Origins of administrative practices and their developments in Greater Mesopotamia. The Evidence from Arslantepe. *Archéo-Nil*, 26, 9–32.
- Frangipane, M. & Cereda, S. (2024). New forms of political expression and ideological manipulation at the dawn of state formation: The evidence from fourth-millennium Arslantepe, Turkey. K. R. Morgan (Ed.), *Pomp, Circumstance, and the Performance of Politics. Acting Politically Correct in the Ancient World* (s. 357–386) içinde. Institute for Study of Ancient Cultures.

- Epimakhov, A. (2002). *Yuzhnoye Zauralye v period srednei bronzy*. Izd. Yuzhno-Ural. Gos. Univ.
- Gening, V. F., Zdanovich, G. B. & Gening V. V. (1992). *Sintashta: Arheologicheskiye pamyatniki ariyskikh plemen Uralo-Kazahstanskikh stepi*. Ural. un-ta.
- Gorbunov, V. S. (2006). *Srubnaya obsnost' Vostochnoj Evropy*. Bashkirskiy Gosudarstvennyy Pedagogicheskiy Universitet.
- Grigoriev, S. A. (1999). The Proto-Urban Civilization and the Realities of the Sintashta Culture. D. G. Zdanovich, N. O. Ivanova & I. V. Predeina (Ed.), *Complex Societies of Central Eurasia in III-I Millennia BC, Materials for the conference August 25 – September 2 1999* (s. 110–12) içinde. Chelyabinski gosudarstvennyi universitet.
- Grigoriev, S. A. (2002a). *Ancient Indo-Europeans*. Chelyabinsk Scientific Centre.
- Grigoriev, S. A. (2002b). The Sintashta culture and Indo-European problem. K. Jones-Bley & D. G. Zdanovich (Ed.), *Complex societies of central Eurasia from the third to first millennium BC: Regional Specifics in light of global models* (s. 148–60) içinde. Institute for the Study of Man.
- Grigoriev, S. A. (2015). *Metallurgical production in Northern Eurasia in the Bronze Age*. Archaeopress.
- Grigoriev, S. A. (2021). Andronovo problem: Studies of cultural genesis in the Eurasian Bronze Age. *Open Archaeology*, 7, 3–36.
- Grigoriev, S. A. & Rusanov, L. (1995). Èksperimental'naja rekonstrukcija drevnego metallurgiçeskogo proizvodstva. G. B. Zdanovich (Ed.), *Arkaim: Issledovaniya, Poiski, Otkrytiya* (s. 147–58) içinde. Kamennyi Poyas.
- Hald, M. M. & Charles, M. (2008). Storage of crops during the fourth and third millennia B.C. at the settlement mound of tell brak, northeast Syria. *Vegetation History and Archaeobotany*, 17, 35–41.
- Hanks, B., Chechushkov, I., Dunan, R. K., Pitman, D., Mujic, B., Medaric, I. & Mori, M. (2013). Novejšie rezul'taty i perspektivy issledovanij mikrorajona drevnego rasseleniya Ust'e i doliny reki Nižnij Toguzak. N. B. Vinogradov & A. Epimakhov (Ed.), *Drevnee Ustye. Ukrepennoe poselenie bronzovogo veka v Juznom Zarural'e* (s. 393–416) içinde. ABRIS.
- Jacobsen, T. (1976). *The treasures of darkness: A history of Mesopotamian Religion*. Yale University Press.
- Johnson, H. (2017). *Feeding the people: The social and economic role of the granary in ur III Umma* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. The University of Liverpool.
- Korfmann, M. (1979). Demircihüyük. *Istanbuler mitteilungen*, 29, 9–47.
- Korfmann, M. (1983). *Demircihüyük. Die ergebnisse der ausgrabungen 1975-1978*. Philipp von Zabern.
- Korobkova, G. F. & Šapošnikova, O. G. (2005). *Poselenie mihajlovka: Ètalonnyj pamjatnik drevnejamnoj kul'tury. Evropejskij dom*.
- Koryakova, L. & Epimakhov, A. (2007). *The Urals and western Siberia in Bronze and Iron Ages*. Cambridge University Press.
- Koryakova, L., Krause, R., Fornasier, J., Epimakhov, A., Sharapova, S., Berseneva, N. & Panteleyeva, S. (2013). Archaeological Structures of the Kamennyi Ambar Settlement. R. Krause & L. Koryakova (Ed.), *Multidisciplinary investigations of the Bronze Age settlements in the Southern Trans-Urals (Russia)* (s. 85–128) içinde. Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Koryakova, L. & Kohl, P. (2000). Complex societies of central Eurasia from the 3d to the 1st Millennia BC: Regional specifics in the light of global models. *Current Anthropology*, 41, 638–42.
- Kradin, N. (2025). Debates on the origin of state: Some results and perspectives. *Social Evolution & History*, 24, 147–156.
- Kuzmina, E. E. (1999). The ethnic attribution methods and the Bronze Age central eurasian artefacts chronology. D. G. Zdanovich, N. O. Ivanova & I. V. Predeina (Ed.), *Complex Societies of Central Eurasia in III-I Millennia BC: Regional Spesifics in the Light of Global Models, Materials for the conference August 25 – September 2 1999* (s. 270–72) içinde. Chelyabinski gosudarstvennyi universitet.
- Kuzmina, E. E. (2007). *The origin of the Indo-Iranians*. BRILL.
- Lal, B. B. (1981). The Indo-Aryan hypothesis vis-a-vis Indian Archaeology. M. S. Asimov, B. A. Litvinsky, L. I. Miroshnikov & D. S. Raevsky (Ed.), *Ethnic problems of the history of central Asia in the Early Period* (s. 280–94) içinde. Izd-vo Nauka.
- Larson, G. ve ark. (2014). *Currenct perspectives and the future of domestication studies*. PNAS, 111, 6139–146.

- Lloyd, S. & Mellaart, J. (1962). *Beycesultan Volume I. The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*. BIAA.
- Morozov, Y. A. (1981). Proyavleniye spetsializatsii proizvodstva v khozyaistve srubnogo naseleniya Yuznogo Urala. N. A. Mazhitov & A. K. Pshenichnuk (Ed.), *Materialy po khozyaistvu i obshchestvennomu stroju plemen Yuzhnogo Urala* (s. 57–67) içinde. Başkirkoskogo filiala AN SSSR.
- Nosov, K. (2009). *Terminologiya oboronitel'nogo zodchestva na Rusi v XI–XVII vv.* RAGS.
- Özdoğan, M. (2006). Yakın doğu kentleri ve batı anadolı'da kentleşme süreci. B. Avunç (Ed.), *Hayat Erkanal'a Armağan. Kültürlerin Yansıması* (s. 571–77) içinde. Homer.
- Parpola, A. (1998). Aryan languages, archaeological cultures, and Sinkiang: Where did Proto-Iranian come into being and how did it spread? V. Mair (Ed.), *The Bronze and Early Iron Age peoples of Eastern Central Asia vol I* (s. 114–47) içinde. Institute for Study of Man.
- Paulette, T. S. (2015). *Grain storage and the moral economy in Mesopotamia (3000-2000 BC)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. The University of Chicago.
- Petrov, F. N. (2019). Zapovednik Arkaim: Cetvert'vekovoj jubilej. I. A. Valikhmedov, M. R. Makurova & F. N. Petrov (Eds.), *Arkaimskij mir: vzglyad v prošloe* (s. 121–29) içinde. Çeljabinsk: Fond Nasledie.
- Poliakov, A. V. (2022). *Hronologiya i kul'turogenез pamjatnikov èpohi paleometalla Minusinskih kotlovin*. RAM. In-t istorii material Kul'tury.
- Radchenko, S. & Tuboltsev, O. (2019). Causewayed enclosures in Ukraine? A new look at an Early Bronze Age site on the Ukrainian Steppe. *Antiquity*, 93, e18, [Elektronik Makale], <https://www.cambridge.org/core/journals/antiquity/article/causewayed-enclosures-in-ukraine-a-new-look-at-an-early-bronze-age-site-on-the-ukrainian-steppe/B2578605816995BDC1E0B3ED387C645F>
- Ryabogina, N. & Ivanov, S. N. (2011). Ancient agriculture in Western Siberia: Problems of argumentation, paleotecnobotanic methods, and analysis of data. *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*, 39, 96–106.
- Sezer, O. (2024). *MÖ 3. Binden MÖ 2. Bine Avrasyalı göçebe toplumlar: Kökenleri, yaşam biçimleri ve eski yakın doğu kültürlerinde bıraktıkları etkiler* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Smirnov, K. & Popov, S. (1974). Paboty orenburgskoj èkspedicii. *Arkheologičeskie olkryliya 1973 goda*, 175–76.
- Soldatkin, N. (2021). Konfiguracii ukreplennyh poselenij sintaštinsko-petrovskogo tipa: Formy, razmery, transformacii. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta*, 462, 161–72.
- Soldatkin, N. (2024). Kriterii vydelenija, količestvo i areal ukreplennyh poselenij sintaštinsko-petrovskogo tipa. *Arheologija Kazahstana*, 23, 218–32.
- Stefanov, V. I. & Korochkova O. N. (2006). *Urefty I. Urál'skiy gosudarstvennyy universitét imeni A. M. Górkogo*.
- Stobbe, A., Rühl, L., Nekrasov, A. E. & Kosintsev, P. A. (2013). Fish – An Important Dietary Component in the Settlement of Kamenny Ambar. R. Krauser & L. N. Koryakova (Ed.), *Multidisciplinary investigations of the Bronze age settlements in the Southern Trans-Urals (Russia)* (s. 233–37) içinde. Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Telegin, D. Y. & Mallory, J. P. (1994). *The anthropomorphic stelae of the Ukraine: the Early iconography of Indo-Europeans*. The Institute for the Study of Man.
- Thompson, J. E. S. (1954). *The rise and fall of Maya Civilization*. University of Oklahoma Press.
- Tkachev, V. (2020). Radiocarbon chronology of the Sintashta culture sites in the steppe Cis-Urals. *Rossiiskaia arkheologiya*, 2020(2), 31–44.
- Trigger, B. (1972). Determinants of urban growth in pre-industrial societies. P. J. Ucko, R. Tringham & G. W. Dimbleby (Ed.), *Man, Settlement and Urbanism* (s. 575–600) içinde. Duckworth.
- Trigger, B. (2003). *Understanding early civilizations: A comparative study*. Cambridge University Press.
- Vinogradov, N. B. (1995). Khronologiya, soderžanie i kul'turnaya prinadležnost' pamyatnikov sintaštinskogo tipa v Yužnom Zaural'e. *Vestnik Cheliabinskogo pedagogičeskogo instituta*, 1995(1), 16–26.
- Vinogradov, N. B. (2004). Sintaštinskie i petrovskie drevnosti Južnogo Urala. Problema sootnošenija i interpretacii. A. N. Gei (Ed.), *Pamjatniki arheologii i drevnego iskusstva Evrazii: sb. st. pamjati V.V. Volkova* (s. 261–84) içinde. PAH.
- Vinogradov, N. B. (2011). *Stepi juznogo Urala i Kazahstana v pervye veka II tys. do n. è.* ABRIS.
- Vinogradov, N. B. (2018). Sintašta kak transkul'turnyj fenomen. *Povolžskaja arheologija*, 23, 74–90.

- Vinogradov, N. B. & Epimakhov, A. V. (2013). *Drevnee Ustye. Ukreplennoe poselenie bronzovogo veka v Juznom Zarural'e* (Kolektif monografi). ABRIS.
- Weiss, H., deLillis, F., deMoulins, D., Eidem, J., Guilderson, T., Kasten, U., Larsen, T., Mori, L., Ristvet, L., Rova, E. & Wetterstrom, W. (2002). Revisiting the Contours of History at Tell Leilan. *Annales Archeologiques Arabes Syriennes*, [Elektronik Makale], <https://leilan.yale.edu/pubs/files/weissetal2002.pdf>
- Wheatley, P. (1971). *The Pivot of the Four Quarters: A Preliminary Enquiry into the Origins and Character of the Ancient Chinese City*. Edinburgh University Press.
- Zdanovich, G. B. (1995). Arkaim: Ariyi na Urale ili nesostaoyavsheyesya tsivilizatsiya. G. B. Zdanovich (Ed.), *Arkaim: Issledovaniya, Poiski, Otkrytiya* (s. 21–42) içinde. Kamenniy Poyas.
- Zdanovich, G. B. (1997). Arkaim – kulturniy kompleks epokhi srednei bronzy Uzhnogo Zaural'ya. *Rossijkaya arkheologiya*, 1997/2, 47–62.
- Zdanovich, G. B. & Batanina, I. M. (2007). *Arkaim – Strana Gorodov*. Usho-Uralskoye knishnoye isdatelctvo.
- Zdanovich, G. B., Maljutina, T. C. ve Zdanovich, D. G. (2020). *Arkaim: arheologiya ukreplennyh poselenij. Kniga 1. Žilisa i žiloe prostranstvo*. Izd-vo CeIGU.
- Zdanovich(b), D. G. (1995). Mogil'nik Bolynekaraganskij (Arkaim) i mir drevnih indoevropejcev Uralo-Kazahstanskih stepej. G. B. Zdanovich (Ed.), *Arkaim: Issledovaniya, Poiski, Otkrytiya* (s. 43–53) içinde. Kamenniy Poyas.
- Zdanovich(b), D. G. (1999). On the origin of Sintashta-Type sites (Archaeological knowledge and imagology). D. G. Zdanovich, N. O. Ivanova & I. V. Predeina (Ed.), *Complex societies of Central Eurasia in III-I Millenia BC: Regional specifics in the light of global models, materials for the conference August 25 – September 2 1999* (s. 114) içinde. Chelyabinski gosudarstvennyi universitet.

AYASULUK TEPESİ GÜNEY NEKROPOLÜ: ARKEOLOJİK VERİLERİ VE TARİHSEL-KÜLTÜREL SÜREKLİLİK BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

AYASULUK HILL SOUTH NECROPOLIS: ARCHAEOLOGICAL DATA AND EVALUATION IN THE CONTEXT OF HISTORICAL AND CULTURAL CONTINUITY

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 26 Ağustos 2025	Received: August 26, 2025
Hakem Değerlendirmesi: 26 Kasım 2025	Peer Review: November 26, 2025
Kabul: 14 Mayıs 2026	Accepted: May 14, 2026

DOI : 10.22520/tubaar.1772657

Veyssel DAĞ* - Ramazan ÇETİN - Sinan MİMAROĞLU*****

Özet

İzmir ili, Selçuk ilçesi, Atatürk Mahallesi sınırları içerisinde, Ayasuluk Kalesi'nin güneyinde yer alan parselde 2022 yılında Efes Arkeoloji Müzesi başkanlığında sondaj kazısına başlanılmıştır. İlerleyen çalışmalarda alanda tespit edilen arkeolojik buluntuların niceliği ve niteliği göz önüne alınarak kurtarma kazısına dönüştürülmüştür. Yaklaşık 180 m²'lik bir alanda gerçekleştirilen Ayasuluk Tepesi Güney Nekropolü kazısında; Sürdürülen çalışmalar sırasında yedi farklı gömü tipine ait toplam 26 mezar açığa çıkarılmıştır. Bunlar; 7 adet basit toprak mezar, 1 adet amphora içi gömü, 3 adet amphora kenotaph (gıyabında) gömü, 8 adet çatki kiremit mezar, 4 adet tek yöne eğimli kiremit mezar, 2 adet pişmiş topraktan yapılmış Klazomenai tipi lahit ve 1 adet pişmiş toprak silindirik formlu mezardır. Mezarlar yüzeyden itibaren -170 cm ile -450 cm arasında

* Arkeolog, Efes Arkeoloji Müzesi, İzmir / Türkiye.
e-posta: vysldg@gmail.com ORCID:0009-0000-9163-679X

** Arkeolog Ramazan Çetin, Efes Arkeoloji Müzesi, Selçuk/Türkiye.
e-posta: alpçetin_007@hotmail.com ORCID:0009-0001-0279-4778

*** Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat tarihi Bölümü, Hatay / Türkiye.
e-posta smimaroglu@mku.edu.tr ORCID: 0000-0002-9271-9666

Bu makalenin atf künyesi / How to cite this article: Dağ, V., Çetin, R. & Mimaroglu, S. (2026). Ayasuluk Tepesi Güney Nekropolü: Arkeolojik verileri ve tarihsel-kültürel süreklilik bağlamında değerlendirilmesi. *TÜBA-AR*, 38, 97-132. <https://doi.org/10.22520/tubaar.1772657>

değişen derinliklerde tespit edilmiştir. Yapılan tipolojik ve materyal analizleri doğrultusunda söz konusu gömülerin Klasik, Helenistik ve Bizans dönemlerine tarihlendiği anlaşılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda Nekropolis'in, çeşitli gömü teknikleri ile süreklilik gösterdiği anlaşılmıştır. Bu çeşitlilik, nekropolün farklı sosyal, ekonomik ve kültürel sınıflara mensup bireyler tarafından kullanıldığını göstermektedir. Özellikle Klazomenai lahitlerin varlığı ile basit toprak mezarların veya mezar içindeki buluntu farklılıklarının, aynı nekropol içinde sosyal farklılıkları yansıttığı, ancak tüm bu bireylerin ortak bir gömü alanı olarak Ayasuluk Tepesi Güney Nekropolü'nü tercih ettiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ayasuluk Tepesi, Nekropol, Klazomenai Lahdi, Klasik Dönem, Helenistik Dönem, Bizans Dönemi

Abstract

In 2022, excavations proceeded on an area situated south of Ayasuluk Castle, within the boundary of Atatürk Mahallesi, Selçuk district, İzmir province, under the direction of the Ephesus Archaeological Museum. Given the quantity and significance of the archaeological artifacts discovered in the area throughout the project, the excavation was reclassified as a salvage excavation. A total of 26 tombs representing seven distinct burial types were unearthed during the current excavation. The assemblage comprises 7 straightforward earth graves, 1 amphora burial, 3 amphora cenotaph burials, 8 graves with tile roofing, 4 single-sloped tile graves, 2 Klazomenai-type sarcophagi formed of baked clay, and 1 cylindrical grave made of baked clay. The tombs were located at depths between -170 cm and -450 cm beneath the surface. Typological and material assessments indicate that the burials are from the Classical, Hellenistic, and Byzantine periods. During the excavation of the Ayasuluk Hill South Necropolis, encompassing an area of approximately 180 m², seven distinct types of tombs were discovered: simple earthen tombs, amphora burials, amphora cenotaphs (burials in absentia), roof tiles, single-sloped roof tiles, Klazomenai sarcophagi, and cylindrical tombs. This diversity signifies that the necropolis was utilized by individuals from various social, economic, and cultural strata. The presence of Klazomenai sarcophagi and the distinctions between simple earthen graves and their contents indicate social disparities within the same necropolis; however, all individuals opted for the Ayasuluk Hill South Necropolis as a shared burial site.

Keywords: Ayasuluk Hill, Necropolis, Klazomenai Tomb, Clasic Period, Hellenistic Period, Byzantine Period

Izmir ili, Selçuk ilçesi, Atatürk Mahallesi sınırları içerisinde, Ayasuluk Kalesi'nin güneyinde yer alan ve III. derece arkeolojik sit alanı kapsamında bulunan 356 ada, 6 parsel numaralı taşınmazda, mülk sahibinin konut inşaatı talebi doğrultusunda ilgili koruma kurulunun kararı uyarınca 11 Nisan 2022 tarihinde arkeolojik amaçlı sondaj kazılarına başlanmıştır. Saha çalışmalarının 22 Ağustos 2022 tarihinde tamamlanmasının ardından, alanda tespit edilen arkeolojik buluntuların süreklilik göstermesi nedeniyle, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 28.07.2022 tarih ve 2743028 sayılı oluru ile sondaj kazısı, kurtarma kazısına dönüştürülmüştür (Fig. 1).

Figür 1

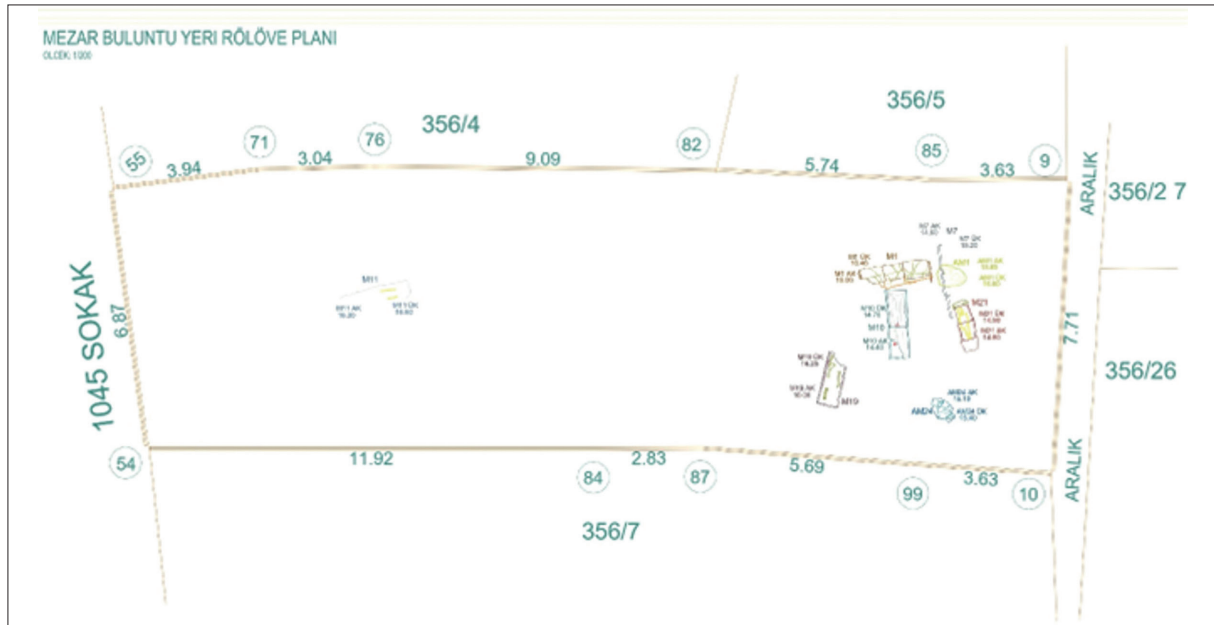
Ayasuluk Tepesi ve Çevresi / Ayasuluk Hill and the Surrounding Area (Google Earth)

Ephesos'un da içinde bulunduğu bu coğrafyada insan yerleşimine dair en erken buluntular Neolitik Çağ'a, M.Ö. 7000'lere tarihlenmektedir. Bu döneme ait obsidyen ve seramik parçaları, Ephesos'un yaklaşık 1,5 km güneydoğusunda yer alan Çukuriçi Höyük'te gerçekleştirilen arkeolojik kazılar neticesinde açığa çıkarılmıştır (Horejs, 2017). Bununla birlikte, günümüzde Selçuk ilçe merkezinde yer alan ve Bizans-Osmanlı dönemlerine tarihlenen Ayasuluk Kalesi'nin bulunduğu Ayasuluk Tepesi'nde ele geçirilen M.Ö. 14.-12. yüzyıllara (Geç Tunç Çağı) tarihlenen Myken tipi mezar buluntular (Gültekin & Baran, 1964 s. 130-138; Gür & Mimaroglu, 2024, s. 204-213; Mimaroglu ve ark., 2023 s. 545-571) söz konusu alanın Ephesos'un ilk yerleşim yeri olabileceğini göstermektedir.

Ephesos yerleşimi, Ayasuluk Tepesinden Artemision çevresine taşınmış ya da bu alana doğru genişleyerek yeni bir yerleşim formuna evrilmiş ve bu alandaki varlığı M.Ö.3.yy'ın başına kadar devam etmiştir. (Bammer, 1990; Bammer & Muss, 1996, s. 53-73; Hogarth, 1908, s. 26-38; Ladstätter & Kerschner, 2008, Cilt 77, s. 119- 223). Helenistik Dönemde ise Büyük İskender'in generallerinden Lysimakhos tarafından, M.Ö. 3. yüzyılın başlarında kent, Bülbül Dağı ile Panayır Dağı arasındaki alanda yeniden inşa edilmiştir. Bülbül Dağı ile Panayır Dağı arasındaki alanda taşınan Ephesos, tarihsel gelişim sürecinde kent kimliği burada da devam etmiştir. Roma İmparatorluk Dönemi boyunca önemini sürdüren kent, geç Antik Çağ'dan itibaren çeşitli depremler, limanın ve liman kanalının zamanla işlevini yitirmesi ile merkezi otoritenin zayıflaması sonucu ortaya çıkan güvenlik sorunları nedeniyle, M.S. 7. yüzyıldan itibaren terk edilerek tekrar Ayasuluk Tepesi çevresine, özellikle Hagios Ioannes Theologos Kilisesi yakınlarına taşınmıştır. Bu son yerleşim, 17.-18. yüzyıllara kadar varlığını sürdürmüştür.

Bu çalışmanın amacı, farklı yıllarda gerçekleştirilen arkeolojik kazılar neticesinde ortaya çıkarılıp belgelenen, Neolitik Dönem'den Osmanlı Dönemi'ne kadar kesintisiz yerleşim gördüğü anlaşılan Ephesos ve Ayasuluk Tepesi'ni kapsayan bölgenin, çok katmanlı nekropol alanlarına bir yenisini eklemek ve bu alanın kullanımıyla ilgili tarihsel sürekliliği ortaya koymaktır. Özellikle, söz konusu nekropolün Klasik, Helenistik ve Bizans dönemlerinde Ephesos Antik Kenti ile olan mekânsal ve kültürel ilişkilerinin sürdüğünü somut verilere dayalı olarak göstermek hedeflenmektedir. Buna ek olarak, yeni tespit edilen gömü alanının mezar mimarisi, buluntuları ve kronolojik dağılımı açısından daha önce belgelenmiş nekropollerle karşılaştırılması yapılarak, benzerlik ve farklılıkların analizi amaçlanmıştır.

Kazı çalışmaları sonucunda yedi farklı gömü tipine ait toplam 26 mezar açığa çıkarılmıştır (Tablo 1, Fig. 2). Bunlar; 7 adet basit toprak mezar, 1 adet amphora içi gömü, 3 adet amphora kenotaph (gıyabında) gömü, 8 adet çatki kiremit mezar, 4 adet tek yöne eğimli kiremit mezar, 2 adet pişmiş topraktan yapılmış Klazomenai tipi lahit ve 1 adet pişmiş toprak silindirik formlu mezardır. Mezarlar yüzeyden itibaren -170 cm ile -450 cm arasında değişen derinliklerde tespit edilmiştir. Yapılan tipolojik ve materyal analizleri doğrultusunda söz konusu gömülerin Klasik, Helenistik ve Bizans dönemlerine tarihlendiği anlaşılmıştır. Mezarların içeriğinde seramik kaplar, sikkeler, figürinler ve adak stelleri gibi çeşitli arkeolojik buluntulara rastlanmıştır. Her bir mezar tipi için karakteristik özellikleri en iyi yansıttığı değerlendirilen birer örnek ayrıntılı biçimde ele alınmış, diğer örnekler ise içeriklerine göre önemli buluntularıyla tanımlanmıştır (Tablo 2-3).

Figür2

Mezar Buluntu ve Röleve Planı / Grave Finds and Survey Plan

Kazı alanı; M.Ö. 3. yüzyılın başlarında kurulan Ephesos Antik Kenti'nin yaklaşık 2 km doğusunda, M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen Artemis Tapınağı'nın 1 km doğusunda ve M.Ö. 12. yüzyıldan M.S. 6. yüzyıla kadar iki evreli iskân görmüş Ayasuluk Tepesi- Hagios Ioannes Theologos Bazilikası'nın yaklaşık 500 m güney yamaçında konumlanmaktadır. Söz konusu nekropol alanında yedi farklı mezar tipi (Klazomenai Lahiti, Silindirik Formlu Lahit, Tek Yöne Eğimli Kiremit, Kiremit Çatki, Amphora Kenoaph Gömü, Amphora Gömü ve Basit Toprak Mezar) tespit edilmiştir.

Klazomenai Tipi Pişmiş Toprak Lahit (5-6 M10)

Tespit edilen mezarlar arasında, Klazomenai tipi pişmiş toprak lahit örneği olan 5/6-M10 numaralı lahit, korunmuşluk durumu ve nitelikleri itibarıyla temsili örnek olarak tanımlanmıştır. İlk örneklerine Eski Mısır'da rastlanan lahitler, zamanla Akdeniz coğrafyasına yayılmış ve çeşitli form, malzeme ve bezeme özellikleriyle tipolojik açıdan zenginleşmiştir. Bu bağlamda lahit tekneleri temel olarak dikdörtgen prizmatik,

küvet formunda ve antropomorfik; kapakları (Turak, 2011, s. 8) ise düz levha, semerdam, beşik çatı ve kline biçimli tiplerde sınıflandırılmaktadır. Yapımında kullanılan malzemeler arasında taş (kireçtaşı, mermer, granit, porfir, bazalt, traverten, tuf, kumtaşı), metal (kurşun, bronz), pişmiş toprak ve ahşap (alçı kabartmalı, bronz çemberli, boyalı) (Koch, 2001, s. 16) yer almaktadır.

Klazomenai merkezli pişmiş toprak lahit üretim geleneği, M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısından itibaren gelişmeye başlamış, M.Ö. 5. yüzyılın ortalarına dek varlığını sürdürmüştür (Bakır ve ark., 2000, s. 48). Söz konusu gelenek hem ikonografik hem de biçimsel açıdan Doğu Yunan dünyasının önde gelen lahit tipolojilerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Kazı çalışmalarında açığa çıkarılan 5/6-M10 numaralı Klazomenai tipi lahit, trapezoidal kesitli bir tekneye sahiptir. Lahit, kuzey-güney yönelimine sahiptir ve yaklaşık 190 cm uzunluğunda, baş ucu genişliği 63 cm, ayak ucu genişliği ise 58 cm'dir. Lahdin başucunda iç köşe çıkıntıları yer almaktadır. Gömü derinliği, yüzeyden itibaren -300 ile -340 cm arasında değişmektedir. Lahit içerisinde dorsal (sırtüstü) pozisyonda, kısmen tahrip olmuş bir birey iskeleti bulunmuştur. (Lev. 1, Fig.1-4)

Yan pervazlarda, boğum aralarına yerleştirilmiş palmet motifleri ile saç örgüsü benzeri bir bezeme düzeni gözlemlenmiştir. Bu kompozisyon, bantlarla sınırlanmış geometrik motiflerle desteklenmiştir. Başucu pervazının sağ kenarında, sola yönelmiş bir panter figürü yer almaktadır. Ayakucu pervazı büyük oranda kırık ve eksiktir; sağlam kalan kısımlarda yüzeyi kaplayan yoğun kalker birikintisi nedeniyle bezeme tespiti yapılamamıştır. (Lev. 2, Fig. 5-10, Lev. 3. Fig.11)

Lahdin batı dış kenarında, yapının yaklaşık 20 cm uzağında, yüzeyden -300 cm derinlikte konumlanmış, kırık ve eksik durumda bir kyliks fragmanı tespit edilmiştir. Ayrıca, lahdin iç kısmında, bireyin abdominal bölgesi üzerinde bir adet amphoriskos bulunmuştur. Amphoriskos, düğme dipli, oval gövdeli, mavi zemin üzerine sarı renkli zikzak ve düz çizgilerle bezeli, ağız ve kulp bölümleri kırık, gövde üst kısmına kadar eksik ve yivlidir. Cam malzemeden üretilmiş bu buluntu, gömüye eşlik eden mezar hediyesi (grave offering) niteliği taşımaktadır.

R.M. Cook tarafından dört ana forma ve alt gruplara (Cook, 1981, s. 2-8) ayrılan, Bilge Hürmüzlü tarafından ise dört grupta sınıflandırılan Klazomenai tipi lahitlerin benzer örnekleri Akpınar (Hürmüzlü, 2003) ve Yıldıztepe (Güngör, 2006) nekropollerinde de tespit edilmiştir. Söz konusu çalışmalara dayanarak, tarafımızca ortaya çıkarılan lahit, form ve bezeme özellikleri açısından M.Ö. 5. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmiştir (Güllüsaç & Aytaçlar, 2019, 95-120). Ancak, lahit içerisinde ele geçen cam amphoriskos, M.Ö. 6. yüzyıl sonu ile M.Ö. 5. yüzyıl başına tarihlenirken (Lev. 4, Fig. 12-15); lahdin batı kenarında, dış kısmında bulunan kyliks ise doğrudan M.Ö. 5. yüzyıl başlarına (Sparkes & Talcott, 1970, s. 267, kat. 453) işaret etmektedir (Lev. 5, Fig. 16-20). Bu buluntuların yanı sıra, lahdin form ve bezeme özelliklerine ilişkin analogi değerlendirmeleri dikkate alındığında, 5/6-M10 numaralı mezarın Klasik Döneme, özellikle M.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmesi mümkün görünmektedir.

Silindir Formlu Pişmiş Toprak Mezar (5-6 M21)

Kazı çalışmaları sırasında -310 cm ile -340 cm seviyeleri arasında, kurul kararıyla kaldırılan kuzey duvarının altından üç parçadan oluşan bir pişmiş toprak silindir formlu mezar ortaya çıkarılmıştır. Mezarın ayak ve baş uçları açık durumdadır. Bu üç parçadan biri konik formda ayak ucu parçası, diğer ikisi ise silindirik formdadır. Ayak ucu parçası sağlam olarak korunmuşken, diğer iki parça kırılmış ve tavan bölümleri mezar içi çöküntüyle birlikte tespit edilmiştir. Tavanının çökmüş olması sebebiyle mezarın kapaklı olup olmadığı belirlenememektedir. Yapının ayak ve baş ucuna, dikme işlevi gören iki adet yayvan taş yerleştirilmiştir (Lev. 6, Fig.21-24).

Mezarın içinden, büyük oranda korunmuş durumda dorsal pozisyonda yatırılmış, kolları yanlarda yer alan, yaklaşık 90 cm uzunluğunda bir çocuk bireye ait iskelet çıkarılmıştır. Söz konusu bireye ait iskelet dışında herhangi bir eşya ya da arkeolojik buluntuya rastlanmamıştır. Yapılan değerlendirmelerde bu mezar formu-

nun, bölgede şimdiye dek açığa çıkarılan örnekler arasında ve literatürde doğrudan benzeri bulunamamıştır. Ancak form ve inşa özellikleri bakımından Patara (Işık, 2012), Soli (Kaya, 2006) ve Laodikeia (Şimşek, 2015, s. 122) buluntularıyla kısmi benzerlikler göstermektedir. Her ne kadar kronolojik veriyi kesinleştirecek nitelikte buluntu ele geçmemiş olsa da mezarın hemen bitişiğinde aynı seviyede konumlanan bir Klazomenai tipi lahdin varlığı göz önüne alınarak, mezarın M.Ö. 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmesi olasıdır.

Tek Tarafa Eğimli Kiremit Mezar (5-M7)

Antik Dönem’de, mimari yapılarda çatı örtüsü olarak kullanılan kiremitler, mezar yapımında da ikincil kullanım görecülük ölü gömme uygulamalarında değerlendirilebilmiştir (Bingöl, 1976, s. 51-61; Özyiğit, 1990, s. 303-326). Alanda belgelenen üç adet tek tarafa eğimli kiremit mezar arasında 5-M7 numaralı mezar burada ele alınacaktır. Söz konusu mezar, üç adet kiremitin uzun kenarları birbirine yapışık şekilde, yan çerçeve ve damlalıkları görülecek biçimde yerleştirilmesiyle, tek yöne eğimli bir formda inşa edilmiştir. Mezar -270 cm ile -330 cm derinlikleri arasında açığa çıkarılmıştır (Lev. 7, Fig.25-27).

Mezar içerisinde, büyük oranda korunmuş durumda dorsal pozisyonda yatırılmış, kuzey-güney yönelimli 155 cm uzunluğunda bir birey iskeleti tespit edilmiştir. İskeletin ayak ucunda bir adet amphoraya ait dip parçası ele geçirilmiştir. Ayrıca, mezarın dışında fakat aynı seviyede konumlanan bir adet pişmiş toprak oturan kadın figürini ile bireyin ağız içerisinde korozyona uğramış bir adet sikke bulunmuştur.

Söz konusu mezar, Efes Yamaç Evler II güneyindeki (Karwiese, 1985, s. 334), Ayasuluk Tepesi doğusundaki (İçten & Evren 1998, s. 90-91) ve Efes Ticaret Agorası’ndaki (Scherrer & Trinkl, 2006, s. 149-164; Steskal, 2019, s. 10-13) benzer mezarlarla tipolojik açıdan karşılaştırılabilir niteliktedir. Ayrıca, Kyme-Şaşal ve Parion nekropollerinde belgelenmiş olan kiremit mezar örnekleriyle de benzerlik göstermektedir (Kasapoğlu, 2007, s. 481-520; Ürkmez, 2019, s. 323-342; Ürkmez, 2019, s. 237-241). Tipolojik ve analojik değerlendirmeler doğrultusunda; mezar kapama elemanları olan kiremitlerin form özellikleri (Lev. 8, Fig. 28-29, Lev. 9, Fig.30-35), figürin (Lev.10, Fig.36-39) ve mezar içerisinde bulunan amphora dibi (Lev. 11, Fig. 40-43), mezarın Helenistik Döneme, muhtemelen M.Ö. 3. yüzyıla tarihlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Kiremitlerin karşılaştırılması bu mezarın paragrafında belirtilen kaynaklarla yapılmış, amphora dibi ile ilgili kaynaklar şunlardır: Boardman, (1967), Lev.72, Monakhov, (2003), Lev.36-38.

Çatki Kiremit Mezar (5-M1)

Kazı çalışmaları sırasında açığa çıkarılan on adet çatki kiremit mezardan biri olan 5-M1 numaralı mezar, yüzeyden itibaren -170 ile -210 cm derinlikleri arasında konumlanmaktadır. Mezar, karşılıklı olarak yerleştirilen ikişer kiremidin üç sıra halinde üst üste çatılması ve baş ile ayak uçlarına birer kiremidin dikey olarak yerleştirilmesiyle toplam sekiz adet kiremitle oluşturulmuştur. Bu kiremitlerin hiçbirinin tam ve sağlam olarak günümüze ulaşmadığı tespit edilmiştir. Bu tür çatki kiremit mezarlar, Geç Roma ve Erken Bizans dönemlerine tarihlenen kırsal ve kentsel nekropollerde sıkça karşılaşılan bir formdur.

Mezarın üst kotlarında ve çevresinde iki adet sikke ele geçirilmiş olup; bunlardan biri ileri derecede korozyona uğramış olduğu için okunamamış, diğer sikke ise M.S. 5.-6. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Mezar içerisinde doğu-batı yönelimli, dorsal pozisyonda yerleştirilmiş bir bireye ait iskelet ortaya çıkarılmıştır. Bu iskeletin alt vücut bölümü büyük oranda korunmuşken, kafatası eksik, üst vücut ise çürümeye bağlı olarak dağılmış durumdadır. Kiremitlerin tipolojik özellikleri ile mezarda ele geçen tarihlenebilir sikkelerin analizi dikkate alındığında (Lev. 12, Fig 44-45), 5-M1 numaralı mezar Geç Roma / Erken Bizans Dönemi’ne tarihlendirilmektedir (Aupert, 1980, s. 369-453; Bardill, 2004; Özyiğit, 1990, s. 177; Hahn, 1973, s. 491-717)

Basit Toprak Mezar (3-M11)

Alanın farklı kesimlerinde tespit edilen altı basit toprak mezardan biri olan 3-M11 numaralı mezar, yüzeyden itibaren -30 cm derinlikte ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda yer almaktadır. Mezar içerisinde dorsal pozisyonda yatırılmış ve büyük oranda tahrip olmuş bir bireye ait iskelet kalıntılarına rastlanmıştır.

Kafatası ile alt gövde bölümü eksik olan bireyin, sol kolu üzerinde bir adet amphoriskos ele geçirilmiştir. Bu küçük kap, karın bölgesinde konumlanmış şekilde bulunmuş olup, gövdesinin bazı bölümlerinde siyah firnis izleri ve yer yer tabakalaşmış kalker kalıntılarına rastlanmıştır. Amphoriskosun form ve süsleme özellikleriyle yapılan tipolojik ve analogik değerlendirmeler (Kahraman, 2012, s. 319, res.227; Mitsopoulou, 1972-75, s. 252-265; Miscellaneous number: 88.810; Savran ve ark., 2017, s. 119-128; Scherrer & Trinkl, 2006, Kat.-Nr. 258, Taf. 36, Abb. 161, s. 156; The British Museum, 2024). (Lev.13, Fig.46-48), mezarın Helenistik Döneme tarihlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

Amphora Kenotaph Mezar (6-AM24)

Bölgede tespit edilen üç amphora mezardan biri olan 6-AM24 numaralı örnek, yüzeyden itibaren -240 cm kotta ve güney-kuzey yönelimli olarak konumlanmıştır. Mezar olarak kullanıldığı değerlendirilen amphora, boyundan omuz ortasına kadar inen çift şerit kulplara sahip olup, dip bölümü kırık ve eksiktir. Kulplar, hafif yatay yerleştirilmiş omuzlara doğru dikey bir şekilde inmekte; gövde ise konik forma sahiptir (Lev. 14, Fig.49-51).

Amphoranın iç kısmında herhangi bir kemik ya da kül kalıntısı bulunamamıştır. Bu nedenle, kabın işlevi anma amacıyla yapılmış bir kenotaph (gıyabi mezar) olarak değerlendirilmiştir. Amphora formunun tipolojik özellikleri ve benzer örneklerle yapılan karşılaştırmalar doğrultusunda, 6-AM24 numaralı mezar Helenistik Döneme tarihlendirilmektedir (Doğer, 1997, s. 89, 93, foto 82, 89; Sezgin ve ark., 2022, s. 23, s. 27, s. 76, kat. 11,15, 55; Yeniay, 2021, s. 86, kat. 14;).

Amphora Mezar (6-AM4)

Kazı çalışmalarında -210 cm ile -245 cm kotları arasında açığa çıkarılan AM4 numaralı mezar, form itibarıyla bir amphora gövdesi kullanılarak oluşturulmuştur. Mezarda bireyin gömüsü yatay pozisyonunda gerçekleştirilmiş olup, amphoranın ağız, boyun, kulp ve dip kısımları kırık ya da eksiktir. İç dolguda yapılan incelemede, bir bebek bireye ait kafatası ve kol kemiğine ait parçalar tespit edilmiştir (Lev.15, Fig. 52).

Amphoranın formundaki eksiklikler ile mezar içeriğinin kısıtlı olması, yapının kesin olarak tarihlendirilmesini güçleştirmektedir. Ancak mezarın stratigrafik konumu, çevresindeki diğer gömülerin kronolojik verileriyle karşılaştırmalı değerlendirmesi ve amphoranın hamur özellikleri dikkate alındığında, söz konusu gömünün Helenistik Döneme tarihlenmesi olasıdır.

Pişmiş Toprak Lahit Mezar (6-M19) ve Kybele Adak Steli

Yaklaşık 10 cm üst kotunda yer almakta olan bir Kybele adak steli ile ilişkilendirilen 6-M19 numaralı pişmiş toprak lahit mezar, oldukça tahrip olmuş durumdadır. Lahit, teknesinin yan ve üst bölümleri ile olası kapağının kırık ve eksik olması nedeniyle tam olarak belgelenememiştir. Mezar içerisinde bir bireye ait iskelet parçaları ele geçirilmiş olup, sadece bacak bölgesinin kısmen korunabildiği gözlemlenmiştir. Mezar içerisinde herhangi bir arkeolojik buluntuya rastlanmamış olması, mezarın kendi döneminde soyulmuş olabileceğine işaret etmektedir.

Lahitin üstünde, yüzükoyun konumda ve özenli bir şekilde yerleştirilmiş olan Kybele adak steli, olasılıkla mezarla ilişkili bir kült objesi olarak değerlendirilmiştir. Stelin üzerinde Kybele, Zeus, Hermes/Atis ve iki aslanın tasvir edildiği, literatürde “Ephesos Tipi” (Naumann, 1983, s. 214-216, Taf. 33.1) olarak adlandırılan ikonografik düzen mevcuttur (Lev.16, Fig. 53). Dikdörtgen forma sahip olan stel, tipolojik özellikleri ve ikonografik çözümlerler doğrultusunda Helenistik Döneme tarihlendirilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Efes Antik Kenti ve çevresi, M.Ö. 14.-12. yüzyıllar arasında Ayasuluk Tepesi civarında; M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısında Artemision bölgesinde; M.Ö. 3. yüzyılın ilk yarısında Panayır ile Bülbül Dağları arasındaki vadide ve M.S. 7. yüzyıldan itibaren tekrar Ayasuluk Tepesi çevresinde olmak üzere dört farklı dönemde teşekkül etmiştir.

19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve günümüze kadar devam eden arkeolojik kazılar sonucunda, kentin değişik dönemlerine ait nekropol alanları açığa çıkarılmış ve detaylı olarak belgelenmiştir (Tablo 1). Bu bağlamda, Adil Evren tarafından Efes nekropollerini sistematik bir şekilde derlenmiş ve kapsamlı bir liste halinde yayımlanmıştır (Evren, 1996, s. 22-23).

Söz konusu listeye ek olarak, 1984 yılında Yamaç Evler-2 güneyinde gerçekleştirilen kazılarda, Klasik Döneme tarihlendirilen mezarlar Stefan Karwiese tarafından belgelenmiştir (Karwiese, 1985). 2005 yılında Selçuk-Kuşadası yolu üzerinde, Arvalya Orman Kampı bölgesinde karayolu çalışmaları sırasında açığa çıkarılan Helenistik Dönem mezarları Efes Müzesi'nden Pervin Büyükkolancı tarafından raporlanmıştır (Büyükkolancı, 2007). Son olarak, 2019 yılında Efes Ticaret Agorası'nda yapılan kazılarda ortaya çıkarılan ve Klasik Döneme ait mezarlar Avusturya Arkeoloji Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışmalar, Efes Antik Kenti nekropol alanlarının farklı tarihsel dönemlerdeki gelişimini ve kullanım biçimlerini anlamaya yönelik önemli arkeolojik veri ve bilgiler sunmaktadır.

Kazı çalışmalarımız kapsamında gün yüzüne çıkarılan 26 adet mezar, Ayasuluk Tepesi'nin yaklaşık 500 metre güneyinde yer alan nekropol alanının, Klasik, Helenistik ve Bizans Dönemlerinde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Kazı alanının doğusunda yer alan komşu parsel sınırında gerçekleştirilen sondaj çalışmasında, yan parsel kesitinde tespit edilen ancak kazı alanı dışında kaldığından kazılamayan bir adet kiremit mezar bulunmuştur. Bu bulgu, Ayasuluk Tepesi Güney Nekropolü'nün 6 numaralı parsel ile sınırlı kalmayıp doğu yönünde 5 numaralı parseli doğru devam ettiğini ve muhtemelen tepenin güney kısmını bütünüyle kapsadığını göstermektedir. Ancak, nekropolün kesin sınırları, güncel yapılaşmalar nedeniyle henüz belirlenememiş olup, önümüzdeki dönemde yapılacak olan yeni kazı çalışmalarıyla Ayasuluk Tepesi Güney Nekropolü'nün yayılım alanının ve sınırlarının daha kesin olarak tespit edilmesi planlanmaktadır (Fig. 2).

Alanda açığa çıkarılan 2 adet Klasik, 22 adet Helenistik ve 2 adet Bizans Dönemlerine tarihlenen mezarlar, Efes kenti yerleşiminin dönemsel değişimlerine rağmen Ayasuluk Tepesi Güney Nekropolü'nün gömü alanı olarak değişmediğini, burasının gömü alanı olarak kullanımında süreklilik olduğunu göstermektedir.

Yaklaşık 180 m²'lik bir alanda gerçekleştirilen Ayasuluk Tepesi Güney Nekropolü kazısında; basit toprak mezar, amphora içi gömü, amphora kenotaph (gıyabında gömü), çatki kiremit, tek yöne eğimli kiremit, Klazomenai lahit ve silindirik formlu olmak üzere toplam yedi farklı mezar tipi ortaya çıkarılmıştır. Bu çeşitlilik, nekropolün farklı sosyal, ekonomik ve kültürel sınıflara mensup bireyler tarafından kullanıldığını göstermektedir. Özellikle Klazomenai lahithlerin varlığı ile basit toprak mezarların veya mezar içindeki buluntu farklılıklarının, aynı nekropol içinde sosyal, ekonomik, kültürel çeşitliliği yansıttığı, ancak tüm bu bireylerin sosyal, ekonomik ve kültürel çeşitliliğe rağmen gömü alanı yeri konusunda farklılaşmadıkları, aksine ortak bir gömü alanı olarak Ayasuluk Tepesi Güney Nekropolünü tercih ettiği anlaşılmıştır.¹

Ayasuluk Tepesi Güney Nekropolünde yürütülen arkeolojik kazı çalışmaları, Ephesos ve çevresinin uzun soluklu yerleşim sürecine dair yeni ve somut veriler sunmuş; bölgenin Neolitik Çağ'dan Osmanlı Dönemi'ne uzanan çok katmanlı yerleşim tarihini destekler nitelikte buluntularla zenginleşmesini sağlamıştır. Özellikle

¹ Adil Evren tarafından 1996 yılında listelenen Efes Nekropollerini Listesine; 1984 yılında açığa çıkarılan Klasik Dönem'e tarihlenen Yamaç Evler-2 Güneyi Nekropolü, 2019 yılında açığa çıkarılan Klasik Dönem'e tarihlenen Efes Ticaret (Tetragonos) Agorası Nekropolü, 2005 yılında açığa çıkarılan Helenistik Dönem'e tarihlenen Arvalya Orman Kampı Nekropol Alanı ve bu yayının konusu olan Klasik-Helenistik ve Bizans Dönemlerinde kullanım görmüş olan Ayasuluk Tepesi Güney Nekropolü eklenmiştir. Kazılan parsel ile ilgili daha önce yayın izni almadan yapılan bir rehber kitapta verilen görseller gerçeği yansıtmamaktadır. (Büyükkolancı, 2023), s. 49

nekropol alanında tespit edilen yedi farklı mezar tipi ve bu mezarlardan elde edilen arkeolojik materyaller, alanın Klasik, Helenistik ve Bizans dönemlerinde aktif olarak gömü amacıyla kullanıldığını açık biçimde ortaya koymaktadır.

Kazı kapsamında belgelenen ve yön birliğı olmayan 26 mezar yapısı hem mezar mimarisi hem de gömü uygulamaları açısından bölgedeki diğerk nekropollerle karşılaştırıldığında dikkate değer çeşitlilik ve özgünlük göstermektedir (Tablo 2-3). Klazomenai tipi pişmiş toprak lahit, silindirik formda pişmiş toprak mezar, amphora gömüleri ve farklı kiremit kapama teknikleriyle oluşturulmuş mezar yapıları, dönemin mezar mimarisi ile ölü gömme geleneklerinin bir arada değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca, bu mezarlarla ilişkilendirilen seramik kaplar, figürinler, sikkeler ve Kybele adak steli gibi buluntular hem mezarların tarihlendirilmesini mümkün kılmış hem de gömülerin sosyal, dini ve ekonomik arka planına ışık tutmuştur.

Bu çalışmayla, Ephesos Antik Kenti'nin doğusunda yer alan Ayasuluk Tepesi'nin güney yamacında, kentin tarihsel gelişimiyle mekânsal ve kültürel süreklilik içinde ilişkili olan yeni bir nekropol alanı daha bilim dünyasına kazandırılmıştır. Bu nekropol hem mevcut bilgi birikimini pekiştirmekte hem de mezar tipolojileri, ölü gömme gelenekleri ve dini inanışlar konularında yeni araştırma olanakları sunmaktadır. Sonuç olarak, Ayasuluk Tepesi Güney Nekropolü, yalnızca Ephesos'un değil, Batı Anadolu arkeolojisinin de tarihsel süreklilik ve kültürel çeşitlilik bağlamında önemli bir halkasını temsil etmektedir.²

² Fiili kazı süresince desteklerinden dolayı Arkeolog Esra BİDECİ TÜRK, Restoratör Kurtuluş TÜRK, Dr. Gamze GÜNAY EDLE VON GRAEVE, Arkeolog Lale PANCAR, Sanat Tarihçi Yavuz ÖZDEMİR'e; çizimler konusunda İnşaat Mühendisi Serhat ÖZVAN, Arkeolog-Restoratör Ahmet GÜLERYÜZ, Arkeolog Miray MİMAROĞLU'na; iskeletleri/kemikleri alma konusunda Antropolog Bengisu NARLI'ya ve yayın yazım aşamasında düzeltme ve önerileri konusunda Doç.Dr. Kudret SEZGİN'e teşekkür ederiz.

Katalog

Katalog No.1: EM 5/6-M10, Fig.1-11

Levha 1-3

Adı ve Cinsi: Klazomenai Lahti-P.T.

Buluntu Yeri: Selçuk-Ayasuluk Güney Nekropolü

Yön: Kuzey-Güney

Tekne:

Uzunluk: 190 cm

Başucu Genişlik: 63 cm

Ayakucu Genişlik: 58 cm

Başucu Dış Yükseklik: 32 cm

Başucu İç Yükseklik: 30,5 cm

Ayakucu Dış Yükseklik: 29,5 cm

Ayakucu İç Yükseklik: 27 cm

Başucu Pervaz Genişlik: 19,5 cm

Başucu İç Köşe Çıkıntı Genişlik: 6,5 cm

Ayakucu İç Köşe Çıkıntılı Pervaz Genişlik: 20,5 cm

Yan Pervaz Genişlik: 10-8,5 cm

Ortalama Kalınlık: 2 cm

Kapak:

Uzunluk: 183 cm

Başucu Genişlik: 54,5 cm

Ayak Ucu Genişlik: 52 cm

Kalınlık: 4-1,5 cm

Hamur Rengi: 2.5 YR 5/6 red, taş, kireç, mika ve kum katkıları.

Tanım: Trapezoidal formlu, başucu ve ayakucunda iç köşe çıkıntıları mevcut, kapaklı pişmiş toprak lahittir. Kapak iki parçadan oluşmaktadır. Teknenin ve kapağın ayakucu, ayakucu pervazın büyük bölümü, sağ yan pervazın ayakucundan bir bölüm kırık-noksan, kırık ve parçalar halindeki diğer bölümler restore edilerek tamamlanmıştır. Tekne, kapak ve yer yer pervazlarda kalker tabakası görülmektedir. Başucu pervazının sağ kenarında sola doğru hareketli bir panter motifi, yan pervazlarda boğumlarının yanında ve aralarında palmetlerle doldurulmuş saç örgüsü motifi ile bantlarla sınırlandırılmış geometrik şekiller bulunmaktadır. Ayakucu pervazının büyük bölümü kırık-noksan, sağlam bölümünde yoğun kalker tabakası olduğundan herhangi bir bezeme veya motif görülmemektedir. -300 cm ve -340 cm seviyeleri arasında açığa çıkarılan lahit kuzey-güney yönlü, içinde dorsal pozisyonda ve büyük oranda tahrip olmuş bir birey iskeleti çıkmıştır.

Mezar Hediyesi: 1 adet cam amphoriskos ve 1 adet kylix

Tarihleme: Klasik Dönem (M.Ö.5.yy'ın ilk yarısı)

Katalog No.2: EM 5/6-M10-1, Fig.12-15

Levha-4

Adı ve Cinsi: Amphoriskos-Cam

Buluntu Yeri: Selçuk-Ayasuluk Güney Nekropolü

Yükseklik (korunmuş): 4,2 cm

Gövde (korunmuş) Çapı: 3,8 cm

Kaide Çapı: 1,9 cm

Hamur Rengi: Y10-M40-C70

S00-Y50-M10 (sarı çizgi)

S00-Y00-M00 (beyaz renk)

Dumond Forbatlas-Harald Küppers renk skalası

Tanımı: Ağzı, boynu, bir kulpu, bir omuzu ve gövdenin bir bölümü kırık-noksan, mat açık mavi hamurlu, oval gövdeli ve yuvarlak kaidelidir. Omuzdan kulplu formun zemini üzerinde düz ve zikzak yatay sarı ve beyaz çizgiler ile yivler gövdenin etrafını sarmaktadır.

Tarihleme: Klasik Dönem (M.Ö.5.yy'ın ilk yarısı)

Katalog No.3: EM 5/6-M10-2, Fig.16-20**Levha-5****Adı ve Cinsi:** Kylix-P.T.**Buluntu Yeri:** Selçuk-Ayasuluk Güney Nekropolü**Yükseklik:** 5 cm**Ağız Çapı:** 12,5 cm**Genişlik (kulptan kulpa):** 18,8 cm**Kaide Çapı:** 5,2 cm**Kalınlık:** 0,3 cm**Hamur Renk:** 5YR, 6/6 reddish yellow**Gövde Renk:** 10 R-4/8 red**Kulp ve Ağız Renk:** 5YR, 2,5/1 – 5YR-3/1 black-very dark grey**Dip Hamur Renk:** 5YR, 8-3 pink**Dip Kenar Renk:** 5YR, 4/3 reddish brown**İç Renk:** 10R-4/8 red*Mansell Soil Color*

Tanımı: Ağız kenarında, bir kulpta ve gövdede birkaç parçası kırık-noksan; kırık ve parçalar halindeki diğer bölümler restore edilerek tamamlanmıştır. Kulplar at nalı formunda, halka ve torus(dış bükey) kaidelidir. Ağız, kulpların dış yüzeyi siyah, diğer bölümler kahverenginde olmak üzere form çift renkli ve firnis yer yer dökülmüştür. İçte, kazıma yöntemiyle bitkisel ve gelişigüzel yapılmış şekiller mevcuttur. Kaidenin altında merkezdeki oyuguñ etrafında iç içe daireler mevcuttur.

Tarihleme: Klasik Dönem (M.Ö.5.yy'ın ilk yarısı) McClellan, M.C.(1984), Grose, (1989) Katalog No 73-82.

Katalog No.4: EM 5/6-M21, Fig.21-24**Levha-6****Adı ve Cinsi:** Silindir Formlu-P.T.**Buluntu Yeri:** Selçuk-Ayasuluk Güney Nekropolü**Mezar Ölçü:** Uzunluk 134 cm, Genişlik 47 cm**Yön:** Kuzey-Güney**Silindir Formlar Ölçü:** Uzunluk 47 cm, Genişlik 40 cm, Kalınlık 2 cm**Konik Form Ölçü:** Uzunluk 40 cm, Alt Genişlik 47 cm, Kalınlık: 2 cm

Tanım: İki silindir ve bir konik formlu parçanın birleştirilmesinden oluşturulmuştur. Üç parçanın da iki ucu kapaksız olup açıktır; ancak mezarın ayak ve başucunda iki adet yayvan kayrak taş, dikme olarak kullanılmıştır. Konik formlu ayakucu parçası sağlam, diğer iki adet silindir formlu parçanın tavan bölümleri kırık ve mezarın içine çökmüş durumdadır. Silindir parçaların tavan bölümü çökmüş olduğu için mezarın kapaklı olup olmadığı anlaşılmamıştır. Mezarın içinden, kısmen korunmuş, 90 cm uzunluğunda, dorsal pozisyonda bir çocuk birey iskeleti çıkmış ve onun dışında herhangi bir buluntuyla karşılaşılmaştı.

Tarihleme: Klasik Dönem (M.Ö.5.yy'ın ilk yarısı)

Katalog No.5: EM 5-M7, Fig.25-27,28-29,30-35**Levha: 7-9****Adı ve Cinsi:** Tek Yöne Eğimli Kiremit Mezar**Buluntu Yeri:** Selçuk-Ayasuluk Güney Nekropolü**Mezar Ölçü:** Uzunluk 180 cm, Genişlik 50 cm**Yön:** Kuzey-Güney**Kiremitlerin Ölçüleri:****Uzunluk:** 65 cm**Üst Genişlik:** 60 cm**Alt Genişlik:** 60 cm**Kalınlık:** 2,5 cm**Yan çerçeve genişlik:** 2 cm**Yan çerçeve derinlik:** 6 cm**Damlalık derinlik:** 5,5 cm

Astragal yükseklik: 2 cm

İç kavis derinlik: 2 cm (üç kiremitten orta kiremit kavisli, diğer iki kiremit düzdür)

Hamur Rengi: 2,5 YR 6/8 açık kırmızı

Yüzey Rengi: 2,5 YR 6/8 açık kırmızı astarlı

Mansell Soil Color

Tanım: Biri kavisli, diğer ikisi düz olmak üzere üç adet kiremitle, tek taraftan eğimli olarak oluşturulmuştur. Kiremitlerin uzun kenar çerçeveleri birbirine yapışık, damlalıklar üstte, asragallar altta olacak şekilde dizilerek yapılmıştır. Mezarda büyük oranda korunmuş dorsal pozisyonda kuzey-güney yönünde bir birey iskeleti mevcuttur.

Mezar Hediyesi: 1 adet p.t. figürin, 1 adet amphora tutamak/dibi, 1 adet sikke (korozyonlu-ağız içinde bulunmuştur)

Tarihleme: Helenistik Dönem (M.Ö. 3. yy)

Katalog No.6: EM 5-M7-1, Fig.36-39

Levha 10

Adı ve Cinsi: Kadın Figürini-P.T.

Buluntu Yeri: Selçuk-Ayasuluk Güney Nekropolü

Yükseklik: 7,8 cm

Genişlik: 3,2 cm

Derinlik: 4,6 cm

Hamur Rengi: 5YR, 6/6 reddish yellow-2,5YR 6/6 light red

Yüzey Rengi: 10R, 8/4 pink ve beyaz astar

Mansell Soil Color

Tanım: Ayaklarıyla birlikte kaidenin ön bölümü kırık-noksan; sağ dizde, saçta, yüzde, ellerde aşınmalar görülen, thronos/klismosla birlikte bir bütün olarak işlenmiş oturan kadın, ihtimalle rahibe figürinidir. Giyimli olduğu seçilen, ancak kumaş kıvrımları, baldırların yanları dışında belirgin değildir. Yüzü aşağı ve hafif sola eğik, saç arkada şişkin bir topuz yapmaktadır. Saçın detayları belirgin değil, bunun nedeni aşınma gibi görülse de saçına saç filesine benzer bir örtü takmış da olabilir. Sol kol, kolçak üzerinde uzanıp sol bacağına değmekte, sağ kol sağ bacağına temas etmeden sağ kolçağın sağına sarmaktadır. Üst vücut hafif sağa eğimli, thronos/klismosun arkılığı seçilmekle birlikte detayları belirsizdir. Öndeki kırıktan ötürü ayaklarının altında diphrosun varlığına dair bir iz görülmemekte, yüzeyde yer yer beyaz astar ve pembe boya lekeleri bulunmaktadır.

Tarihleme: Helenistik Dönem (M.Ö. 3. yy)

Katalog No.7: EM 5-M7-2, Fig.40-43

Levha:11

Adı ve Cinsi: Amphora Tutamak/Dibi-P.T.

Buluntu Yeri: Selçuk-Ayasuluk Güney Nekropolü

Korunmuş Yükseklik: 5 cm

Çapı: 7,5 cm

Cidar: 1,2 cm

Alt Delik Derinlik ve Çap: 1 cm ve 1,8 cm

Hamur Rengi: 10 YR 7/6 sarı

Yüzey Renk: Gley 1 8/N beyaz

Mansell Soil Color

Tanım: Altı yuvarlak delikli amphora tutamak/dibidir.

Tarihleme: Helenistik Dönem (M.Ö. 3. yy)

Katalog No.8: EM 5-M1-1, Fig.44-45

Levha-12

Adı ve Cinsi: Bizans Sikkesi-Bronz

Buluntu Yeri: Selçuk-Ayasuluk Güney Nekropolü

Çap: 16 mm

Ağırlık: 2,30 gr

Kalınlık: 2 mm

Tanım: Ön yüz, imparator portresi veya monogramı mevcut

Arka yüz, büyük epsilon harfi ve sağda haç mevcut

Tarihleme: I.Justin (Justinus) veya II.Justin (Justinus)-Bizans Dönemi (M.S. 6.yy)

Katalog No.9: EM 3-M11-1, Fig.46-48

Levha-13

Adı ve Cinsi: Amphoriskos-P.T.

Buluntu Yeri: Selçuk-Ayasuluk Güney Nekropolü

Yükseklik: 15 cm

Karın Çapı: 6,4 cm

Ağız Çapı: 2,6 cm

Kaide Çapı: 1,6 cm

Hamur Renk: 2,5 YR, 7/6 light red

Yüzey Renk: 7,5YR-7/4 pink-7,5 YR-7/6 reddish yellow

Mansell Soil Color

Tanımı: Amphoriskosun karın bölgesinde bir parça kırık-noksan; kaide, kulplar ve karın bölgesinde bir bölüm işlem görerek tamamlanmıştır. Bilezik ağız kenarlı, uzun silindir boyunlu, boyundan omuza baston şeklinde inen kulplara sahip, dibe doğru daralan oval gövdeli ve tutamak diplidir. Mika katkılı amphoriskosun üzerinde yer yer siyah lekeler ve kireç tabakasından izler bulunmaktadır.

Tarihleme: Helenistik Dönem (M.Ö.4.yy'ın sonu)

Katalog No.10: EM 6-AM24, Fig.49-51

Levha-14

Adı ve Cinsi: Amphora (Kenotaph)- P.T.

Buluntu Yeri: Selçuk-Ayasuluk Güney Nekropolü

Yükseklik: 58 cm

Karın Çapı: 33 cm

Ağız Çapı: 13,5 cm

Hamur Renk: 5 YR, 6/6 reddish yellow

Dış Yüzey Renk: 7,5YR, 7/4 pink

İç Yüzey Renk: 5YR, 7/6 reddish yellow

Mansell Soil Color

Tanımı: Bilezik ve dışa çıkıntı dudaklı, silindir boyunlu, boyun üst bölümünden hafif yatık omuzların ortasına dik inen çift şerit kulplu, dibe doğru daralan konik gövdelidir. Güney-kuzey yönlü olan amphoranın dudak, boyun, bir kulp, gövdede birkaç bölüm ve dibinde kırık-noksanlık olup, kırık parçalar işlem görerek tamamlanmıştır. İçinde kemik ve kül bulunmayan amphora; açığa çıktı alanın nekropol oluşu, etrafında yapıya işaret eden kalıntının olmayışı gibi sebeplerden anma maksadıyla giyabında (kenotaph) mezar olarak kullanım görmüş olabileceği değerlendirilmiştir. Mika katkılı amphoranın benzerleri Knidos, Khios ve Rhodos örneklerinde bulunmaktadır.

Tarihleme: Helenistik Dönem (M.Ö.3.yy)

Katalog No.11: EM 7-AM4, Fig.52

Levha-15

Adı ve Cinsi: Amphora- P.T.

Buluntu Yeri: Selçuk-Ayasuluk Güney Nekropolü

Korunmuş Yükseklik: 80 cm

Korunmuş Karın Çapı: 55 cm

Hamur Renk: 5 YR, 6/6 reddish yellow

Dış Yüzey Renk: 7,5YR, 7/4 pink

İç Yüzey Renk: 5YR, 7/6 reddish yellow

Mansell Soil Color

Tanımı: Ağız, boyun, kulplar, dip ve gövdenin bir bölümü kırık-noksan olup doğu-batı yönlüdür. Yatay olarak açığa çıkarılan amphoranın içinde bir bebek bireye ait kafatası ve kol kemiği parçaları bulunmuştur. Formdaki noksanlıklar, içinde ve yakınında başka buluntunun bulunmaması dönemi konusunda kesin bir

tarikh verilmesine engel olsa da; yakınında ortaya çıkarılan diğér amphoralara benzerliğı, öbür mezarların yakınında oluşu ve formun hamur özelliklerinden amphora, Helenistik Döneme tarihlenmektedir.

Tarihleme: Helenistik Dönem

Katalog No.12: EM 6-M19-1, Fig.53

Levha-16

Adı ve Cinsi: Adak Steli-Mermer

Buluntu Yeri: Selçuk-Ayasuluk Güney Nekropolü

Yükseklik: 45 cm

Genişlik: 36 cm

Der: 14,5 cm

Tanım: Ortada Kybele, solda Zeus, sağda Hermes/Atis, önde iki aslanın olduğu “Ephesos Tipi” adak stelidir. Dikdörtgen formu stelin, alınlık ve alt yuva çıkıntısı kırık-noksan, alt ve sağ kenarında büyük olmak üzere dört kenarında kırık-noksanlıklar bulunmaktadır. Stelin arka yüzeyi kabaca düzeltilmiştir. Cepheden görünümlü, ağırlığı sol bacağı üzerinde, sağ bacağı dizden bükük ve serbest olan Kybele himation giyimli olup üst çerçeveye değen başında polos bulunmaktadır. Saçları iki örgü halinde omuzların önüne düşmekte, sol eliyle alttan tuttuğu tympanonu yukarıya doğru kaldırmaktadır. Yana açtığı sağ elinde, benzer örneklerde olduğu gibi ihtimalle kırık-noksan olduğu için görülmeyen bir phiale tutmuş olmalıdır. Yaklaşık bileklerden itibaren ayakları kırık-noksan, bacakların ağırlık durumuna göre sol bacakta kumaş kıvrımları görülmekte, sağ bacakta kumaş düzleşmektedir. Zeus cepheden görünümlü, sağ omuz bölgesini çıplak bırakan himation giyimlidir. Karnının üzerinde sol eliyle kumaş kenarını tutarken parmakları tympanona değmekte, dizlerden itibaren bacakların alt bölümü aslanın arkasında kaldığı için seçilememektedir. Benzer örneklerde Hermes veya Atis olduğu düşünülen, Kybele’nin sağındaki tanrının başı sağ profilden, vücudu sola doğru 4/3 cepheden görünümlüdür. Başında petasos/şapka bulunan ve tanrıçaya doğru bakan Hermes/Atis khlamis giyimli, kırık-noksan olduğu için görülmeyen ihtimalle oinokhoe tutan sağ kolu aşağı doğru bırakılmış, sol kolu Kybele’nin arkasına doğru uzandığı için görülmemektedir. Alt vücudun bir kısmı kırık-noksan, diğer bölümü önündeki aslanın arkasında görüldüğü için seçilememektedir. Kybele’nin önünde karşılıklı duran ve arka bacakları üzerinde oturdukları anlaşılan iki aslandan soldaki, gövdenin alt bölümüyle birlikte bacakları da kırık-noksan ve sol profil görünümlü; sağdaki aslan, başı ve gövdesinin alt bölümüyle birlikte bacakları kırık-noksan ve sağ profil görünümlüdür. Figürlerin yüzleri, kumaş kıvrımları yoğun olmak üzere stelin genelinde aşınma, çizilme görülmektedir. Kybele’nin yüzünün sağında koyu bir leke bulunmaktadır.

Tarihleme: Helenistik Dönem

Extended Abstract

AYASULUK HILL SOUTH NECROPOLIS: ARCHAEOLOGICAL DATA AND EVALUATION IN THE CONTEXT OF HISTORICAL AND CULTURAL CONTINUITY

Background and significance of the research

The earliest findings related to human settlement in this region, which includes Ephesus, date back to the Neolithic Age, around 7000 BC. Obsidian and ceramic fragments from this period were uncovered during archaeological excavations at Çukuriçi Höyük, located approximately 1.5 km southeast of Ephesus (Horejs, B. 2017). However, Mycenaean-type grave finds dating back to the 14th–12th centuries BC (Late Bronze Age) were discovered on Ayasuluk Hill, where Ayasuluk Castle, dating back to the Byzantine-Ottoman periods, is located in the center of Selçuk district today. (Gultekin, H., & Baran, M. 1964 pp.130-138, Mimaroğlu, S., Gür, B., & Mimaroğlu, M. 2023 pp.545-571) indicate that this area may have been the first settlement of Ephesus.

The continuity of the necropolis throughout the Classical, Hellenistic, and Byzantine periods demonstrates that the southern region of Ayasuluk Hill maintained an uninterrupted connection with the ancient city of Ephesus, whose location shifted several times over the centuries. This reveals the sustained spatial and cultural linkage between the necropolis and the urban center.

Research problem or hypothesis

To date, excavations and drilling studies have identified some areas where Ephesus' necropolis areas are located. Only museum-supervised drilling excavations can be carried out in areas under modern settlements.

During drilling conducted along the eastern border of the excavation area, a sequence of roof tiles belonging to a grave was discovered on the adjacent parcel. However, since this section lies outside the current excavation area and beneath modern construction, it could not be excavated. The finding, located at approximately -4 meters, indicates that the Southern Necropolis of Ayasuluk Hill extends beyond parcel no. 6 toward parcel no. 5 in the east and possibly covers the entire southern slope of the hill. Nevertheless, the exact boundaries of the necropolis have not yet been determined due to modern urbanization, and future excavations are expected to define the full extent and limits of the Southern Necropolis of Ayasuluk Hill.

Purpose and objectives of the study

The aim of this study is to add a new multi-layered necropolis area to the region covering Ephesus and Ayasuluk Hill, which has been documented through archaeological excavations conducted in different years and is understood to have been continuously inhabited from the Neolithic Period to the Ottoman Period, and to reveal the historical continuity related to the use of this area. The aim is to demonstrate, based on concrete data, that the spatial and cultural relations between this necropolis and the Ancient City of Ephesus continued throughout the Classical, Hellenistic, and Byzantine periods. In addition, the newly discovered burial area will be compared with previously documented necropolises in terms of tomb architecture, finds, and chronological distribution, with the aim of analyzing similarities and differences.

Furthermore, the publication of the excavation findings aims to introduce and contribute a new necropolis area—with its diversity and contextual significance—to regional archaeology and the scientific community.

Literature Review

Key findings and studies in the existing literature on the subject

The existing literature on the tombs discovered around the ancient city of Ephesus and Ayasuluk Hill is as follows.

- Evren, A. (1996). Selçuk-Efes Davut Yeriş Tarlası 1993 yılı kurtarma kazısı. In *VI. Müze Kurtarma Kazıları Semineri (24-26 Nisan 1995 Didim)* (pp. 21–76). T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Horejs, B. (2017). *Çukuriçi Höyük 1: Anatolia and the Aegean from the 7th to the 3rd millennium BC* (Oriental and European Archaeology Vol. 5). Austrian Academy of Sciences Press.
- Gültekin, H., & Baran, M. (1964). The Mycenaen grave found at the hill of Ayasuluk. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 21, 130–138.
- İçten, C., & Evren, A. (1998). Selçuk-Efes 3447 parsel kurtarma kazısı. In *8. Müze Kurtarma Kazıları Semineri (7–9 Nisan 1997 Kuşadası)* (pp. 85–110). T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Mitsopoulou-Leon, V. (1972–1975). Ein Grabfund des vierten vorchristlichen Jahrhunderts aus Ephesos. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, 50, 252–265.
- Scherrer, P., & Trinkl, E. (2006). *Die Tetragonos Agora in Ephesos* (Forschungen in Ephesos, Band XIII/2). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

How the research fills a gap in the literature

The rescue excavation has revealed the chronology of Ayasuluk Hill. In addition, the necropolis areas around the ancient city of Ephesus have been comprehensively evaluated.

Method

Research design and approach

The core of the study is the exposure of the stratigraphy of Ayasuluk Hill.

Data collection methods used (surveys, experiments, observations, etc.)

First, test excavations were conducted on the parcel located in the urban site area. Depending on the nature and quantity of the findings, the excavation turned into a rescue excavation with the permission of the Ministry of Culture and Tourism, Department of Excavations.

Data analysis techniques and tools

Detailed architectural drawings and drawings of small objects were made of the portable cultural assets uncovered. The clay colors of the ceramic samples were identified, and it is thought that they may have been produced in the vicinity of the ancient city of Ephesus.

Findings

Key findings from the research

These include: 7 simple earth graves, 1 amphora burial, 3 amphora cenotaph (in absentia) burials, 8 tile roof tile graves, 4 single-sloped tile graves, 2 Klazomenai-type sarcophagi made of baked clay, and 1 cylindrical-shaped grave made of baked clay.

Detailed and meaningful presentation of the findings

Architectural and profile drawings of the tombs and small artifacts found have been made.

Discussion

Comparison of the findings with other studies in the literature

Similar findings have been made, primarily in the immediate vicinity, and analogies have been made.

Meaning and significance of the findings

Following this study, a new necropolis area has been added to the city of Ephesus.

Limitations of the study

Although the parcel studied was small, the fact that it yielded such important data necessitates excavation of the adjacent parcels.

Conclusions and Recommendations

General conclusions of the research

This study has added a new necropolis area to the scientific world, located on the southern slope of Ayasuluk Hill, east of the ancient city of Ephesus, which is spatially and culturally continuous with the historical development of the city.

Recommendations for applications and future research

In future drilling studies to be conducted at Ayasuluk Hill, it is important to drill down to the depth of the area where work has been completed.

The continuity of settlement from the Neolithic to the Ottoman Period, as revealed by successive archaeological excavations, confirms that the Ayasuluk Hill region represents one of the most significant multi-layered cultural landscapes of Western Anatolia. Each newly identified burial area contributes to the understanding of Ephesus' broader historical and social development.

Kaynakça

- Amphoriskos British Museum. 22 Haziran 2025 tarihinde https://www.britishmuseum.org/collection/object/X_4448 adresinden erişildi.
- Aupert, P. (1980). "Objets en terre cuite", BCH Supplément VI: Études Éphésiennes,
- Bakır, G., Ersoy, Y. E., Hürmüzlü, B., Aytaçlar, M. N., & Hasdağlı, İ. (2000). 1998 yılı Klazomenai çalışmaları. K. Olşen (Haz.), *21. Kazı Sonuçları Toplantısı: Cilt 2* içinde (s. 47–56). T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü. http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/kazilar/21_kazi_2.pdf
- Bammer, A. (1990). A peripteros of the Geometric period in the Artemision of Ephesus. *Anatolian Studies*, 40, 137–160. <https://doi.org/10.2307/3642799>.
- Bammer, A., & Muss, U. (1996). *Das Artemision von Ephesos: Das Weltwunder sowie Grabungen von 1965 bis 1993*. Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- Bardill, J. (2004). *Brickstamps of Constantinople*. Oxford University Press, Oxford
- Bingöl, O. (1976), "Bayraklı (Eski İzmir) Çatı Kiremitleri", *Anadolu (Anatolia)* XX, s. 51-61.
- Boardman, J. (1967). *Excavations in Chios, 1952–1955: Greek Emporio* (Supplementary Volume No. 6). British School of Archaeology at Athens; Thames and Hudson
- Büyükkolancı, M. (2023). *Aziz Yuhanna Kilisesi ve Ayasuluk Kalesi: Arkeolojik rehber*. Ege Yayınları.
- Büyükkolancı, P. (2007). Arvalya Orman Kampı nekropol alanı kurtarma kazısı 2005. *15. Müze Kurtarma Kazıları Semineri içinde* (s. 167–170). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Cook, R. M. (1981). *Clazomenian sarcophagi*. Verlag Philipp von Zabern.
- Doğer, E. (1997). Antikçağda Amphoralar, İzmir: Sergi Yayınevi.
- Evren, A. (1996). Selçuk-Efes Davut Yeriş Tarlası 1993 yılı kurtarma kazısı. *VI. Müze Kurtarma Kazıları Semineri (24-26 Nisan 1995 Didim) içinde* (s. 21–76). T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Grose, D. F. (1989). *Early ancient glass: Core-formed, rod-formed, and cast vessels and objects from the Late Bronze Age to the Early Roman Empire, 1600 B.C. to A.D. 50*. Hudson Hills Press / Toledo Museum of Art.
- Güllüsaç, Ş., M. & Aytaçlar M. N. "Teos Batı Nekropolisi: MÖ 5. Yüzyıl Gömüleri", *Arkeoloji Dergisi* 24, 2019, 95-120 <https://acikerisim.ege.edu.tr/items/85d2a617-0421-4fe4-9087-d094d5dbd21d>
- Gültekin, H. & Baran, M. (1964). *The Mycenaen Grave Found At The Hill Of Ayasuluk*. Türk Arkeoloji Dergisi (21), s.130-138.
- Güngör, Ü. (2006). *Klazomenai Yıldıztepe Nekropolisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.
- Gür, B., & Mimaroglu, S. (2024). Mycenaean female figurine and zoomorphic vessel in the Ayasuluk hill in Western Anatolia. *JAHA*, 11(4), 204-213. <https://doi.org/10.14795/J.V11I4.1148>
- Hahn, W. (1973). *Moneta imperii Byzantini: Von Anastasius I. bis Justinianus I. (491–565)* (Cilt 1). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Hogarth, D. G. (1908). *Excavations at Ephesus: The archaic Artemisia*. British Museum.
- Horejs, B. (2017). *Çukuriçi Höyük 1: Anatolia and the Aegean from the 7th to the 3rd millennium BC* (Oriental and European Archaeology Vol. 5). Austrian Academy of Sciences Press.
- Hürmüzlü, B. (2003). Klazomenai-Akpınar Nekropolisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.
- İçten, C., & Evren, A. (1998). Selçuk-Efes 3447 parsel kurtarma kazısı. *8. Müze Kurtarma Kazıları Semineri (7–9 Nisan 1997 Kuşadası) içinde* (s. 85–110). T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü
- İşık, H. (2012). Patara 2010 yılı kazı ve restorasyon çalışmaları. *33. Kazı Sonuçları Toplantısı: 3. Cilt içinde* (s. 15–39). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Kahraman, Y. (2012). Kuzeybatı Anadolu'da İ.Ö.1. Binde Ölü Gömme Gelenekleri, (Yayınlanmış Doktora Tezi) Ege Üniversitesi, İzmir.
- Karwiese, S. (1985). 1984 Efes'te Yapılan Avusturya Kazı ve Onarım Çalışmaları. *7. Kazı Sonuçları Toplantısı (20–24 Mayıs 1985 Ankara) içinde* (s. 333–341). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü

- Kasapoğlu, H. (2007). Parion nekropolü mezar tipleri. B. Can & M. Işıklı (Ed.), *Doğudan yükselen ışık: Arkeoloji yazıları (Atatürk Üniversitesi 50. kuruluş yıldönümü Arkeoloji Bölümü armağanı)* içinde (s. 481–520). Zero Prod. Ltd
- Kaya, F.H. (2006). Soli Pompeipolis Mezar Tipolojisi, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Koch, G. (2001). *Roma İmparatorluk dönemi lahitleri* (Z. Z. İlkelen, Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ladstätter, S. & Kerschner, M. (2008). Die Grabungen im Artemision von Ephesos. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, 77, 119–223.
- McClellan, M. C. (1984). *Core-formed glass from dated contexts* [Doktora tezi, University of Pennsylvania]. ProQuest Dissertations and Theses Global.
- Mimaroglu, S., Gür, B., Mimaroglu, M. (2023). A Group of Mycenaean Pottery From Selçuk Ayasuluk Hill. *OANNES - International Journal of Ancient History*, 5(2), s.545-571. <https://doi.org/10.33469/oannes.1316873>
- Mitsopoulou-Leon, V. (1972-75). Ein Grabfund des vierten vorchristlichen Jahrhunderts aus Ephesos, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, Vol. 50, s.252-265
- Monakhov, S. Y. (2003). *Grecheskie amfory v Prichernomor'e: tipologiya amfor vedushchikh tsentrov-eksporterov tovarov v keramicheskoy tare*. Saratov University Press.
- Naumann, F. (1983). *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst* (Wasmuth-Antiquariats-Großvertrieb Vol. 28). Ernst Wasmuth Verlag.
- Özyiğit, Ö. (1990). Alaturka Kiremidin Oluşumu, *Sanat Tarihi Dergisi V*, İzmir, s.149-179.
- Özyiğit, Ö. (1990). Batı Anadolu'da Antik Dönem Çatıları. *X. Türk Tarih Kongresi: Ankara, 22–26 Eylül 1986. Kongreye sunulan tebliğler: 1. Cilt* içinde (s. 303–326). Türk Tarih Kurumu.
- Savran, G., Selçuk, S., & Ögütçü, P. (2017). Karia Mylasa'sında yeni bir nekropol alanı Hacıabdi nekropolü. 26. *Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu* içinde (s. 119–128). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Scherrer, P., & Trinkl, E. (2006). *Die Tetragonos Agora in Ephesos* (Forschungen in Ephesos, Band XIII/2). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Sezgin, Y., Şenol, A.K., & Cankardeş-Şenol, G. (2022). *İzmir Arkeoloji Müzesi Ticari Amphoraları*, Ege Yayınları.
- Sparkes, B. A., & Talcott, L. (1970). *Black and plain pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C.* (The Athenian Agora Vol. 12, Parts 1–2). American School of Classical Studies at Athens.
- Steskal, M. (2019). Ephesos'ta İnhumasyon ve Kremasyon. E. Özer (Ed.), *Anadolu'da Helenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı (Aizanoi IV Özel Sayı)* içinde (s. 357-373). Bilgin Kültür Sanat.
- Şimşek, C., Bilgin, M., & Okunak, M. (2015). Laodikeia nekropolleri ve mezar tipleri. *Arkeoloji Dergisi*, (20), 111–157.
- The British Museum. (2024). 09 Mayıs 2024 tarihinde https://www.britishmuseum.org/collection/object/X_4448 adresinden alınmıştır.
- Turak, Ö. (2011). Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu, (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Ürkmez, Ö. (2019). Batı Anadolu'da kapama mezar tipleri: Ahşap, kiremit ve taş kapaklı örnekler üzerinde gözlemler. M. Şahin, G. Özkılınç, & A. S. Özbey (Ed.), *Nekropol ve peyzaj: Uygulamalar, yaklaşımlar ve öneriler (Apollonia a.R. Araştırmaları Cilt 2)* içinde (s. 237–241). Nilüfer Belediyesi Yayınları.
- Ürkmez, Ö. (2019). Kolophon ve Kyme örneğinde stroter tipolojisi ve stroter mezar geleneği. T. Demir, M. Ekici, M. Ş. Dinç, & Ç. M. Tarhan (Ed.), *Rıfat Ergeç armağanı: Studies presented to Rıfat Ergeç* içinde (s. 323–342). Bilgin Kültür Sanat Yayınları
- Yeniay, G. (2021). Samsun Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Pişmiş Toprak Amphoraları, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Tablo 1

Ayasuluk ve Efes Nekropol Alanlarının Güncelleştirilmiş Tablosu

Dönem	Yerleşim / Nekropol Alanı
A - Prehistorik Dönem	- St. Jean Tepesi
B - Miken Dönemi	- St. Jean Tepesi
C - Arkaik Dönem	- Abuhayat Dağı Batı Yamaçları - Tavşantepe ve Çevresi - St. Jean Tepesi - Ephesos Yukarı ve Aşağı Agora
Ç - Klasik Dönem	- Efes Ticaret (Tetragonos) Agorası (*) - Ayasuluk Tepesi Güney Nekropolü (*) - Yamaç Evler-2 Güneyi (*)
D - Helenistik Dönem	- Belevi Mausoleumu - Belevi Tümülüsü - Şarapçıkuyu Mevkii - Kurudağ Tümülüsü - Arvalya Orman Kampı Nekropol Alanı (*) - Ayasuluk Tepesi Güney Nekropolü
E - Roma İmparatorluk Dönemi	- Çukuriçi Mevkii - Antik Kanal ve St. Paul Tepesi Kuzey Yamaçları - Bülbül Dağı Mevkii - Panayır Dağı Mevkii - Ephesos Kent İçi - Damianus Stoa'sı Mevkii
F - Geç Roma Dönemi	- Panayırdığı - Yediuyuyanlar Mevkii - Domianus Stoa'sı Mevkii - Şarapçıkuyu Çevresi
G - Bizans Dönemi	- St. Jean Tepesi - Meryem Kilise Çevresi - Ayasuluk Tepesi Güney Nekropolü

Tablo 2Mezarların Tip-Dönem-Yön Tablosu / *Type-Period-Direction Table of Graves*

Sıra	Adı	Tip	Dönem	Yön	Adet	Buluntu	Açıklama
1	6-M18	Kiremit Çatki Mezar	Helenistik Dönem	G-K	8 adet kiremit	---	Kiremitlerin tamamı kırık ve noksan
2	6-M19	Klazomenai Tipi Pişmiş Toprak Lahit	Helenistik Dönem	KD-GB	1 adet lahit	1 adet Kybele Adak Steli	Lahit büyük oranda kırık ve noksandır.
3	6-AM24	Amphora Kenotaph Mezar	Helenistik Dönem	G-K	1 adet amphora	---	Kırık ve noksan parçaları bulunmaktadır.
4	6-AM25	Amphora Kenotaph Mezar	Helenistik Dönem	K-G	1 adet amphora	---	Kırık ve noksan parçaları bulunmaktadır
5	PM-26	Pithos Kenotaph Mezar	Helenistik Dönem	Yön yok	1 adet pithos	---	Devrilip sürüklendiğinden doğru yönü saptanamamıştır.
6	5-M1	Kiremit Çatki Mezar	Bizans Dönemi (M.S.6.y)	KB-GD	8 adet kiremit	2 adet sikke	Kiremitlerin tamamı kırık ve noksandır.
7	5-M2	Tek Tarafa Eğimli Kiremit Mezar	Helenistik Dönem	K-G	3 adet kiremit	---	İkisi sağlam, biri kırık ve tamdır.
8	5-M3	Basit Toprak Mezar	Helenistik Dönem	K-G	---	---	--
9	5-AM4	Amphora Mezar	Helenistik Dönem	B-D	1 adet amphora	---	Kırık ve noksan parçaları bulunmaktadır
10	5-M7	Tek Tarafa Eğimli Kiremit Mezar	Helenistik Dönem (M.Ö. 3. yy)	KD-GB	3 adet kiremit	1 adet amphora dibi 1 adet figürin 1 adet sikke	Kiremitler sağlam, biri kavisli, diğerleri düzdür.
11	5-M17	Kiremit Çatki Mezar	Helenistik Dönem	KD-GB	8 adet kiremit	---	Kiremitlerin ikisi sağlam, diğerleri kırık ve noksandır.
12	5-M23	Basit Toprak Mezar	Helenistik Dönem	K-G	---	---	---
13	5-6 M5	Kiremit Çatki Mezar	Helenistik Dönem	KB-GD	Kiremit sayısı saptanamamıştır.	---	Kiremitlerin tamamı kırık ve noksandır.
14	5-6 M6	Kiremit Çatki Mezar	Helenistik Dönem	K-G	Kiremit sayısı saptanamamıştır.	1 adet sikke	Kiremitlerin tamamı kırık ve noksandır.
15	5-6 M9	Kiremit Çatki Mezar	Helenistik Dönem	KD-GB	Kiremit sayısı saptanamamıştır.	---	Kiremitlerin tamamı kırık ve noksandır.
16	5-6 M10	Klazomenai Tipi Pişmiş Toprak Lahit	Klasik Dönem (M.Ö.5.yy'ın ilk yarısı)	KD-GB	1 adet lahit	1 adet kylix 1 adet cam amphoriskos	Tekne ve kapağın ayakucundan sağından bir bölüm dışında tamdır.
17	5-6 M20	Kiremit Çatki Mezar	Helenistik Dönem	GD-KB	8 adet kiremit	3 adet amphoriskos parçası 1 adet figürin parçası	Kiremitlerin tamamı kırık ve noksandır.

18	5-6 M21	Silindir Formlu Pişmiş Toprak Mezar	Klasik Dönem (M.Ö.5.yy'ın ilk yarısı)	KD- GB	1 adet konik parça 2 adet silindir parça	---	Konik parça sağlam, silindir parçalar kırıktır.
19	5-6 M22	Basit Toprak Mezar	Helenistik Dönem	D-B	---	---	---
20	4-M8	Basit Toprak Mezar	Bizans Dönemi (?)	D-B	---	---	---
21	4-M16	Tek Tarafa Eğimli Kiremit Mezar	Helenistik Dönem	GD- KB	3 adet kiremit	---	Kiremitlerin tamamı kırık ve noksandır.
22	3-M11	Basit Toprak Mezar	Helenistik Dönem	GD- KB	--	1 adet amphoriskos	Amphoriskos karın bölgesindeki eksik bir parça dışında tamdır.
23	3-M12	Basit Toprak Mezar	Helenistik Dönem	D-B	---	1 adet ayna 1 adet sikke	Sikke ağız içinde, ayna abdominal bölgesi üzerinde bulunmuştur. İkisi de korozyonludur.
24	3-M13	Basit Toprak Mezar	Helenistik Dönem	G-K	---	---	---
25	3-M14	Tek Tarafa Eğimli Kiremit Mezar	Helenistik Dönem	GD- KB	3 adet kiremit	---	Kiremitlerin tamamı kırık ve noksandır.
26	3-M15	Tek Yöne Eğimli Kiremit Mezar	Helenistik	G-K	1 adet kiremit	---	Kiremit kırık ve eksiktir

Not: Koyu renkle belirtilenler, makalede tanımlanan mezarlardır/ Marked in bold are the graves described in the article.

Tablo 3

Mezarların Dönem ve Yön Sayısı Tablosu / Table of Periods and Directions of Graves

	D-B	B-D	K-G	G-K	KD-GB	KB-GD	GD-KB
Klasik					2		
Helenistik	2	1	5	4	4	1	4
Bizans	1					1	

Levhalar

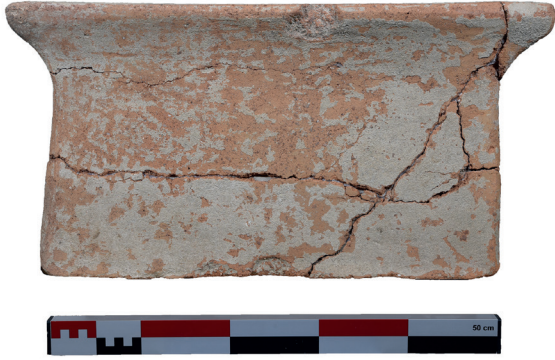
Levha 1

Fig.1-4 / Kat.No:1

Levha 2

Fig.5-10 / Kat.No:1

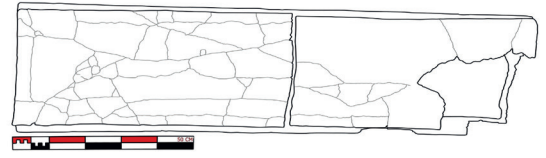

Levha 3

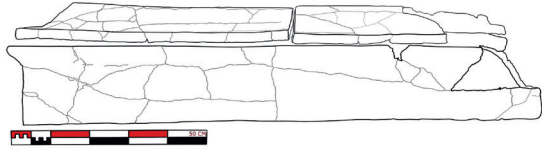
Fig. 11

A YAN YÜZ KESİT

ÜSTTEN GÖRÜNÜŞ

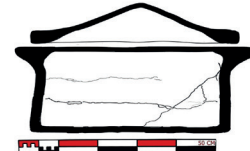
A YAN YÜZ GÖRÜNÜŞ

B YAN YÜZ KESİT

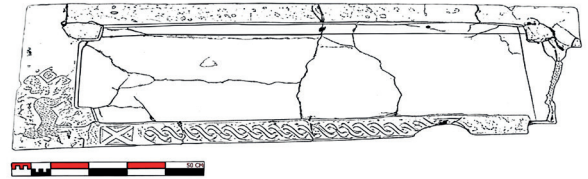
B YAN YÜZ GÖRÜNÜŞ

B KISA YÜZ KESİT

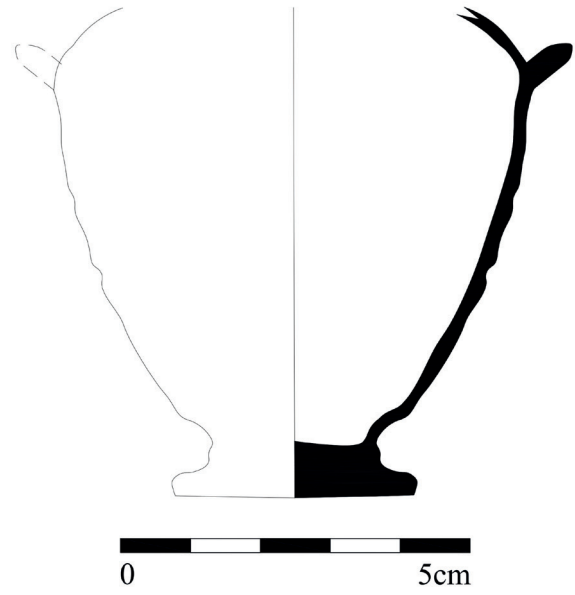
A KISA YÜZ GÖRÜNÜŞ

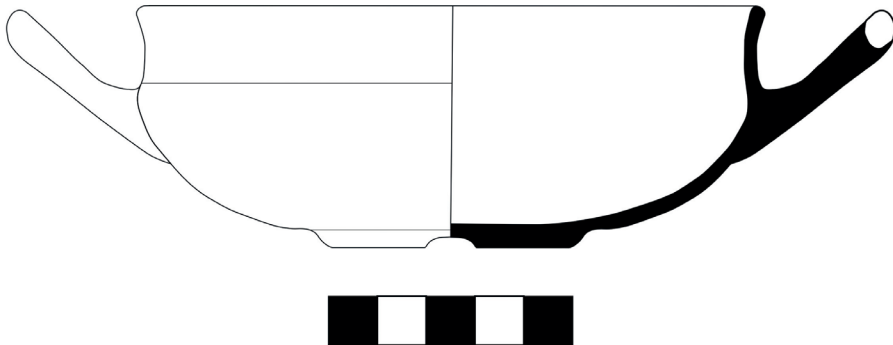

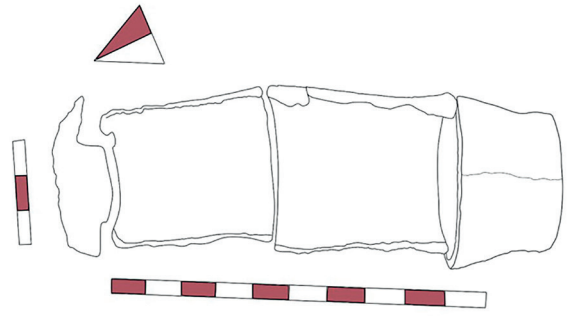
ÜSTTEN GÖRÜNÜŞ

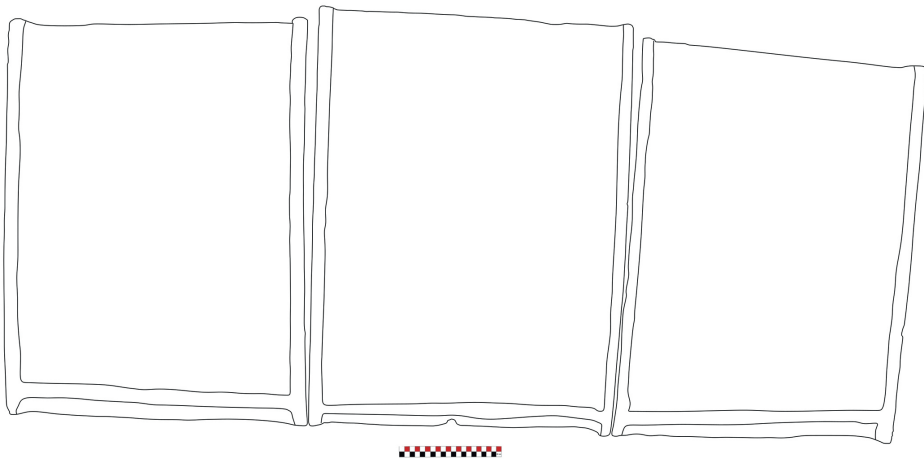
Levha 4

Fig. 12-15 / Kat.No:2

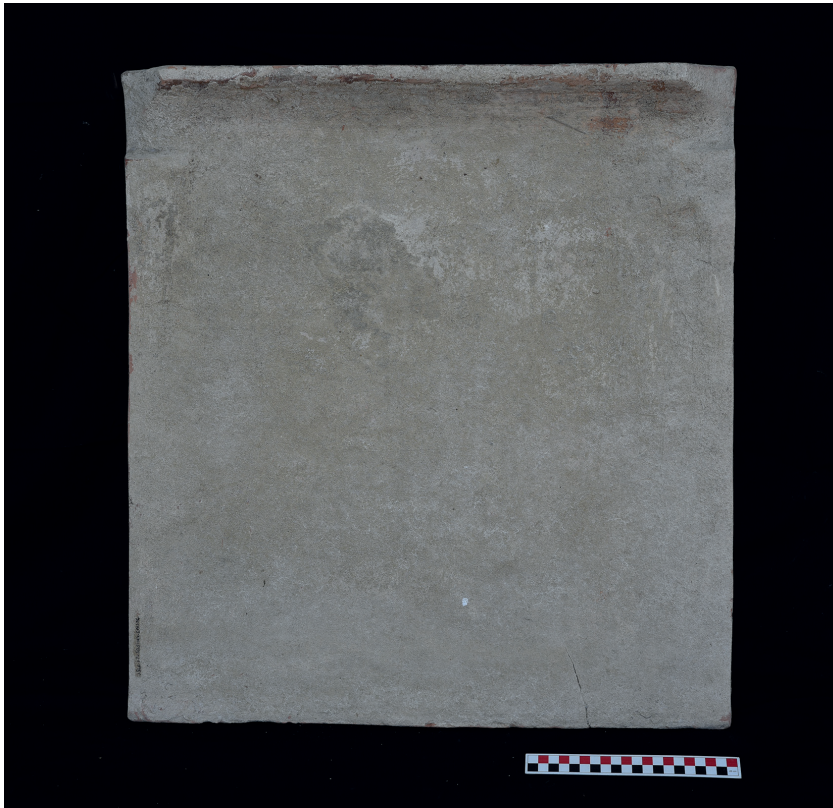
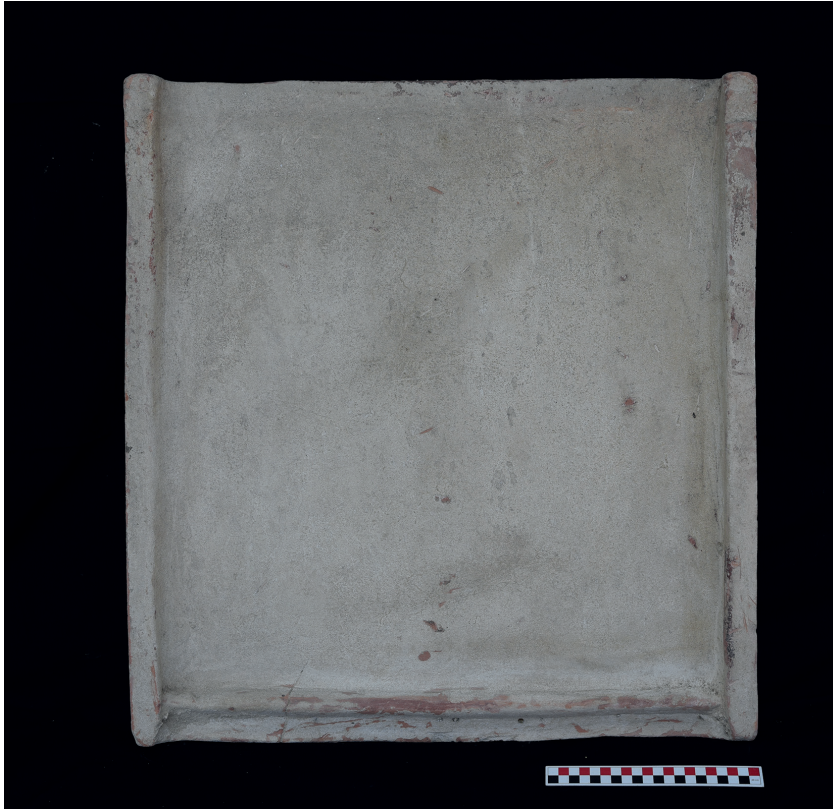
Levha 5**Fig.16-20 / Kat.No:3**

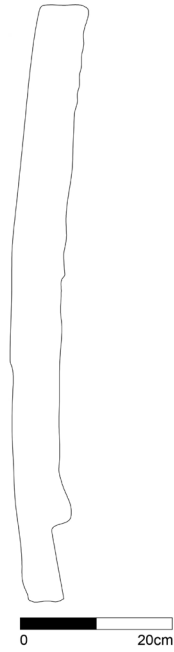
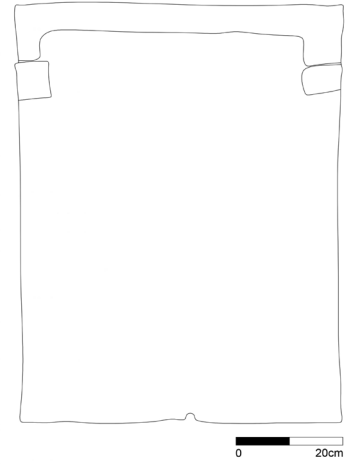
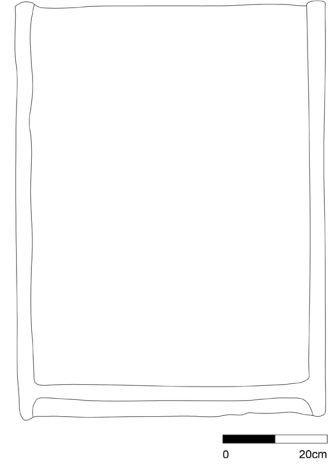
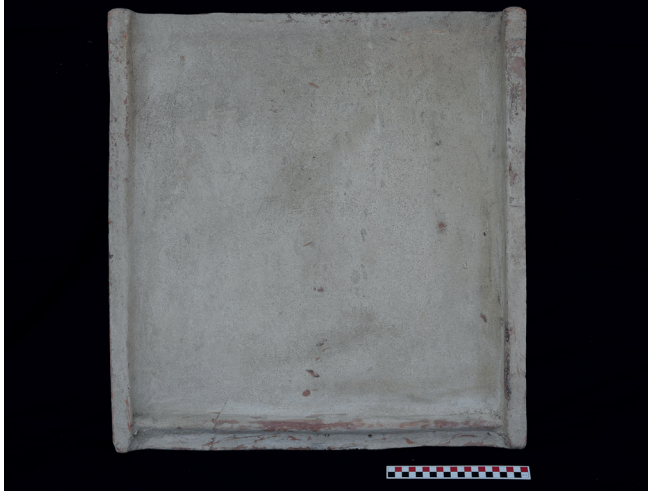
Levha 6**Fig.21-24 / Kat.No:4**

Levha 7**Fig.25-27 / Kat.No:5**

Levha 8

Fig.28-29 / Kat.No:5

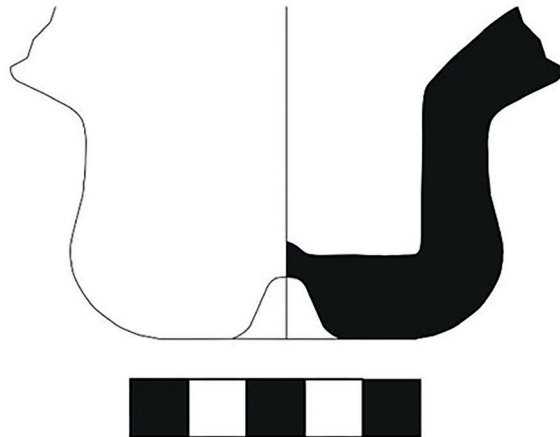

Levha 9**Fig.30-35 / Kat.No:5**

Levha 10

Fig.36-39 / Kat.No:6

Levha 11**Fig.40-43 / Kat.No:7**

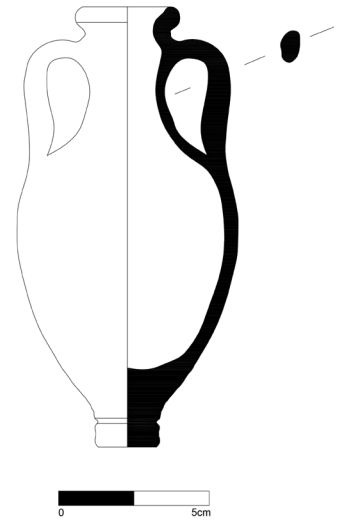
Levha 12

Fig.44-45 / Kat.No:8

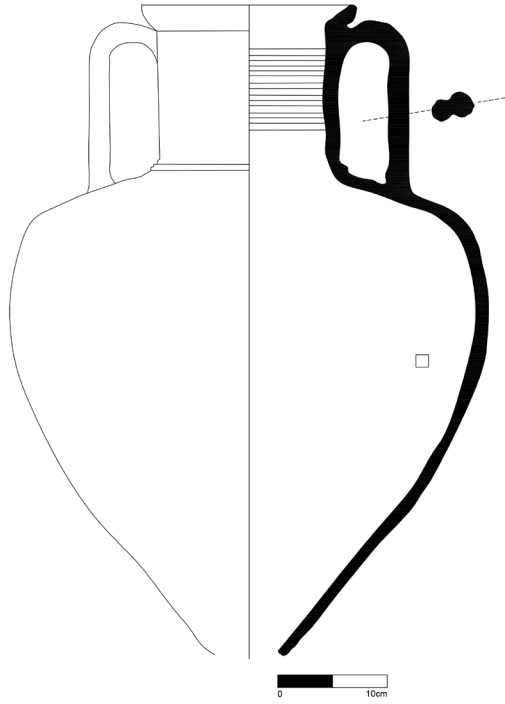
Levha 13

Fig.46-48 / Kat.No:9

Levha 14

Fig.49-51 / Kat.No:10

Levha 15

Fig.52 - Kat.No:11

Levha 16

Fig.53 - Kat.No:12

A STUDY OF TWO ARROWHEADS FROM THE EXCAVATIONS AT KEF FORTRESS

KEF KALESİ KAZILARINDAN İKİ OK UCU İNCELEMESİ

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 21 Kasım 2025	Received: November 21, 2025
Hakem Değerlendirmesi: 09 Aralık 2025	Peer Review: December 09, 2025
Kabul: 19 Ocak 2026	Accepted: January 19, 2026

DOI : 10.22520/tubaar.1828072

İsmail COŞKUN* - Yenal SÜRÜN**

Abstract

This study aims to introduce to the academic literature two unique arrowheads, previously unknown in Urartian archaeology, which were discovered in the “Great Hall” area during the 2024 excavation season at Kef Fortress (Adilcevaz, Bitlis), a significant fortress of the Urartian Kingdom. One of the artefacts is made of flint, while the other is crafted from iron. The flint arrowhead is of great importance as it represents the first recorded instance of an arrowhead made from this material in the Urartian weapon repertoire. Measuring 2,5 cm in length and weighing 2 grams, this arrowhead is evaluated as potentially being used for long-distance hunting, given its lightweight structure and unique wing form. The second arrowhead, made of iron, distinguishes itself from the known “leaf/willow-leaf” form of Urartian ironworking. It is notable for its width of up to 3 cm, its triangular form, and its flat body structure lacking a pronounced midrib. This form represents a type hitherto unencountered in other Urartian centres across Anatolia. The article examines these two exceptional finds in detail using typological, material-based, and comparative methodologies, and opens a discussion on their place in Urartian archaeology and weapon typology. Both arrowheads allow us to pose new questions regarding the diversity in weapon design by Urartian craftspeople and potential inter-regional interactions.

Keywords: Iron Age, Urartian Archaeology, Kef Fortress, Weapon Typology, Arrowheads

* Assoc. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of Archaeology, Van / Türkiye.
e-mail: ismailcoskun@yyu.edu.tr ORCID: 0000-0001-9265-4949

** Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Institute of Social Sciences, Department of Archaeology, Van / Türkiye.
e-mail: yenalshr@gmail.com ORCID: 0000-0002-6846-5467

Bu makalenin atıf künyesi / How to cite this article: Coşkun, İ. & Sürün, Y. (2026). A study of two arrowheads from the excavations at kef fortress. *TÜBA-AR*, 38, 133-145. <https://doi.org/10.22520/tubaar.1828072>

Özet

Bu çalışma, Urartu Krallığı'nın önemli bir kalesi olan Kef Kalesi'nde (Adilcevaz, Bitlis) 2024 kazı sezonunda "Büyük Salon" bölgesinde tespit edilen ve Urartu arkeolojisi için şimdiye kadar bilinmeyen iki ünik ok ucunu bilim dünyasına tanıtmayı amaçlamaktadır. Söz konusu eserlerden biri çakmaktaşı, diğeri ise demirden üretilmiştir. Çakmaktaşı ok ucu, Urartu silah repertuvarında bu malzemeden bir ok ucunun ilk kez kayda geçmesi açısından büyük önem taşımaktadır. 2,5 cm uzunluğunda ve 2 gr ağırlığındaki bu ok ucunun, hafif yapısı ve özgün kanat formuyla uzak mesafe avcılıkta kullanılmış olabileceği değerlendirilmektedir. Demirden üretilmiş olan ikinci ok ucu ise, Urartu demir işçiliğinin bilinen "yaprak/söğüt yaprağı" formundan farklı olarak, 3 cm'yi bulan genişliği, üçgenimsi formu ve belirgin bir omurga içermeyen düz gövde yapısıyla dikkat çekmektedir. Bu form, Anadolu'daki diğer Urartu merkezlerinde şimdiye kadar karşılaşılmayan bir tiptir. Makale, bu iki olağan dışı buluntuyu tipolojik, malzeme temelli ve karşılaştırmalı metodolojilerle detaylı bir şekilde incelemekte ve onların Urartu arkeolojisi ile silah tipolojisindeki yerini tartışmaya açmaktadır. Her iki ok ucu da Urartulu zanaatkarların silah tasarımındaki çeşitliliğine ve bölgeler arası etkileşimlere dair yeni sorular sormamıza olanak sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demir Çağı, Urartu Arkeolojisi, Kef Kalesi, Silah Tipolojisi, Ok Uçları

The Urartian Kingdom was established in Eastern Anatolia, with its capital at Tušpa (Van Fortress), between the 9th and 7th centuries BC. However, the political success pursued by the Urartian kings enabled the kingdom's borders to expand to Lake Gökçe in the north, Lake Urmia in the south, the Euphrates River in the west, and northwestern Iran in the east. In line with this expansionist policy, the Urartians constructed numerous fortresses across their territories. One such fortress is Kef Fortress, built during the reign Rusa, son of Argišti (685–645 BC). The fortress is located 5 km north of the Adilcevaz district of Bitlis province, on a volcanic hill at an altitude of approximately 2300 meters (Fig. 1). Its position is steep and precipitous on the eastern, western, and southern sides, providing natural defenses. The initial excavation campaigns at Kef Fortress were conducted between 1964 and 1972. The new phase of excavations at the fortress began in 2021 and is currently ongoing (Bilgiç & Ögün, 1964, 1967, 1974, p. 31; Coşkun et al., 2021; Coşkun et al., 2023, p. 257; Coşkun et al., 2025, p. 232; Ögün, 1982; Tanyürek & Coşkun, 2024, p. 31). The recent excavations have focused on the pillar bases in the palace section, the Lower Hall, and the Hall area. These works have yielded numerous ceramic fragments of various types, animal bones, obsidian and flint tool fragments, as well as residues of blue, red, and yellow pigments (Coşkun et al., 2025, p. 233).

Figure 1

Aerial View of Kef Fortress / *Kef Kalesi'nin Havadan Görünümü*

The two finds uncovered during the 2024 excavations one made of flint and the other of iron, both interpreted as arrowheads are particularly noteworthy. These two examples, produced from different materials, have been identified as arrowheads based on their formal characteristics such as their pointed tips, wing structure, and tangs as well as their dimensions. The two typologically distinct arrowheads were analysed using typological, material-based, and comparative methods.

The excavations at Kef Fortress have revealed significant clues regarding Urartian social, political, and economic life. The fortress's defense oriented location and the surrounding walls attest to the importance the Urartians placed on defense and offensive strategies. The arrowheads found at the fortress are examples of this defensive system. The Urartians, who were highly advanced in terms of metalworking technology and diversity, demonstrated similar success in their offensive and defensive weaponry. Urartian weaponry includes helmets, shields, swords, knives, daggers, maces, spearheads, and arrowheads (Baş, 2016, p. 108; Belli, 1998, pp. 7–8; Biber, 2011;). Arrowheads of this kind have been identified at major Urartian centers such as Karmir-Blur (Piotrovskii, 1959, p. 240), Yukarı Anzaf (Belli, 2004), Çavuştepe (Erzen, 1978;

Çavuşoğlu & Sürün, 2023), Toprakkale (Wartke, 1990), and Ayanis (Derin & Muscerella, 2001; Özdemir & Işıklı, 2017). In addition to their use as offensive and defensive weapons, Urartian arrowheads also served a cultic function. Arrowheads of this nature are often inscribed with cuneiform. It has been suggested that inscribed arrowheads were left as votive offerings to the some gods. It is stated that such weapons belonged to the god Haldi and could not be used in daily life (Biber, 2011, p. 108). Furthermore, line 13 of the Meherkapı Inscription mentions “sacrificing to the weapons of Haldi”. Some of the weapons found at Ayanis Fortress bear the inscription “I, Rusa, son of Argišti, dedicated this to the god Haldi” (Çilingiroğlu, 2004, p. 257–258). An arrowhead uncovered at Yukarı Anzaf Fortress also bears the inscription “Minua dedicated [this] to the god Haldi” (Belli, 2004, p. 5).

Figure 2

Locations of Flint and Iron Arrowheads Identified in the Section Referred to as the Great Hall of the Fortress / Kalenin Büyük Salon Olarak Adlandırılan Bölümünde Tespit Edilen Çakmak Taşı ve Demirden Ok Uçlarının Konumları

Data on weapon use in the Urartian Kingdom is derived from written sources, archaeological remains, and depicted artifacts. Among the primary written sources mentioning weapons, including arrows, is the booty list of the Assyrian king Sargon II from his campaign against the Urartian Kingdom in 714 BC. The spoils from the Muşşir Temple include mentions of weapon types and quantities such as “...25,212 bronze shields, helmets, weapons, 1,514 bronze spearheads, 305,412 bronze daggers...” (Luckenbill, 1968, p. 97). In the temple area of Ayanis Fortress, numerous arrows, quivers, helmets, shields, and spears were found left as votive offerings (Derin & Çilingiroğlu, 2001; Çilingiroğlu, 2004, p. 257). Another source of evidence for the use of arrows and other weapons comes from depicted artifacts, particularly on belts. Urartian rulers or soldiers are depicted holding weapons in hunting and war scenes on belts (Çavuşoğlu, 2003, p. 25; 2005, pp. 365–367, 2014, pp. 153–160). Additionally, on the artifact known as the “Anzaf Shield,” discovered in the western room of the Haldi Temple at Yukarı Anzaf Fortress, the chief god Haldi is depicted holding a spear and a bow (Belli, 1998, pp. 7–8).

Arrowheads uncovered in Urartian settlements are made of bronze, iron, and bone (Belli & Tozkoparan, 2005, p. 192). As can be understood from depicted artifacts, arrowheads, which were produced using casting techniques, were hafted onto a wooden shaft. Arrows consist of two parts: the shaft and the point. Wooden shafts have not been recovered in excavations due to their perishable nature over time in the ground. Arrowheads were mounted onto wooden shafts in two ways. One group features a socket, a round cavity that allows the head to be fitted over the shaft. The other group has a long, thin, round-sectioned, and gradually tapering tang. These types of arrowheads were inserted directly into the wooden shaft. This projection is

also called a shank. These sockets or tangs were made using the forging technique. Such arrowheads average 20–30 grams in weight and 3–10 cm in length (Biber, 2011, pp. 238–240; Çavuşoğlu & Sürün, 2023, p. 3; Derin & Çilingiroğlu, 2001, p. 158).

The cases used to carry arrows are called “quivers” (*sadak*). Quivers found as archaeological remains are made of iron and bronze. Although written sources mention quivers made of leather or silver, no such finds have been encountered. Quivers average 60–70 cm in length and 10–15 cm in width. It is suggested that their back parts were often made of bronze, while the front parts were covered with leather. Quivers are thought to have been rectangular or cylindrical in form (Derin & Çilingiroğlu, 2001, p. 158). Urartian centers where quivers have been identified include Altuntepe (Erzincan) (Barnett & Gökçe, 1953, p. 126), Anzaf Fortress (Belli, 2004, p. 294), Ayanis (Biber, 2011, pp. 238–250; Derin & Çilingiroğlu, 2001, p. 158), Bastam (Kleiss, 1979, p. 110), Karmir-Blur (Piotrovskii, 1967, p. 47), Kayalidere (Burney, 1966, p. 94), and Toprakkale (Erzen & Bilgiç, 1960, p. 22; Erzen, 1962, p. 406).

Flint Arrowhead

The production of flint arrowheads is considered a complex process requiring a series of technical stages, including raw material selection, knapping/flaking technique, shaping, and hafting. The first stage in this process is selecting a stone of suitable quality. Flint and obsidian were preferred due to their ease of working and ability to form extremely sharp edges after processing (Taşkıran, 2007, p. 42; Whittaker, 1994, pp. 23–25). After stone selection, flat and long flakes were removed by applying percussive blows to the edge of the stone using hammerstones made of hard stone, bone, or antler (Cotterell & Kamminga, 1987, pp. 689–691; Kartal et al., 2014, p. 347). Subsequently, the shaping of the arrowhead took place. Using the pressure flaking method, arrowhead craftsmen detached small pieces from the edges of the stone, both thinning the edges and creating a symmetrical form (Crabtree, 1972, pp. 54–55). This process provided the arrowhead with an aesthetic appearance as well as functional sharpness. Bifacial flaking was applied to both faces in shaping the arrowhead, resulting in a more balanced and aerodynamic structure (Taşkıran, 2007, p. 56; Whittaker, 1994, p. 29).

The flint arrowhead was found in the area referred to as the “Great Hall” at Kef Fortress, south of a pillar base (Fig. 2). The discovery context places the artifact at the same stratigraphic level as the base of the elephant feet (pillar foundations), approximately 1,2 m below the present ground surface. The arrowhead is a small projectile point measuring 2,5 cm in length, 0,8 cm in maximum width, and 0,5 cm in thickness, with a weight of 2 grams. Its surface and tip exhibit minor fractures and chipping, consistent with impact damage from use. The specimen features a distinct tang (or stem/protrusion) designed to facilitate hafting onto a wooden shaft. It is well documented in archaeological literature that arrowheads of this type were commonly affixed to shafts by means of such tangs, typically secured with binding materials. This formal description aligns with standard archaeological cataloguing conventions. The tip of the arrowhead has a triangular form and a pointed structure. Towards the rear, the tip widens towards the wings. The arrowhead is fully worked on all surfaces bottom, top, and sides. Furthermore, the marks on it indicate that it was produced using the flaking technique. The distal tip of the arrowhead lacks any discernible spine or ridge structure. Drawing from comparative metal exemplars, the artifact can be typologically classified as a bilaterally winged (bifacial) form (Biber, 2011, p. 239; Çavuşoğlu & Sürün, 2023, p. 4; Erzen, 1978; Özdemir & Işıklı, 2017, pp. 48–49). The wing structures exhibit proportional symmetry. Positioned at the juncture between the point and the tang, these wings protrude outward, forming an ovoid profile. The arrowhead displays a progressively widening morphology from the distal tip to the proximal end of the tang. Transitions from the acute point to the wings, and subsequently to the tang, are clearly delineated and maintain balanced proportions. The tang itself features an oval cross-section and is notably elongated relative to the distal portion and analogous metal specimens. Archaeological evidence indicates that a subset of flint arrowheads intended for hafting onto wooden shafts particularly those with extended tangs exhibit this configuration (Saygılı, 2019, p. 36). Such morphological attributes not only facilitate secure attachment to the wooden shaft but also correlate with the projectile’s dynamics in terms of mass, velocity, and acceleration. (Fig. 3, 5).

Flint arrowheads have been found in Anatolia at sites such as: the Antalya-Belbaşı (Bostancı, 1962, p. 237), Karain (Kartal, 2013, pp. 27–28), and Beldibi (Bostancı, 1959, p. 146) caves from the Epipaleolithic Period; the Antalya-Karain Cave in the Middle Paleolithic Period; Burdur-Hacılar (Balkan & Atlı, 1994, p. 133), Burdur-Höyücek (Balkan & Atlı, 2005, pp. 131–132), and Konya-Süberde (Bordaz, 1969, p. 52) in the Neolithic Period; Bilecik-Gedikkaya Cave (Saygılı, 2019, p. 92), Burdur-Kuruçay (Duru, 1994, p. 71; 1996, p. 61), Antalya-Karain and Suluin (Taşkiran, 2014, pp. 343–352), Burdur-Kuruçay and Antalya-Perge (Abbasoğlu, 1996, pp. 122–123) in the Chalcolithic Period; and Bilecik-Demircihöyük (Korfmann, 1983), Samsun-İkiztepe (Doğan, 2006, p. 71), İzmir-Bakla Tepe (Bostancı, 2006, pp. 165–177), and Kırklareli-Kanlı Geçit (Özdoğan, et al., 2001, p. 85) in the Early Bronze Age.

Figure 3

Uncovering of the Flint Arrowhead / *Çakmak Taşından Ok Ucunun Ortaya Çıkarılışı*

Flint arrowheads used in Anatolia since early periods show variation across different eras. In the Epipaleolithic (20.000/18.000–10.000/9.000 BC), Neolithic (8000–5500 BC), and Chalcolithic (5500–3000 BC) periods, they are typically pointed, have an oval body, and lack a tang. However, from the early stages of the Bronze Age, pointed arrowheads with oval or triangular bodies, two wings, and a tang emerged and became widespread. By the Iron Age, it is observed that this form developed and was gradually replaced by iron and bronze examples (Bostancı, 1980, pp. 22–23; Yalçıklı, 2017, pp. 9–10; Saygılı, 2019, pp. 34–51). Considering the centers mentioned above, despite chronological differences, the closest formal parallels to the flint arrowhead from Kef Fortress come from Eskişehir-Demircihöyük (Korfmann, 1983) and Burdur-Höyücek (Balkan & Atlı, 2005, pp. 131–132). The arrowheads from these two centers show similarities with the Kef Fortress example in terms of their material, pointed tip, two-winged structure, and the presence of a tang (Fig. 7b).

The Urartians used arrows not only in warfare but also in hunting activities. Hunting scenes depicted on belts, in particular, provide information on this subject (Çavuşoğlu, 2014, pp. 155–156). The primary function of an arrowhead is to reach its target more quickly and inflict as much damage as possible. The distance the arrow will travel is also an important factor. The weight of the arrowhead is another element affecting the arrow's speed, range, and damage. Lighter arrowheads are stated to reach longer distances, with the disadvantage being that they inflict less damage. Heavier arrowheads were intended for shorter ranges but greater damage, possibly for armor-piercing purposes. Information from the Mari archives supports this view. These texts indicate that the weight and importance of arrowheads were understood, and arrowheads of different weights were used for various purposes (Miller et al., 1986, pp. 178–195; Szudy, 2005, pp. 158–159). Furthermore, the discovery of arrowheads of two different weights within a quiver uncovered at Karmir-Blur also demonstrates that the weight and significance of arrowheads were recognized (Piotrovskii, 1970).

Based on the above, the measurements such as weight, thickness, length, width and material of an arrowhead affect its speed, range, and damage ratio. The material of the arrowhead, in particular, plays a significant role in its intended use. The average weight of Urartian iron arrowheads varies between 6,6–8,3 grams (Korfmann et al., 1972) and 10–22 grams (Yalçın et al., 1994, pp. 41–42). Bronze arrowheads are generally lighter than iron ones, with average weights between 16–20 grams (Belli, 2004, pp. 228–230; Bingöl & Karageçi, 2023, p. 365; Yalçıklı, 2015, p. 9). The weight of the flint arrowhead from Kef Fortress was measured at 2 grams, indicating that it is considerably lighter than its iron and bronze counterparts.

Iron Arrowhead

Urartian arrowheads are made of iron and bronze. The use of iron arrowheads became widespread from the 8th century BC onwards. Urartian iron arrowheads are indicative of the high level achieved in Urartian iron-working. Therefore, iron arrowheads stand out as symbols of both military prowess and Urartian metallurgical advancement. Iron arrowheads were produced as a single piece (monoblock) using forging and casting techniques, which increased their durability (Belli, 2004).

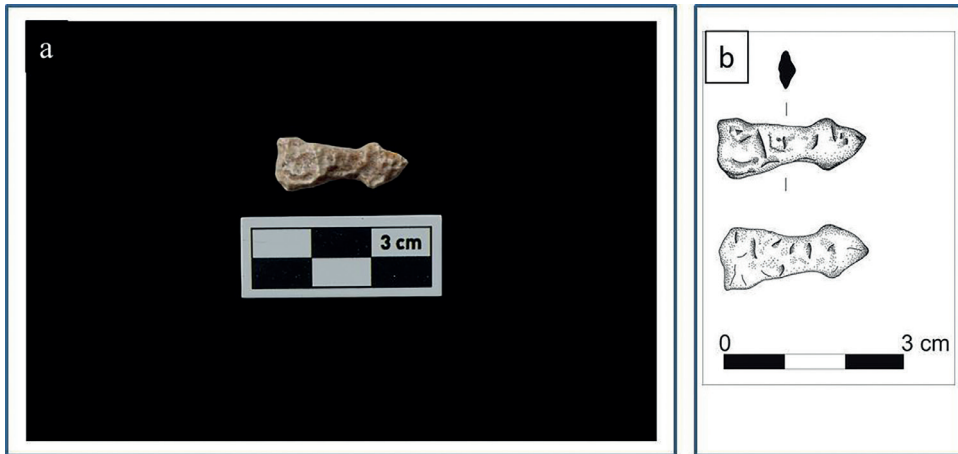
Urartian bronze arrowheads feature a socket for the shaft. These arrowheads are typologically classified based on the number of wings and the presence of barbs. In terms of form, they can be two-winged without barbs, two-winged with barbs, three-winged without barbs, and three-winged with barbs. Urartian bronze arrowheads average 4,2–5,1 cm in length and have widths ranging between 0,3–0,7 cm (Çavuşoğlu & Sürün, 2023, pp. 4–5; Erzen, 1978).

Urartian iron arrowheads are typically classified as leaf/willow-leaf shaped, as they often resemble the form of a willow leaf (Batmaz, 2003; Biber, 2011; Çavuşoğlu & Sürün, 2023, p. 5; Derin & Muscarella, 2001; Derin & Çilingiroğlu, 2001; Erzen, 1978). Compared to socketed arrowheads, iron arrowheads are larger and heavier. The average lengths of Urartian iron arrowheads are 2–9 cm, widths 1,5–2 cm, and weights between 10–22 grams (Belli, 2004; Çavuşoğlu & Sürün, 2023; Yalçın et al., 1994, pp. 41–42). It has been emphasized that iron arrowheads were effective at shorter ranges, particularly in armor piercing, a characteristic derived from their weight (Szudy, 2005, pp. 158–159). These arrowheads have a pointed tang for insertion into the wooden shaft. The body/mid-section of the arrowhead sometimes features a sharp midrib. From the central section, two wing structures taper sharply on the sides. The tips are also pointed. This type of arrowhead is subdivided into two categories: those without barbs and those with double barbs. At the junction of the body and the tang, there is a constriction or stopping element, usually round or oval in shape, which serves as a stop for the wood against the arrowhead (Çavuşoğlu & Sürün, 2023, p. 5; Erzen, 1978, pp. 54–55; Özdemir & Işıklı, 2017, p. 48).

The iron arrowhead was found in the “Great Hall” section of Kef Fortress, east of the area with the pillar bases (Fig. 2). The flint arrowhead was detected approximately 2,5 m to the north, at the same stratigraphic level, 1,2 m below the present ground surface, and aligned with the base of the elephant feet (pillar foundations). The arrowhead is 4 cm long, 2,3 cm wide (current width), and 0,2 cm thick. Based on reconstruction work, it can be suggested that its original width was approximately 3 cm. Due to its iron composition, the arrowhead has suffered from corrosion. The arrowhead exhibits an overall subtriangular morphology with a broad-bodied configuration. Typologically, the most salient feature is the absence of a pronounced spine or midrib structure. A portion of the artifact is fractured and incomplete. The body and wings maintain uniform thickness, presenting a flat profile. The wings expand conspicuously rearward from the acute distal tip. Diverging from the canonical elongated and slender Urartu leaf- or willow leaf-shaped forms, the wing structure of this specimen is notably abbreviated and broad. The transition from the tip to the wings is well-defined and proportionate. At the proximal end, despite breakage and partial absence, a diminutive segment of the tang remains discernible. The juncture between the wings and the tang, as well as between the tang and the body, lacks the constriction commonly observed in Urartu iron arrowheads. This characteristic implies that the arrowhead was manufactured as a unitary piece via forging techniques. Based on its current state, it can be said that the arrowhead is typologically leaf-shaped and two winged. Furthermore, the tang indicates that it belongs to the tanged arrowhead group (Belli, 2004, p. 228; Biber, 2011, pp. 238–240; Çavuşoğlu & Sürün, 2023, p. 5; Tekin, 2018, pp. 33–38) (Fig. 4, 6).

Figure 4

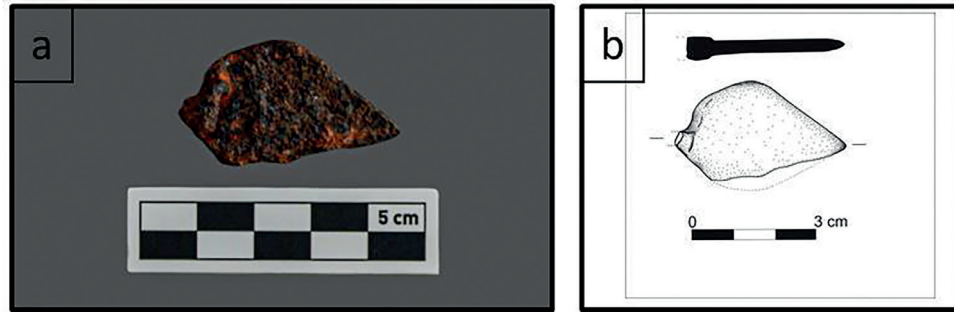
Uncovering of the Iron Arrowhead / *Demirden Ok Ucunun Ortaya Çıkarılışı*

Figure 5

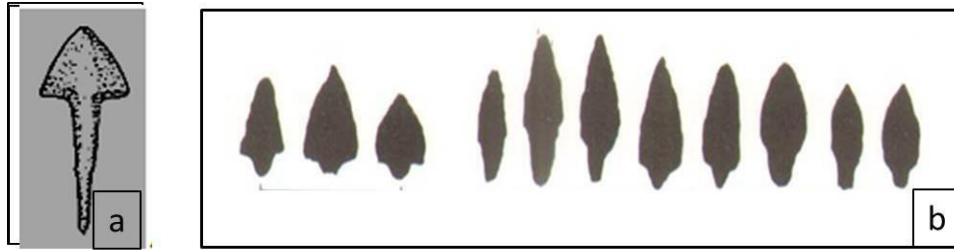
a: Flint Arrowhead, b: Illustration of the Flint Arrowhead / *a: Çakmak Taşından Ok Ucu, b: Çakmak Taşından Ok Ucuna Ait Çizim*

Considering Iron Age and Urartian examples, the iron arrowhead appears to be of a distinct type. Material, pointed tip, and the presence of a tang can be considered similar characteristics. However, its broad wing structures, flat body, and triangular form distinguish the Kef Fortress iron arrowhead from other examples. Urartian iron arrowheads are generally elliptical in form. A triangular arrowhead has not been uncovered in the Urartian Kingdom until now. Furthermore, among arrowheads from various periods in Anatolia, such an arrowhead has not been identified so far. However, iron arrowheads dated to the Late Bronze Age (1500–1200 BC) – Early Iron Age (1200–800 BC) in Nakhchivan show similarities with the iron arrowhead from Kef Fortress in their triangular form (Fig. 7a). These examples also have an elliptical cross-section and are similar in terms of wing structure, tang, and tip form (Halilov, 2013, p. 101).

There is a written source mentioning a Urartian campaign against Nakhchivan in the 9th century BC. Additionally, archaeological finds such as a bronze belt attributed to the Urartians, a cuneiform inscription from the period of Išpuini and Minua, and rock markings are evidence of the Urartian presence in the region (Bahşaliyev & Bahşaliyev, 2019, pp. 15–34). This situation likely involved not only political relations between Urartu and the region but also social and economic influences.

Figure 6

a: Iron Arrowhead, b: Illustration of the Iron Arrowhead / a: *Demirden Ok Ucu*, b: *Demirden Ok Ucuna Ait Çizim*

Figure 7

a: Iron Arrowhead Identified at Kızılburun b: Flint Arrowheads Recovered from Demircihöyük / a: *Kızılburun'da Tespit Edilen Demir Ok Ucu (Halilov, 2013, p. 103)*, b: *Demircihöyük'ten Ele Geçen Çakmak Taşından Ok Uçları (Saygılı, 2019, p. 68)*

Evaluation and Conclusion

The archaeological work conducted at Kef Fortress provides significant data on the political, social, and economic life of the Urartians. The excavations have revealed two important new finds related to arrowheads, which were among the most important equipments of the Urartian army. The two arrowheads identified at Kef Fortress present a different perspective on Urartian arrowheads in terms of material and typology. Both arrowheads were recovered approximately 1,2 m below the ambulatory surface (or present ground level). They were uncovered in the area occupied by the elephant-foot column bases in the Great Hall, precisely at the stratigraphic level where these column bases begin to rise. Furthermore, no evidence of occupation or remains attributable to any period other than the Urartian has been identified in this hall of the Kef Fortress Palace or in any of the rooms connected to it. Consequently, it is feasible to contextualize these arrowheads chronologically within the Urartu Period. The flint arrowhead possesses a distinct structure compared to other Urartian arrowheads, as well as Iron Age and other Anatolian arrowheads, due to its material, tip, and wing structures. The arrowhead differs from Urartian and Iron Age examples due to its flint material, and from other Anatolian flint arrowheads due to its tang and wing structures. No flint arrowhead has been identified in the Urartian Kingdom until now. Furthermore, the existence of such an arrowhead within the same period was previously unknown. Typologically, its wing structures and tang differ from flint arrowheads dated to various periods in Anatolia. In other examples, the wing structures are more pronounced and often project parallel to the tang, in line with the base (in triangular forms), or at a 45-degree angle. In the Kef Fortress example, the wings are relatively smaller compared to the body and splay outwards. Additionally, while the body is large relative to the wings in the Kef Fortress arrowhead, Anatolian examples tend to have more proportionate body, wing, and tip structures.

The arrowhead from Kef Fortress measures 2,5 cm in length, 0,8 cm in width, 0,5 cm in thickness, and weighs 2 grams. Its closest formal parallels are known from Demircihöyük. The flint arrowheads from Demircihöyük average 2,7-3 cm in length; 1,3-2 cm in width; 0,2-0,5 cm in thickness; and 1,9-2,3 grams in weight. As can be understood from this data, although from different periods and centers, flint arrowheads exhibit similar metrics. This indicates that flint arrowheads were designed considering factors such

as speed, kinetic force, and piercing/wounding capability. Furthermore, it is possible to suggest that the production of flint arrowheads continued without significant changes in dimensions, with development occurring primarily in typological aspects (wings, tip, tang). Therefore, the flint specimen recovered from Kef Fortress can be plausibly classified as an arrowhead based on its morphological characteristics and metric attributes.

As mentioned above, due to its light and small structure, the Kef Fortress flint arrowhead may have been used for hunting fast, agile, and small animals at long range, rather than in warfare. The outwardly projecting wing structures and the design widening from the tip towards the wings suggest it was shaped to inflict maximum damage upon penetration and extraction. This principle likely applies to flint arrowheads from different periods as well. Another factor that makes the flint arrowhead significant is the use of stone or flint as a weapon during an era when bronze and iron were intensively utilized in the Iron Age.

No flint arrowhead has been identified in archaeological studies conducted so far for the Iron Age and the Urartian Kingdom Period. The flint arrowhead from Kef Fortress can be explained in different ways. The first view is that the arrowhead is a remnant of ongoing inter-period trade activity, later transported here through various means and purposes and continued to be used. The second view is that this arrowhead might have been specifically preferred by Urartian period craftsmen as a result of a local production tradition or technical continuity. Despite some similarities, the typological differences suggest that this arrowhead represents a form unique to Urartu. Although no flint arrowheads have been found in the Urartian Kingdom until now, future studies may increase their number. Additionally, such flint arrowheads might not have been intended for direct warfare but rather for hunting small animals like birds and hares. In this context, the low cost, easy workability, and rapid production of flint may have made it a practical choice for daily hunting activities.

The other find from Kef Fortress is the iron arrowhead. The number of iron arrowheads from the Iron Age and the Urartian Kingdom is quite high. Urartian iron arrowheads are tanged. They often feature a sharp midrib structure, narrow and long wings, and a long tang. The most common form is the leaf/willow-leaf shape. Although fragmentary and incomplete, the Kef Fortress iron arrowhead can be typologically included in the leaf-shaped group. However, there are some distinct formal differences. The arrowhead lacks a midrib structure. The body and wing structures share the same thickness, presenting a uniform body structure. It does not have a form that tapers from a thick midrib towards the wings. In this respect, the arrowhead possesses a highly distinct typological structure. Another difference is its broad wing structures. The width (including body and wings) of Urartian iron arrowheads averages 1,5-2 cm, whereas the Kef Fortress arrowhead has a width of 3 cm, indicating a broader form. Furthermore, the arrowhead differs in its direct transition from the tip to the wings. Despite the aforementioned disparities, the acute distal tip, the wing structures that expand conspicuously and proportionately in a rearward direction, the tang protrusion, overall morphological characteristics, and dimensional attributes constitute the diagnostic criteria that enable the classification of this artifact as an arrowhead. The closest formal parallels for the arrowhead have been identified in Nakhchivan, although they are dated to the Late Bronze Age-Early Iron Age. A few examples from there partially resemble the Kef Fortress arrowhead in form, but they also differ in terms of their midrib structure. Considering the Urartian Kingdom's campaigns to the region in the 9th century BC, this arrowhead could be considered a result of political, military, or commercial interaction. However, the unique form of the iron arrowhead from Kef Fortress, particularly its wing structures and flat body profile, allows us to evaluate it as a distinct form belonging specifically to Kef Fortress and the Urartian Kingdom.

In conclusion; the archaeological excavation works at Kef Fortress are ongoing. It is possible that materials similar to those mentioned in this study as arrowheads will be uncovered and their number will increase. The similar findings that will be uncovered will also provide a new perspective on Urartu weapon typology.

References

- Abbasoğlu, H. (1996). Perge Akropolisinde 1994 yılında yapılan çalışmalar. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 17(2), 121–129.
- Bahşaliyev, E., & Bahşaliyev, V. (2019). Urartu devletinin Güney Kafkasya politikasında Nahçıvan'ın yeri (Nahçıvan, Azerbaycan). *Amisos*, 4(6), 15–34.
- Balkan-Atlı, N. (1994). *La Neolithisation de L'Anatolie*. Institut Français d'Etudes Anatoliennes-Georges Dumézil.
- Balkan-Atlı, N. (2005). Yontmataş Endüstrisi. In R. Duru (Ed.), *Höyücek 1989–1992 yılları arasında yapılan kazıların sonuçları* (pp. 130–138). Türk Tarih Kurumu.
- Barnett, R. D., & Gökçe, N. (1953). The find of Urartian bronzes at Altıntepe, near Erzincan. *Anatolian Studies*, 3, 121–129.
- Baş, A. (2016). Urartuda askeri bir ekipman: Kalkanlar. *Uluslararası Amisos Dergisi*, 1(1), 107–134.
- Batmaz, A. (2003). *Urartu Krallığı'nın II. Rusa dönemindeki tarihi ve kültürü* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=zsBrvnBtSjRgck_mc0glvQ&no=bUFQS-1soR_qhXgdSz8iQXA
- Belli, O. (1998). *Anzaf kaleleri ve Urartu tanrıları*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Belli, O. (2004). *Urartu: Savaş ve estetik*. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Belli, O., & Tozkoparan, M. (2005). 2003 yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü kazısı. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 26(1), 189–203.
- Biber, H. (2011). Urartu silahları. In K. Köroğlu & E. Konyar (Eds.), *Urartu: Doğuda Değişim* (pp. 234–250). Yapı Kredi Yayınları.
- Bilgiç, E. (1964). Excavations at Kef Kalesi of Adilcevaz, 1964. *Anadolu*, 8, 93–124.
- Bilgiç, E., & Ögün, B. (1967). 1967 Adilcevaz Kef Kalesi kazıları. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 25, 48–52.
- Bilgiç, E., & Ögün, B. (1974). Adilcevaz Kef Kalesi kazıları 1972. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 30(1), 31–35.
- Bingöl, A., & Karageçi, D. (2023). Kars Müzesi'nde yer alan Urartu ok uçları. *Gazi Akademik Bakış*, 16(32), 359–374.
- Bordaz, J. (1969). A preliminary report of the 1969 excavations et Er Baba: A Neolithic site near Beyşehir, Turkey. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 17(1), 59–62.
- Bostancı, Y. E. (1959). Research on the Mediterranean coast of Anatolia: A new Paleolithic site at Beldibi near Antalya. *Anadolu*, 4, 129–178.
- Bostancı, Y. E. (1962). Belbaşı kaya sığınağında bulunan üst paleolitik ve mezolitik endüstri; Belbaşı kültürü. *Belleten*, 26(102), 233–251.
- Bostancı, E. (1980). İnsan evriminde ok ucu kültürü. *Antropoloji*, 9, 1–138.
- Bostancı, N. K. (2006). Bakla Tepe Erken Tunç Çağı I. dönemi obsidyen atölyesi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 221–232.
- Burney, C. A. (1966). A first season of excavations on the Urartian citadel of Kayalidere. *Anatolian Studies*, 16, 55–111.
- Coşkun, İ., Çavuşoğlu, R., Polat, E., & Erçek, M. (2021). Kef Kalesi kazı çalışmaları 2021. *Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, 46, 81–84.
- Coşkun, İ., Varol, O., & Polat, E. (2023). Adilcevaz Kef Kalesi kazısı: Yeni bulgular ve değerlendirmeler. *OANNES–International Journal of Ancient History*, 5(1), 253–274.
- Coşkun, İ., Varol, O., Eriçok, A., Kızılban, C., & Balkan, M. (2024). Adilcevaz Kef Kalesi 2023. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 5, 231–240.
- Cotterell, B. & Kamminga, J. (1987). The formation of flakes. *American Antiquity*, 52(4), 675–708.
- Crabtree, D. (1972). *An introduction to flintworking*. Occasional Papers of the Idaho State University Museum.
- Çavuşoğlu, R. (2003). A fragmentary Urartian belt in the Diyarbakır Museum. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici*, 45(1), 21–26.
- Çavuşoğlu, R. (2005). A unique Urartian belt in the Van Museum. *Archaeologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, 37, 366–370.

- Çavuşoğlu, R. (2014). *Urartular: Kemerler*. Rezan Has Müzesi Yayınları.
- Çavuşoğlu, R., & Sürün, Y. (2023). Van-Çavuştepe Kalesi'nde bulunan ok uçları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 60, 1–16.
- Çilingiroğlu, A. (2004). Silah, tohum ve ateş. In T. Korkut (Ed.), *60. yaşında Fahri Işık'a armağan: Anadolu'da doğdu* (pp. 257–267). Ege Yayınları.
- Derin, Z., & Çilingiroğlu, A. (2001). Armour and weapons. In A. Çilingiroğlu & M. Salvini (Eds.), *Ayanis I: Ten years' excavations at Rusabinili Eiduru-kai 1989–1998* (pp. 155–187). Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici.
- Derin, Z., & Muscarella, O. W. (2001). Iron and bronze arrows. In A. Çilingiroğlu & M. Salvini (Eds.), *Ayanis I: Ten years' excavations at Rusabinili Eiduru-kai 1989–1998* (pp. 189–217). Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici.
- Doğan, N. (2006). *İkiztepe İlk Tunç Çağı mezarlık buluntularının sosyokültürel açıdan değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=vW9T5zQPZkku-NE01z29ewg&no=s1msKmZZ76yq2PtpwWsGnA>
- Duru, R. (1994). *Kuruçay Höyük I: 1978–1988 kazılarının Neolitik ve Kalkolitik Çağ yerleşmeleri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Duru, R. (1996). *Kuruçay Höyük II: 1978–1988 kazılarının sonuçları–Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı yerleşmeleri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erzen, A., & Bilgiç, E. (1960). 1959 Van-Toprakkale sondajları ve bölgedeki çalışmalar. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 10(2), 5–22.
- Erzen, A. (1962). Untersuchungen in der Urartaischen Stadt Toprakkale bei Van in den Jahren 1959–61. *Archäologischer Anzeiger*, 383–414.
- Erzen, A. (1978). *Çavuştepe I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halilov, T. (2013). Nahçıvan'daki son Tunç-Erken Demir Çağı yerleşimlerinde bulunmuş silahlar. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 100–103.
- Kartal, G. (2013). *Karain B'nin Geç Neolitik - Erken Kalkolitik (H.V) ve Kalkolitik (H.IV) çağ yontmataş endüstrilerinin tekno-tipolojik analizi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=YtyFqQiNRO6SyybNpG8uvvg&no=sQGw82ftHayWSkBuUxpRrw>
- Kartal, M., Taşkıran, H., Bulut, M., Dinç, F., & Taşkıran, F. (2014). Yontmataş bulguları ışığında Yukarı Dicle Havzası'nda yeni bir Neolitik yerleşim: Boncuklu Tarla. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(1), 481–492.
- Kleiss, W. (1979). Bastam, an Urartian citadel complex of the seventh century B.C. *American Journal of Archaeology*, 84(3), 299–304.
- Korfmann, M. (1972). *Schleuder und Bogen in Südwestasien*.
- Korfmann, M. (1983). *Demircihüyük: Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975–1978*. Philipp von Zabern.
- Luckenbill, D. D. (1968). *Ancient records of Assyria and Babylonia II*. Greenwood Press.
- Miller, R., McEwen, E., & Bergman, C. (1986). Experimental approaches to ancient Near Eastern archery. *World Archaeology*, 18(2), 178–195.
- Öğün, B. (1982). Die urartäischen Paläste und die Bestattungsbräuche der Urartäer. *Palast und Hütte*, 217–236.
- Özdemir, M. A., & Işıklı, M. (2017). Van Ayanis Kalesi'nden ele geçen ok uçları üzerine genel bir değerlendirme. *Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergi*, 8(11), 46–62.
- Özdoğan, M., Karul, N., Ahmet, A., & Ayhan, A. (2001). Kırklareli Höyüğü 1999 yılı çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 22(1), 83–94.
- Piotrovskii, B. B. (1959). *Vanskoe Tsarstvo (Urartu)*. Izd-vo vostochnoi lit-ry.
- Piotrovskii, B. B. (1967). *Urartu: The Kingdom of Van and Its Art*. Evelyn Adams & Mackay.
- Piotrovskii, B. B. (1970). *Karmir Blur*. Iztadel'stvo Avrora.
- Saygılı, B. (2019). *Anadolu'da tarihöncesi dönemlerde ok uçları ve deneysel arkeoloji yöntemiyle ok ve yay yapımı*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

- Szudy, M. J. (2015). *Archery equipment in the Neo-Assyrian period* (Unpublished thesis). Universität Wien.
- Taşkıran, H. (2007). *Taş devri teknolojisi: Anadolu'da yontmataş endüstrileri*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Taşkıran, F. Z. (2014). *Suluin Mağarası Holosen Dönem yontmataş endüstrisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=oJMQ6hPrywhTsIHT7ES_Lw&no=-7F7ufKjmIq3yLB5OeYt0Cg
- Tanyürek, Ö., & Coşkun, İ. (2024). Kef Kalesi ilk dönem kazıları: 1964–1972 yılları. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi (IJSS)*, 8(36).
- Tekin, H. (2018). *Madeni eser tipolojisi*. Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Wartke, R. B. (1990). *Toprakkale: Untersuchungen zu den Metallobjekten im Vorderasiatischen Museum zu Berlin*. Akademie-Verlag.
- Whittaker, J. C. (1994). *Flintknapping: Making and understanding stone tools*. University of Texas Press.
- Yalçıklı, D. (2015). Demir Çağı'nda Batı Anadolu'dan tunç ok uçları: Üretim tekniklerindeki değişim. *MASROP*, 9(12), 7–17.
- Yalçıklı, D. (2017). Demir Çağı'nda Batı Anadolu'dan tunç ok uçları: Üretim tekniklerindeki değişim. *Masrop E-Dergi*, 9(12), 1–17.
- Yalçın, Ü., Belli, O., & Maddin, R. (1994). Van-Yukarı Anzaf Kalesi'nde bulunan metal eserler üzerine arkeometalurjik araştırmalar. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 10, 41–42.

SAKARYA MÜZESİ DEMİR ÇAĞI BRONZ KÂSELERİ VE FRİG LOTUSLU KÂSELERİNİN BEZEMESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OF IRON AGE BRONZE BOWLS AT THE SAKARYA MUSEUM AND THE DECORATION OF PHRYGIAN LOTUS BOWLS

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 04 Haziran 2026	Received: June 04, 2026
Hakem Değerlendirmesi: 12 Haziran 2026	Peer Review: June 12, 2026
Kabul: 26 Haziran 2026	Accepted: June 26, 2026

DOI : 10.22520/tubaar.1964210

Handan YILDIZHAN*

Özet

Bu araştırmanın temel amaçlarından biri, Sakarya Müzesi envanterindeki bir grup bronz kâsenin üretim tekniklerini ve ikonografik özelliklerini analiz etmektir. Bağlantılı olarak çalışma; bu eserlerin olası üretim atölyelerini, kullanım bağlamlarını ve Demir Çağı metal kap endüstrisi içindeki önemini belirlemeyi hedeflemektedir. Çalışmanın bilimsel açıdan en özgün yönünü Frig lotuslu kâsesi oluşturmaktadır. Eflatunpınar Anıtı'nda somutlaşan Hitit sanat geleneğinden yola çıkan bu çalışma, kâsedeki lotus motifinin bu gelenekten esinlenmiş olabileceğini öne sürmektedir. Bu değerlendirme; Anadolu merkezli ve anıtsal kabartma mirasına dayanan yeni bir kuramsal çerçeve sunmakta ve bezemenin kökenine dair mevcut teorilere alternatif oluşturmaktadır. Müze envanter ve teşhirinde Frig eserleri olarak değerlendirilmiş bronz kaseler üzerinde gerçekleştirilen tipolojik analizler, kâselerin MÖ 8.- 6. yüzyıl aralığında Frig, Yeni Asur ve Akhaimenid atölyelerinde üretilmiş olabileceğini gösterirken; iyi korunmuş durumları elit mezar kontekstlerine ait olma ihtimallerini güçlendirmektedir. Kâselerin üretim ve onarım süreçlerinde saptanan özgün applike uygulamaları, Demir Çağı metal işçiliğindeki üstün teknolojik ve estetik düzeyi göstermenin ötesinde, alan yazında daha önce belgelenmemiş zanaat geleneklerini ortaya koymaktadır. Çalışmada, kaplar üzerindeki ikonografik unsurlar yalnızca dekoratif birer öge olarak değil, Demir Çağı toplumlarının inanç, imge ve sembol dünyasını yansıtan entelektüel tasarımlar olarak çözümlenerek mevcut birikimi zenginleştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demir Çağı, Frig Lotuslu Kâse, Bronz Karinalı Kâseler, Yeni Asur, Akhaimenid

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Nevşehir / Türkiye.
e-posta: hndnyildizhan@yahoo.com ORCID: 0000-0002-5623-2316

Bu makalenin atıf künyesi / *How to cite this article:* Yıldızhan, H. (2026). Sakarya Müzesi demir çağı bronz kâseleri ve Frig lotuslu kâselerinin bezemesi üzerine bir değerlendirme. *TÜBA-AR*, 38, 147-176. <https://doi.org/10.22520/tubaar.1964210>

Abstract

One of the primary objectives of this research is to analyze the manufacturing techniques and iconographic characteristics of a group of bronze bowls within the inventory of the Sakarya Museum. Consequently, the study seeks to identify their potential production workshops, contexts of use, and overall significance within the Iron Age metal vessel industry. The most original scholarly contribution of this study centres on the Phrygian bowl with a lotus motif. Drawing upon the Hittite artistic tradition materialised in the Eflatunpınar Monument, this study suggests that the bowl's lotus motif may have emerged under the influence of this tradition. This assessment presents a new theoretical framework rooted in Anatolian monumental relief art, offering an alternative to existing theories on the origins of the ornamentation. While typological analyses carried out on bronze bowls -catalogued and exhibited in the museum as Phrygian artefacts- indicate that the bowls are possibly manufactured between the eighth and sixth centuries BCE in Phrygian, Neo-Assyrian, and Achaemenid workshops, their exceptionally well-preserved condition further strengthens the likelihood that they derive from the burial assemblages of elite members of society. The distinctive application techniques identified in the production and repair processes of these bowls not only demonstrate the high technological and aesthetic capabilities of Iron Age metalworking but also shed light on the crafting traditions that have not previously been documented in the related literature. Within this study, the iconographic elements on the vessels are interpreted not merely as decorative features, but as intellectual compositions reflecting the belief systems, visual imagination, and symbolic universe of Iron Age societies, thereby enriching the current scholarly understanding.

Keywords: Iron Age, Phrygian Lotus Bowl, Bronze Carinated Bowls, Neo-Assyrian, Achaemenid

Doğu ve batı kültürlerinin kesişme noktasındaki Anadolu, Demir Çağı'nda metalürji zanaatının sanata dönüştüğü görkemli bir döneme tanıklık etmiştir. Sakarya Müzesi koleksiyonuna müsadere yoluyla kazandırılan dört parçalık bronz kap grubu, Anadolu ve Yakın Doğu'nun zengin metal kap repertuarını yansıtan örnekler arasında yer almaktadır.

Arkeolojik bir buluntu için en güçlü veri kaynağı, şüphesiz eserin gün ışığına çıkarıldığı tabaka ve konteksttir. Buna karşın pek çok değerli eser, yasadışı faaliyetler sonucu orijinal bağlamından koparılmakta ve müsadere yoluyla müze kayıtlarına dâhil edilebilmektedir. Bu durumu örneklendiren Sakarya Müzesi envanterine kayıtlı bronz kaplar; bir adet Frig lotuslu kâse, Yeni Asur karinalı kâse tipleri ile bu geleneği Akhaimenid Dönemi'ne taşıyan karinalı bir kâse örneğinden oluşmaktadır. Eserlerin stratigrafik ve arkeolojik veriden yoksun olması ile buluntu yerlerinin belirsizliği, kapların köken ve üretim merkezlerinin tespiti noktasında ciddi kısıtlılıkları beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda bu çalışma; Sakarya Müzesi bronz kâselerinin form özellikleri, üretim teknikleri ve ikonografik özelliklerini analiz ederek, eserlerin olası üretim atölyelerini, kullanım bağamlarını ve Demir Çağı metal kap endüstrisindeki yerini tespit etmeyi amaçlamaktadır. Müze depolarında atıl durumda bekleyen ve literatüre dâhil edilmediği müddetçe bilim dünyası için bütünüyle “kayıp” addedilecek olan bu nitelikli eserlerin incelenmesinde analitik bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu doğrultuda, literatürdeki arkeolojik, ikonografik ve epigrafik kanıtlar temel alınarak analogi yöntemiyle bir değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Eserlerin analogik yöntemlerle incelenmesi; Demir Çağı metal kap endüstrisindeki tipolojik çeşitliliği, kronolojik gelişimi ve üretim geleneğini anlamlandırabilmek adına yeni ve nitelikli veriler sunmuştur.

Çalışma ayrıca müze envanterinde yer alan bir Frig lotuslu kâsesinden hareketle; Güney Orta Anadolu'daki güncel araştırmalar ışığında, Eflatunpınar Anıtı ekseninde bu tip kâselerin bezemesi için yeni bir köken önerisinde bulunmaya olanak sağlamıştır. Çalışmada konu edinilen metal kâse tipleri farklı çalışmalarda farklı şekilde sınıflandırılmıştır. Bu ayırımı araştırmacılar tarafından en sık kullanılan ölçüt, kâse ağız çapının yüksekliğine olan oranıdır. Bu orana göre kâseler Pfrommer (1987, s. 44) tarafından sığ ve derin olmak üzere iki grupta ele alınmıştır.¹

Kâselerin Yunan dünyasındaki sığ ve *omphaloslu* örnekleri ise bazı araştırmacılar tarafından “*phiale*” olarak adlandırılmıştır (Gunter & Jett, 1992, s. 64-72; Gunter & Root, 1998; Hasserodt, 2009, s. 5; Lushey, 1939, s. 10; Moorey, 1988, s. 234, Pl. II; Oliver, Jr., 1970, s. 9-15). Buna karşın Gordion Tümülüslerinde bulunan sığ ve *omphaloslu* bronz örnekler “kâse” olarak adlandırılmıştır (Erpehlivan, 2025, s. 30; Young, 1981, s. 14, 130, 204). Lydia Hazinesindeki sınıflandırmada ise sığ örnekler için “*philale*” (Özgen ve ark., 1996, cat. no: 33, 35, 38-42), derin örnekler içinse “kâse” terimi tercih edilmiştir (Özgen ve ark., 1996, cat. no: 34, s. 44-50). Sardis (Dusinberre, 1999, s. 78-81), Karaçalı (Çokay-Kepçe & Recke, 2007), Seyitömer (Coşkun, 2011, s. 65, cat. no: 1-17), Oluz Höyük (Kandaz, 2016, OLUZ No: 1-28), Eski Smyrna (Yıldızhan, 2019, no: K7-27, Çiz. 1-6.), Gökhöyük Bağları (Gündüz, 2019, Kat. No. 1-11, Fig.1-2.) ve Topaklı Höyük (Köker-Gökçe, 2025, s. 206, cat. no:1-4, Fig. 3, 4A-) gibi merkezlerdeki, Akhaimenid Dönemi'ne ait seramik taklitleri araştırmacıları tarafından “kâse” olarak adlandırılmıştır. Benzer şekilde MÖ 9.-7. yüzyıla tarihlenen Batı Asya metal örnekleri de “kâse” kategorisinde değerlendirilmiştir (Smith, 1986, s. 1-3, Fig. 1-5, Pl. I-IV).

Bu çalışmada incelenen metal kaplar, Pfrommer (1987, s. 44) ve Miller'ın (1993, s. 113, dipnot 22) önerileri doğrultusunda, *omphalos* varlığına bakılmaksızın sığ ve derin kâseler olacak şekilde iki ana grupta toplanmıştır. Her iki grup kendi içinde, sahip oldukları form özelliklerine göre alt tiplere ayrılmıştır.

¹ Bu çalışmada incelenen metal kaplar, Pfrommer (1987, s. 44) ve Miller'ın (1993, s. 113, dipnot 22) önerileri doğrultusunda, *omphalos* varlığına bakılmaksızın sığ ve derin kâseler olacak şekilde iki ana grupta toplanmıştır. Her iki grup kendi içinde, sahip oldukları form özelliklerine göre alt tiplere ayrılmıştır.

Metal Kâselerin Form ve Üretim Tekniği Analizi

Form Analizi

Sakarya Müzesi bronz kâselerinin form analizinde; Lushey (1939), Abka'i-Khavari (1988), Smith (1986) ve Adachi (1997) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda tipolojik sınıflandırmalar dikkate alınmıştır.

Sığ Kâseler

Koleksiyon kapsamındaki sığ kâseler; basit ağız kenarlı ve karinalı sığ kâseler olmak üzere iki tipe ayrılmıştır.

Basit ağız kenarlı sığ kâse (Frig lotuslu kâse)

İncelenen örnekler arasındaki basit ağız kenarlı, sığ kâse örneği K1'dir (Fig. 1a-c). Bu örnek hafifçe içe kıvrılan ağız kenarından itibaren yarım küre formunda bir gövdeye sahiptir. Kabın gövdesi tabana doğru kesintisiz bir yay çizerken, taban merkezinde dış bükey profilli ve eş merkezli iki bantla çevrili bir *omphalos* yer almaktadır.

Kâsenin ağız kenarında 0,9 cm'lik rezerve bir alan bulunmaktadır. Bu bölümün altında, kabın tüm gövdesini kaplayan lotus çiçeği bezemesi yer alır. Söz konusu bezeme; uçları sivri, dipleri yuvarlak yaprakların dönüşümlü dizilmesi ve arka plana bir sıra sivri uçlu yaprağın eklenmesiyle oluşturulmuştur.

K1, morfolojik ve bezeme unsurlarıyla Lushey'nin (1939, s. 121-124) "*lotuslu phialeler*" grubunda yer almaktadır. Formun en erken örnekleri Gordion MM Tümülüs'ünde (MÖ 740) saptanmış (Young, 1981, MM70-MM123, Fig. 86-87, Pl. 68-70); benzer buluntular Gordion S1, S2, Z ve J tümülüslerinde de (MÖ 740-600) belgelenmiştir (Kohler, 1995, Pl. 65, TumS1; Fig. 60B-C, Pl. 75.C, Tum S2; Pl. 81D, TumZ12; Fig. 25A, Pl. 33A, 35B-C, TumJ2). Ankara civarındaki Anıtkabir I-II (Özgüç & Akok, 1947, Lev. 10, Res. 18; Lev. Lev. 20, Res. 40; Lev. 22, Res. 45, MÖ 8. yüzyıl sonu-7. yüzyıl ilk yarısı) ve Büyük Tümülüs (Buluç, 1979, MÖ 8. yüzyıl sonu) örnekleri ile kronolojik paralellik sergileyen bu tip; daha güneyde Bayındır Elmalı C-D Tümülüsleri (Dörtlük ve ark., 1988, Nr. 3; Özgen & Özgen, 1988, Nr. 36, 38; Yener, 2022, Fig. 6: 3-4, MÖ-8. yüzyıl sonu-6. yüzyıl) ve Beyşehir Küçük Höyük'te de (Özkan, 1990, Res. 2 a-b, 3, MÖ 8. yüzyıl sonu-7. yüzyıl ortası) izlenebilmektedir. Nadiren seramik (Kershner, 2005, Fig. 1-3) ve cam (Jones, 2005, Fig. 8.4) versiyonları da bulunan bu kâseler, Frig üretimleri olarak kabul edilmektedir.

MÖ 8. yüzyılda standart bir Frig formu haline geldiği anlaşılan lotuslu kâselerin; MÖ 7. yüzyılın başlarından itibaren Perachora (Dunbabin, 1940, Pl. 52:2, Pl. 54:2, Pl. 55:4), Olympia (Furtwängler 1890, Pl. 52:880-881) ve Argos (De Cou, 1905, Pl. CXIV.1975, Pl. CXV.1976; Caskey & Amandry, 1952, Fig. 2, no: 73; Strøm, 1998, Fig. 12-14; Hasserodt, 2009, no. 95-130) gibi Yunan kutsal alanlarına adanan *phialelerin* formları üzerindeki etkisi belirgindir (Mellink, 1981, s. 236). Bu tip kâseler; MÖ 7.-5. yüzyıllar arasında başta Anadolu (Durukan, 2007, Fig. 76) olmak üzere Kıbrıs (Matthäus, 1980, Taf. 31, Nr. 415; s. 152, Nr. 413, Taf. 31: 153, Nr. 414, Taf. 31:50-60), Güney İtalya (Bottini, 2020, Fig. 17), Balkanlar (Sideris, 2008, Fig. 2; Stoychev & Penkova, 2018), Kuzey Afrika (Boardman & Hayes, 1966, Fig. 75: 56-57), Yakın Doğu (Moorey, 1980, Fig. 6. 85; Woolley, 1962, Pl. 23, Nr. U 6638) ve Levant (Stern, 1982, Fig. 240) bölgelerine kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

K1'nin ağız-gövde profili, *omphaloslu* taban yapısına kadar Zincirli (Lushey, 1939, s. 162, Nr. 6, Abb. 6) ve Kıbrıs'ta (Chavane, 1982, Fig. 42:22) saptanan sade *omphaloslu* kâselerle yakın paralellik göstermektedir. Ancak bu paraleller, *omphalos* tabanındaki üçlü veya tekli halka düzenlemelerine sahip olmalarına rağmen bezemesiz yapılarıyla K1'den ayrılmaktadır. K1, sahip olduğu ağız profiliyle Gordion MM69 (Mellink, 1981, Figs. 80O, 85, 134C; Pl. 67E, G, 97C) örneğine; ağız-gövde profiliyle ise III numaralı Tümülüs'ten gelen sade *omphaloslu* bir kâseyle (Lushey, 1939, Nr. 5, Abb. 5) benzerlik sunmaktadır.

K1, Young'ın "normal üslup" olarak tanımladığı yaprak tipi bezeme karakterine sahiptir (Young, 1981, s. 140, Fig. 90. A). Bezeme açısından ilk bakışta Gordion MM (Young, 1981, Pl. 70, MM92, MM97), Elmalı Tümülüsü D (Dörtlük ve ark., 1988, no: 36; Özgen & Özgen, 1988, Nr. 36, 38) ve Anıtkabir I-II

tümülüslerindeki örneklerle (Özgüç & Akok, 1947, Lev. 10, Res. 18; Lev. 20, Res. 40; Lev. 22, Res. 45) paralellik gösterse de ağız profili bakımından bu örneklerden tamamen ayrılmaktadır. K1 ayrıca; çiçek yapraklarının daha dar ve sayıca fazla olmasıyla birlikte *omphalosunun* daha alçak yapısıyla da söz konusu buluntulardan farklıdır. Buna karşın hem form hem de bezeme özellikleri bakımından en yakın paralellerini Gordion S1 (Kohler, 1995, TumS1 8 a-b, Fig. 52D) ve J Tümülüsü (Kohler, 1995, TumJ 2, Fig. 25A, Pls. 33A, 35B-C) buluntuları arasında bulmak mümkündür. TumS1 8 ve TumJ 2 örnekleriyle kurulan bu analogi ışığında K1'nin, MÖ geç 8. yüzyıl-7. yüzyılın ilk çeyreği aralığına yerleştirilmesi önerilmektedir.

Karinalı *pseudo-omphaloslu* sığ kâse

Bu kâse tipinin en karakteristik özelliği; dış bükey gövde ile düz veya hafif iç bükey dudak profilinin kesiştiği noktada keskin ya da yumuşak bir kırılmaya işaret eden belirgin bir çıkıntılı dönüştür. Sakarya Müzesi koleksiyonunda bu tipi temsil eden örnek, kurşundan yapılmış aplike bir *pseudo-omphalos*'a sahip K2'dir.

Dışa açılan düz ağız kenarına, iç bükey gövdeye ve yuvarlak tabana sahip olan K2 (Fig. 2a), Smith'in kategorizasyonuna göre Asur tipi kâselerin "2H" formu içinde yer almaktadır (Smith, 1986, s. 48-51, Fig. 4.a). Genel olarak bu formun Asur kökenli olduğu ve ilk kez MÖ. 8. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Smith, 1986, s. 49). Smith'e göre bu form, Mısır kökenli "2B" tipinin Asur versiyonudur; kabın yuvarlak taban yapısı ise seramik örneklerden gelmektedir (Smith, 1986, s. 49). K2'nin düz ve uzatılmış ağız profili, Adachi'nin sınıflamasındaki "Tip 3" ile benzerlik gösterir (Adachi, 1997, s. 45). Adachi; karinalı kâselerde bu tip ağız kenarı kullanımının Suriye bölgesinde yoğunlaştığını, Suriye ve Filistin örneklerinin MÖ 8. yüzyıla tarihlendiğini, ancak istisnai olarak bu formun MÖ 6. yüzyıla kadar devam ettiğini belirtmektedir (Adachi, 1997, s. 48).

Sakarya grubunun en yoğun bezemeli örneği olan K2, iç yüzünde eş merkezli dairelerle sınırlandırılmış papatya biçimli bir rozet madalyonuna sahiptir (Fig. 2b; Fig. 3a). Gövde üzerinde ise aplike edilmiş bir balık figürü yer almaktadır (Fig. 3a, 3c). Kabın aplike kurşun *omphalos* üzerinde, iç içe geçen yarım konsantrik dairelerle çevrelenmiş elmas formu bir rozet madalyonu belli belirsiz seçilebilmektedir (Fig. 2a; Fig. 3a-b). Kabın dış yüzünde ağız kenarından tabana kadar eş merkezli daire grupları (Fig. 2a; Fig. 2c) yer almaktadır.

Form bakımından daha sığ bir gövdeye ve daha yüksek bir ağız kenarına sahip olsa da ağız kenarındaki kazıma çizgi grupları ve *tondosunda* yer alan rozet madalyonu açısından K2 ile paralellik gösteren benzer bir örnek Nimrud'da saptanmıştır (Curtis, 2013, Nr. 507).

K2 ile karşılaştırılabilecek bir diğer örnek Zincirli'den bilinmektedir (Hamilton, 1966, Fig. 2.a; MÖ 670; Luschey, 1939, Nr. 3, Abb. 3). Zincirli örneği, benzer form özelliklerinin yanı sıra; K2'de olduğu gibi aplike bir *omphalos* ve eş merkezli daire motifleriyle kombine edilmiş bir rozet madalyonuna sahip olması bakımından da dikkate değerdir.

Assur'da bulunan Yeni Asur Dönemi'ne ait iki yumru bronz kâse (Curtis, 2013, Pl. XXXVI: 513 Hasserodt, 2009, Anh. IV Nr. 39-40, Taf. 5:2-3; 6:2-3; Luschey, 1939, Nr. 14-15, Abb. 14.a-c, 15.a-c), hem profil hem de *tondo* bezemeleriyle K2 ile paralellik gösterir. Mevcut veriler, K2'nin bu tipleri takip eden sade bir varyasyon olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu formun metal prototiplerden türemiş ve Oates (1959, s. 131) tarafından '*palace ware*' olarak adlandırılan seramik paralelleri de mevcuttur. Demir Çağı Asur seramik kronolojisine göre (Anastasio, 2010, s. 5, 41), IA2 evresinde popülerleşen bu form, Post-Asur aşamasında Akhaimenid Dönemi'ne özgü şekillere evrilmiştir; Ras Shamra buluntusu bu dönüşümün nitelikli bir örneğidir (Schaeffer, 1935, Fig. 7; MÖ 700-400).

K2'nin gerek bronz gerekse seramik paralellerinin yanı sıra, sahip olduğu form ve bezeme unsurlarındaki (bkz., papatya ve elmas tipi rozet ve balık figürü) çağdaşlık; eserin MÖ 8. yüzyıl ortası-7. yüzyıl sonu aralığına tarihlendiğini ve Yeni Asur Dönemi üretimi olduğunu kesinleştirmektedir.

Derin Kâseler

Müze koleksiyonundaki derin kâseler, morfolojik olarak “karinalı kâse” tipi içerisinde sınıflandırılmaktadır. Bu kâseler, gövde formlarına göre; yuvarlak gövdeli ve *omphaloslu* olmak üzere iki tipe ayrılmıştır.

Karinalı yuvarlak gövdeli derin kâse

Dışa açılan ağız kenarı ve yuvarlak taban yapısıyla K3 (Fig. 4a-b), Smith’in (1986, s. 42, Fig. 4: b, Nr. 1.a-b, 2-3) Asur formları arasında sınıflandırdığı “2I” tipinden gelişmiş olmalıdır. Eserde hafif kavisli diyagonal ağız kenarı, gövdeye keskin bir omuzla bağlanmaktadır; kuvvetli konveks yapıdaki basık gövde ise tabanda düzleşir. Adachi (1997, s. 47-48, Fig. 5, pattern 2), K3 ile benzer ağız özelliklerine sahip bu tip kâselerin MÖ 8. yüzyılın sonlarından itibaren ortaya çıktığını belirtmektedir.

K3 ile aynı grupta değerlendirilebilecek benzer örnekler Nimrud’da (Curtis, 2013, Pl. XXXVIII: 505, Pl. XXXIX: 506) saptanmıştır. Bu örnekler, K3’ten farklı olarak daha keskin bir ağız-gövde geçişine ve daha düz bir omuz yapısına sahiptir; ancak gerek formları gerekse dudak kenarlarındaki çoklu kazıma çizgi gruplarıyla K3 ile aynı endüstrinin farklı varyasyonları olduklarını ortaya koymaktadırlar.

Curtis (2013, s. 69), Nimrud’daki bu tip kâselerin Asur’a ganimet olarak getirildiği varsayılan Suriye-Fenike kökenli geniş bir koleksiyonla birlikte bulunduğunu belirtir. Bu durumu II. Sargon’un sekizinci seferine dair mektubuyla² ilişkilendiren araştırmacı, Asur tipi kâselerin kendilerinin de bu ganimetin bir parçası olabileceğini ileri sürmektedir. Öte yandan Curtis (2013, s. 69), bu formun farklı versiyonlarının Salmaneser Kalesi’ndeki çağdaş seramik örnekler (Oates, 1959, Pl. XXXVII: 59)³ arasında da yer almasından hareketle, bu kâseleri Asur’a özgü formlar olarak değerlendirir.

Bu tipin seramik paralelleri ayrıca; Tell Ahmar (Jamieson, 1999, Fig. 6.1; Jamieson, 2012, Fig. 3. 25:2), Tille Höyük (Blaylock, 2016, Fig. 10.20: 188) buluntuları ile Yeni Asur tipi yuvarlak dipli ince seramikler (Blaylock, 2016, Fig. 11.29: 1013-1014, 1025, 1031-1032) arasında da görülmektedir. Bu seramik örneklerin birçoğunda, metal prototiplerinde olduğu gibi ağız kenarında çoklu çizgi grupları mevcuttur.

Asur tasvir sanatında ilk kez III. Tiglat-Pileser Dönemi’ne tarihlenen bir ziyafet sahnesinde (Hamilton, 1966, Fig. 5:c) görülen bu kâseler, uzun süreli bir kullanıma sahiptir. K3 ile örtüşen formların Sanherib Dönemi ganimet sahnelerinde (Layard, 1853, Pl. XXXV) yer alması, Curtis’in bu kapların ganimet olabileceği yönündeki görüşünü desteklemektedir. Yazılı yıllıkların görsel karşılığı olan bu sahneler, K3’ün kronolojisi ve üretim yeri için kritik veriler sunmaktadır.

K3 tipolojisinin Akhaimenid Dönemi’ndeki gelişimi; Abka’i-Khavari’nin (1988, Abb. 2: F1c3, F1c5) Ur buluntuları üzerinden sunduğu çizimler ışığında tarafımızca belgelenmiştir. Bu çizimler ışığında Akhaimenid Dönemi örneklerinin; Yeni Asur örneklerine kıyasla daha yumuşak bir ağız-gövde geçişine, ayrıca ağız çapından daha geniş, sıg ve basık bir gövdeye sahip olduğu tespit edilmektedir. Söz konusu tipoloji, Akhaimenid Dönemi boyunca seramik (Coşkun, 2011, Fig. 1) ve cam (Oliver Jr., 1970, Fig. 16; Oppenheim ve ark., 1970, s. 226; Reuther, 1926, no. 209-211) örneklerde de karakterini muhafaza etmiştir.

K3 ile Yeni Asur Dönemi metal, seramik ve tasvir sanatı arasındaki tipolojik paralellikler, eserin Akhaimenid Dönemi’nden ziyade Yeni Asur’un geç evresine ait olabileceğini göstermektedir. Keskin ağız-gövde geçişi, gövdeden geniş ağız çapı ve ağızdaki kazıma çizgiler; kabın MÖ 7. yüzyıl sonuna tarihlenebilecek bir Yeni Asur üretimi olma ihtimalini desteklemektedir.

² Musasir’deki Haldi tapınağından ganimet olarak aldığı üç yüz doksan üç metal kabın bazılarının Asur işçiliğine sahip olduğunu ifade ettiği mektup için bkz., Thureau-Dangin, 1912, 60-61, satır 383.

³ Salmaneser Kalesi’ndeki bu örnek K4 ile benzerlik gösterir.

Karinalı *omphaloslu* derin kâse

Karinalı ve *omphaloslu* bir yapı sergileyen K4 (Fig. 5a-c), MÖ 9-7. yüzyıllar arasında Asur'dan Suriye ve Levant'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılan (Hamilton, 1966, no. 3-7; Malloy, 1966, Fig. 59; Miglus, 1996, Taf. 67.c; Soldi, 2009, no. 116; Soldi, 2011, Nr. TA. 07. A.4) Yeni Asur karinalı kâse formundan türetilmiştir. Eser, Yeni Asur etkilerini yansıtan yanı sıra yaygın Akhaimenid Dönemi kâse formlarıyla da tipolojik benzerlikler taşımaktadır.

K4'ün şişkin omzu, ovoid gövdesi ve alçak *omphalos* en karakteristik özellikleridir. Benzer profile sahip *omphalossuz* seramik paralelleri Nimrud (Hamilton, 1966, Fig. 3.c, 5.a) ve Salmaneser Kalesi'nde (Anastasio, 2010, Pl. 16:1; Oates, 1959, Pl. XXXVII: 59) bulunur. Bunlara, K4 ile profil açısından daha yakın olan Ziyaret Tepe (Matney & Rainville, 2005, Fig. 16, 24), Tille Höyük (Blaylock, 1999, Fig. 10.2) ve Tell Jurn Kabir (Eidem & Ackerman, 1999, Fig. 8.c7) buluntuları da eklenebilir. MÖ 8. yüzyıl ortası - 7. yüzyıl sonu aralığına tarihlendirilen bu örneklerden K4'ü ayıran en temel fark, tabanında sığ bir *omphalos* (Fig. 5.a) sahip olmasıdır. İncelenen paralellerin çoğunda *omphalos* bulunmasa da içbükey ağız, şişkin omuz ve ovoid gövde formu gibi morfolojik detaylar K4 ile tam bir uyum sergilemektedir. Nitekim Tille Höyük örneğinde iç tabanda gözlenen hafif çıkıntı, bu formun metal prototiplerindeki *omphalos* geleneğiyle olan zayıf bağını koruduğuna işaret ederken; Adachi (1997, s. 50), Yeni Asur "fine ware" seramiklerinde *omphalosun* bilinçli bir tercihle taklit edilmediğini görüşündedir.

K4 ile tipolojik bağları bulunan Yeni Asur tipi karinalı kâse formu, Akhaimenid Dönemi'nde de varlığını sürdürmüştür (Bu döneme ait bazı örnekler için bkz., Çokay-Kepçe & Recke, 2007, Fig. 10; İbiş, 2021, Res. 2; Köker-Gökçe, 2025, Fig. 4.a; Luciani, 2005, Pl. 82-83; Moorey, 1980, Fig. 6. 106-107; Popova, 2016-2017; Zournatzi, 2000). İki dönem arasındaki temel fark; Yeni Asur örneklerindeki sert omuz kıvrımının Akhaimenid Dönemi'nde yumuşak bir "s" profiline dönüşmesi ve şişkin omuz yapısının yerini daha yuvarlak bir gövdeye bırakmasıdır. Özellikle MÖ 5.-4. yüzyıla tarihlenen örnekler; daha yüksek dudak, kısa-yumuşak omuz ve derin gövde yapısıyla Yeni Asur prototiplerinden ayrılmaktadır (bkz., Moorey, 1980, Fig. 6. 103-105, 107-109, 111-112).

Kabın boynundaki çatlağı (Fig. 5a-b) onaran kanatlı güneş diski figürü (Fig. 5a; Fig. 5c), stilistik açıdan Yeni Asur mühür baskılarıyla (bkz., bölüm. 2-B. 2) yakın paralellik sergilemektedir. Bu benzerlik kabın kronolojik olarak Yeni Asur Dönemi'ne yakın olduğuna işaret etse de bu tamir parçasının kullanım dışı kalmış farklı bir bronz objeden kesilerek ikincil bir kullanımda buraya applike olarak yerleştirilmiş olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Sonuç olarak K4; hem Yeni Asur morfolojik etkilerini yansıtmaması hem de Akhaimenid kâse formuyla benzerlik sergilemesi nedeniyle, MÖ 6. yüzyıl boyunca Yeni Asur karinalı kâse geleneğini sürdüren Erken Akhaimenid Dönemi'nde üretilmiş bir geçiş örneği olarak değerlendirilebilir.

Üretim Tekniği Analizi

İnceleme konusu dört parça, üretim teknikleri açısından karakteristik ve ünik veriler sunmaktadır. Kap gövdelerindeki düzensizlikler, örneklerin tamamının elde çekiçleme (dövme) ve tavlama yöntemleriyle (Maryon, 1949, s. 93-96) üretildiğini göstermektedir. Eserlerin süsleme ve onarımlarında ise *repoussé* (kabartma), applike ve kazıma teknikleri kullanılırken; K2'nin applike *omphalosundaki* kurşun kullanımı, iki farklı metalin bir aradaki kullanımıyla yaratılmak istenen görsel kontrastın bir kanıtıdır.

Süslemeye sahip örneklerinde bezemeler, soğuk bronz üzerine; tornada, pergel (K2, K3), tırtırlama aleti ve izleyici (Maryon, 1949, Fig. 18-21, s. 101, 115-116) adı verilen küçük kesimler (K2) ile zımba⁴ kullanılarak (K4) yapılmıştır.

⁴ Bu tip zımbaların kuyum alanındaki birkaç örneği Uşak-Yoncalı mevkiinde bulunan, bir kuyum ustasına ait mezar eşyaları arasında bulunmuştur bkz., Özgen et. al., 1996, cat. no: 204-218.

Antik Çağ'da metal kaplar gerek malzemenin geri dönüşüm zorluğu gerekse estetik kaygılar nedeniyle, bezeme işleminden önce titiz bir planlama ve taslak sürecinden geçirilmekteydi. Bu süreçte uygulanan yöntemlerden biri kılavuz çizgi yöntemi idi, bu yöntemde, sivri uçlu bir kalem (*stylus*) yardımıyla yüzeye atılan hafif izler; derin kazıma, baskı ve kabartma işlemleri için yol gösterici olmaktaydı. Nitekim bu ön çizimlerin izleri, K2'nin balık figüründeki balık pulu detaylarında (Fig. 3b-c) net bir şekilde izlenebilmektedir. Ancak bu kılavuz çizgilere rağmen, K2'nin rozet yapraklarında görüldüğü üzere (Fig. 3a), serbest el çizimlerinde zaman zaman sapmalar ve kaymalar meydana gelebilmekteydi.

Birçok eserde olduğu gibi (Özgen ve ark., 1996, cat. no: 36-124) Sakarya örneklerinin merkezindeki küçük delik izleri (Fig. 1-4) torna ve/veya pergel sabitleme noktalarına işaret etmektedir. K2'nin iç ve dış yüzündeki eş merkezli daireleri (Fig. 2a; 3a) ve K3'ün ağız kenarındaki kazıma çizgi grupları (Fig. 4a-b) pergel kullanımını kanıtlamaktadır. K4'ün aplike kanatlı güneş diskinde (Fig. 5c) ise figürlü metal zımba kalemi (Maryon, 1949, s. 124) kullanılmış olmalıdır.

Metal kapların bezemesinde en sık başvurulan tekniklerden biri de *repoussé* tekniğidir. Bu teknikte usta, metal levhanın arka yüzünden çekiçle çalışarak deseni öne doğru iter (Maryon, 1949, s. 121-123). K1'in lotus yaprakları ve *omphalos* bantları (Fig. 1b-c) bu teknikle yapılmıştır.

Demir Çağı Metal Kâselerinde İki Ünik Aplike Örneği

Müze koleksiyonunun en sofistike örneği olan K2 numaralı kâsenin iç gövde düzenlemesi (Fig. 2a-b; Fig. 3a, 3c) olası bir kullanım deneyimine işaret etmektedir. Kaba sıvı dolduğunda, tondodaki rozet ve çevresindeki aplike balık figürünün, suyun doğal hareketiyle birleşerek yüzer bir etki oluşturabileceği gözlemlenmektedir. Bu tasarımın, izleyicide optik bir canlılık ve derinlik algısı yaratma potansiyeli taşıdığı söylenebilir. K2 numaralı kâsede gözlemlenen bu algısal kurgu; Antik Çağ metal kaplarının tasarımında, kullanım anındaki görsel etkinin de dikkate alınmış olabileceğini düşündürmektedir. Tasarımın merkezinde gözlemlenen bu interaktif yaklaşım, antik dönem zanaatkarlığının nesneye kazandırdığı görsel çeşitliliğe dair önemli bir veridir.

Benzer bir yaklaşımın, nesnenin kullanım ömrünü uzatmaya yönelik onarım süreçlerinde de var olabileceği gözlemlenmektedir. Üretim sürecinin tamamlayıcısı niteliğindeki bu uygulamaların en çarpıcı örneği K4 numaralı kâsedir. Eserin boyun kısmındaki çatlak, yoğun korozyon nedeniyle güçlükle seçilebilen, kanatlı güneş diski bezemeli dikdörtgen bir aplike levhayla onarılmıştır (Fig. 5a-c). Çok sayıda boru perçinle sabitlenen bu levha, kökeni Ur bronz kaplarına (Maryon, 1949, Fig. 10:77) dayanan geleneksel bir tamir yöntemini yansıtır. Benzer fakat yalın perçinli onarımlar; Girit (Matthäus, 1980, Pl. 279), Nimrud (Curtis, 2008, Fig. 29.f) ve Deve Höyük (Moorey, 1980, Fig. 6. 77) buluntularında da izlenebilmektedir.

K4'ün boynundaki bir kırığın basit bir işlevsel parçayla değil, ilahi korumayı simgeleyen "kanatlı güneş diski" figürüyle kapatılmış olması, teknik bir zorunluluğun bile dönemin ikonografik diliyle bütünleştirildiğini kanıtlamaktadır. Bu durum, K4'ün hammadde olarak taşıdığı ekonomik değere rağmen eritilmeyip aksine her müdahaleyle sanatsal değeri yeniden kurgulanan ve geçmişin mirasını estetik dokunuşlarla geleceğe taşıyan yaşayan bir obje olduğunu göstermektedir.

Bu kâselerde kullanım anına odaklanan görsel zenginlik ile onarım süreçlerindeki bilinçli sembolizm; Demir Çağı metal kap zanaatkarlarının teknik beceriyi estetik bir anlayışla bütünleştirdiğini ortaya koymaktadır. İncelenen eserler, bir objenin yaşam döngüsü boyunca geçirdiği teknik ve sanatsal müdahaleleri somutlaştırması bakımından, antik dönem metal kap sanatındaki teknolojik bilgi ve estetik algının evrimini belgeleyen özgün birer veri olarak literatürdeki yerini almaktadır.

İmgeden Anlama: Örnekler Işığında İkonografik Bir Okuma

Antik Çağ metal kapları, form ve bezemesiyle işlevsel ve estetik bir dengeyi ürünüdür. Form, içeriğin türüne göre şekillenirken; bezeme, inançları, toplumsal beğenileri ve statüyü semboller üzerinden yansıtır. Bu nedenle kapların kullanım amacı ve tercihinde form kadar bezeme de belirleyici bir rol oynamaktadır.

Sakarya Müzesi kâselerinin geometrik ve figüratif bileşenlerden oluşan bezeme repertuarı, zengin bir anlam dünyasına işaret etmektedir. Bu zengin anlam dünyasının göstergeleri motifler ve figürler olmak üzere iki ana başlıkta incelenebilir.

Motifler

Lotus (Nilüfer Çiçeği) Motifi

K1'de görülen lotus motifinin (Fig. 1a-c) kökeni Mısır Firavunlar Dönemi'ne dayanmaktadır. Yaşam veren sembolik anlamıyla Levant üzerinden Doğu Akdeniz, Afrika, Batı Asya ve Orta Anadolu'ya yayılan bu stilize motif; Orta Bronz Çağı'ndan Demir Çağı'na uzanan süreçte varlığını korumuş ve özellikle MÖ 1. binyılda büyük bir popülerlik kazanmıştır (Neumann, 2023, s. 1)

Lotus motifi Batı Asya ve Kuzey Afrika'da genel olarak bolluk, bereket ve doğayı simgeler. Ancak bazı tasvirler, bu motifin belirli tanrıları ve yaratılış, yeniden doğuş, sonsuzluk, krallık gibi güçlü kavramları da sembolize ettiğini göstermektedir (Neumann, 2023, s. 1).

Bu sembolizm dili içinde, mezar buluntusu olduğu tahmin edilen K1 numaralı örnek üzerindeki lotus motifi, kabın sahibinin yaşam ve ölüm algısına dair önemli ipuçları sunar. Söz konusu bezeme unsuru, dünyevi hayatta bolluk ve bereketin bir göstergesi; mezar bağlamıyla birleştiğinde ölümden sonraki hayatta yeniden doğuşu ve ebediyeti sembolize eden *eskatolojik* bir anlam kazanmış olabilir.

Papatya ve Elmas Tipi Rozet Motifi

Sakarya Müzesi örneklerinin bezemesinde yer alan rozet motiflerinin sınıflandırmasında Kantor'un (1999, s. 127-163) rozet tipolojisi benimsenmiştir. Morfolojik özellikleri nedeniyle Yeni Asur Dönemi'ne ait olduğu düşünülen K2'nin tondosunda yer alan papatya tipi merkezi rozet madalyonu (Fig. 2a-b; Fig. 3a) Yakın Doğu'da MÖ 3. binyıldan itibaren bilinmektedir (Woolley, 1927, Pl 162). Ancak bunlar K2 ile ilgili olamayacak kadar eskidir. Zaman olarak bir tık daha yakın sayılabilecek, MÖ 18.-16. yüzyıla tarihlenen, Minos/Myken tipinde rozet benzeri merkezi süslemeye sahip kâseler (Schaeffer, 1938, Fig. 41) ile MÖ 14. yüzyıla tarihlenen merkezi rozetli ve figürlü bir kâse (Strommenger & Hirmer, 1962, Fig. 176, Color plate XXXII) Ugarit' te bulunmuştur.

K2'nin sahip olduğu papatya tipi merkezi rozet madalyonun Batı Asya örneklerinin kökeni için Smith (Smith, 1986, s. 34); Megiddo'da bulunan bir fildişi kâsenin (Loud, 1939, Pl. 27. 147.a-d) halkalı rozet madalyonundan hareketle, Levant bölgesini işaret eder. Bu tip madalyona sahip kâse örnekleri Nimrud'da da bulunmuştur (Barnett, 1976, Pl. III.1, Pl. V; Curtis, 2013, Pl. XXXVIII: no: 500, 507).

K2'nin rozet madalyonunun en yakın paralelleri Yeni Asur sanatında gözlemlenmektedir. Ur'da bulunmuş bir bronz lahit (Curtis, 1983, Pl. XXVII.b)⁵ ile Salmaneser Kalesi ve Til Barsib Vali Sarayı gibi önemli yapılarıdaki sırlı tuğla paneller (Orthmann, 1975, Pl. XXI; Reade, 1963, Pl. 9; Winter, 2023, Fig. 4) üzerinde yer alan rozet bezemeleri, bu motif için en nitelikli karşılaştırma örneklerini sunmaktadır.

K2'nin *omphalos* da bezemeli olup (Fig. 2a; Fig. 3a-b), bu bezeme Hasanlu (Smith, 1986, Fig. 5: b Has 60 575), Assur (Curtis, 2013, Pl. XXXVII: 513, Ass VA 7086; Luschley, 1939, Abb. 17 a-b) ve Karkamış'ta bulunmuş bronz kâselerin (Curtis, 2013, Pl. XXXVII 513, Ass 12325k; Luschley, 1939, Abb. 18 a-b) bezeme

⁵ Wolley tarafından Akhaimenid Dönemi'ne tarihlenen bu lahit (bkz., Wolley, 1962, 53-55), Curtis tarafından yeniden incelenerek Yeni Asur üretimi olarak kabul edilmiştir.

şemasının, küçük değişiklikler yapılmış, minimal bir versiyonudur. Smith'e göre, Ege örneklerinden köken alan, MÖ 2. binyıl sonundaki Levant prototipinden gelişen rozet madalyonu, Suriye-Fenike etkisiyle MÖ 1. binyılda Asur/ Kuzey Batı İran bölgesinde gelişmiş olmalıdır (Smith, 1986, s. 74, 85).

Yakın Doğu kültürlerinde kadim bir sembol olan rozet motifi (Colombot, 2008, s. 331), dekoratif bir unsur olmanın ötesinde derin bir ikonografik anlam taşır (Winter, 2023, s. 259). Mezopotamya sanatında Uruk IV döneminden itibaren Tanrıça *İştâr*'ı sembolize eden bu motif (Van Buren, 1939, s. 99-107), Babil'deki *İştâr* Kapısı'nda (Strommenger & Hirmer, 1962, s. 124-126) ve Aşur'daki *İştâr* tapınağında (Andrae, 1935, Pl. 40) tanrıçanın temsili olarak kullanılmıştır. Yeni Asur döneminde tanrıçanın yıldızıyla özdeşleşen rozet (Black & Green, 2004, s. 156-157; Compareti, 2007, s. 206), K2'nin *omphalosunda* yer alan sekiz yapraklı elmas rozet madalyonuyla (Fig. 2a; Fig. 3a-b) da benzer bir ilişki sergiler. Anadolu'da ise Hitit sanatında güneş diskiyle bağlantılı bir yıldız veya güneş motifi olarak görülen rozetler (Bittel, 1976); mühürlerdeki hiyerogliflerde "yaşam" ve "sağlık" işareti olarak karşımıza çıkar (Özgüç, 1993, s. 484-485). Bu köklü sembolizm, Karkamış tanrıçasının kabartması (Orthman, 1971, Taf. 23.b) ve Salmanköy'de bulunan tanrıça başlığına da (Roller, 1999, Fig. 11) varlığını sürdürmüştür.

Rozet motifi, Asur sanatında MÖ 9. yüzyıldan itibaren tanrısal korumayı ve kraliyet egemenliğini simgeleyen köklü bir nişandır (Riemschneider, 1955). Yeni Asur sanatında kral ve kraliçenin yanı sıra koruyucu figürlerin takılarında (Curtis & Reade, 2000, Fig. 5-7; Fig. 8; Fig. 201; Albenda, 2000, s.74; Gansell, 2013, Fig.4) ve kıyafetlerinde (Orthmann, 1975, Fig. 226) sıklıkla görülen bu motif (Black & Green, 2004, s. 156-157), Nimrud kraliçe mezarlarındaki mücevherlerden (Hussein, 2016, Pl. 37.a; Pl. 72.a; Pl.129b; s. 32, Pl. 160.g-h; Gansell, 2016, Fig. 8; 2018, Fig. 2:12) elbise apliklerine (Hussein, 2016, Pl. 77; Pl. 152b), altın kâselerden (Hussein, 2016, Pl. 104.a-b; Pl. 138.a-c, Pl. 139), mobilya parçalarına (Hussein, 2016, Pl. 90d) ve bronz lahitlere (Muscarella, 1988, Fig. 473c) kadar geniş bir kullanım alanına sahiptir.

Asur ve Babil etkisiyle Akhaimenid ikonografisine de giren ve Persepolis ile Susa kabartmalarında yoğunlaşan rozetler, I. Dareios'un geçmişin güç sembollerini benimseyerek iktidarını meşrulaştırma çabasını yansıtmaktadır (Hart, 2016, s. 21). Kozmik düzeni ve taht meşruiyetini destekleyen bu rozet dizileri sahnelerin sembolik gücünü pekiştirirken (Hart, 2016, s. 26), mezar yapılarındaki varlıkları da bu motiflerin yer altı dünyasıyla ilişkili sihirli bir erdeme sahip olduğuna işaret etmektedir (Herzfeld, 1941, s. 233-234).

Ussishkin, Grobler ve Gansel gibi araştırmacılar, rozetin kraliyet sanatındaki belirgin konumunu; ilahi korumayı, krallık egemenliğini ve otoriteyi temsil eden semboller olarak yorumlar (Gansell, 2013, s. 412; Grobler, 2021, s. 212; Ussishkin, 1982, s. 15). Silah ve takılarda yer aldığı, bunları kullan için muska görevi görür. (Bahrani, 2008, s. 189-193).

Bu motifin pek çok eser üzerindeki varlığı ve düzenli tekrarı Winter'ın da belirttiği üzere, salt dekoratif birer unsur değil, hükümdar aracılığıyla sağlanan ilahi yaşam düzeni ve tarımsal bolluğun sembolik mesajlarıdır (Winter, 2023, s. 261).

Bu veriler ışığında, Asur sarayının iç mekânlarındaki görkemli kabartmalar, duvar resimleri, mobilyalar ve kraliyet mücevherleriyle uyumlu K2'nin merkezi rozet madalyonu da tanrısal korunmayı, bolluk ve yaşamı sembolize ediyor olması bakımından sahibi için önem taşımış olmalıdır.

Figürler

Balık

Koleksiyonun en sofistike parçası olan K2'nin gövdesine, ayrı bir bronz levha üzerine kazıma tekniğiyle işlenmiş bir balık figürü perçinlenmiştir (Fig. 3a, Fig. 3c). Figürün; solungaçları iki kavisli çizgiyle, gözünün ortası noktalı bir daire, pulları ise çapraz kazıma yöntemiyle oluşturulan baklava dilimi formunda stilize edilmiştir (Fig. 3c).

Asur metal sanatının bir ürünü olan K2'deki bu figür, üslup açısından Asur saray kabartmalarındaki nitelikli balık tasvirleriyle tam bir birlik içindedir (Curtis & Reade, 2000, s. 73; Layard, 1853, Pl. 67b; Winter, 1976b, Fig.5). Özellikle Sanherib'in Babil seferini (Curtis & Reade, 2000, s. 69) ve Aşurbanipal'in Til-Tuba Savaşı'nı (Curtis & Reade, 2000, s. 73) sahneleyen kabartmalardaki balıklar, Sakarya örneğiyle yakın benzerlik gösterir. Figürün stili ayrıca, Assur ve Ninive menşeli "balık giysili" figürinlerin kıyafet detaylarıyla da (Black & Green, 2004, s. 18) uyumludur.

K2'nin olası bir mezar bağlamından geldiği dikkate alındığında üzerindeki balık apliği, sadece dekoratif bir unsur değil, kökleri Sümer-Akad teolojisine (Tanrı Ea/Enki kültü) dayanan bir 'kozmik su' imgesi olmalıdır. Mezopotamya mitolojisinde balık, su tanrısı Enki ile ilişkilendirilir (Bottéro, 2000, s. 60).

Asur tasvir ve kabartmalarında balığın bazı özelliklerinin din adamlarına atfedildiği görülmektedir (Batmaz & Uhri, 2008, s. 66; Black & Green, 2004, s. 83, 131). Yeni Asur ve Yeni Babil mühürlerinde sıklıkla karşımıza çıkan "balık kıyafeti giymiş erkek" betimlemeleri (Collon, 2001, Fig. 357; Delaporte, 1923, Pl. 90) araştırmacılar tarafından hastalıkları iyileştirici güçler ve kraliyet koruyucuları olarak yorumlanmıştır (Black & Green, 2004, s. 82; Moortgat, 1988, Taf. 88; Niederreiter, 2024c, s. 227). Bu figürlerin kraliyet koruyucusu olma özellikleri de Asur etkisiyle Akhaimenid Dönemi'nde de devam etmiştir (Kawami, 1972, s. 148, Pl. II. a-b).

Benzer şekilde, Asur ve Urartu dünyasında koruyucu bir niteliğe sahip olan balık figürü, bolluk ve bereketin sembolü olarak kabul edilmiştir (Batmaz & Uhri, 2008, s. 70). Van Buren, balığın denizden gelmesi sebebiyle yeraltı dünyasıyla ilişkili varlıklar olduğunu, yaşamı sembolize etmesi nedeniyle de cenaze törenlerinde yeniden doğuş kavramıyla bağlantılı olarak kullanıldığını öne sürmüştür (Van Buren, 1948, s. 102).

K2'nin mezar bağlamı ve üzerindeki balık figürü, bu canlının taşıdığı yaşam sembolizmiyle ilişkilendirilmelidir. Ziyafet sofralarından mezar yapısına uzanan bu yolculukta balık figürü; dünyevi hayatta kap sahibine sağlık, bolluk ve bereket vaat ederken, ölümden sonraki süreçte ise yeniden doğuşu müjdeleyen sembolik bir anlam taşıyor olmalıdır.

Kanatlı Güneş Diski

K4'ün boynundaki çatlağı (Fig. 5a-b) onarmak için eklenen aplike parçadaki kanatlı güneş diskinin (Fig. 5a; Fig. 5c) kökeni ve anlamı üzerine farklı görüşler mevcuttur. Winter, bu sembolün MÖ 3. binyılda Mısır'da ortaya çıkıp MÖ 2. binyılda Batı Asya'ya geçtiğini ve burada krallık sembolü olarak benimsendiğini savunur (Winter, 1976a, s. 4). Buna karşın Ornan, Mezopotamya'da bu figürün krallığı temsil ettiğine dair net bir kanıt bulunmadığını ifade eder (Ornan, 2005, s. 210). Mısır'da güneş tanrısını simgeleyen bu motif (Ward, 1910, s. 395), Teissier'e göre güneşi temsil etmenin ötesinde çeşitli anlamlar barındırır (Teissier, 1996, s. 95-101). Anadolu coğrafyasında sembolün kazandığı özgün karakter ise MÖ 2. binyıl Hitit dünyasında netleşmektedir. Michaux-Colombot (2008, s. 329-353), Suriye-Hitit kanatlı diskinin Mısır'dan miras alındığı yönündeki genel kabul görmüş teoriye (Black & Green, 2004, s. 74, 185; Bittel, 1976, s. 246; Collon, 2005, s. 55; Ward, 1910, s. 270-273) karşı çıkmaktadır. Yazar, kanatlı diskin gelişiminin Mısır sanatsal geleneğinden bağımsız, Sümer kökenli *Anzu* figürüne dayanan özgün bir çizgi izlediğini ileri sürer (Michaux-Colombot, 2008, s. 342-343). Hitit krallarının kullandığı resmi dUTU-*šummi* (Güneşim) unvanı ile kanatlı güneş diski tasarımı arasında doğrudan bir bağ bulunduğunu vurgulayarak, bu sembolü Hitit Krallığı'nın resmi bir amblemi olarak değerlendirmiştir (Michaux-Colombot, 2008, s. 330). Benzer şekilde Ensert de MÖ 2. binyıl Anadolu ikonografisinde kanatlı güneş kursu ile taçlandırılmış figürlerin doğrudan Hitit kraliyet ailesi üyelerini temsil ettiğini ve bu sembolün egemenlik meşruiyetini simgeleyen temel bir kraliyet nişanı olduğunu savunmaktadır (Ensert, 2005, s. 37-38). Bununla birlikte, literatürde bu sembolün öncelikli olarak Güneş Tanrısı'nın ilahi varlığını ve göksel egemenliğini temsil ettiğini ileri süren araştırmacılar da mevcuttur (Alp, 2003, s. 27; Bossert, 1957, s. 97-98; Güterbock, 1993, s. 226). Yakın Doğu sanatında genellikle diğer görsel unsurların en üstünde konumlandırılan bu figürün, panteonun başındaki büyük tanrıları temsil ettiği yönünde görüşler de mevcuttur (Ornan, 2005, s. 234). Kanatlı güneş diski ikonografisi LeMon'a göre genellikle kralların korunmasıyla ilişkilidir (LeMon, 2010, s. 152).

K4'te yer alan kanatlı güneş diskisi (Fig. 5c); tek parça yatay çizgili, dikdörtgen formunda düz kanatlara, merkez yuvarlak bir diske ve ışınsal olarak dışa açılan kabarık kuyruk tüylerine sahiptir. Bu ikonografik özelliklerin en yakın paralelleri Yeni Asur mühür sanatı (Niederreiter, 2000, Cat. No. 57; 2024a, s. 354, Fig. 13; 2024b, Fig. 9; 2024c, s. 197, cat. no. 50; 2025, s. 93, Fig. 7.2; Niederreiter & Lrincz, 2025, Pl. 3, 6) ve *stellerinde* (Lauinger & Baltuk, 2015, Fig. 10) görülmektedir. Ayrıca bu figür, bronz *Lamaştu* plağı üzerindeki tanrı *şamaşı* temsil eden kanatlı güneş diskiyle (Niederreiter & Roboz, 2024, s. 289-290, cat.no. 86) yakın benzerlik sergilemektedir.

Geç Asur tarzı kanatlı güneş diskleri, mühür sanatında özellikle II. Sargon Dönemi'nde önemli bir rol oynar (Van der Veen, 2020, pp. 155-162). Asur sanatında bu sembolün yorumlanmasına dair iki temel görüş bulunmaktadır: Sembolün Orta ve Yeni Asur'da ya Tanrı Aşhur'u (Waeha & Al Tounsi, 2024, s. 10) ya da Güneş Tanrısı *şamaşı* (Curtis & Reade, 2000, s. 184) temsil ettiği savunulmaktadır. Yeni Asur stelleri ve kaya kabartmalarındaki epigrafik veriler, sembolün *şamaşı* ile zdeşleştiğine ışaret ederken (Ornan, 2005, s. 212; Seidl, 1989, s. 235; Waeha & Al Tounsi, 2024, s. 6), Ornan (2005, s. 213) sembolün birden fazla tanrıyı temsil etme olasılığını vurgular. Benzer şekilde Lambert, bu sembolün kullanım bağlamına göre her iki tanrıyı da temsil edebileceği görüşünde (Lambert, 1985, s. 429).

Akhaimenid Dönemi sanatında hem bağımsız hem de kompozisyonlar içinde yer alan kanatlı güneş diskisi, genellikle diğer figürlerin üzerinde konumlandırılır (Miller, 2007, s. 57). Kuş kanatları, kuyruk ve bir daireden oluşan bu motif; güneş, ruh veya krallık sembolü olarak tanımlansa da şahbazi'ye göre Med-Akhaimenid Dönemi'ndeki karşılığıyla *khvarenahı* (tanrı vergisi talih) temsil etmektedir (şahbazi, 1980, s. 119-147). Boyce (1982, s. 102-103), Soudavar (2003, s. 3) ve Eduljee (2013, s. 2) gibi araştırmacılar da figürün; askeri başarı, iyi şans ve zaferle artan otorite gibi genel kabul görmüş *khvarenahı* niteliklerini yansıttığı görüşünde.

Asur karinalı kse formuna sahip ve Erken Akhaimenid Dönemi'ne tarihlenen K4 zerindeki bu disk, Asur ikonografisini yaşatan gelenekselci sanatçıların bir ürünü olabilir. Diğer yandan, Perslerin askeri ve siyasi açıdan Asur krallarının halefi olduğu gerçeği göz önüne alındığında; bu sembolün kullanımı tıpkı I. Dareios'un Behistun kabartmalarında olduğu gibi (Root, 1979, s. 213-214), söz konusu halefliği sanat yoluyla vurgulayan bilinçli bir tercih olarak da yorumlanabilir.

K4 zerindeki kanatlı güneş diskisi, yalnızca işlevsel bir tamirat parçası değildir. Bu figürün kullanım yerindeki bilinçli tercih hem kap hem de sahibi üzerinde sağlanacak tanrısal korumaya duyulan inancın bir göstergesi olabilir. Figürün merkezindeki diskin güneşle olan ilişkisi, ışığın karanlık ve kötülük üzerindeki hkimiyetini simgeler; zira her gün doğan güneş, her gün yeni bir yaratılışı ifade eder (Cornelius, 1990, s. 25-43). Bu bakımdan mezar bağlamından geldiği düşünülen K4'teki bu figür, ölümden sonraki yaşamda ilahi bir varlığın koruyuculuğunu ve ebedi yaşam umudunu sembolize etmiş olabilir.

Frig Lotuslu Kselerinin Bezeme Kökenine Dair Yeni Bir neri

K1 katalog numaralı ksenin yoğun yapraklı lotus tasarımına dair farklı görüşler mevcuttur. Lushey, bu motifin Mısır ve Suriye-Fenike etkili Arkaik İon retimi olduğunu savunsa da (Lushey, 1939, s. 121), bu yorumu sunduğunda yalnızca Gordion III Tümülüsü verilerine sahipti. Oysa bu tipin M 740'a tarihlenen en erken rneklerinin Gordion MM Tümülüsü'nde açığa çıkarılması (Young, 1981, Fig. 86-93, Pl. 68-70) köken tartışmalarını değiştirmiştir. Nitekim söz konusu tasarımın Gordion'daki S1, S2, Z, J tmlslerinde (Kohler, 1995, Pl. 65; Fig. 60B-C, Pl. 75.C; Pl. 81D; Fig. 25A; Pl. 33A, Pl. 35B-C), Ankara civarı tmls buluntularında (zg & Akok, 1947, Lev. 10, Res.18; Lev. 20, Resim. 40; Lev. 22:45; Bulu 1979) ve hatta Gordion menşeili cam bir kse rneğinde (Jones, 2005, Fig. 8.4) belgelenmesi, bu kselerin özgün birer Frig retimi olduğunu kanıtlamıştır.

Mellink, ışınsal iek bezemeli bu kselerin, Frig halkalı *mesomphalos* ksesi ile oryantal iek ksesinin bir melezi olduğunu belirtmektedir. Araştırmacıya göre Frigya sanatçıları, Yakındoğu etkisiyle bu formu geliştirenerek özgün ve işlevsel bir yapıya kavuşturmuşlardır (Mellink, 1981, s. 235).

Frigya'da bu tür bir süsleme geleneğinin öncülü bulunmadığını belirten Smith, lotus motifin kökeni için Suriye'yi önermektedir. Bu görüşünü Nimrud (Barnett, 1974, Pl. 30, S36d) ve Megiddo (Loud, 1939, Pl. 13: 55-56; Pl. 28:148; Pl. 29: 151.a-b) buluntusu lotus bezemeli Suriye tarzı fildişi eserlere dayandıran araştırmacı; Gordion kâselerindeki geniş oluklu göbeği ise yerel bir Frig katkısı olarak değerlendirir (Smith, 1986, s. 71). Yazar, bu grubu kendi tipolojisinde "B1" desenli örneklerden türeyen "1C-II" tipi içinde sınıflandırmaktadır (Smith, 1986, s. 71-72).

Smith'in (1986, s. 72) lotuslu kâselerin süslemesine dair Frig sanatında süreklilik gösteren yerel bir geleneğin bulunmadığı yönündeki tespiti; kanımızca Anadolu'nun zengin ikonografik birikimi göz ardı edilerek yapılmış bir değerlendirmedir.

Mevcut ikonografik veriler, ele alınan lotus bezemesinin (Fig. 6c) kökenini, Anadolu'nun kendi sanatsal geleneğindeki köklü bir süreklilik ve dönüşüm süreciyle açıklayabileceğimizi göstermektedir. Şafakta açılıp gün batımında kapanması ve radyal yaprak yapısı nedeniyle güneş sembolizmiyle doğrudan ilişkilendirilen bu motifin (Caneva, ve ark., 2023, s. 17) Anadolu sanatındaki en erken örneği; Naumann (1955, s. 70) tarafından MÖ 13. yüzyıla tarihlendirilen Konya Eflatunpınar Anıtı'nın güney cephesindeki (Erbil & Mouthon, 2012, s. 70) Güneş Tanrıçası polosunda yer almaktadır (Fig. 6a-b). Söz konusu ikonografik detayın tespitinden hareketle, bu çalışmada Eflatunpınar Tanrıçası'nın güneş halesinin, Frig lotuslu kâselerinin bezeme motifi için prototip oluşturmuş olabileceği görüşü bir hipotez olarak önerilmektedir. MÖ 13. yüzyıla tarihlenen bu anıt ile ilk örnekleri MÖ 8. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen kâseler arasındaki bu dekoratif aktarımdaki 500 yıllık kronolojik süreç, henüz kesin bir stilistik süreklilik kanıtı sunmakla birlikte; epigrafik ve arkeolojik veriler ışığında güçlenen, bir etkileşim modeli çerçevesinde değerlendirilebilir.

2019 yılında Konya-Türkmen-Karahöyük'te bulunan bir yazıt (TKH1), Osborne ve meslektaşlarının önerisine göre Büyük Kral ünvanı taşıyan K/Hartapu adında bir Hitit sonrası hükümdarının, genellikle Frigya'yı ifade ettiği düşünülen, Muşka Ülkesi üzerindeki zaferini ve ardından kendisine karşı çıkan 13 kralın yenilgisini anlatmaktadır (Osborne ve ark., 2020, s. 20). Yazıt araştırmacılar tarafından önce MÖ 8. yüzyıla, Hartapu'nun hükümranlığı ise MÖ. 8. yüzyılın başlarına tarihlenmiştir (Goedegebuure ve ark., 2020, s. 40). Bu araştırmacılara göre TKH1 de anlatılan Frigya'nın fethi "mutlaka tam bir yenilgiye işaret etmez, Frigya topraklarına yapılan baskınlara işaret ediyor olabilir ve bu da Hartapu'nun Mita ile çağdaş olduğunu göstermektedir" (Goedegebuure ve ark., 2020, s. 41). Yazıtın tarihlendirilmesine 2024 yılında geri dönen Goedegebuure (2024, s. 461) son olarak yazıt için MÖ 9. yüzyıl sonlarından sekizinci yüzyıla kadar bir tarihlendirme önerir.

Hawkins ve Weeden (2021, s. 393) bu yazıtın metin ve içeriğini farklı bir şekilde yorumlamakta, Muşka'dan bahsedilen bölümü Kızıldağ 4 (KZLD4) yazıtının bir pastışı olarak değerlendirmektedir.

Son yıllarda, genel olarak Midas öncesi Frigya tek bir birleşik krallık değil, Frig kültürünün birçok özelliğini paylaştan bir dizi küçük krallık olarak düşünülmektedir (Summers, 2023, s. 125). Osborne ve Massa (2022, s. 98) TKH1 ve KZLD4 yazıtlarında adı geçen Muşka'nın, kral Midas'ın güneydoğuya doğru genişlemesinden önceki Frigya krallığını ifade ettiği olasılığı üzerinde durmaktadır. MÖ 9. ve 8. yüzyıllar arasında Frigya'nın siyasi örgütlenmesi sorununu yeniden ele alan Santini (2024, s. 84-86) Hartapu'nun Muşka etnonimini, aralarında Frigya ve Muşki hükümdarlarının da bulunduğu çok etnikli bir koalisyon için kısaltma olarak kullandığını öne sürmektedir. Benzer bir şekilde, TKH1 ve Topada yazıtını birlikte değerlendiren D'Alfonso ise Muşka'yı hem 13 kral ile hem de Wasusarma'nın düşmanını Friglerle özdeşleştirerek, bu yazıtlarda anlatılan olayları, MÖ 9. yüzyılın sonundaki, Frig-Muşki koalisyonu ile Hitit sonrası kanton devletler arasındaki mücadele olarak yorumlamaktadır (D'Alfonso, 2024, s. 28-31, Fig. 7).

Yukarıdaki satırlarda görüldüğü gibi TKH1 yazıtın içeriğine ve tarihine ilişkin farklı görüşler söz konusu olmakla birlikte; bu yazıt ve 2021 yılında Massa ve Osborne tarafından yüzey araştırmasında tespit edilen, MÖ. 9-8. yüzyıla tarihlenen, Gordion tarzı bej üzerine kahverengi bezemeli bir seramik parçası (Massa & Osborne, 2022, s. 91; Osborne & Massa 2024, Fig. 8) Frig siyasi ve kültürel nüfuzunun Konya Ovası'na kadar uzandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Diğer yandan Gordion Yassı Höyük'te Hitit sonrası bir gelenekle temasın kanıtı olarak kabul edilen *orthostat* ve kabartmalar gün ışığına çıkartılmıştır (Sams, 1989). D'Alfonso bu kabartmalarda görülen etkinin doğrudan Suriye-Hitit dünyasından kaynaklanmaktan ziyade Güney Orta Anadolu kaynaklı da olduğunu ileri sürer. D'Alfonso (2024, s. 21-24, Fig. 3.a-c); Gordion YHSS 6B evresine ait *Megaron 2*'de bulunan kazıma çizimler (Roller, 2009, s. 148) ile bir *orthostat* kabartmasından yola çıkarak, bu verilerin yalnızca Suriye-Hitit figüratif sanatıyla paralellik göstermediğini, aynı zamanda MÖ 10. ve 9. yüzyıllarda Güneydoğu Anadolu Platosu ile var olan güçlü bir bağa da işaret ettiğini belirtir. Nitekim D'Alfonso, Alishar IV seramiklerinin en erken örneklerinin de YHSS 6B bağlamında ele geçtiğine dikkat çekerek; bu buluntu grubunun, Geç Hitit figüratif kabartmaları ve *orthostatlarıyla* aynı kronolojik evreyi paylaştığını ifade eder. Araştırmacı ayrıca Hitit sonrası ikonografik geleneğin benimsenmesini, doğrudan Kuzey Suriye ile kurulan ilişkilerden ziyade, Güney Orta Anadolu'daki Geç Hitit kanton devletleriyle gerçekleşen etkileşimlerin bir sonucu olarak değerlendirir (D'Alfonso, 2024, s. 26). Benzer şekilde Matessi de Orta Anadolu ve güney arasındaki kültür transferini yönlendiren bağlantı modellerinin son derece karmaşık olduğu ve yalnızca Toroslar ötesi temaslarla açıklanamayacağını ifade etmektedir (Matessi, 2025, s. 59). Ayrıca Osborne ve Massa'nın da ortaya koyduğu üzere, Güney Orta Anadolu MÖ. 11. ve 10. yüzyıldan itibaren farklı iktidarlar temsil geleneklerinin karşılaştığı ve dönüşüme uğradığı dinamik bir etkileşim alanı özelliğine sahiptir (Osborne & Massa, 2024, s. 405).

Gerek Türkmen-Karahöyük (TKH1) yazıtı, gerek D'Alfonso'nun Gordion'un YHSS 6B bağlamındaki *orthostat* ve seramik değerlendirmeleri, gerekse Roller'in Gordion Megaron 2'deki tespitleri; Orta Anadolu Platosu'nun güneyi ile Frigya arasındaki bağlantının Midas öncesi dönemde kurulmuş olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda, Türkmen-Karahöyük çevresinde yer alan Eflatunpınar gibi anıtsal kabartmaların ve söz konusu ikonografik repertuarın, bu ilişkiler ağı içerisinde Frigler tarafından gözlemlenmiş olabileceği düşünülebilir. Bu durumda lotus motifinin Frig sanatına dâhil edilmesini, yalnızca Toros Dağları'nın ötesindeki Suriye kökenli dolaylı etkilerle açıklamak yerine; Orta Anadolu Platosu ile kurulan bu temas sayesinde, "komşu bölgelerin güç ve otoriteyi temsil eden unsurlarının benimsenmesi ve dönüştürülmesi" (D'Alfonso, 2024, s. 24) süreciyle gerçekleşmiş olabileceği ileri sürülebilir.

Değerlendirme ve Sonuç

Sakarya Müzesi envanterine müsadere yoluyla kazandırılan kâselerin buluntu yeri ve stratigrafisi belirsiz olsa da form ve ikonografi üzerinden yapılan karşılaştırmalı analizler; buluntu bağlamı, kronoloji, atölye ve ikonografi odaklı bazı tespit ve önerilerde bulunmaya olanak sunar.

Kâselerin buluntu bağlamı, kullanım alanlarıyla doğrudan ilişkilidir; nitekim bu formların ziyafet, hediyeleşme, ganimet (Layard, 1853, Pl. XXXV), vergi/haraç ve mezar bağlamlarındaki rolleri belgelenmiştir. Genellikle alkollü içeceklerle bağdaştırılan metal kaplar (Baaklini, 2016; McGovern, 2003, s. 279–298), Frig, Asur ve Akhaimenid elitlerinin ziyafet sofralarının temel bileşenidir (Baaklini & Spruyt, 2024, s. 275; Mellink, 1981, s. 233, 236). Formların kraliyetle bağı (Nylander, 1999), haraç şeklinde sunulduğunu (Oates & Oates, 2001, s. 53, Fig. 27) ve kökleri Eski Babil/Mari'ye uzanan bir gelenekle (Radner, 1999-2001, p. 21) konuklara ve vasallara armağan edildiğini gösterir (Gunter & Root, 1998, s. 26; Hunt, 2015, s. 186). Akhaimenid İmparatorluğu içinde de karşılık bulan bu diplomatik hediyeleşme uygulaması, yerel elitlerle ilişkileri güçlendirmenin merkezindedir (Miller, 2010, s. 856; Sancisi & Weerdenburg, 1989, s. 133-135). Diğer taraftan Frig (Kohler, 1995; Young, 1981), Asur (Hussein, 2016) ve Akhaimenid Dönemi (Moorey, 1980, Fig. 6; Özgen ve ark., 1996) mezarlarında bulunan kâse örnekleri, bunların yaygın ve prestijli birer mezar hediyesi olarak kullanıldığını da kanıtlamaktadır.

Sakarya Müzesi örneklerinin iyi korunmuşluk düzeyleri ve tipolojik paralellerinin genellikle mezar bağlamına dayanması, seçkinlere ait mezar hediyeleri olma ihtimallerini kuvvetlendirmektedir. Bununla birlikte, bu buluntuların tek bir merkezden mi geldiği yoksa farklı merkezlerden gelen heterojen bir topluluk olup olmadığı belirsizliğini korumaktadır.

Frig lotuslu kâselerinin bir örneği olan K1; Frigya tümülüslerindeki benzerleri ışığında MÖ 8. yüzyıl sonu-7. yüzyılın üçüncü çeyreği arasına ve Frig kraliyet üslubunun takipçisi bir Frig atölyesinin üretimi olabilir. K2 ve K3 morfolojik ve bezeme unsurları bakımından MÖ 8. yüzyıl sonu-7. yüzyıl sonu aralığında faaliyet gösteren Asur atölyelerine atfedilebilir. K4 örneği ise MÖ 6. yüzyılda Yeni Asur sanat geleneğini sürdüren bir Akhaimenid Dönemi atölyesinin üretimi olarak değerlendirilebilir. Pfrommer'in (1987, s. 46) Erken Akhaimenid Dönemi metal kap repertuvarına dair verilerin kısıtlılığına yönelik tespiti dikkate alındığında; K4 numaralı kâse, söz konusu evreye ait bir örnek olarak literatürdeki bu kronolojik ve tipolojik boşluğun daraltılmasına nitelikli bir katkı sağlamaktadır.

K2 ve K4 numaralı kâselerin üretim tekniklerine yönelik analizler, bu eserlerin yalnızca tipolojik ve işlevsel özellikleriyle değil, aynı zamanda yüzey kurgularındaki estetik yaklaşımları yansıtma bakımından da önemli birer arkeolojik veri olduklarını ortaya koymaktadır. Müze koleksiyonunun en özgün örneklerinden biri olan K2 numaralı kâsenin bezeme programındaki balık figürü, kabın sıvı ile olan ilişkisini belirginleştiren bir unsur olarak değerlendirilebilir. Kâseye sıvı doldurulduğunda, ışık kırılması ve sıvının devinimiyle balığın 'yüzüyormuş' izlenimi vermesi, nesnenin kullanım sürecinde ortaya çıkan bir görsel etkidir.⁶ Antik Çağ yeme-içme kültüründeki olası bir şaşırtmaca deneyimine işaret eden bu durum, kâsenin ziyafet ortamında teatral bir işlev yüklenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

K2 numaralı kâsenin bezeme unsurları üzerinden yapmış olduğumuz estetik okumalar, antik zanaat-kârın niyetine dair kesin bir kanıt iddiası taşımamakla birlikte; sunulan etnoarkeolojik veriler ışığında, nesnenin kullanıcı üzerindeki potansiyel etkisine yönelik bir yorum önerisi olarak değerlendirilmelidir. Benzer şekilde basit bir yama parçasından çok daha fazlası olduğu anlaşılan K4'ün kanatlı güneş diski apliği, Akhaimenid Dönem metal kap ustalarının estetik tasarım dünyasını somutlaştıran özün bir veri olarak okunabilir.

K1 numaralı örneğin ikonografik analizi, bu tip kâselerdeki lotus motifinin kökenine dair mevcut görüşlerin yeniden gözden geçirilmesine olanak sağlamıştır. Bu çalışma, kâselerin özgün birer Frig yaratımı olduğu konusunda Mellink'in görüşünü dışlamamakla birlikte, bu yaratım sürecine etki eden kültürel bağlama Güney Orta Anadolu/Hitit mirasının da eklenebileceğini hipotetik olarak önermektedir.

Sakarya Müzesi kâseleri, form niteliklerinin ötesinde sahip oldukları bezeme programlarıyla zengin bir anlam dünyasına da ışık tutmaktadır. Bu doğrultuda K2 üzerindeki rozet motifleri ile balık figürü ve K4 üzerindeki kanatlı güneş diski sembolü, Yakın Doğu ikonografisindeki kadim sembolik dilin özgün birer temsilcisidir.

Bu çalışma; Sakarya Müzesi envanterine müsadere yoluyla dâhil edilen dört kâse üzerinden, arkeolojik bağlamından kopmuş müze malzemelerinin, uygun metodolojik yaklaşımlarla ele alındığı takdirde yeni bilimsel katkılar sunabilecek kıymetli birer veriye dönüşebileceğini açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak; müze koleksiyonunda yer alan ve MÖ 8-6. yüzyıllar arasına tarihlenen bu eserlerin bütünü, mevcut koşullar ve müze izinlerinin elverdiği ölçüde tipolojik, ikonografik ve üretim teknolojisi odaklı olarak bütüncül bir yaklaşımla incelenmiştir. Elde edilen görsel veriler kapların üretim teknolojisi ve ikonografisi hakkında önemli çıktılar sunsa da, ilerleyen süreçlerde (izin alınabilirse) gerçekleştirilecek analitik çalışmaların, eserlerin üretim teknolojilerine dair bilgileri derinleştireceği ve hammadde kaynaklarını aydınlatacağı öngörülmektedir.

⁶ Bezer bir görsel etki bugün Güneydoğu Anadolu bölgesinde kullanılan hamam taslarında da görülmektedir. Bu örneklerde balık figürü gövdesi hareketli parçalardan oluşur. Omphalos üzerine yerleştirilen bu figür, bir pim yardımıyla 360 derece dönebilen özelliğe sahiptir. Balığın gövde parçalarının arasına dolan su, figürün hareket etmesini sağlayarak yüzme efekti yaratır.

Teşekkür

Bu çalışma, Sakarya Müze Müdürlüğü'nün 20.12.2022 tarihli ve 77698839.155-3283416 sayılı izniyle gerçekleştirilmiştir. Sakarya Müzesi kâselerini çalışmaya beni teşvik eden, müzenin eski uzmanlarından, günümüzde ise Troia Müzesi'nde görev yapmakta olan Arkeolog Yeliz Kocayaz'a içtenlikle şükranlarımı sunarım. Ayrıca, müzedeki belgeleme çalışmaları sırasında sağladıkları destek ve kolaylık için Sakarya Müze Müdürlüğü'ne ve müze uzmanlarına teşekkür ederim.

Çalışmanın kaynakçasında yer alan bazı yayınlara ulaşmamı sağladıkları için değerli meslektaşlarım; Emine Köker Gökçe, Hüseyin Erpehlivan, Yalçın Kamış'a şükranlarımı sunar; araştırma sürecinde kütüphane imkanlarından yararlanmamı sağlayan Türk Tarih Kurumu ve Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürü borç bilirim.

Katalog

Katalogda yer alan kapların teknik çizim ve fotoğraf çekimleri makalenin yazarı tarafından gerçekleştirilmiştir. Katalogda yer alan kısaltmalar: **A:** Ağırlık, **Aç:** Ağız Çapı, **gr:** Gram **h:** Yükseklik, **K:** Kâse, **Müz. Ev. No:** Müze Envanter Numarası, **K:** Kâse.

Sığ Kâseler

Basit ağız kenarlı sığ kâse (Frig lotuslu kâse). Fig. 1a-c

K1- Müz. Env. No:2012-116(A), Şekil 1a-c. Aç: 20,6 cm, h: 5,1 cm, A: 361,69 cm, A:361,69gr. Teknik: Dövme, *repoussé*.

Karinalı pseudo-omhaloslu sığ kâse. Fig. 2a-c, Fig. 3a-c

K2- Müz. Env. No:2012-112(A), Şekil 2a-c; Şekil 3a-c. Aç:15,5 cm, h: 3,8 cm, A: 184,68gr. Teknik: Dövme, applike, kazıma.

Derin Kâseler

Karinalı yuvarlak gövdeli derin kâse. Fig. 4a-b

K3- Müz. Env. No:2012-115(A), Şekil 4a-b. Aç:18 cm, h:7,3 cm, A: 320,57 gr. Teknik: Dövme, kazıma.

Karinalı omphaloslu derin kâse Fig. 5a-c

K4- Müz. Env. No:2012-114(A), Şekil 5a-c. Aç:15 cm, h: 7,1 cm, A: 159,34 gr. Teknik: Dövme, applike.

Extended Abstract

AN EVALUATION OF IRON AGE BRONZE BOWLS AT THE SAKARYA MUSEUM AND THE DECORATION OF PHRYGIAN LOTUS BOWLS

One of the primary objectives of this research is to examine a group of bronze bowls preserved in the inventory of the Sakarya Museum through the method of analogy, based on archaeological and epigraphic evidence, to determine their typological and iconographic characteristics, as well as their significance within the metal vessel industry of the Iron Age. Additionally, having inspired from a Phrygian lotus bowl within the group, this study seeks to propose a new interpretative framework for ongoing debates concerning the origin of the decorative repertoire of the bowls. The proposed framework will essentially be centred around the Eflatunpınar Monument, and the Hittite cultural heritage of Southern Central Anatolia.

Given that the findspot of these bowls cannot be securely established, their evaluation relies on an analytical approach. In this regard, an analogical assessment has been undertaken, drawing upon the archaeological, iconographic, and epigraphic evidence available in the current literature.

For a formal analysis of the Sakarya Museum bowls, the typological classifications taken into consideration include those proposed in the following studies on Iron Age metal and ceramic vessels: Luschey (1939), Abka'i-Khavari (1988), Smith (1986), Adachi (1997), and Curtis (2013), as well as those ceramic typologies discussed by Jamieson (2012) and Blaylock (2016). In addition, samples obtained from Phrygian tumuli (Dörtlük et al., 1988; Kohler, 1995; Özgüç-Akok, 1947; Özkan, 1990; Young, 1981), along with samples from settlements such as Deve Höyük (Moorey, 1986) and Ur, were also examined which provide comparative material yielding parallels to the Sakarya Museum bronze bowls. Our iconographic analyses further benefited from epigraphic evidence of (Goedegebuure, 2024; Thureau-Dangin, 1912), and archaeological data (Curtis & Reade, 2000; Curtis, 2013; Erbil & Mouthon, 2012; Kohler, 1995) gathered in Near East and Southern Central Anatolia.

Although the original provenance and stratigraphic context of the bowls acquired by the Sakarya Museum through institutional acquisition remain uncertain, comparative analyses based on form and iconography have enabled significant determinations and proposals regarding their archaeological context, chronology, workshop, and iconography.

Within this framework, the K1 (Fig. 1a-c), representing the Phrygian lotus bowl type, may be attributed—on the basis of parallels from Phrygian tumuli (Young, 1981; Kohler, 1995)—to a Phrygian workshop following the Phrygian royal style and active between the late eighth century BCE and the third quarter of the seventh century BCE. The K2 (Fig. 2a-c; Fig. 3a-c), a characteristic example of the Neo-Assyrian carinated bowl type, exhibits close similarities to finds from Nimrud, Ashur, and Zincirli (Curtis, 2013; Luschey, 1939) and, the K3 (Fig. 4a-b), a round-bodied carinated bowl, demonstrates strong affinities with “palace ware” ceramics and metal bowls from centres such as Nimrud, Tell Ahmar, and Tille Mound. Considering these analogies, K2 and K3 may plausibly be attributed to Assyrian workshops operating between the late eighth and late seventh centuries BCE. The K4 (Fig. 5a-b), due to its formal characteristics and close parallels with both Neo-Assyrian bowls (Hamilton, 1966; Miglus, 1996) and Achaemenid examples (Moorey, 1980), may be interpreted as the product of a Achaemenid workshop that perpetuated the Neo-Assyrian artistic tradition during the sixth centuries BCE. Considering Pfrommer's (1987) observation regarding the limited amount of evidence for the early Achaemenid metal vessel repertoire, K4 contributes important new data concerning form type and manufacturing technique, thereby helping to narrow a significant chronological and typological gap in the existing literature.

Analyses of manufacturing techniques of the bowls reveal that K2 (Fig. 3a, Fig. 3c) and K4 (Fig. 5c) are distinctive not only in their typological and functional characteristics but also in their aesthetic qualities, manifested respectively through the illusion of movement created on their surfaces and the aesthetic approaches reflected in ancient repair practices. The visual richness oriented toward the moment of use, together with the deliberate symbolism embedded within the repair process, demonstrates that Iron Age metalworkers successfully combined technical expertise with uninterrupted aesthetic continuity. The examined objects materialize the technical and artistic interventions occurred throughout the lifecycle of an artifact. In this respect, these samples constitute living evidence documenting the evolution of technological knowledge and aesthetic perception in ancient metal vessel production, thereby offering an original contribution to the literature as tangible proof of this artistic tradition.

Disussions and Conclusion

The iconographic analysis of the bowl labelled as K1 proposes a new interpretative model for the lotus motif (Fig. 1a-c; Fig. 6c) in Phrygian art, situating it within the Hittite cultural heritage of Anatolia instead of traditional theories that explain the motif solely through Near Eastern and Syria-Levantine influence. Indeed, the earliest known Anatolian example of the motif appears as the solar halo adorning the polos of the Sun Goddess (Fig. 6a-b) at the Eflatunpınar Monument of Konya, dated to the thirteenth century BCE (Naumann, 1955, p. 70). The geographical region in which the Türkmen-Karahöyük (TKH1) inscription (Goedegebuure, 2024) and Phrygian-type ceramics (Massa & Osborne, 2022) have been documented, demonstrates that the Phrygians were in contact with the post-Hittite canton state of Southern Central Anatolia from the ninth century BCE onward. Considering the possibility that the Phrygians may have directly encountered the Eflatunpınar Monument during these interactions, it is proposed that they may subsequently have incorporated the lotus motif into their own artistic repertoire.

The bowls examined in this study reflect an aesthetic equilibrium between functionality and symbolism. In particular, the daisy-shaped and diamond-shaped rosette motifs visible on K2 reflect profound symbolic meanings beyond mere ornamentation. In Neo-Assyrian and Achaemenid art, such motifs are widely understood as emblems symbolizing royal authority, divine protection, and cosmic order (Gansell, 2013; Grobler, 2021; Hart, 2016; Ussishkin, 1982). In this context, the rosettes located on the tondo and omphalos of K2 must have contained a symbolic message expressing divine protection, abundance-prosperity, and the continuity of life for its owner. The fish figure depicted on the same vessel similarly derives from the “cosmic water” imagery rooted in the cult of Enki/Ea, the Mesopotamian god of wisdom and water in Sumerian-Akkadian theology (Van Buren, 1948). Within this iconographic framework, the motif symbolized health and abundance in worldly life, while in funerary contexts it represented rebirth and divine safekeeping (Bottéro, 2007).

Likewise, the winged solar disk featured on K4 (Fig. 5c), functioning as a repair patch, constitutes one of the most powerful symbols of royal authority and divine protection in Western Asia (LeMon, 2010), with origins extending back to Egypt during third-millennium BCE (Winter, 1976a). The deliberate placement of this figure on K4 not only repaired a physical defect but also endowed the vessel and its owner with the protection of a celestial power, thereby assuming an apotropaic function.

Finally, this study of four bowls from the Sakarya Museum’s collection acquired through institutional procedures, demonstrates most clearly how artifacts lacking a primary archaeological context can be transformed into meaningful scientific outputs through typological analogy and iconographic analysis.

Kaynakça

- Abka'i-Khavari, M. (1988). Die achämenidischen schalen. *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, 21, 91–138.
- Adachi, T. (1997). The fine carinated bowl in the Iron Age. *Bulletin of the Ancient Orient Museum*, 38, 45–55.
- Albenda, P. (2020). The royal Assyrian rosette. *Nouvelles Assyriologiques Brèves et Utilitaires*, 1, 73–75.
- Alp, S. (2003). *Hittit güneşi*. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Anastasio, S. (2010). *Atlas of the Assyrian pottery of the Iron Age* (Subartu XXIV). Brepols.
- Andrae, W. (1935). *Die jüngeren Ishtar-tempel in Assur* (Archive of Mesopotamian Archaeological Reports 248). J.C. Hinrichs.
- Anıl, E. (2017). *Hittite Monuments*. 19 Mayıs 2026 tarihinde <https://www.hittitemonuments.com/eflatunpinar/index.htm> adresinden alınmıştır.
- Baaklini, A. (2016). Do the Assyrian fine carinated bowls have a functional form? experience on a 3D printing copy. *Akkadica*, 137(1), 97–102.
- Baaklini, A. A., & Spruyt, M. (2024). The vessels of the Assyrian royal banquet. S. de Martino, E. Devecchi, & M. Vian (Eds.), *Eating and drinking in the Ancient Near East: Proceedings of the 67th Rencontre Assyriologique Internationale, Turin, July 12–16, 2021* (Dubsar 33) içinde. Zaphon.
- Bahrani, Z. (2008). Jewelry and personal arts in ancient Western Asia. J. M. Sasson (Ed.), *Civilizations of the Ancient Near East* (Cilt 3, s. 1635–1645) içinde. Charles Scribner's Sons.
- Barnett, R. D. (1974). *Catalogue of the Nimrud ivories*. British Museum Publications.
- Barnett, R. D. (1976). *Sculptures from the North Palace of Ashurbanipal at Nineveh (668-627 B.C.)*. British Museum Publications.
- Batmaz, A., & Uhri, A. (2008). Urartu kültüründe balık betimlemesi ve Ayanis Kalesi'nden tunç bir balık figürini üzerine düşünceler. *Arkeoloji Dergisi*, 11, 65–81.
- Bilgin, T. (2018). *Hittite Monuments*. 19 Mayıs 2026 tarihinde <https://www.hittitemonuments.com/eflatunpinar/index.htm> adresinden alınmıştır.
- Bittel, K. (1976). *Les Hittites*. Gallimard.
- Black, J., & Green, A. (2004). *Gods, demons and symbols of ancient Mesopotamia*. British Museum Press.
- Blaylock, S. (1999). Iron Age pottery from Tille Höyük, South-Eastern Turkey. A. Hausleiter & A. Reiche (Ed.), *Iron Age pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia* (s. 263–286) içinde. Ugarit-Verlag.
- Blaylock, S. (2016). *Tille Höyük 3.2. The Iron Age: Pottery, objects and conclusions* (British Institute of Ankara Monograph 50). British Institute at Ankara.
- Boardman, J., & Hayes, J. (1966). *Excavations at Tocra, 1963–1965: The archaic deposits, I (Supplementary Volume No. 4)*. British School at Athens.
- Bossert, H. Th. (1957). Meine Sonne. *Orientalia*, 26, 97–126.
- Bottéro, J. (2000). Mezopotamya, iktidarın teknik işlevi ve bilim: Enki/Ea-panteon dizgesinin görünümü. Y. Bonnefoy (Ed.), *Antik dünya ve geleneksel toplumlarda dinler ve mitolojiler sözlüğü* (s. 757–766) içinde. Dost Kitabevi.
- Bottini, A. (2020). In search of the origins of Metapontion: The tombs of Fondo Giacobelli. *Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente*, 98, 72–101.
- Boyce, M. (1982). *A history of Zoroastrianism: Vol. II. Under the Achaemenians*. E. J. Brill.
- Buluç, S. (1979). *Ankara Frig tümülüslerinden üç tümülüs buluntuları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Caneva, G., Lazzara, A., & Hosseini, Z. (2023). Plants as symbols of power in the Achaemenid iconography of ancient Persian monuments. *Plants*, 12(23), 1–25. <https://doi.org/10.3390/plants12233991>
- Caskey, J. L., & Amandry, P. (1952). Investigations at the Heraion of Argos. 1949. *Hesperia*, 21(3), 165–221.
- Chavane, M. J. (1982). Vases de bronze du Musée de Chypre (IXe-IVe s. av. J.-C.). *Collection de la Maison de l'Orient Méditerranéen. Série Archéologique*, 11, 1–86.
- Collon, D., Sax, M., & Walker, C. B. F. (2001). *Catalogue of the Western Asiatic seals in the British Museum: Cylinder seals V: Neo-Assyrian and Neo-Babylonian period*. British Museum Press.

- Collon, D. (2005). *First impressions: Cylinder seals in the ancient Near East*. British Museum Press.
- Colombot, M. (2008). The royal Hittite title 'My Sun' and the winged sun disk. Z. Dilek (Ed.), 38. *ICANAS, religion: Vol. 1. International Congress of Asian and North African Studies* (s. 329–353) içinde. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Compareti, M. (2007). The eight pointed rosette: A possible important emblem in Sasanian heraldry. *Parthica*, 9, 205–230.
- Cornelius, I. (1990). The sun epiphany in Job 38:12-15 and the iconography of the gods in the ancient Near East—the Palestinian connection. *Journal of Northwest Semitic Languages*, 16, 25–43.
- Coşkun, G. (2011). Achaemenid bowls from Seyitömer Höyük. *Olba*, 19, 57–79.
- Curtis, J. (1983). Late Assyrian bronze coffins. *Anatolian Studies*, 33 (Special Number in Honour of the Seventy Fifth Birthday of Dr. Richard Barnett), 85–95.
- Curtis, J. (2008). Observations on selected metal objects from the Nimrud tombs. J. E. Curtis et al. (Ed.), *New light on Nimrud: Proceedings of the Nimrud Conference 11th-13th March 2002* (s. 243–253) içinde. British Museum Press.
- Curtis, J. (2013). *An examination of Late Assyrian metalwork with special reference to Nimrud*. Oxbow Books.
- Curtis, J., & Reade, J. E. (2000). *Art and empire: Treasures from Assyria in the British Museum*. British Museum Press.
- Çokay-Kepçe, S., & Recke, M. (2007). The Achaemenid impact on local populations and cultures in Anatolia: Achaemenid bowls in Pamphylia. I. Delemen (Ed.), *The Achaemenid impact on local populations and cultures in Anatolia* (s. 83–86) içinde. Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- D'Alfonso, L. (2024). Between east and west: Homeric epos, political borders and the Early Phrygian Kingdom. *Ancient Near Eastern Studies*, 61, 11–43. <https://doi.org/10.2143/ANES.61.0.3294021>
- De Cou, H. F. (1905). The bronzes of the Argive Heraeum. In C. Waldstein (Ed.), *The Argive Heraeum II: Terra-cotta figurines, terra-cotta reliefs, vases, vase fragments, bronzes, engraved stones, gems and ivories, coins, Egyptian or Graeco-Egyptian objects* (pp. 181–340). Houghton, Mifflin and Company.
- Delaporte, L. (1923). *Catalogue des cylindres, cachets et pierres gravées de style oriental (Tome 2: Musée du Louvre)*. Hachette.
- Dörtlük, K., Kor, S., & Gürdal, M. (1988). *Antalya Museum*. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınevi.
- Dunbabin, T. J. (1940). Bronzes from the Temenos of Hera Limeneia: 3. Vases. H. Payne (Ed.), *Perachora: The sanctuaries of Hera Akraia and Limenia, excavations of the British School of Archaeology at Athens 1930–1933 I: Architecture, bronzes, terracottas* (s. 148–167) içinde. Clarendon Press.
- Durukan, M. (2007). Nekropol alanları. S. Durugönül (Ed.), *Nagidos: Dağlık Kilikia'da bir antik kent kazısının sonuçları* (s. 153–182) içinde. Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- Dusinberre, E. R. M. (1999). Satrapal Sardis: The Achaemenid bowls in an Achaemenid capital. *American Journal of Archaeology*, 103(1), 73–102.
- Edujlee, K. E. (2013). *Farohar/Faravahar motif: What does it represent? Use of icons & symbols in Zoroastrianism*. Zoroastrian Heritage Monographs.
- Eidem, J., & Ackermann, R. (1999). The Iron Age ceramics from Tell Jurn Kabir. A. Hausleiter & A. Reiche (Eds.), *Iron Age pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia* (Archäologische Studien zur Kultur und Geschichte des Alten Orients Band 10, (s. 309–324) içinde. Ugarit-Verlag.
- Ensert, H. K. (2005). MÖ ikinci binde “kanatlı güneş kursu” ile taçlandırılmış Anadolulu Hitit figürleri. *Anadolu / Anatolia*, 28, 53–75.
- Erbil, Y., & Mouthon, A. (2012). Water in ancient Anatolian religions: An archaeological and philological inquiry on the Hittite evidence. *Journal of Near Eastern Studies*, 71(1), 53–57. <https://doi.org/10.1086/664572>
- Erpehlivan, H. (2025). Re-evaluating the chronology of the Iron Age tumuli of Ankara. *Journal of Near Eastern Studies*, 84(1), 23–46.
- Furtwängler, A. (1890). *Olympia IV: Die Ergebnisse der von dem Deutschen Reich veranstalteten Ausgrabung: Die Bronzen und die übrigen kleineren Funde von Olympia*. E. Curtius ve A. Friedrich (Ed.). A. Asher & Co.
- Gansell, A. R. (2013). Images and conceptions of ideal feminine beauty in Neo-Assyrian royal contexts, ca. 883–627 BCE. M. H. Feldman & B. Brown (Eds.), *Critical approaches to ancient Near Eastern art* (s. 391–420) içinde. De Gruyter.

- Gansell, A. R. (2016). Imperial fashion networks: Royal Assyrian, Near Eastern, intercultural, and composite style adornment from the Neo-Assyrian royal women's tombs at Nimrud. J. Aruz & M. Seymour (Ed.), *Assyria to Iberia at the dawn of the Classical Age* (s. 54–64). Metropolitan Museum of Art.
- Gansell, A. R. (2018). Dressing the Neo-Assyrian queen in identity and ideology: Elements and ensembles from the royal tombs at Nimrud. *American Journal of Archaeology*, 122(1), 65–100.
- Goedegebuure, P., van den Hout, T., Osborne, J., Massa, M., Bachhuber, C., & Şahin, F. (2020). Türkmen-Karahöyük 1: A new Hieroglyphic Luwian inscription from Great King Hartapu, son of Mursili, conqueror of Phrygia. *Anatolian Studies*, 70, 29–43. <https://doi.org/10.1017/S0066154620000022>
- Goedegebuure, P. (2024). The one and only Great King Hartpu and the western Muška. *Ancient Near Eastern Studies*, 61, 451–473. <https://doi.org/10.2143/ANES.61.0.3294040>
- Grobler, E. C. (2021). *The rosette symbol in the ancient Near East: An iconographic approach* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. University of South Africa.
- Gunter, A. C., & Jett, P. (1992). *Ancient Iranian metalwork in the Arthur M. Sackler Gallery and the Freer Gallery of Art*. Smithsonian Institution.
- Gunter, A. C., & Root, M. C. (1998). Replicating, inscribing, giving: Ernst Herzfeld and Artaxerxes' silver phiale in the Freer Gallery of Art. *Ars Orientalis*, 28, 3–40.
- Gündüz, G. (2019). Gökhöyük Bağları Höyüğü'nden bir grup Akhaimenid kâse. *Doğu'dan Batıya: 70. Yaşında Serap Yaylalı'ya Sunulan Yazılar* (s. 465–484) içinde. Ege Yayınları.
- Güterbock, H. G. (1993). Sungod or king?. M. J. Mellink, E. Porada & T. Özgüç (Ed.), *Aspects of art and iconography: Anatolia and its neighbours: Studies in honor of Nimet Özgüç* (s. 225–226) içinde. Türk Tarih Kurumu.
- Hart, C. (2016). Royal flower power? An examination of the rosette motif on the relief scenes at Persepolis. *Journal of the Archaeology of the Iranian World*, 1(1), 19–28.
- Hamilton, (1966). A silver bowl in the Ashmolean Museum. *Iraq*, 28(1), 1-17.
- Hasseroth, M. (2009). *Griechische und Orientalische Metallphialen des frühen ersten Jahrtausends v. Chr. in Griechenland*. Dr. Rudolf Habelt Verlag.
- Hawkins, J. D., & Weeden, M. (2021). The new inscription from Türkmenkarahöyük and its historical context. *Altorientalische Forschungen*, 48(2), 384–399. <https://doi.org/10.1515/afo-2021-0015>
- Herzfeld, E. E. (1941). *Iran in the ancient East*. Oxford University Press.
- Hunt, A. (2015). *Palace ware across the Neo-Assyrian imperial landscape: Social value and semiotic meaning (Culture and History of the Ancient Near East 78)*. Brill.
- Hussein, M. M. (2016). *Nimrud: The queens' tombs* (M. Altaweel, Çev.; M. Altaweel & M. Gibson, Ed.). Iraqi State Board of Antiquities and Heritage & The Oriental Institute of the University of Chicago.
- İbiş, R. (2021). Çorum Müzesi'nden bazı Pers, Hellenistik, Roma Dönemi eserler ve düşündürdükleri. E. Sökmen & A. Schachner (Ed.), *Understanding transformations içinde* (BYZAS 26, s. 69–106) içinde. Ege Yayınları.
- Jamieson, A. (1999). Neo-Assyrian pottery from Tell Ahmar. A. Hausleiter & A. Reiche (Ed.), *Iron Age pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia (Archäologische Studien zur Kultur und Geschichte des Alten Orients Band 10)*, (s. 287–308) içinde. Ugarit-Verlag.
- Jamieson, A. (2012). *Tell Ahmar III: Neo-Assyrian pottery from Area C (Ancient Near Eastern Studies, Supplement 35)*. Peeters Publishers.
- Jantzen, U. (1972). *Samos VIII: Ägyptische und orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos*. Rudolf Habelt Verlag.
- Jones, J. D. (2005). Glass vessels from Gordion: Trade and influence along the Royal Road. L. Kealhofer (Ed.), *The archaeology of Midas and the Phrygians: Recent work at Gordion* (s. 101–116) içinde. University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.
- Kandaz, C. (2016). *Oluz Höyük ışığında Akhaimenid kâseler ve Anadolu'daki yayılımı* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kantor, H. J. (1999). *Plant ornament in the ancient Near East* (Gözden Geçirilmiş Baskı; Orijinal baskı yılı 1945). University of Chicago.
- Kawami, T. S. (1972). A possible source for the sculptures of the Audience Hall, Pasargadae. *Iran*, 10, 146–148.

- Kershner, M. (2005). Phrygische Keramik in griechischem Kontext: Eine Omphalosschale der schwarz glänzenden Ware aus der so genannten Zentralbasis im Artemision von Ephesos und weitere phrygische Keramikfunde in der Ostägäis. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, 74, 125–149.
- Kohler, E. (1995). *The Gordion excavations 1950-1973 final report: Vol. 2. The lesser Phrygian tumuli: Part 1. The inhumations*. University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.
- Köker-Gökçe, E. (2025). Neo-Assyrian and Persian periods in the Tabal / Cappadocia region in the light of the Topaklı Höyük finds. *OANNES-International Journal of Ancient History*, 7(2), 204–224. <https://doi.org/10.33469/oannes.2025.1610715>
- Lambert, W. G. (1985). Trees, snakes and gods in ancient Syria and Anatolia. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 48(3), 435–451.
- Lauinger, J., & Batiuk, S. (2015). A stele of Sargon II at Tell Tayinat. *Zeitschrift für Assyriologie*, 105(1), 54–68. <https://doi.org/10.1515/za-2015-0006>
- Layard, A. H. (1853). *The monuments of Nineveh: From drawings made on the spot*. John Murray.
- LeMon, J. M. (2010). *Yahweh's winged form in the Psalms: Exploring congruent iconography and texts (Orbis Biblicus Orientalis 242)*. Vandenhoeck & Ruprecht.
- Loud, G. (1939). *The Megiddo ivories* (J. A. Wilson & T. G. Allen, Ed.; The University of Chicago Oriental Institute Publications Vol. LII). University of Chicago Press.
- Luciani, M. (2005). The Iron Age productive area (Period IX) and the inhumation cemetery (Period X). L. Bachelot & F. M. Fales (Ed.), *Tell Shiukh Fawqani 1994–1998 II* (s. 719–983) içinde. Sargon Editrice e Libreria.
- Lushey, H. (1939). *Die Phiale*. Carl Nieft.
- Mallowan, M. E. L. (1966). *Nimrud and its remains: Vol. 2*. Collins.
- Maryon, H. (1949). Metal working in the ancient world. *American Journal of Archaeology*, 53(2), 93–125. <https://doi.org/10.2307/500498>
- Massa, M., & Osborne, J. (2022). On the identity of Hartapu. *Alt Orientalische Forschungen*, 49(1), 85–103. <https://doi.org/10.1515/aof-2022-0006>
- Mattesi, A. (2025). The Syrian and the Anatolian: Cultural and political frontiers in the post-Hittite Eastern Mediterranean (ca. 1200-700 BCE). *Aula Orientalis*, 43(1), 55–76.
- Matthäus, H. (1980). *Die Bronzegefäße der kretisch-mykenischen Kultur (Prähistorische Bronzefunde, Abteilung II:1)*. C.H. Beck.
- McGovern, P. (2003). *Ancient wine: The search for the origins of viniculture*. Princeton University Press.
- Mellink, M. J. (1981). Omphalos bowl. E. L. Kohler (Ed.), *The Gordion excavations final report: Vol. 1. Three great early tumuli* (s. 233–236) içinde. University Museum, University of Pennsylvania.
- Michaux-Colombot, D. (2008). The royal Hittite title 'My Sun' and the Winged Sun Disk. Z. Dilek, H. H. Güneş, H. E. Ceylan, S. K. Kılıç & A. T. T. D. Güven. (Ed.), 38. *ICANAS, Religion: Vol. 1. International Congress of Asian and North African Studies, Ankara 2007* (s. 329–353) içinde. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Miller, M. C. (1993). Adoption and adaptation of Achaemenid metalware forms in Attic black-gloss ware of the fifth century. *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, 26, 109–146.
- Miller, M. (2007). The poetics of emulation in the Achaemenid world: The figured bowls of the Lydian treasure. *Ancient East and West*, 6, 43–72. The poetics of emulation in the Achaemenid world: The figured bowls of the Lydian treasure. *Ancient East and West*, 6, 43–72. <https://doi.org/10.2143/AWE.6.0.2022973>
- Miller, M. (2010). Luxury toreutic in the western satrapies: Court-inspired gift-exchange diffusion. B. Jacobs & R. Rollinger (Ed.), *The Achaemenid court* (s. 853–900) içinde. Harrassowitz Verlag.
- Moorey, P. R. S. (1980). *Cemeteries of the first millennium BC at Deve Hüyük (BAR International Series 82)*. British Archaeological Reports.
- Moorey, P. R. S. (1988). The technique of gold-figure decoration on Achaemenid silver vessels and its antecedents. *Iranica Antiqua*, 23(1), 231–251.
- Moortgat, A. (1988). *Vorderasiatische Rollsiegel*. Gebr. Mann Verlag.

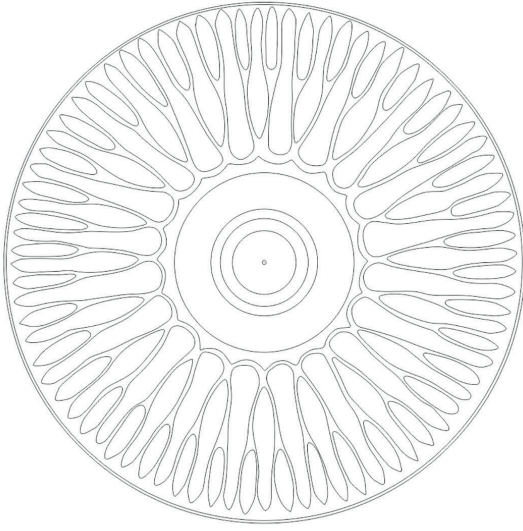
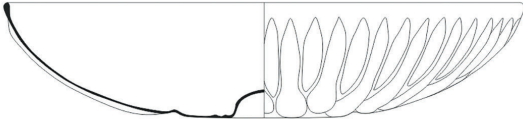
- Muscarella, O. W. (1974). Decorated bronze beakers from Iran. *American Journal of Archaeology*, 78(3), 239–254.
- Muscarella, O. W. (1988). *Bronze and iron: Ancient Near Eastern artifacts in the Metropolitan Museum of Art*. Metropolitan Museum of art.
- Naumann, R. (1955). *Architektur Kleinasien von ihren Anfängen bis zum Ende der hethitischen Zeit*. Verlag Ernst Wasmuth.
- Neumann, K. (2023). The lotus, across West Asia & North Africa. *Institute for the Study of Ancient Cultures News*, 1, 1–15.
- Niederreiter, Z. (2020). *Catalogue of the cylinder seals in the Royal Museums of Art and History, I: Neo-Assyrian and Neo-Babylonian periods (circa 1000–500 B.C.)*. L'Harmattan.
- Niederreiter, Z. (2024a). Neo-Assyrian and Neo-Babylonian inscribed cylinder seals: Two prayers. M. Ramez (Ed.), *Material culture of Mesopotamia and beyond 1* (s. 327–362) içinde. Peeters Publishers.
- Niederreiter, Z. (2024b). The heroes of the contest scenes. Z. Niederreiter, A., Bácskay, M., Nyitrai, & E., Roboz (Ed.), *The evolution of a motif in glyptics and its role in Mesopotamia* (s. 212–231) içinde. L'Harmattan.
- Niederreiter, Z. (2024c). Ninurta, warrior of the gods. Z. Niederreiter, A., Bácskay, M., Nyitrai, & E., Roboz (Ed.), *The evolution of a motif in glyptics and its role in Mesopotamia* (s. 190–199) içinde. L'Harmattan.
- Niederreiter, Z. (2025). The imagery of the neo-Assyrian seals belonging to the palace. B. Sass & L. Battini (Ed.), *Mortals, deities, and divine symbols: Rethinking ancient imagery from the Levant to Mesopotamia* (s. 87–110) içinde. Archaeopress.
- Niederreiter, Z. & Lörincz, H. (2025). *Catalogue of cylinder seals kept in the Bibliothèque Nationale de France: Middle Assyrian and first-millennium-BCE seals*. L'Harmattan.
- Niederreiter, Z., & Roboz, E. (2024). Hell plaque. Z. Niederreiter, A., Bácskay, M., Nyitrai, & E., Roboz (Ed.), *The evolution of a motif in glyptics and its role in Mesopotamia* (s. 290–296) içinde. L'Harmattan.
- Nylander, C. (1999). Breaking the cup of kingship: An Elamite coup in Nineveh? *Iranica Antiqua*, 34, 71–83.
- Oates, J. (1959). Late Assyrian pottery from Fort Shalmaneser. *Iraq*, 21(2), 130–146. <https://doi.org/10.2307/4199654>
- Oates, J., & Oates, D. (2001). *Nimrud: An Assyrian imperial city revealed*. British School of Archaeology in Iraq.
- Oliver, A., Jr. (1970). Persian export glass. *Journal of Glass Studies*, 12, 9–16.
- Ornan, T. (2005). Complex system of religious symbols: The case of the winged disc in Near Eastern imagery of the first millennium B.C.E. *Orbis Biblicus et Orientalis*, 210, 207–241.
- Orthmann, W. (1971). *Untersuchungen zur späthethitischen Kunst*. Rudolf Habelt Verlag.
- Orthmann, W. (1975). *Der Alte Orient (Propyläen Kunstgeschichte 14)*. Propyläen Verlag.
- Osborne, J. F., Massa, M. R., Şahin, F., & Bachhuber, C. (2020). The city of Hartapu: Results of the Türkmen-Karahöyük Intensive Survey Project. *Anatolian Studies*, 70, 1–27. <https://doi.org/10.1017/S0066154620000046>
- Osborne, J. F., & Massa, M. (2024). Interregional connections in south-central Anatolia during the early first millennium BCE. *Ancient Near Eastern Studies*, 61, 387–412. <https://doi.org/10.2143/ANES.61.0.3294037>
- Özgen, E., & Özgen, İ. (Eds.). (1988). *Catalogue of the Antalya Museum*. Antalya Museum.
- Özgen, İ., Öztürk, J., Mellink, M. J., & Greenewalt, C. H., Jr., K. Akbıykoğlu, L. M. Kaye (1996). *The Lydian treasure: Heritage recovered*. Ministry of Culture of the Republic of Turkey.
- Özgüç, T. (1993). Studies on Hittite relief vases, seals, figurines and rock-carvings. M. Mellink (Ed.), *Aspects of art and iconography: Anatolia and its neighbours, studies in honor of Nimet Özgüç* (s. 473–490) içinde. Türk Tarih Kurumu.
- Özgüç, T., & Akok, M. (1947). Türk Tarih Kurumu adına Anıt-Kabir alanında yapılan tümülüs kazıları. *Belleten*, 11(41), 57–86.
- Özkan, S. (1990). Beyşehir civarında bulunmuş olan eserler. *Belleten*, 54(210), 583–590.
- Pfrommer, M. (1987). *Studien zu alexandrinischer und grossgriechischer Toreutik frühhellenistischer Zeit* (Archäologische Forschungen Band 16). Gebr. Mann Verlag.
- Popova, R. (2016–2017). On the relations of Thrace with the Propontis region in the 4th century BC. *Orpheus*, 23–24, 16–31.

- Radner, K. (1999–2001). Eine Bronzeschale mit assyrischer Inschrift. *State Archives of Assyria Bulletin*, 13, 17–25.
- Reade, J. E. (1963). A glazed-brick panel from Nimrud. *Iraq*, 25(1), 37–47.
- Reuther, O. (1926). Die Innenstadt von Babylon (Merkes). *WVDOG* 47, 209–211. J. C. Hinrichs.
- Riemschneider, M. (1955). *Le monde des Hittites*. Corrêa.
- Roller, L. E. (1999). *In search of God the Mother: The cult of Anatolian Cybele*. University of California Press.
- Roller, L. E. (2009). *The Incised Drawings from Early Phrygian Gordion: Gordion Special Studies, Volume V*. University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.
- Root, M. C. (1979). *The king and kingship in Achaemenid art: Essays on the creation of an iconography of empire* (Acta Iranica, Troisième Série IX). E. J. Brill.
- Sams, G. K. (1989). Sculpted orthostates at Gordion. K. Emre, B. Hrouda, M. Mellink, & N. Özgüç (Ed.), *Anatolia and the ancient Near East: Studies in honor of Tahsin Özgüç* (s. 447–454) içinde. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sancisi-Weerdenburg, H. (1989). Gifts in the Persian Empire. P. Briant & C. Herrenschildt (Ed.), *Le tribut dans l'Empire perse: Actes de la table ronde de Paris, 12-13 décembre 1986 (Travaux de l'Institut d'Études Iraniennes de l'Université de la Sorbonne Nouvelle 13, (s. 133–135) içinde*. Peeters Publishers.
- Santini, M. (2024). A fluid political landscape: Power, hegemony and ethnicity in Iron Age Phrygia. *Ancient Near Eastern Studies*, 61, 75–101. <https://doi.org/10.2143/ANES.61.0.3294024>
- Schaeffer, C. F. A. (1935). Les fouilles de Ras Shamra-Ugarit. Sixième campagne (printemps 1934). *Syria*, 16(2), 141–176.
- Schaeffer, C. F. A. (1938). Les fouilles de Ras Shamra-Ugarit. Sixième campagne (printemps 1934). *Syria*, 19(3), 193–255.
- Seidl, U. (1989). *Die babylonischen Kudurru-Reliefs: Symbole mesopotamischer Gottheiten*. Vandenhoeck & Ruprecht.
- Sideris, A. (2008). Achaemenid toreutics in the Greek periphery. S. M. R. Darbandi & A. Zournatzi (Ed.), *Ancient Greece and ancient Iran: Cross-cultural encounters. 1st International Conference, Athens 11-13 November 2006* (s. 339–353). National Hellenic Research Foundation.
- Smith, P. H. G. (1986). A Study of 9th-7th Century Metal Bowls from Western Asia. *Iranica Antiqua*, 21, 1–88.
- Şahbazi, A. Sh. (1980). An Achaemenid symbol (Part) II, Farnah (god given) fortune symbolised. *Archäologische Mitteilungen aus Iran – Neue Folge*, 13, 119–147.
- Soldi, S. (2009). Aramaeans and Assyrians in north-western Syria: Material evidence from Tell Afis. *Syria*, 86, 97–118.
- Soldi, S. (2011). Notes on a bronze bowl from Tell Afis. M. Rossi (Ed.), *Archaeology for cooperation: Afis – Deinit and Museum of Idlib- Activities in the frame of the Meda Project (Studi di Archeologia Siriana 1, (s. 110–113) içinde*. Tilapia Edizioni.
- Soudavar, A. (2003). *The aura of kings: Legitimacy and divine sanction in Iranian kingship*. Mazda Publishers.
- Stern, E. (1982). *Material culture of the land of the Bible in the Persian period 538-332 B.C.* Aris & Phillips.
- Stoychev, R., & Penkova, P. (2018). The bronze phialai from the necropolis of Trebenishte. P. Ardjanliev, K. Chukalev, T. Cvjetičanin, M. Damyanov, V. Krstić, A. Papazovska, & H. Popov (Ed.), *A hundred years of Trebenishte* (s. 97–106) içinde. Bulgarian Academy of Sciences.
- Strøm, I. (1998). The early sanctuary of the Argive Heraion and its external relations (8th– early 6th centuries B.C.): The monumental architecture. *Acta Archaeologica*, 59, 173–203.
- Strommenger, E., & Hirmer, M. (1962). *Fünf Jahrtausende Mesopotamien: Die Kunst von den Anfängen um 5000 v. Chr. bis zu Alexander dem Großen*. Hirmer Verlag.
- Summers, G. D. (2023). Resizing Phrygia: Migration, state and kingdom. *Altorientalische Forschungen*, 50(1), 107–128. <https://doi.org/10.1515/afo-2023-0009>
- Teissier, B. (1996). *Egyptian iconography on Syro-Palestinian cylinder seals of the Middle Bronze Age (Orbis Biblicus et Orientalis 11)*. University Press Fribourg.
- Thureau-Dangin, F. (1912). *Une relation de la huitième campagne de Sargon (714 av. J.-C.)*. Paul Geuthner.
- Ussishkin, D. (1982). *The conquest of Lachish by Sennacherib*. Institute of Archaeology of Tel Aviv University.

- Van Buren, E. (1939). The rosette in Mesopotamian art. *Zeitschrift für Assyriologie*, 45(1-4), 99–107.
- Van Buren, E. (1948). Fish offerings in ancient Mesopotamia. *Iraq*, 10(2), 101–121.
- van der Veen, P. G. (2020). *Dating Iron Age IIB archaeological horizon in israel and Judah*. Zaphon.
- Waeha, S. A., & Al Tounsi, O. A. M. (2024). The symbolism of the winged disk in the artistic scenes of the Neo-Assyrian period (911-612 BC). *Damascus University Journal of Historical Studies*, 149(3), 1–25.
- Ward, W. H. (1910). *The seal cylinders of Western Asia*. Carnegie Institution of Washington.
- Winter, I. J. (1976a). Phoenician and North Syrian ivory carving in historical context. *Iraq*, 38(1), 1–22. <https://doi.org/10.2307/4199596>
- Winter, I. J. (1976b). Carved ivory furniture panels from Nimrud. *Metropolitan Museum Journal*, 11, 25–54. <https://doi.org/10.2307/1512683>
- Winter, I. J. (2023). Ornament and the ‘rhetoric of abundance’ in Assyria. *Eretz-israel*, 27, 252–264.
- Woolley, C. L. (1927). *Ur excavations II: The royal cemetery*. British Museum Press.
- Woolley, C. L. (1962). *Ur excavations Vol IX: The Neo-Babylonian and Persian periods*. Cambridge University Press.
- Yener, A. (2022). Elmalı Bayındır tümülüsleri: Arkeolojik kazılar ve buluntular. M. Arslan, M. Demirel, S. Atalay, & U. Orhan (Ed.), *Antalya Arkeoloji Müzesi 100 Yaşında: Antalya’nın Arkeolojik Mirası* (s. 422–471) içinde. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Yıldızhan, H. (2019). Eski Smyrna Akhaimenid kâseleri üzerine ilk gözlemler. H. Göncü, A. Ersoy, & S. S. Akar-Tanriver (Ed.), *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları III* (ss. 89–110) içinde. Ege Yayınları.
- Young, R. S. (1981). *The Gordion excavations final report: Vol. 1. Three great early tumuli* (E. L. Kohler, Ed.). University Museum, University of Pennsylvania.

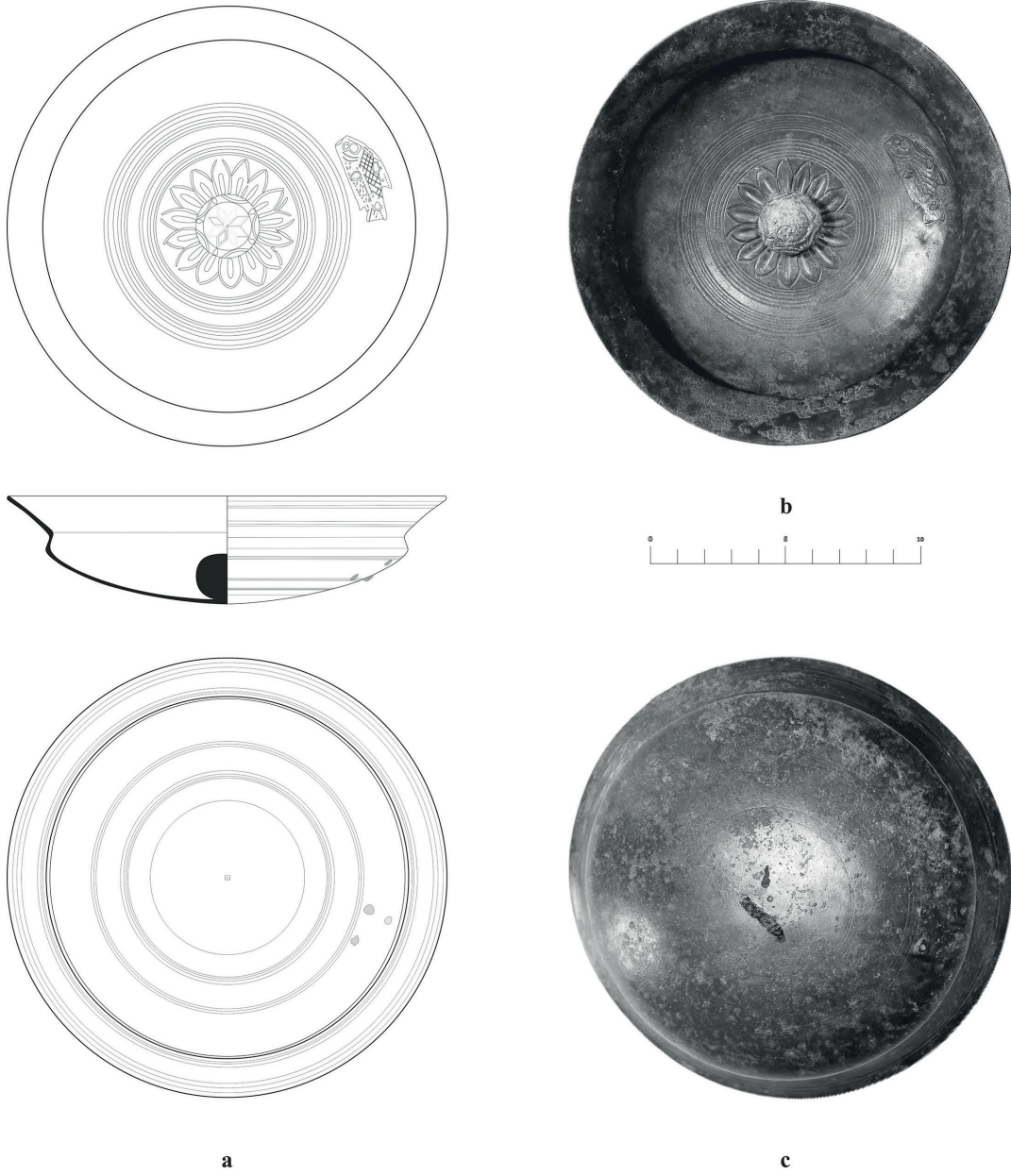
Figür 1

a-c: K1, Basit ağız kenarlı kâse (Frig lotuslu kâse), Sakarya Müzesi / a-c: K1, Plain-rimmed bowl (Phrygian lotus bowl), Sakarya Museum.

b**a****c**

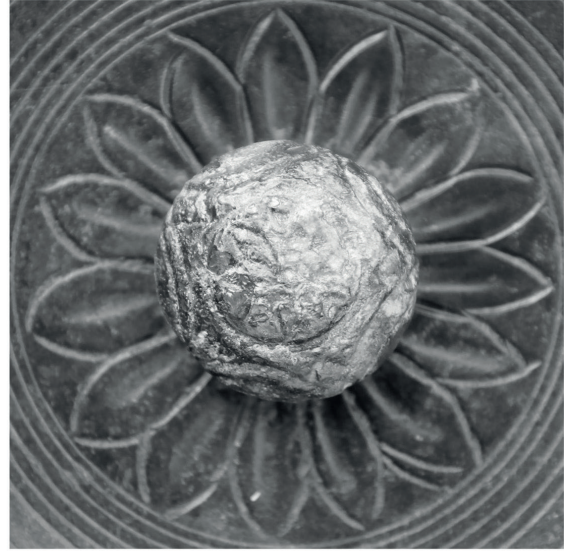
Figür 2

a-c: K2, Karımalı *pseudo-omphaloslu* sığ kâse , Sakarya Müzesi. / a-c: K2, Carinated shallow bowl with a pseudo-omphalos, Sakarya Museum.

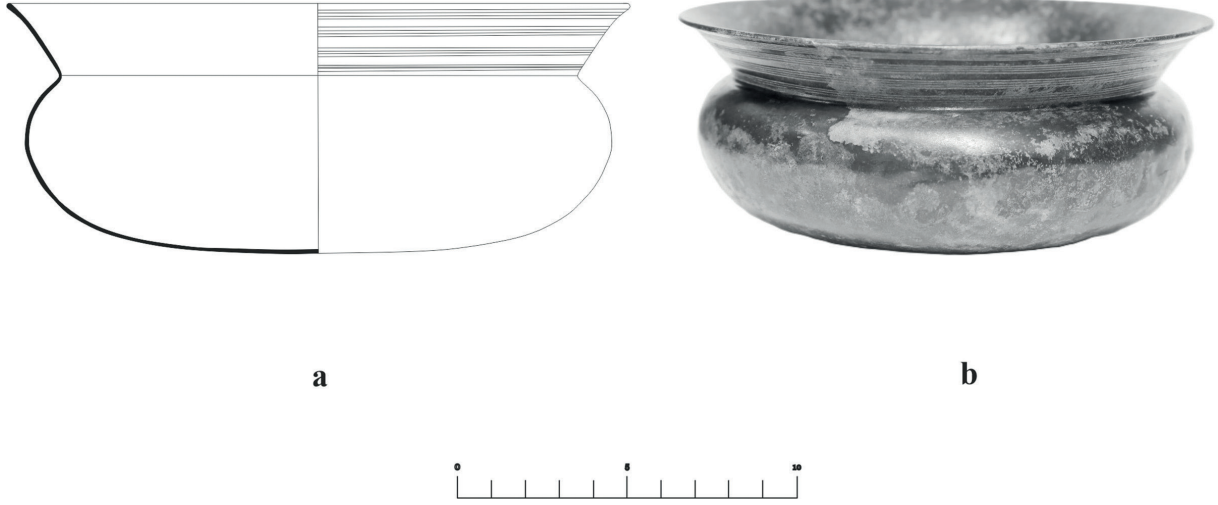
Figür 3

a: K2, Tondo detay, b: K2, *Omphalos* detay, c: K2, Balık detay, Sakarya Müzesi / a: K2, *Tondo* detail, b: K2, *Omphalos* detail, c: K2, *Fish* detail, Sakarya Museum.

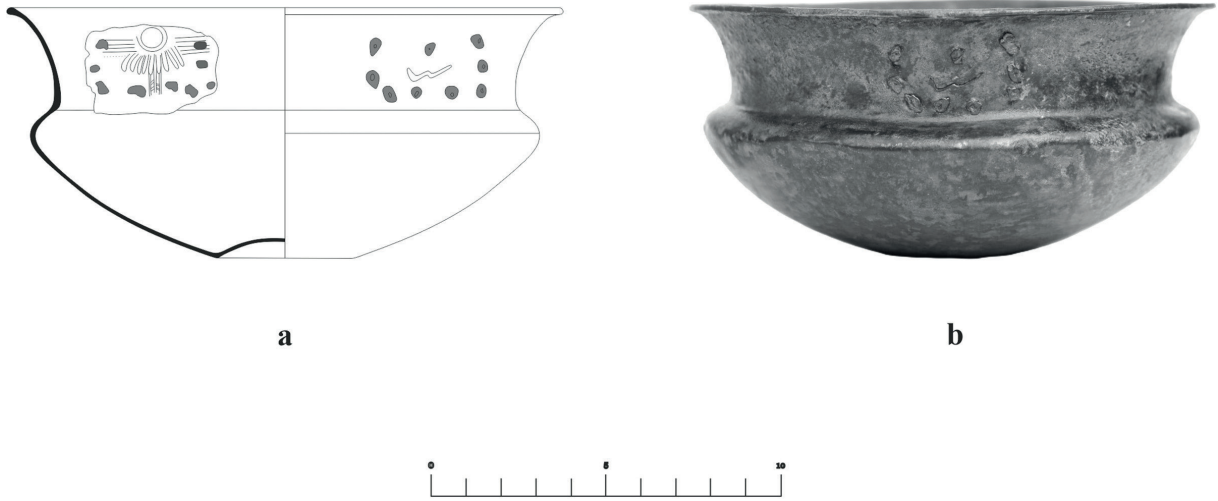
a**b****c**

Figür 4

a-b: K3, Karinalı yuvarlak gövdeli derin kâse, Sakarya Müzesi / a-b: K3, Carinated deep bowl with a rounded body, Sakarya Museum.

Figür 5

a-b: K4, Karinalı *omphalos*lu derin kâse, c: K4, Kanatlı güneş diski detay, Sakarya Müzesi / a-b: K4, Carinated deep bowl with an *omphalos*, c: K4, Winged sun disk detail, Sakarya Museum.

c

Figür 6

a: Eflatunpınar Anıtı, Güneş Tanrıçası (Güney platform), Kaynak: Anıl, 2017 / b: Güneş Tanrıçası polos detay, Kaynak: Bilgin, 2018, c: K1, lotus motifi detay / a: Eflatunpınar Monument, Sun Goddess (southern platform). Source: Anıl, 2017, b: Sun Goddess polos detail, Source: Bilgin, 2018, c: K1, Lotus motif detail.

a**b****c**

ASSYRIA'S EASTERN POLICY: THE KINGDOM OF ELLIPI

ASSUR'UN DOĞU POLİTİKASI: ELLİPİ KRALLIĞI

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 20 Mayıs 2026	Received: May 20, 2026
Hakem Değerlendirmesi: 24 Haziran 2026	Peer Review: June 24, 2026
Kabul: 16 Haziran 2026	Accepted: June 16, 2026

DOI : 10.22520/tubaar.1955731

Şemsihan KAYA*

Abstract

This study examines the political position, historical development, and cultural context of the Kingdom of Ellipi within the Neo-Assyrian eastern policy toward the Zagros Mountains. The primary aim of study is to evaluate Assyrian royal inscriptions alongside archaeological and geographical evidence to better understand the role of the Kingdom of Ellipi within the Zagros region and to discuss its possible connections with Luristan. This study comparatively analyses Assyrian inscriptions from the reigns of Shalmaneser III, Tiglath-pileser III, Sargon II, Sennacherib, and Esarhaddon, considering archaeological finds, settlement distributions, mountain pass systems, and Iron Age pottery traditions in Western Iran. Evidence indicates that Ellipi functioned as an active local political entity within power balance between Assyria and Elam during the 9th-7th centuries BC. Identifying a material culture group that can be directly and conclusively associated with Ellipi remains difficult. Nevertheless, the distribution and regional characteristics of the Baba Djan III "Genre Luristan" pottery tradition provide indirect evidence of the kingdom's cultural geography. These data suggest that the local political formations that developed within the fragmented topography of the Zagros played a more significant role in the eastern policy of Assyria than has generally been assumed.

Keywords: Kingdom of Ellipi, Neo-Assyria, Zagros, Luristan, Western Iran

* Dr., İstanbul University, Department of Ancient History, İstanbul / Türkiye.
e-mail: semsihan.kaya@ogr.iu.edu.tr ORCID: 0000-0002-3761-7616

Bu makalenin atıf künyesi / How to cite this article: Kaya, Ş. (2026). Assyria's eastern policy: The kingdom of Ellipi. *TÜBA-AR*, 38, 177-194. <https://doi.org/10.22520/tubaar.1955731>

Özet

Bu çalışma, Yeni Assur Devleti'nin Zagroslar'a yönelik doğu politikası çerçevesinde Ellipi Krallığı'nın siyasi konumunu, tarihsel gelişimini ve Batı İran'daki kültürel bağlamını incelemektedir. Araştırmanın temel amacı, Assur kraliyet yazıtları ile arkeolojik ve coğrafi verileri birlikte değerlendirmek, Ellipi Krallığı'nın Zagros coğrafyasındaki rolünü anlamak ve Luristan bölgesiyle olan ilişkilerini tartışmaktır. Çalışmada III. Salmanasar, III. Tiglat-pileser, II. Sargon, Sanherib ve Asarhaddon dönemlerine ait Assur yazıtları karşılaştırmalı biçimde incelenmiş; ayrıca Batı İran'daki arkeolojik bulgular, yerleşim dağılımları, geçit sistemleri ve Demir Çağı çanak çömlek gelenekleri değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, Ellipi'nin MÖ 9-7. yüzyıllar arasında Assur ve Elam arasında güç dengeleri içinde etkin bir yerel siyasal aktör olduğunu gösterir. Bununla birlikte Ellipi'ye ait doğrudan tanımlanabilir bir maddi kültür grubunun henüz kesin biçimde belirlenemediği anlaşılr. Buna karşın Baba Can III tipi "Luristan türü" çanak çömleklerin dağılımı ve bölgesel özellikleri, Ellipi'nin kültürel coğrafyasına ilişkin dolaylı veriler sunmaktadır. Bu veriler, Zagroslar'ın parçalı topoğrafyası içinde gelişen yerel siyasi oluşumların, Assur'un doğu politikası açısından sanılandan daha etkin bir rol oynadığını gösterir.

Anahtar Kelimeler: Ellipi Krallığı, Yeni Assur, Zagroslar, Luristan, Batı İran

The Zagros Mountain belt, stretching between the Mesopotamian plains and the Iranian plateau, was more than a buffer zone shaped by the military campaigns of major empires; it also constituted a political and cultural contact zone formed through interactions among local kingdoms, tribal communities, and communication networks. The interest of major powers in the region, such as Assyria, Elam, Babylonia, and Urartu, were directly connected to the control of natural resources, mountain passes, trade routes, and strategic military corridors. For this reason, the region should be approached not only through the expansionist policies of large states and their interest in raw material resources but also through the local political formations that managed to survive within this sphere of pressure and competition.

Knowledge concerning the Zagros people during the Iron Age derives largely from Neo-Assyrian inscriptions. During this period, the Zagros became a principal target of Assyria's eastern policy. Assyria's military and administrative interventions to the east were shaped by factors such as the control of the routes linking Mesopotamia with the Iranian plateau, access to mineral resources in the mountainous regions, security of trade networks, and supply of horses (Grayson, 2008a, p. 266). In this process, the Assyrian kings not only conducted repeated campaigns into the region, but also incorporated certain political entities into vassal relationships, annexed some territories directly into the provincial system, and established new administrative centres at strategic locations (Frame, 2013, pp. 436-437). The frequent appearance of local political units such as Mannea, Zamua, Parsua, Karalla, Allabria, Media, and Ellipi in Assyrian inscriptions (Grayson, 2002, pp. 212-213; 2008a, p. 266; 2008b, pp. 79-80) demonstrates the fragmented political geography of western Iran and the Zagros zone.

Simultaneously, the history of the region cannot be reconstructed solely through Assyrian royal inscriptions and the military campaigns recorded in them. Beyond military expeditions and relations of political domination, the region must also be considered in light of geographical corridors, seasonal mobility, mineral resources, transhumant patterns, settlement systems, and the circulation of material culture. Such an approach also raises broader questions concerning the interpretation of Zagros material culture. Certain pottery groups associated with the Medes, the Mannaeans, and Ellipi point to a more complex historical context in which cultural formations in Western Iran emerged through interaction among different local communities. Therefore, this article therefore seeks to evaluate the eastern policy of Neo-Assyria toward the Zagros and its impact on the region through a combined examination of written sources and geographical evidence. This study aims to clarify the extent of Assyrian activity within the Zagros zone and the nature of its relations with the region by comparing campaign narratives, place names, and political relations recorded in Neo-Assyrian royal inscriptions.

Geographical Context of the Zagros

A proper evaluation of the historical and archaeological development of the Zagros requires attention not only to material cultural remains but also to the environmental and social contexts in which these remains emerged. The Zagros form a fragmented topographical belt that extends between Mesopotamia's low plains and the Iranian plateau's elevated regions. This belt stretches from the Lake Urmia basin in the northwest to the region of Fars in the southeast and is characterised by varying elevation zones, narrow valleys, high plateaus, and mountain passes. Formed by parallel mountain chains running predominantly in a north-south direction, this landscape created a geography in which movement was channelled through specific routes (Fig. 1).

The western Zagros slopes descend more steeply and unevenly toward Mesopotamia. In this area, valleys carved by rivers such as the Diyala, the Lesser Zab, and the Greater Zab created natural corridors through the mountains. Throughout history, these valleys shaped the principal routes of east-west movement; military campaigns, commercial circulation, and population movements all passed through these corridors. Therefore, it is no coincidence that the Assyrian kings campaign routes largely followed these lines of passage (Levine, 1974).

In the interior regions of the Zagros, the topography becomes considerably more complex. Enclosed basins and plateau surfaces situated between high mountain ranges formed micro-regions in which local settlement networks developed. Further east, the Zagros gradually merge into the Iranian plateau's broader and more open landscape. These transitional zones, particularly in regions where political entities such as Mannea, Media, and Ellipi emerged (Levine, 1974; Medvedskaya, 1999), present an environment in which mountainous and semi-arid landscapes intersect. Within the context of Assyria's eastern policy, this geography functioned both as a landscape that shaped campaign routes and as an environmental setting that influenced the forms of resistance adopted by local powers.

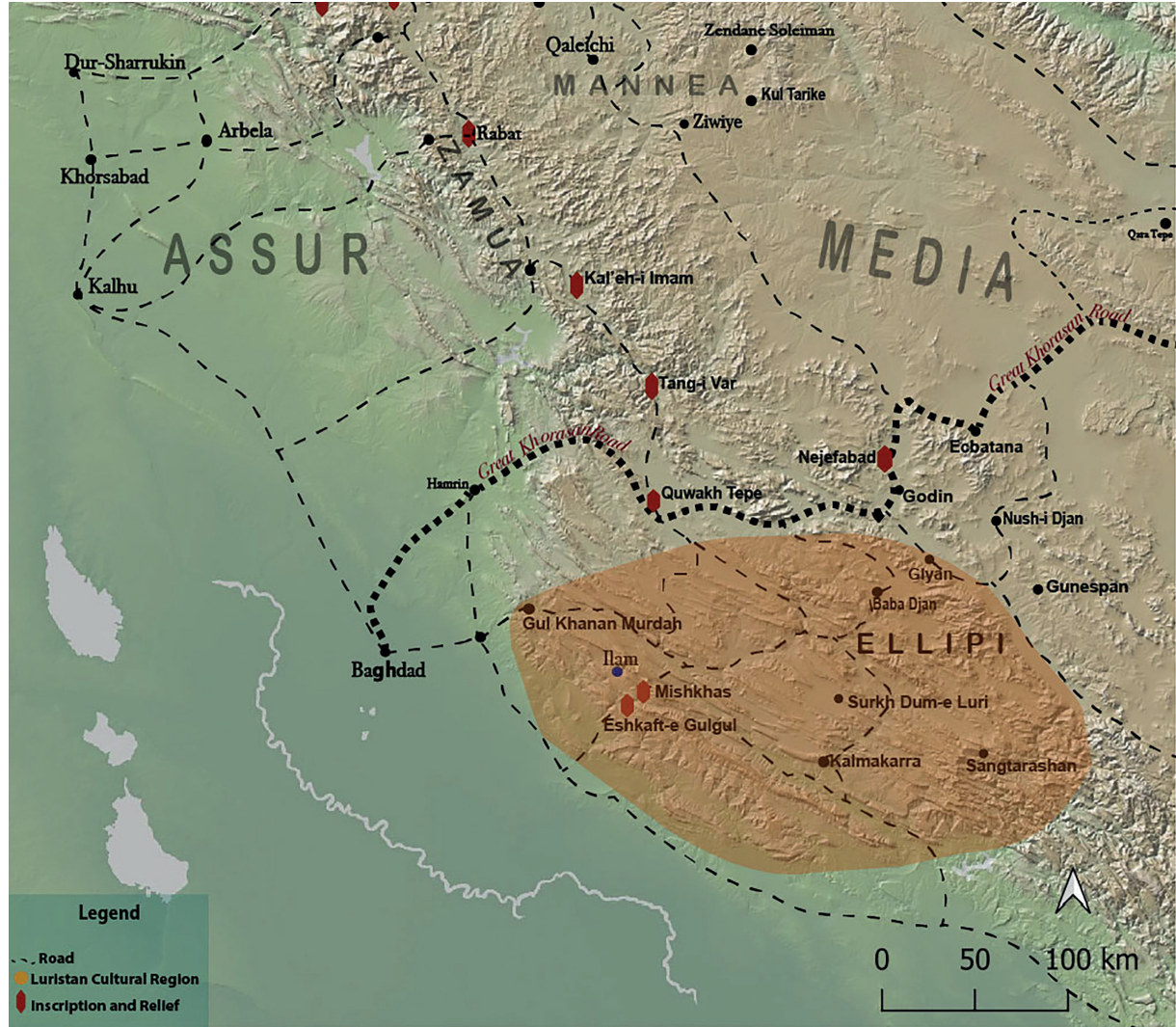

Figure 1

Map showing the natural routes through which the Assyrians advanced into the Zagros, the Assyrian inscriptions and rock reliefs positioned along these routes, and the possible location of Ellipi / *Assurluların Zagroslar'a yönelik seferlerinde izledikleri doğal güzergâhları, bu güzergâhlar üzerinde bulunan Assur yazıtları/kabartmalarını ve Ellipi'nin olası konumunu gösteren harita* (Ş. Kaya, 2026)

The fragmented nature of the Zagros landscape and its topography shaped by natural mountain passes make it difficult to define the boundaries of the region's political formations. In this context, differing views have emerged regarding the localisation of the Kingdom of Ellipi. Scholars have proposed various locations based on Assyrian inscriptions, geographical data, and archaeological evidence.

The first comprehensive evaluations of the Kingdom of Ellipi were presented in the works of E. Schrader. Although his study relied on a limited body of source material, Schrader nevertheless developed a coherent and well-argued proposal for the kingdom's location according to the standards of his

time¹ (Schrader, 1878, p. 174). Another important contribution came from M. Streck, who broadly placed the Kingdom of Ellipi in northwestern Luristan and defined this location with considerable accuracy in relation to modern geography (Streck, 1898, p. 376). His proposal was largely adopted and cited by subsequent researchers. L. D. Levine argued that the Kingdom of Ellipi was situated in the Western Zagros, between Elam and Assyria, within the borders of Luristan and south of the Great Khorasan Road (Levine, 1974, p. 106). According to Levine, its northern boundary corresponded to ȤarȤar, while its western boundary roughly matched the present-day Iran-Iraq frontier; the eastern boundary, however, could not be determined with certainty. Drawing upon Assyrian texts and later scholarship, I. Medvedskaya proposed that the territory of Ellipi corresponded to the Pish-i Kuh region of Luristan (Medvedskaya, 1999, pp. 58-59). In her reconstruction, the kingdom was bounded in the north by the Garin Mountains immediately north of Aleshtar, extended eastward to Mount Oshtoran, and reached the difficult terrain of Kabir-Kuh in the west (Medvedskaya, 1999, pp. 58-59). While the eastern boundary was defined by the Garin mountain range, the region itself was divided into eastern and western sectors by the Kuh-i Sefid range (Goff Meade, 1968, pp. 105-108). Within this geographical framework, the pottery assemblage from Level III at Baba Djan Tepe, dated to the 9th-8th centuries BC and identified as “Genre Luristan” (Goff Meade, 1968, pp. 115-116), has been interpreted as reflecting a regional cultural production tradition and has therefore been discussed in relation to Ellipi by several scholars (Bahrami, 2022; Medvedskaya, 1999).

Assyrian Presence in the Zagros

During the 1st millennium BC, Western Iran witnessed continuous struggles and shifting political tensions among the Urartians, Assyrians, Babylonians, Manneans, Medes, Ellipians, and Elamites. Among these conflicts, the struggles between the Assyrians and their eastern neighbours in the Zagros Mountains stand out most clearly due to their extensive representation in written sources. From the 10th to the 7th centuries BC, Assyrian armies repeatedly campaigned in the Zagros to control the region's rich natural and mineral resources, secure the Great Khorasan Road connecting Mesopotamia with the Iranian plateau, and ensure access to the horses bred by the peoples of Western Iran (Fuchs, 2017, p. 260).

Assyrian interest in the east began during the reign of Ashurnasirpal II (883-859 BC) in the early 9th century BC. The region of Zamua, located in the western Zagros, was first reduced to Assyrian vassalage and subsequently incorporated into the imperial provincial system (Grayson, 2002, p. 40). Although this policy of imposing vassal status followed by direct annexation was implemented consistently in the western territories of Assyria, it was not maintained with the same stability in the east. Campaigns toward the Zagros continued under Shalmaneser III (858-824 BC), the son of Ashurnasirpal II, yet Assyrian authority in the region never developed into uninterrupted or permanent control due to the political and geographical conditions of the Zagros and the resistance of local powers (Levine, 1972, p. 6).

Neo-Assyrian inscriptions provide evidence for the existence of numerous small kingdoms and local political formations such as Mannea, Ellipi, Zamua, Hubuškia, ȤarȤar, Kišesim, Media, Gizilbunda, Gilzanu, Andia, Karalla, Allabria, Parsua, Namri, Hamban, Araziaš, Sangibuti, Abdadani, and Bit-Kapsi (Frame, 2013, 2021; Grayson, 2002). In the context of Assyria's eastern policy, most of these small kingdoms appear as vassal territories obliged to provide tribute.

For a long time, the Assyrian presence in the Zagros was known primarily through written sources, while archaeological evidence remained limited. However, discoveries made from the second half of the twentieth century onwards have provided tangible evidence of Assyrian activity in Western Iran (Potts et al., 2019). Among the earliest and most significant archaeological finds are the Assyrian objects recovered during the

¹ Schrader places the kingdom of Ellipi geographically within the region of southern Media and defines this area as extending from the upper basin of the Kerchâ (Karkheh) River and the zone where its tributaries originate, across the Behistun Plain and as far as the frontier of Hamadan (Ecbatana). This reconstruction is based primarily on a comparative evaluation of the campaign routes and place names recorded in Assyrian inscriptions dating to the reigns of Shalmaneser III, Sargon II, and Sennacherib (Schrader, 1878, pp. 172-178).

excavations at Hasanlu (Cifarelli, 2019), the stele of Sargon II discovered at Najafabad in 1965 (Frame, 2013; Levine, 1972), and the stele of Tiglath-pileser III reportedly found in Western Iran in 1968 (Levine, 1972; Tadmor & Yamada, 2011, pp. 80-87, No. 35). Other important discoveries include the rock relief of Sargon II uncovered at Tang-i Var in 1968 (Frame, 2006, pp. 56-58; 2013; 2021, pp. 438-443; Sarfaraz, 1969), the second rock relief at Eshkaft-e Gulgul dated to the reign of Esarhaddon or Ashurbanipal and discovered in 1972 (van der Spek, 1975; vanden Berghe, 1973) and the silver bucket bearing a cuneiform inscription of Esarhaddon found in Kalmakareh Cave in 1992 (Henkelman, 2003; Leichty, 2011, pp. 281-282).² Further evidence has expanded the scope of the Assyrian presence in the region. These include a rock relief discovered in 2009 at Heydarabad-e Mishkhas near Eshkaft-e Gulgul, which clearly reflects Assyrian iconographic traditions despite lacking an inscription (Alibaigi et al., 2012); a fragment of a rock relief brought to the Sanandaj Museum in 2012 (Radner et al., 2020: 91-92); and inscription fragments uncovered during excavations at Qal'eh-i Imam, southeast of Lake Zeribar, in 2015 (Radner et al., 2020). Most recently, a glazed brick inscribed in Assyrian cuneiform discovered at Rabat Tepe (Hassanzadeh & Curtis, 2018, p. 173, Fig. 192) and fragments of a Sargon II stele excavated at Quwakh Tepe in the Mahidasht Plain in 2021 (Alibaigi et al., 2023) have added to this growing body of evidence. These finds are of considerable importance for the archaeological confirmation of Assyrian administrative and military activities in the Zagros region.

Ellipi Kingdom: Sources, Political Identity, and Historical Representation

Information concerning the Kingdom of Ellipi can be traced only through Neo-Assyrian sources, as the kingdom itself possessed no known writing system (Grayson, 2002, p. 40). In written records, Ellipi appears as an independent political entity in Western Iran from the 9th to the 7th centuries BC (Grayson, 2002; 2008b, pp. 79-80). Neo-Assyrian texts mention Ellipi during the reign of Shalmaneser III (858-824 BC) (Grayson, 2002, p. 40). These references continue throughout the reign of Esarhaddon (Leichty, 2011, p. 181).

The Kingdom of Ellipi played a key role in Assyria's military and political activities in the east, particularly because of its close relations with Elam, and frequently pursued a pro-Elamite policy (Levine, 1974, p. 104; 1987, p. 230; Medvedskaya, 1999). At the same time, Assyrian sources explicitly refer to the rulers of Ellipi with the royal title "king," in much the same way as the rulers of Mannea (Balatti, 2017, pp. 264-266; Fuchs, 2023, p. 730).

In the 9th century BC, the tribute offered to Assyria by a local ruler named Barû of Ellipi during Shalmaneser III's campaign against Namri constitutes one of the earliest records documenting Ellipi's political existence (Grayson, 2008a, p. 266). Later, in the inscriptions concerning the eastern campaigns of Tiglath-pileser III (745-727 BC),³ the joint mention of Iranzu, king of Mannea, and Dalta, king of Ellipi (Levine, 1972, p. 6), indicates that the relations of these two kingdoms with Assyria followed a parallel course. Tiglath-pileser III is known to have conducted only two eastern campaigns. The first, in 744 BC, was limited to the conquest of the small Zagros principalities in the Diyala basin, whereas the second, in 737 BC, advanced further into the mountainous interior as far as Media (Grayson, 2008b, p. 79). This second campaign is also mentioned on the heavily damaged stele of Tiglath-pileser III (Levine, 1972, p. 6; Tadmor & Yamada, 2011, p. 82) (Fig. 2).

"As for Iranzu of Mannea, Talta (Dalta) of Ellipi, the chieftains of Namri, of Singibutu, of all of the mountains of the high country (?), [I received tribute from them] horses, mules, Bactrian camels, cattle, sheep, I imposed upon them (as tribute). I received it yearly in Assur. I made stelae in all (?) the lands. The great gods, my lords, I engraved thereon. I depicted a likeness of my majesty on it" (Levine, 1972, pp. 17-21).

² However, these and other cuneiform objects may be forgeries, or their inscriptions may have been added to the existing objects at a later date (Henkelman, 2003; Khosravi et al., 2010; Muscarella, 2014, 2018; Tavernier, 2011).

³ There are also references to both Mannea and Ellipi during the reign of Adad-nirari III (810-783 BC) (Grayson, 2002, p. 212).

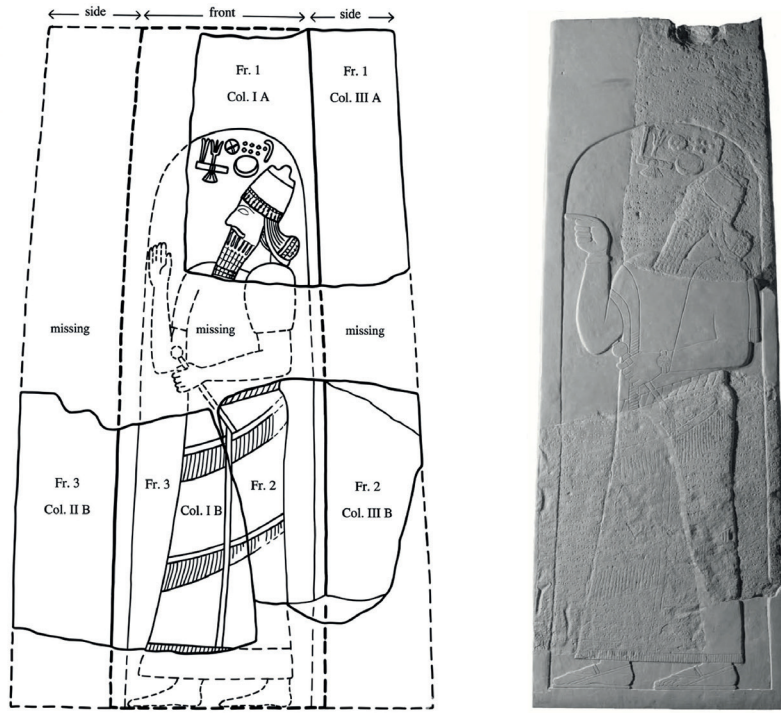

Figure 2

The Tiglath-pileser III stele, preserved in three fragments and currently preserved in the Israel Museum. The reconstruction drawing of the fragments is shown on the left, and the preserved condition of the stele on the right / *İsrail Müzesi'nde bulunan ve üç parçadan oluşan III. Tiglat-pileser steli. Solda parçaların rekonstrüksiyon çizimi, sağda ise stelin mevcut korunmuş hâli yer almaktadır* (Alibaigi & MacGinnis, 2018, Fig. 8; Tadmor & Yamada, 2011, Fig. 5).

The references to the Kingdom of Ellipi in this inscription state that Dalta, king of Ellipi, together with Mannea and the local rulers of mountainous regions such as Namri and Singibutu, presented tribute to the Assyrian king (Levine, 1972, pp. 17-21). The nature of the tribute is particularly significant. The prominence of livestock, including horses, mules, two-humped camels, cattle, and sheep, indicates that animal husbandry largely influenced the economy of the Zagros region. The frequent references in Assyrian sources to the horses of the Zagros (Grayson, 2008a, p. 266) further suggest that the region constituted a strategic military resource zone for the empire. Indeed, a considerable portion of the horses required for the cavalry forces and chariot units of the Assyrian army was supplied from these mountainous regions.

The expression “all of the mountains of the high country” used in the inscription reflects the tendency of Assyrian texts to portray the mountainous frontier regions as a broad geographical zone that had been conquered and subjected to tribute. Such statements, however, often indicate symbolic acknowledgment of Assyrian supremacy rather than direct political control. Therefore, the tribute relationship mentioned in the text does not imply that these kingdoms were incorporated directly into the Assyrian administrative system; instead, it points to a form of vassalage accepted under diplomatic and military pressure. The statement of Assyrian king that he erected stelae in these regions and inscribed the names of the gods upon them together with his own image also reflects an important element of Assyrian royal ideology. The practice of erecting stelae was more than the construction of victory monuments; it constituted a political act marking the king's authority symbolically within conquered territories or regions acknowledging Assyrian domination. Such monuments functioned both as displays of power directed toward local populations and as enduring expressions of Assyrian royal propaganda. In this respect, the stelae erected in the Zagros region by Tiglath-pileser III and the kings who followed him (Alibaigi et al., 2023; Levine, 1972) may be regarded as material indicators of Assyria's attempts to establish a lasting sphere of influence in this geography.

The inscription of Tiglath-pileser III also provides important evidence of the historical visibility of the Kingdom of Ellipi. The fact that Dalta is mentioned together with Iranzu, king of Mannea, indicates that Ellipi occupied the same diplomatic sphere as the other major kingdoms of the region during this period. In other words, Ellipi appears, like Mannea, as a political kingdom recognised in Assyrian sources and incorporated into a tributary relationship with Assyria (Levine, 1972, p. 7). During this period, Tiglath-pileser III established two new Assyrian provinces in the east, Bit-Hamban and Parsua, in order to strengthen the administrative organisation of the region (Grayson, 2008b, p. 79). This reorganisation may be regarded as one of the earliest concrete steps taken by Assyria toward the institutionalisation of its control over the Zagros region.

Following the reign of Tiglath-pileser III, information concerning the Kingdom of Ellipi appears in the inscriptions of Sargon II (721-705 BC). During his campaign of 716 BC, Sargon II first captured Kišesim, removed the ruler of the city, appointed an Assyrian governor in his place, renamed the city Kar-Nergal, and the surrounding territories within a new administrative unit (Levine, 1972). He then marched against Ḫarḫar, where he found that the local order loyal to Assyria had collapsed and that the population had turned towards Dalta, king of Ellipi. After suppressing the revolt, Ḫarḫar was reorganised and transformed into an Assyrian centre under the name Kar-Šarrukin. The city was reinforced through population transfers, and Assyrian control over the route leading into Median territory was strengthened (Grayson, 2008b, p. 94). The stelae erected in connection with the campaigns of Sargon II served as declarations of this new political order. In a manner comparable to the policies pursued by Tiglath-pileser III in Bit-Hamban and Parsua, Sargon made his authority visible in conquered and reorganised regions through inscriptions and royal imagery. Indeed, both in his annals and on the Najafabad stele (Fig. 3), he records the erection of three stelae at Kišesim (Kar-Nergal), Ḫarḫar (Kar-Šarrukin), and Izirtu (Frame, 2021, pp. 60-62).

Figure 3

The Sargon II stele discovered at Najafabad, currently preserved in the National Museum of Iran. The figure shows the reconstruction drawing, the front view of the stele, and the inscribed reverse side / *Najafabad'da bulunan ve günümüzde İran Millî Müzesi'nde muhafaza edilen II. Sargon steli. Figürde stelin rekonstrüksiyon çizimi, ön yüzü ve yazıtlı arka yüzü gösterilmektedir* (Börker-Klähn, 1982, p. 173; Levine, 1972, Pl. VII-VIII).

When the written and visual evidence from the reign of Sargon II is considered together, it becomes clear that the king's activities in Western Iran can also be traced through inscriptions and reliefs left at different locations across the region. In this context, stelae and rock inscriptions gain importance as material traces of the campaigns described in the royal annals. Written sources explicitly state that stelae were erected at

Kišesim (Kar-Nergal) and ȦarȦar (Kar-Šarrukin) (Frame, 2021, p. 454). The Tiglath-pileser III stele, the Najafabad stele, the Quwakh Tepe stele, and the Tang-i Var rock relief (or Urāmānāt relief) that survive today demonstrate how this practice was materialised across different parts of the region (Alibaigi et al., 2023; Frame, 2021, pp. 27-28, 438, 444).

Figure 4

The Tang-i Var rock relief (Uramanat relief), carved on the flanks of Kuh-i Zinanah in the Tang-i Var pass, Iranian Kurdistan, approximately 50 km southwest of Sanandaj and 85 km northwest of Kermanshah / *İran Kürdistanı'nda, Sanandaj'ın yaklaşık 50 km güneybatısında ve Kırmanşah'ın 85 km kuzeybatısında bulunan Tang-i Var geçidindeki Zinanah Dağı'nın yamacına işlenmiş Tang-i Var (Uramanat) kaya kabartması* (Kojaro, 2025)

Figure 5

Relief and inscribed stele fragments discovered at Quwakh Tepe / *Kuvakh Tepe kazılarında açığa çıkan kabartma ve yazıtlı stel parçaları* (Alibaigi et al., 2023, Fig. 7, 8, 10, 13).

The Tang-i Var rock inscription (Fig. 4) reflects a different phase from the earlier Sargon II Najafabad and Quwakh Tepe stele in terms of both its historical references and discursive structure (Frame, 2021, p. 438). The explicit reference in the text to the defeat of Marduk-apla-iddina (II) and the re-establishment of Assyrian control over Babylon makes it possible to date the inscription to a period after 710-709 BC (Frame, 2021, p. 438). Whereas the texts of the Najafabad and Quwakh Tepe stele (Fig. 5) treat places such as Karalla, Kišesim, and Ḫarḫar as concrete military objectives and administrative centres, in the Tang-i Var inscription these regions instead appear within a list of territories already brought under the king's authority (Frame, 2021, p. 438).

The inscription fragment discovered at Qal'eh-i Imam and the brick fragment recovered from Rabat Tepe⁴ should also be included within this group of inscriptions attributed to Sargon II. The Qal'eh-i Imam find⁵ is associated with the reign of Sargon II on the basis of its formulaic expressions and, in particular, the close parallels in the titles attributed to Dalta and Iranzu (Frame, 2021, p. 437). The reference to Ḫarḫar in the text, together with information concerning its reorganisation as Kar-Šarrukin, is consistent with the data recorded in the royal annals.

Throughout his sixteen-year reign, Sargon II conducted several military campaigns in Western Iran. The year 714 BC witnessed the most extensive of Sargon II's campaigns and one of the most significant military achievements of his reign (Fuchs, 2017, p. 264). In that year, the Assyrian army marched into the province of Lullumu, where the king personally supervised the troops, and from there advanced toward the regions of Zikirtu and Andia. During the campaign, Sargon received tribute from Uishdish, Mannea, Allabria, and Ellipi, as well as from the local rulers of Parsua, Namri, and the Medean territories (Frame, 2021, p. 444; Grayson, 2008b, p. 95). The campaign was generally successful and considerably expanded Assyrian influence in Western Iran. However, in 713 BC, the Assyrian administration was forced to deal with renewed rebellions in the regions of Karalla and Ellipi. In Karalla, which had previously been forcibly annexed to the province of Lullumu in 716 BC, the local population revolted, expelled the Assyrian officials, and installed Amitaši, the brother of Aššur-le'u, as ruler. In 713 BC, the Assyrian army suppressed the revolt, recaptured Karalla, and reorganised it as an independent province (Frame, 2013, 2021; Grayson, 2008b). In Ellipi, King Dalta remained loyal to Assyria but was deposed following uprisings in parts of the kingdom. Sargon's army intervened in the rebellious districts and carried out severe punitive measures; after acts of plunder and repression, Dalta was restored to the throne (Grayson, 2008b, p. 97). Nevertheless, Ellipi soon began to resist Assyria once again. Much like the struggle for the throne between Aza and Ullusunū following the death of Iranzu, the Assyria-loyal king of Mannea, the death of Dalta, the Assyria-loyal ruler of Ellipi, in 708 BC triggered a new civil conflict within the kingdom. His two sons, Išpabara and Nibe, born of different mothers, each claimed the throne. Nibe formed an alliance with the Elamite king Šutruk-Nahhunte II, whereas Išpabara appealed to Assyria for support. Sargon II dispatched an army in 708 BC, defeated Nibe, and confirmed the rule of Išpabara despite the support provided by the Elamite army. With Assyrian military and diplomatic backing, Išpabara defeated Nibe and the Elamite forces supporting him and seized Ellipi's throne in 707 BC. Shortly afterwards, however, Išpabara became involved in a conspiracy against Assyria. Following these developments and after Sargon II's death in 705 BC, his successor Sennacherib launched a campaign against Ellipi in 702 BC. During this campaign, however, he was unable either to capture Išpabara or to remove him from the throne (Grayson & Novotny, 2012: 10). According to the inscriptions, Sennacherib targeted the Kassites and the Yasubigallians during the expedition, capturing and plundering the fortified city of Bit-Kilamzah. Moreover, he captured and plundered the principal cities of Ellipi, including Šišitru and Kummahlum, and annexed part of the region (Grayson & Novotny, 2012).

⁴ During excavations conducted between 2006 and 2008 at Rabat Tepe II, identified as the city of Mannea, five Neo-Assyrian cuneiform bricks were discovered. Three of these preserved legible cuneiform signs, whereas the remaining two were poorly preserved. All inscriptions are written in Neo-Assyrian cuneiform script. Irving Finkel reads the text as: [LUGAL(?) URU.ar-zi?[-z]u], "king(?) of the city of Arzizu" (Hassanzadeh & Curtis, 2018, p. 171; Heidari, 2010, p. 150).

⁵ In 2015, a labourer presented a fragment from the front face of a stone stele to a team of Iranian archaeologists excavating at Qal'eh-i Imam near Lake Zeribar under the direction of Dr. Hassan Karimian. The poorly preserved inscription probably belongs to Sargon II and is most likely connected with his military activities in the Zagros Mountains: "...No translation possible...[... a] submissive [subj]ect who pul[led] my yoke ... king of the land Ellip[i], the land Ḫarḫ[ar ...] land [...]" (Frame, 2021, p. 437).

Sargon's inscriptions indicate that Bit-Barru was a province attached to the kingdom of Ellipi. This suggests that, during the reign of Sargon II, Ellipi may have expanded its borders and emerged as a significant regional power. Indeed, when referring to the same region, Sennacherib describes Ellipi as a "wide land" (Grayson & Novotny, 2014, p. 237). The growing strength of Ellipi may also explain why neighbouring smaller kingdoms, such as the Ḫarḫarites who feared an Assyrian invasion in 716 BC, sought to place themselves under Ellipian protection. In this context, Sargon's attempts to re-establish Assyrian authority over Ellipi, which maintained close ties with Elam, should likewise be understood within the framework of regional power politics (Medvedskaya, 1999, p. 54). After the death of Sargon II, Sennacherib (704-681 BC) regarded Elam, Babylon, and Ellipi as the principal threats along Assyria's southeastern frontier. In 702 BC, Sennacherib launched a campaign against Ellipi, devastated the country, and once again attached Bit-Barru and its surrounding territories to the Assyrian province of Ḫarḫar (Grayson & Novotny, 2014, p. 93). Despite this, anti-Assyrian resistance in the region was not fully suppressed. Ellipi later joined the anti-Assyrian coalition led by Elam and Babylon at the Battle of Halule in 691 BC. This development indicates that Ellipi's policy toward Assyria had taken an increasingly hostile turn (Fuchs, 2017, p. 264).

The references to Ellipi in Sennacherib's palace inscriptions from Nineveh (Grayson & Novotny, 2014, pp. 73-74, 237-238) clearly show that the Assyrian policy in Western Iran assumed a harsher, more direct, and more destructive character after the reign of Sargon II. In these texts, Ellipi is represented as a hostile land requiring direct punishment. The statement, "I ruined the land of Ellipi and destroyed its settlements" (Grayson & Novotny, 2014, p. 74), reflects the conventional rhetoric of destruction characteristic of Assyrian royal ideology, but it also indicates that Ellipi was regarded as a serious source of political instability and a threat to Assyrian security.

A fragment of an octagonal clay prism from Aššur, describing Sennacherib's military campaigns and building activities, states that Išpabara abandoned his throne, palace, and cities and fled before the arrival of the Assyrian army (Grayson & Novotny, 2014, pp. 237-238). The inscription represents a typical example of the "flight of the enemy" motif frequently encountered in Assyrian royal texts. Although this narrative served as an ideological formula emphasising the king's absolute military superiority, it also suggests that the central authority of the Kingdom of Ellipi was seriously weakened in the face of Sennacherib's intervention. What is particularly noteworthy is that the Assyrian king does not boast of defeating the ruler of Ellipi directly, but instead focuses on centres such as Mar'ubištu and Akkuddu, described in the text as "royal residence cities." The siege, capture, burning, destruction, and plundering of cities such as Mar'ubištu, Akkuddu, Ši(š)irtu, and Kummahlum, together with numerous smaller settlements in their vicinity (Grayson & Novotny, 2014, pp. 237-238), reflects the standard punitive strategy employed by Assyria in mountainous frontier regions. This strategy included several key elements: the destruction of local centres of power, the deportation of populations, the seizure of livestock, the direct incorporation of strategic territories into the Assyrian administrative system, and the establishment of new administrative centres. The annexation of Bit-Barru demonstrates (Grayson & Novotny, 2014, pp. 237-238) that Assyria was no longer satisfied with its indirect influence over Ellipi but instead sought to incorporate the region into its own administrative structure.

The capture of the city of Elenzaš and its renaming as Kār-Sennacherib (Grayson & Novotny, 2014, pp. 79, 238) likewise represents a characteristic yet powerful example of Assyrian imperial practice. The renaming of a city effectively constituted a declaration of sovereignty that redefined the place itself. In this way, the existing local political memory was erased and replaced with a new Assyrian centre bearing the king's name. Moreover, the resettlement of populations deported from conquered territories into this new centre, together with the city's placement under the authority of the governor of Ḫarḫar, clearly reflects the Assyrian policy of resettlement and administrative integration in frontier regions.

The inclusion of Ellipi alongside Elam, Babylon, the Chaldeans, and the Arameans in the context of Halule further clarifies the kingdom's role in regional politics. This record shows that Ellipi was not regarded as an isolated power acting independently against Assyria but rather as part of a broader anti-Assyrian coalition (Grayson & Novotny, 2014, p. 194). Therefore, in Sennacherib's texts, Ellipi is represented on two different

levels: on the one hand, as a hostile land subjected to punishment and fragmentation on a local scale; on the other, as a political actor of sufficient regional importance to form alliances with Elam and Babylon. This dual representation clearly illustrates the significance of Ellipi within Assyrian frontier policy.

It should also be noted that Assyrian inscriptions, as always, employ a heavily propagandistic royal language. Expressions such as “I devastated,” “I destroyed,” “I burned with fire,” and “I diminished his land” belong to the standard victory rhetoric of Assyrian royal inscriptions and should not be assumed to reflect historical reality in a direct or literal sense. Even so, such exaggerated formulae are sufficient to indicate that Ellipi was subjected to serious military intervention during Sennacherib’s reign, that some of its cities were destroyed, that it lost territory, and that its political unity was weakened. The continued appearance of Ellipi within anti-Assyrian coalitions in later periods further suggests that, despite Sennacherib’s rhetoric of destruction, the kingdom was not completely eliminated, although it was severely weakened.

References to the Kingdom of Ellipi continue into the reign of Esarhaddon (680-669 BC), who succeeded Sennacherib on the Assyrian throne. However, the name of Ellipi appears for the last time in connection with the Median revolt that occurred during Esarhaddon’s reign (Leichty, 2011, 181). Documents from this period show that Ellipi openly sided with the rebel alliance in the uprising. The absence of any further references to Ellipi in later written sources suggests that the kingdom lost its independence and came under Median control, marking the end of the period of local kingdoms in Western Iran.

The Kingdom of Ellipi emerged as a local political power of strategic importance for Assyria’s eastern policy between the ninth and seventh centuries BC. Under Tiglath-pileser III, Ellipi appeared as a kingdom that paid tribute to and acknowledged Assyrian supremacy, whereas it became directly subject to Assyrian administrative intervention and regional reorganisation policies during the reign of Sargon II. By the time of Sennacherib, it was defined as a hostile land that required punishment. This development reflects the flexible yet increasingly harsh character of Assyrian policy in the Zagros, which shifted between vassalage, political supervision, suppression of revolts, and direct annexation. Simultaneously, Ellipi’s participation alongside Elam and Babylon in anti-Assyrian coalitions demonstrates that the kingdom was not merely a passive buffer zone but an active political force within regional power relations. Finally, the disappearance of Ellipi from the sources after the reign of Esarhaddon suggests that the kingdom may have passed under Median control, marking the end of the period of small local kingdoms in Western Iran.

Archaeological Identification of the Kingdom of Ellipi and its Geographical and Cultural Connections with Luristan

All evidence for the existence of Ellipi derives from written sources, and this creates an important archaeological problem: can the Kingdom of Ellipi be identified archaeologically, and how might an Ellipian cultural assemblage be distinguished? These questions are difficult to answer because no direct archaeological material that can be securely identified as Ellipian has yet been recognised. Nevertheless, evaluations based on Assyrian sources concerning the geographical location of Ellipi allow the archaeological evidence from the region to be interpreted indirectly (Levine, 1974; Medvedskaya, 1999). Within this geographical framework, the pottery assemblage discovered in Level III at Baba Djan Tepe, dated to the ninth-eighth centuries BC and defined as “Genre Luristan” (Fig. 6-7) (Goff Meade, 1968, pp. 115-116), reflects a regional cultural production tradition and has led to discussions concerning its possible association with Ellipi (Bahrami, 2022; Medvedskaya, 1999). The pottery from Baba Djan III displays connections and similarities with the Iron Age II cultures of Western Iran, particularly those of Luristan, Khurvin, Sialk, and Hasanlu, while exhibiting a distinctive local character in its formal and technical features (Goff, 1978). Most of the vessels are handmade and well fired, with light grey, beige, and reddish tones predominating. The surfaces are generally burnished or carefully smoothed; shallow parallel grooves, incised decoration, applied knobs, and triangular-dot motifs are characteristic features. The repertoire of forms is dominated by small jars with perforated shoulders, jugs with a single vertical handle, open-mouthed pots, cups, and bowls. Spouted teapot, a diagnostic form for Iron I-II, is almost absent in Pish-i Kuh. This form is widespread at sites such as Khurvin and Sialk, suggesting that its appearance at Baba Djan represents only a limited or relatively late influence (Goff, 1978, pp. 34-36).

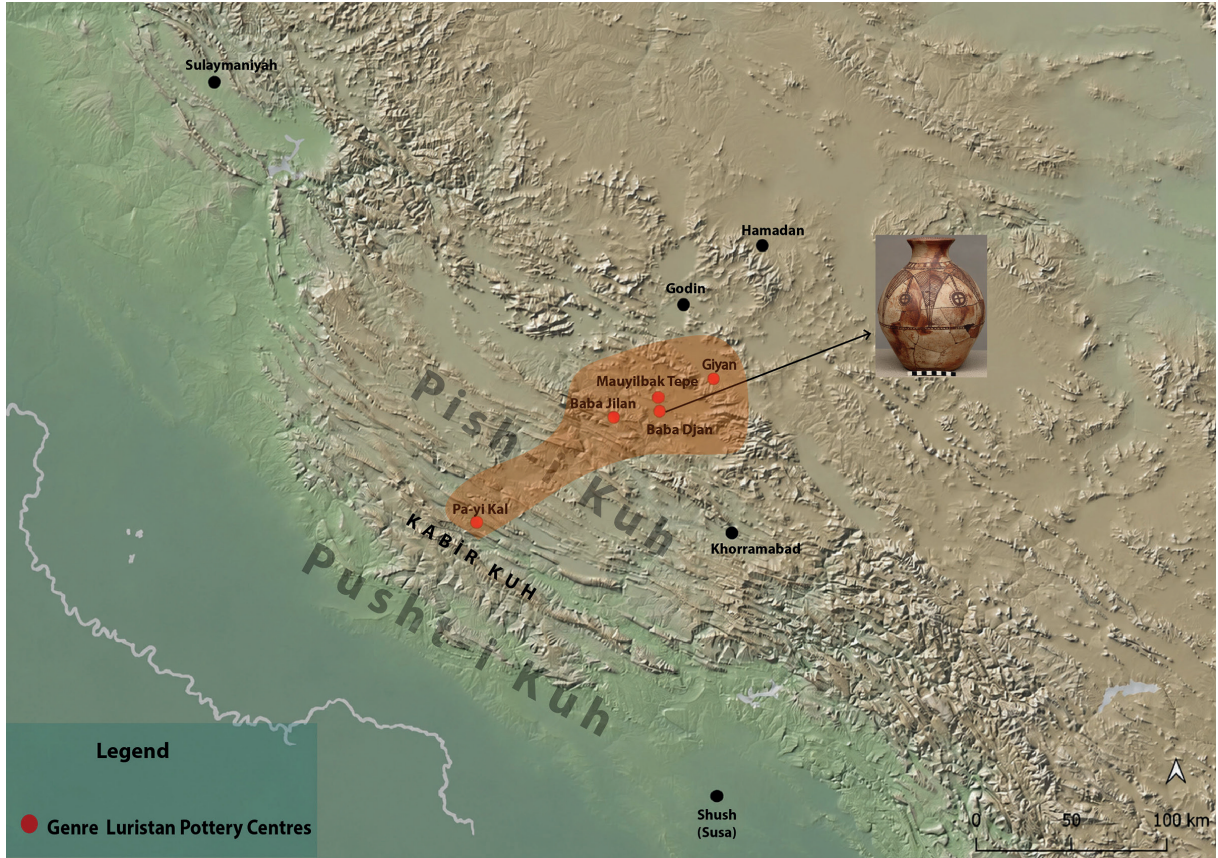

Figure 6

Map showing the sites where Luristan-type pottery has been identified / *Luristan tipi çanak çömleğinin görüldüğü arkeolojik yerleşimleri gösteren harita* (Ş. Kaya, 2026).

By comparison, the vessels of the Baba Djan III tradition differ markedly from the Median pottery assemblages at Nush-i Djan. Whereas the Median examples are thin-walled, wheel-made, and characterised by uniform surfaces, the Baba Djan III wares are thicker-walled, more rustic in texture, and decorated with geometric motifs. Although Goff tended to associate this group with the Medes (Goff, 1968, p. 131),⁶ Medvedskaya rejected this interpretation and argued that the tradition followed a developmental trajectory independent of Median culture. In particular, she suggested that the concentration of painted vessels of the Baba Djan III type west of the Garin mountain range corresponds to the cultural geography of Ellipi (Medvedskaya, 1999, pp. 58-59). The fact that Median pottery appears west of the Garin range only from the seventh century BC onward is likewise consistent with this chronological and political process of expansion and influence (Medvedskaya, 1992, pp. 100-105; Medvedskaya, 1999, p. 59).

The Luristan tradition became widespread during the early first millennium BC, particularly in the late Iron Age II (950-800 BC) and Iron Age III (800-650 BC) periods and was frequently used in settlements and cemeteries of the Pish-i Kuh region (Adachi, 2004, p. 81). Roman Ghirshman first identified this type during excavations at Giyan Tepe (Contenau & Ghirshman, 1935, Pl. XVI), and was later designated by Clare Goff as the “Baba Djan III painted ware” at Baba Djan Tepe (Goff, 1978, p. 29). Vessels belonging to the Baba Djan III group are generally decorated with geometric motifs in kite or bow-tie forms. With a use-life spanning approximately three centuries, this group is divided into two principal phases: the “old style” (Baba Djan III), produced either by hand or on a slow wheel, and the fully wheel-made “new style” (Baba Djan IIIB). Newly identified examples south of Harsin indicate that technical diversity in Luristan pottery production increased through processes of cultural interaction (Goudarzi, 2023).

⁶ P. R. S. Moorey suggested that this pottery tradition may have belonged to communities originating outside Luristan, possibly the Kassites, Cimmerians, Medes, or Elamites (Moorey, 1974, p. 19).

This chronological framework is supported by three independent radiocarbon (^{14}C) measurements carried out at the Baba Jilan cemetery in Dīlfān, all of which indicate a date range between 850 and 800 BC (Hasanpour et al., 2015, p. 176). A close correspondence has also been observed between the material culture from this cemetery and that of Baba Djan III in the same region (Goff, 1978, 47, Fig. 5-6). In addition, material recovered from ninth-eighth century BC levels at the excavations of Falak ol-Aflak Castle has been reported to display the same characteristics as the Baba Djan III group (Bahrami, 2022, p. 35).

This combined body of evidence suggests that the Baba Djan III tradition represents a distinctive local production practice in Luristan and provides indirect yet consistent indications concerning the cultural sphere of Ellipi through the features that differentiate it from the Median pottery tradition (Goff, 1978; Goff Meade, 1968). Recent studies, particularly those conducted by Iranian scholars, have drawn upon Medvedskaya's approach and evaluated the Luristan pottery tradition within the Kingdom of Ellipi's framework (Adachi, 2004; Bahrami, 2022; Goudarzi, 2023; Molazadeh & Goudarzi, 2016).

Another category of material culture that may be considered within the Kingdom of Ellipi is the group known as the Luristan bronzes. These bronzes represent a distinctive and geographically limited corpus of metal objects that differs markedly from the known typological and stylistic traditions of Iran and the ancient Near East (Moorey, 1971). The most characteristic examples of the Luristan bronzes are generally dated to Iron I, that is, between the twelfth and ninth centuries BC, whereas production became more intensive and widespread during the Iron II and Iron III periods, that is between the ninth and seventh centuries BC (vanden Berghe, 1968, p. 114; 1983, p. 119). Although the precise extent of Ellipi remains uncertain, the kingdom is generally thought to have been located in north-western Luristan, particularly in the Pish-i Kuh region (Medvedskaya, 1999). The possible relationship between Ellipi and the Luristan bronzes becomes especially significant within this context. If the borders of Ellipi overlapped with the Luristan region, it is possible that the communities associated with bronze production lived within the political or cultural sphere of this kingdom. At present, however, there is no direct evidence linking the Luristan bronzes specifically to an Ellipian cultural identity. The geographical overlap nevertheless raises the possibility that these objects may at least have been used by communities identified with Ellipi. Simultaneously, the communities that used the Luristan bronzes are generally considered to have possessed a nomadic or semi-nomadic character (Kaya, 2026).

Nomadism and seminomadism have been proposed as the most prominent models of the lifeways of the communities associated with the Luristan bronzes (Kaya, 2026). The archaeological landscape of the Iron Age in the region is characterised less by large urban centres than by cemeteries, small-scale settlements, temporary occupation areas around mountain passes and sites connected with seasonal transhumant movement between summer and winter pastures. The cemetery zones concentrated in the Karkheh and Seymareh basins reflect forms of social organisation structured around mobility between highland and lowland zones (vanden Berghe, 1968, 1983). The topography of the Zagros, marked by narrow valleys and seasonal climatic conditions, also provided an environmental setting favourable to mobile lifeways. The nature of the bronze assemblages is likewise consistent with this mobility. The prevalence of weapons, portable standards, and personal bronze objects, together with the iconography of the bronzes themselves, suggests that this material culture may have been associated with mobile communities (Kaya, 2026). The fact that these objects have been recovered predominantly from cemeteries and cult places (vanden Berghe, 1968, 1983) further supports this interpretation. In addition, the control of mountain passes in the Luristan region, seasonal transhumant mobility, and economic activities such as pastoralism and transit trade contributed to the diversification of the social structure in the region (Kaya, 2026). Within this framework, the Luristan bronzes appear to be more closely connected with the material culture of nomadic or semi-nomadic groups maintaining a mobile, highland-lowland oriented way of life, rather than with settled palace-centred societies.

Figure 7

Genre Luristan pottery from Baba Djan (a-f), Mauyilbak Tepe (g-h), Tepe Giyan (i-j), and Baba Jilan (k) (digital colour enhancement based on published colour descriptions and reference codes) / Baba Can (a-f), Mauyilbak Tepe (g-h), Tepe Giyan (i-j) ve Baba Jilan (k) kazılarında bulunmuş olan Luristan türü çanak çömlek örnekleri (renk kodları ve tanımları referans alınarak dijital ortamda yeniden renklendirilmiştir) (Goff, 1978, Pl. IIa, IIIa, IVb; Goff Meade, 1968, Pl. IVb; Hasanpour et al., 2015, Pl. 16; Overlaet, 2003, Fig. 29-30, 37).

Conclusion

When the evidence relating to the Kingdom of Ellipi and the region of Luristan is considered within the broader framework of Assyria's eastern policy, the historical development of Western Iran during the first millennium BC can be understood through both military activity and the local political structures, mobility networks, and material culture traditions that emerged within the mountainous frontier zones. In this context, the Zagros belt was more than a frontier region shaped by the interventions of major powers such as Assyria, Elam, Babylon, and later the Medes; it also functioned as a zone of contact and competition defined by its mountain passes, resources, and local kingdoms. The distribution of Assyrian inscriptions and rock reliefs is closely connected with this political and geographical landscape. Monuments such as the Najafabad Stele, the Tang-i Var rock inscription and relief, the Quwakh Tepe stele fragments, and the Qal'eh-i Imam inscription are positioned along the natural passes and valley systems that provided access into the interior of the Zagros. Their placement reflects not only the routes followed by the Assyrian armies but also the projection of imperial authority across this frontier landscape. Concentrated particularly around the Great Khorasan Road and the natural corridors connected to it, these monuments indicate that during the reign of Sargon II, Western Iran had become a strategically important zone of intervention for Assyria. Within this framework, the Kingdom of Ellipi occupied a distinctive position among the local political formations of

Western Iran. Assyrian texts dating particularly to the reigns of Shalmaneser III, Tiglath-pileser III, Sargon II, and Sennacherib show that Ellipi was a kingdom with its own rulers, territorial boundaries, and political agenda. At the same time, the fact that all information concerning Ellipi derives from external sources, particularly Assyrian royal inscriptions, means that the historical reality of the kingdom is largely perceived through a framework defined from outside. Although the available evidence allows the political history of Ellipi to be traced to some extent, it makes the direct identification of its archaeological and cultural identity considerably more difficult.

To date, Ellipi has not yet been securely identified archaeologically as a clearly definable cultural region. No inscribed material, in situ finds, or unequivocal corpus of material culture reflecting an Ellipian identity has so far been identified. However, this absence does not mean that the material world of Ellipi is entirely inaccessible. On the contrary, when the geographical framework indicated by the Assyrian sources is considered together with the local pottery traditions, cemetery evidence, and regional distribution patterns identified in Luristan, particularly in the Pish-i Kuh region, indirect yet meaningful indications concerning the cultural geography of Ellipi can be obtained. The Baba Djan III pottery tradition is of particular importance within this context.

The Baba Djan III tradition represents a strong example of local production traditions in Western Iran in terms of both its technical and morphological characteristics and its chronological distribution. The clear distinction between this group and Median pottery, together with its concentration in Pish-i Kuh and the surrounding region, has led some scholars to associate this local production tradition with the cultural sphere of Ellipi. In particular, as proposed by Medvedskaya, this pottery tradition, which was concentrated west of the Garin mountain range, may have been connected with a local political and cultural structure that predated Median expansion into the region. Therefore, even if the Baba Djan III material cannot be regarded as direct evidence for Ellipi, it may still be interpreted as representing a distinctive local material culture that developed within the geographical area generally associated with the kingdom. Simultaneously, stronger conclusions will require stronger stratigraphic, analytical, and regional comparative evidence.

The cultural context of Luristan places this discussion within a broader framework. Although the region appears geographically mountainous and fragmented, it was never an isolated area due to its position along the routes connecting Mesopotamia, Elam, the Iranian plateau, and northwestern Iran. The principal passes used by Assyrian armies, long-distance trade routes, seasonal transhumant movement, and access to metal resources turned Luristan into a zone of multidirectional circulation and interaction. Therefore, the material culture tradition observed in Luristan should not be understood as the product of a homogeneous cultural model spreading from a single centre, but rather as the outcome of long-term relationships among different power centre, mountain communities, and regional networks. The stronger Elamite influences visible in southern and eastern Luristan, together with the Assyrian and northern Syrian connections evident in the north and north-west, further confirm this multi-centred cultural structure. In this context, Ellipi should not be viewed merely as a political name preserved in Assyrian inscriptions. It is more appropriate to regard Ellipi as a local centre of power that emerged within the geographical setting of Luristan and the western Zagros. The historical significance of Ellipi lies in the way it makes visible the forms of interaction between large imperial powers and local mountain communities. Similarly, Luristan should be understood not simply as an archaeological region defined by the Luristan bronzes, but as a dynamic historical landscape shaped by mobility, local production traditions, and frontier geographies.

Considering all this evidence, establishing a definitive and unidirectional equation between the Kingdom of Ellipi and Luristan does not seem possible at present. Nevertheless, when Ellipi is placed largely within the Pish-i Kuh region and its surroundings, considered together with the distribution of the Baba Djan III local production tradition and the position of Luristan within the Assyrian-Elamite-Median interaction zone, it becomes clear that Ellipi constitutes a key concept for understanding the local cultural and political formations of the western Zagros.

References

- Adachi, T. (2004). Tentative chronological sequence of bow-tie designs in Baba Jan III Painted Ware. *Orien: Report of Society For Near Eastern Studies In Japan*, 39, 79–95.
- Alibaigi, S., & MacGinnis, J. (2018). Bit Istar and Niššaya/Irnisa: In search of the location of Assyrian Zagros toponyms of the 8th century BC. *Zeitschrift für Orient-Archäologie (ZOrA)*, 11, 198–211.
- Alibaigi, S., MacGinnis, J., Brisch, N., Levine, L. D., Rezaei, I., & Ghanbari, B. (2023). Sargon II in the Mahidasht: New Evidence from Quwakh Tapeh, Kermanshah. *Zeitschrift für Assyriologie*, 113(1), 73–93. <https://doi.org/10.1515/za-2023-0004>
- Alibaigi, S., Shanbehzadeh, A., & Alibaigi, H. (2012). The Discovery of a Neo-Assyrian rock-relief at Mishkhas, Ilam Province (Iran). *Iranica Antiqua* 47, 29–40. <https://doi.org/10.2143/IA.47.0.2141960>
- Bahrami, M. (2022). The evidence of a castle of the Ellipi Kingdom in Khorramabad, Western Iran. *Iranica Antiqua*, LVII. <https://doi.org/10.2143/IA.57.0.3291507>
- Balatti, S. (2017). *Mountain peoples in the Ancient Near East: The case of the Zagros in the first millennium BCE*. Wiesbaden.
- Börker-Klähn, J. (1982). *Alt Vorderasiatische bildstelen und vergleichbare felsreliefs Mainz am Rhein, BaF 4.2*.
- Cifarelli, M. (2019). East of Assyria? Hasanlu and the problem of Assyrianization. In V. H. A. C. Tyson (Ed.), *Imperial Peripheries in the Neo-Assyrian Period* (pp. 210–239). University Press of Colorado.
- Contenau, G., & Ghirshman, R. (1935). *Fouilles du Tépé-Giyan près de Néhavend, 1931 et 1932*. P. Geuthner.
- Frame, G. (2006). The Tell Acharneh stela of Sargon II of Assyria. In M. Fortin (Ed.), *Tell Acharneh 1998-2004. Rapports Préliminaires sur les campagnes de fouilles et saison d'études/ Preliminary reports on excavation campaigns and study season* (Vol. XVIII, pp. 49–68). Brepols.
- Frame, G. (2013). Two monumental inscriptions of the Assyrian king Sargon II (721–705 BCE) in Iran: The Najafabad stela and the Tang-i Var rock relief. In S. Faizee (Ed.), *Collection of papers presented at the third international biennial conference of the Persian Gulf (history, culture, and civilization)* (pp. 433–445).
- Frame, G. (2021). *The Royal Inscriptions of Sargon II, King of Assyria (721–705 BC)*. Eisenbrauns
- Fuchs, A. (2017). Assyria and the East: Western Iran and Elam. In E. Frahm (Ed.), *A Companion to Assyria* (pp. 259–267). John Wiley & Sons Ltd.
- Fuchs, A. (2023). The Medes and the Kingdom of Mannea. In *The Oxford History of the Ancient Near East Volume IV: The Age of Assyria* (pp. 674–768). Oxford
- Goff, C. (1978). Excavations at Baba Jan: The pottery and metal from levels III and II. *Iran. Taylor & Francis, Ltd.*, 16, 29–65.
- Goff Meade, C. (1968). Luristan in the first half of the first millennium B.C.: A preliminary report on the first season's excavations at Bābā Jān, and associated surveys in the eastern Pish-i-Kūh. *Iran*, VI, 105–134.
- Goudarzi, A. (2023). Genre of Luristan ware and its attribution to Kingdom of Ellipi. *Parseh Journal of Archaeological Studies (PJAS)*, 7(25), 85–103.
- Grayson, A. K. (2002). *Assyrian rulers of the early first millennium BC II (858-745 BC)*. University of Toronto Press.
- Grayson, A. K. (2008a). Assyria: Ashur-dan II to Ashur-Nirari V (934-745 B.C.). In J. Boardman, I. E. S. Edwards, N. G. L. Hammond, & E. Sollberger (Eds.), *The Cambridge Ancient History* (Vol. III/2, pp. 238–281).
- Grayson, A. K. (2008b). Assyria: Tiglath-pileser III to Sargon II (744-705 B.C.). In J. Boardman, I. E. S. Edwards, N. G. L. Hammond, & E. Sollberger (Eds.), *The Cambridge Ancient History* (Vol. III Part 2, pp. 71–102). Cambridge University Press.
- Grayson, A. K., & Novotny, J. (2012). *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704–681 BC), Part 1*. Eisenbrauns.
- Grayson, A. K., & Novotny, J. (2014). *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704–681 BC), Part 2*. Eisenbrauns.
- Hasanpour, A., Hashemi, Z., & Overlaet, B. (2015). The Baba Jilan graveyard near Nurabad Pish-i Kuh Luristan A Preliminary Report. *Iranica Antiqua*, L. <https://doi.org/10.2143/IA.50.0.3053519>
- Hassanzadeh, Y., & Curtis, J. (2018). Western Iran in the Iron Age. In G. Brereton (Ed.), *The BP Exhibition, I am Ashurbanipal, King of the World, King of Assyria* (pp. 166–179). The British Museum.

- Heidari, R. (2010). Hidden aspect The Mannean rule in Northwestern Iran. *ARAMAZD*, VIII, 147–151.
- Henkelman, W. (2003). Persians, Medes and Elamites: Acculturation in the Neo-Elamite period In G. B. Lanfranchi, M. Roaf, & R. Rollinger (Eds.), *Continuity of empire (?) Assyria, Media, Persia* (pp. 181–232). S.a.r.g.o.n. Editrice e Libreria.
- Kaya, Ş. (2026). *Demir Çağı'nda Luristan: Arkeolojik bulgular, kronolojik sorunlar ve kültürel etkileşim* [Unpublished Doctoral Dissertation, Istanbul University].
- Khosravi, L., Mousavi Kouhpar, S. M., Neyestani, J., & Nobari, A. H. (2010). Unknown rulers of Neo-Elamite in Loristan during 1st millennium B.C. *International Journal of Humanities* 17(2), 39–54.
- Kojaro. (2025). *Tang-i Var (Uramanat)*. Retrieved October 25, 2025, from <https://www.kojaro.com/attraction/7158-uraman-inscription/>
- Leichty, E. (2011). *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680-669 BC)*. Eisenbrauns.
- Levine, L. D. (1972). *Two Neo-Assyrian stelae from Iran*. Toronto.
- Levine, L. D. (1974). Geographical studies in the Neo-Assyrian Zagros-II. *Iran*, XII, 99–124.
- Levine, L. D. (1987). The Iron Age. In F. Hole (Ed.), *The Archaeology of Western Iran. settlement and society from prehistory to the Islamic conquest* (pp. 229–250). Smithsonian Series in Archaeological Inquiry.
- Medvedskaya, I. (1999). Media and Its Neighbours I: The localization of Ellipi. *Iranica Antiqua*, XXXIV, 53–70.
- Medvedskaya, I. N. (1992). The periodisation of the Scythian archaic period and the Ancient Orient. *Russian Archaeology* 3, 86–107.
- Molazadeh, K., & Goudarzi, A. (2016). Historical geography of Ellipian Kingdom. *Journal of Pazhohesh-ha-ye Bastanshenasi Iran*, 6(10), 83–100.
- Moorey, P. R. S. (1971). *Catalogue of the Ancient Persian bronzes in the Ashmolean Museum*. At the Clarendon Press.
- Moorey, P. R. S. (1974). *Ancient Bronzes from Luristan*. The Trustees of the British Museum.
- Muscarella, O. W. (2014). Forgeries of Ancient Near Eastern artifacts and cultures. In B. A. Brown & M. H. Feldman (Eds.), *Critical approaches to Ancient Near Eastern art* (pp. 31–53). De Gruyter.
- Muscarella, O. W. (2018). Elamite forgeries and the antiquities market. In J. Álvarez-Mon, G. P. Basello, & Y. Wicks (Eds.), *The Elamite world* (pp. 80–96). London & New York.
- Overlaet, B. (2003). *The early Iron Age in the Pusht-i Kuh, Luristan* (Vol. IV). Peeters Leuven.
- Potts, D. T., Radner, K., Squitieri, A., Ameen, A., Rohde, J., Yawar, P., Herr, J. J., Salih, H., Petchey, F., Hogg, A., Gratuze, B., Raheem, K. R., & Potts, H. B. (2019). Gird-i Rostam 2018: preliminary report on the first season of excavations by the joint Kurdish-German-American team. *Jaarbericht van het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap*, 47, 91–127.
- Radner, K., Masoumian, M., Karimian, H., Azizi, E., & Omid, K. (2020). Neo-Assyrian royal monuments from Lake Zeribar in Western Iran: A stele of Sargon II and a rock relief of Shalmaneser III. *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 110(1), 84–93. <https://doi.org/doi:10.1515/za-2020-0007>
- Sarfaraz, A. A. (1969). Sang neveshte-e Mikhi Oramanat. *Majaleh Barresihay Tarikhi*, 3(5), 13–34.
- Schrader, E. (1878). *Keilinschriften und Geschichtsforschung: Ein Beitrag zur monumentalen Geographie, Geschichte und Chronologie der Assyrier*. Giefesen.
- Streck, M. (1898). *Das Gebiet der heutigen Landschaften Armenien, Kurdistan und Westpersien nach den Babylonisch-Assyrischen Keilinschriften*. H. Lukaschik.
- Tadmor, H., & Yamada, S. (2011). *The Royal Inscriptions of Tiglath-pileser III (744-727 BC) and Shalmaneser V (726-722 BC), Kings of Assyria*. Eisenbrauns.
- Tavernier, J. (2011). Iranians in Neo-Elamite Texts. In J. Álvarez-Mon & M. B. Garrison (Eds.), *Elam and Persia* (pp. 191–262). Eisenbrauns.
- van der Spek, R. J. (1975). The Assyrian Royal rock Inscription from Shikaft-i Gulgul. *Iranica Antiqua*, 12, 45–47.
- vanden Berghe, L. (1968). *Het Archeologisch Onderzoek naar de Bronscultuur van Luristan Opgravingen in Pust-i Kuh I Kalwali en War Kabud (1965-1966)*. Paleis Der Academien - Hertogsstraat.
- vanden Berghe, L. (1973). Pusht-i Kuh, Luristan, Iran. *Iran*, XI, 207–209.
- vanden Berghe, L. (1983). *Luristan: Een Verdwenen Bronskunst Uit West-Iran*. Centrum voor Kunst en Cultuur.

GOLD-GILDED GLASS ARTIFACTS PRODUCED WITH THE SANDWICH GOLD-GLASS TECHNIQUE: FINDINGS FROM PISIDIA ANTIOCHIA

SANDWICH GOLD-GLASS TEKNİĞİYLE ÜRETİLMİŞ ALTIN YALDIZLI CAM ESERLER: PİSİDİA ANTİOKHEİA BULUNTULARI

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 29 Ocak 2026	Received: January 29, 2026
Hakem Değerlendirmesi: 2 Şubat 2026	Peer Review: February 2, 2026
Kabul: 12 Mayıs 2026	Accepted: May 12, 2026

DOI : 10.22520/tubaar.1874175

Habibe UĞUZ*

Abstract**

The glass artifacts decorated with gold leaf found in the Ancient City of Pisidia Antiochia, located in Yalvaç District, Isparta Province, constitute the subject of the present study. Within the scope of the study, 1 wall covering/panel made using the Sandwich Gold-Glass technique and glass tesserae made using this technique were evaluated. This study aims to reveal how these artifacts, which constitute one of the unique and special find groups, were used in architecture and particularly within a local context in Anatolia, by examining their forms, production techniques, areas of use, and comparisons with similar examples. First, the wall covering/panel was evaluated. First, the wall covering/panel was evaluated. This piece, made in the Sandwich Gold-Glass technique for now, is the only example found in the city. First, the form was defined and the production technique was discussed. Then, based on similar examples and the find context, an attempt was made to date it. The second group of glass tesserae features applied gold gilding decoration. To date, 1012 tesserae produced using this technique have been found at Antioch. All of them were unearthed in the church located on Aedilicus Hill. The church, known to have two phases, underwent its first phase during

* PhD Candidate, Süleyman Demirel University, Institute of Social Sciences, Department of Archaeology, Isparta / Türkiye, e-mail: habiibe.uguz@gmail.com ORCID: 0000-0003-0465-758X

** I would like to thank the Head of the Excavation, Prof. Dr. Mehmet ÖZHANLI, for giving me permission to publish these valuable findings from the Ancient City of Antioch in Pisidia.

Bu makalenin atf künyesi / How to cite this article: Uğuz, H. (2026). Gold-gilded glass artifacts produced with the sandwich gold-glass technique: Findings from Pisidia Antiochia. *TÜBA-AR*, 38, 195-207. <https://doi.org/10.22520/tubaar.1874175>

the reign of Emperor Justinian and was destroyed by an attack during the reign of Caliph Walid (713 AD). 9th century AD. In the middle of the century, in order to build the new church, the ruins of the old church were filled in and leveled out to create a flat surface. The gold-leaf tesserae found within this fill layer must have adorned the walls and ceiling of the church's initial phase. For these gilded mosaic tiles, a date range of the 6th-7th century AD can be given. In addition to its contributions to regional archaeology In addition to its contributions to regional archaeology, the study also sheds light on glassworking in Anatolia from the perspectives of production and function.

Keywords: Pisidia Antiokheia, Byzantium, Aedilicus Hill Church, Gold-Glass, Wall Covering / Plate, Tessera

Özet

Isparta İli, Yalvaç İlçesi'nde yer alan Pisidia Antiokheia Antik Kentinde bulunan, Altın Varak süslemesiyle yapılmış cam eserler, çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında, Sandwich Gold-Glass tekniğinde yapılmış 1 adet duvar kaplaması/levhası ve bu teknikte yapılmış cam tesseralar değerlendirilmiştir. Ünik ve özel buluntu gruplarından birisini oluşturan bu eserlerin; formları, üretim teknikleri, kullanım alanları ve benzer örneklerle karşılaştırmaları yapılarak, mimaride ve özellikle Anadolu'da yerel bağlamda nasıl kullanılmış olduklarını ortaya koymak amaçlanmıştır. İlk olarak, duvar kaplaması/levhası değerlendirilmiştir. İlk olarak, duvar kaplaması/levhası değerlendirilmiştir. Bu parça, şimdilik Sandwich Gold-Glass tekniğinde yapılmış, kentte bulunan tek örnektir. Öncelikle form tanımlaması yapılarak, üretim tekniğine değinilmiştir. Sonrasında benzer örnekler ve buluntu kontekstinden yola çıkılarak tarihlendirmeye çalışılmıştır. Altın yaldız süslemesinin uygulanmış olduğu ikinci grup cam tesseralardır. Antiokheia'da şimdiye kadar, bu teknikte üretilmiş 1012 tane tessera bulunmuştur. Tamamı Aedilicus Tepesi'nde yer alan kilisede açığa çıkartılmıştır. İki evresinin olduğu bilinen Kilisenin ilk evresi; İmparator Justinianus Dönemine ait olup Halife Velid Döneminde (MS 713) yapılan saldırıyla yakılıp yıkılmıştır. MS 9. yüzyılın ortasında yeni kilisenin yapılabilmesi için eski kilisenin yıkıntıları, alttaki yapıların içine doldurularak düzleştirilmiştir. Bu dolgu tabakasının içerisinde bulunan altın varaklı tesseralar kilisenin, ilk evresine ait olan duvarlarını ve tavanını süslüyor olmalıydı. Altın varaklı bu tesseralar için MS 6.-7. yüzyıl tarih aralığı verilebilir. Çalışma, bölgesel arkeolojiye sağladığı katkıların yanı sıra Anadolu'daki cam işçiliğine üretim ve işlev açısından da ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pisidia Antiokheia, Bizans, Aedilicus Tepesi Kilisesi, Altın Cam, Duvar Kaplaması/ Levhası, Tessera

Glass artefacts is one of the densest groups of finds unearthed during the excavations of Pisidia Antiocheia. Among these, the fragment of wall revetment with gold-gilded decoration and tesserae are of particular significance. This study will first focus on the wall revetment, which was produced using the Sandwich Gold-Glass technique.

Although it is known that the use of gilding in glass decoration first appeared in the Hellenistic Period (Harden, 1968, p. 46-72), Dan P. Barag's study, "The Prelude to Hellenistic Gold-Glass", is supported by archaeological evidence that the origin of golden glass dates to the Phoenician art of the 8th century BC (Barag, 1988, p. 19-25). During the Hellenistic Period, 22 examples of this technique are known (Cesarin, 2018, p. 27). The most prominent examples known to have been preserved to this day are the Canosa group bowls, found at Canosa and dated to the late 3rd century BC (Harden, 1968, p. 21-47), a bowl found in the city mound of Gordion, dated to the second half of the 3rd century BC (Saldern, 1959, p. 45-48), another bowl found in Mozdok dated to the beginning of the 3rd century BC (Adriani, 1967, p. 105-127). This technique was further developed and continued to be applied in the Late Hellenistic and Early Roman Periods, as seen in gold strapwork bowls that combined colored glass and gold leaf (For exemplification, see Grose, 1982, p. 20-29; Grose, 1983, p. 43- 44.). The same technique was employed in the Late Roman and Byzantine periods; subsequently, it continued to be used on medallions depicting various religious and non-religious subjects and individuals (For examples of these medallions, see Mezzolani & Rini, 2023, p. 2-10).

A Fragment of Wall Revetment

During the conservation work carried out in 2014 in the area referred to as "Shop 6," located to the east of the square extending from the city's west gate (the main entrance) towards the north (Özhanlı, 2015, p. 5) (Fig. 1), a fragment of wall revetment produced using the gold-gilded glass technique was unearthed within the Wall (Özhanlı, 2015, p. 5, res. 4). This technique, known as Gold-Glass, Sandwich Gold-Glass, or Glass Revetment, is relatively uncommon and involves the placement of a thin gold leaf between two layers of glass (Baykan & Baykan, 2012, p. 30).

Figure 1

Western Gate, the Square, and Shops / Batı Kapısı, Meydan ve Dükkanlar

The piece examined within the scope of the study is the only example found in the city made in the Sandwich-Gold Glass technique (Fig. 2). As can be understood from the current state of preservation of the piece, it has a long, thin rectangular form: width: 5.8 cm, protected length: 6.1 cm, thickness: between 0.4 and 0.7 cm (Thickness increases from edge to the middle). The thickness of the glass under the lamination is 0.3-0.6 cm, while the glass thickness above the lamination is 0.1 cm, which is relatively thin. In the details seen on the edges of the broken wall parts (Fig. 3), these two layers and the thin gold leaf placed between them can be observed clearly. From the tool marks seen on the edges, it is understood that the glass placed on the upper or lower layer was shaped by pulling it. The piece is made of green glass, and a small number of bubbles can be seen inside and on its surface.

Figure 2

A Piece of Gold-Leafed Sheet / *Altın Varaklı Levha Parçası*

Figure 3

Gold leaf Sheet Fragment, Side View / *Altın Varaklı Levha Parçası, Yandan Görünüm*

The back surface is left rough, and mortar residues remain in these textured spaces. Leaving the back side rough can be interpreted in two ways. Anastasios C. Antonaras, while describing the production of this type of glass, molten glass is poured into a mold lined with sand and pulled with tongs to shape it into a rectangular shape. Then, gold leaf is placed on the surface, and a second layer is created by blowing thin colorless glass onto it while the glass is still hot (Antonaras, 2008, p. 301). According to this explanation, leaving the back side like this could be due to either the sand in the mold during the production phase or because it was used by gluing it to a surface.

Although only a small part of the piece is preserved, it is understood that its surface was decorated with an ornamental motif. The gold leaf decoration does not cover the entire surface of the plate. At the corner point, a semi-circle is created with blue color, and its edges are bordered with a dark color. Afterwards, gold leaf was placed, and then blue was placed again. There are traces of adhesive on the surface of the midpoint of the semi-circular shape in the corner. There was probably a glass or stone decoration placed on top of this area by gluing it in place.

When similar examples of the piece in question are examined, it becomes clear that these are glass plates used in wall decoration. It is known that they form a composition on their own, while sometimes they are cut into pieces and placed side by side to create an exceptional composition. Pieces made in a similar technique to the Antiochian example were found in the İznik (Nicaea) Theatre (Özgümüş, 2009b, p. 735, pl. XXVII/pic. 4, 732, tab. II/12), Excavations at the St. Polyeuktos Church in Istanbul (Harrison & Gill, 1986, p. 172, 174), in the Topkapı Palace Courtyard (Atik, 2009, p. 309-314), in the İstanbul/Marmaray Excavations (Özgümüş, 2009a, p. 328, fig. 6), in the Basilica of Paul the Apostle in Kefalari near Argos (Antonaras, 2008, p. 298-302), and the Basilica of St. Demetrios in Thessaloniki (Antonaras, 2012, p. 301-306).

In similar examples, two distinct date ranges are associated with these glass plates. 6-7th century AD and 9-12th century AD. However, the finding location and the layer complicate the situation considerably. It is challenging to date the piece, which was found in the fill soil used to repair the wall of a shop in Antioch for sales purposes during its last use, based on the location of the find. The piece was unearthed during conser-

vation work carried out to strengthen the walls of the shop. During the work, three coins and four pendant/necklace Anadolu Araştırmaları - Anatolian Research pendulums were also found on the wall, along with the glass plate piece in question (Fig. 4). These findings have been fascinating for the dating of the glass plate.

Figure 4

Find Layer / *Bulut Katmanı*

The form of pendant/necklace pendulums; there is a round hanging hole at the top, three groove decorations under the hole, and the body ends with a rounded shape starting from the bottom of the decorations (Fig. 5). A date range of 1-5 centuries AD is given for this style of pendant/necklace pendulums (Kutluer, 2021, s. 167-168, kat. no. 123-124; Garan, 2015, p. 81, ks. 5-7). One of the coins cannot be read because of the damage. The second coin belongs to Maximianus Herculeus (Augustus, 286-305; 307-308; 310)¹, and the third coin belongs to the Arcadius period (395-408)² (Fig. 6). When examining the dating of these findings, we encounter a very complex date range.

Figure 5

Four Pendant - Necklace Pendulums / *Dört Adet Pendant - Kolye Ucu*

Another issue that generates ambiguity concerns the provenance of the find. Detailed examination of comparable examples demonstrates that such objects were typically unearthed in the courtyards of private residences (Antonaras, 2008, p. 301.), or within prominent Byzantine structures, particularly churches. Accordingly, the likelihood that a piece of this nature was employed in an

¹ Mint of Heraclea

Follis, c. 295-299

Ö/ IMP C M A MAXIMIANVS P F AVG; Sun beam crowned, draped and armored bust of the emperor, facing right.

A/ CONCORDIA MIL-ITVM; Emperor standing facing right, holding a spear in hand; Jupiter standing facing left, holding a scepter in his left hand and a Victoria on a globus in his right hand, offering it to the emperor.

RIC VI, 581, No. 16b.

² Mint of Heraclea

Æ4, 388-392

Ö/ DN ARCADI-VS PF AVG; Pearl-diademed, draped and armored bust of the emperor, facing right.

A/ [SALVS] REI PVBLICAE; Victoria advancing left, holding trophy in right hand dragging captive to the left; cross in the left; SMHA.

RIC IX, 198, No. 26c; LRBC II, Salus Rei Publicae, Type 2.

(I would like to thank Hacer SANCAKTAR for her help in reading the coins.)

ordinary shop for commercial purposes appears highly improbable. Nevertheless, it is noteworthy that St. Paul's Church is situated to the northeast of the area where the shop is located. However, St. Paul's Church is located in the northeast of the area where the shop is situated. It may therefore be suggested that this distinctive glass plate fragment was originally employed in St. Paul's Church and, following the church's disuse, was redeposited within the fill subsequently utilized in the repair of the wall of "Shop 6". It is known that during his missionary expeditions, St. Paul visited the city of Antioch in Pisidia three times (between 46 and 58 AD) and laid the foundations of the Christian religion by delivering the first sermons in the town. For this reason, the largest church in the city was attributed to him. The church, built in the 4th century AD, is the largest early basilica-planned church in the Pisidia Region in terms of its dimensions. It is also essential because it functions as a "Pilgrimage Church" (Kahraman, 2023, p. 153-167). It is possible that the glass plate in question, which is a very special find, belongs to this church.

Figure 6
Coins / Sikkeler

It is challenging to determine the place of origin of this unique plate, decorated with gold leaf, found in Antioch. Anastasios C. Antonaras points out that such gold leaf decorated plates/pieces are a Syrian-Palestinian tradition and points to the Syrian-Palestinian coast as their production center (Antonaras, 2012, p. 305). For similar examples evaluated in her work titled "Three Byzantine gold-glass pieces", Şeniz Atik, does not specify a clear place about the production places of these types of ornaments, which are rare decoration elements, but states that the examples found in the capital Constantinople (such as Hagia Sophia, Polyuktos Church and imperial palaces) may have been produced in the capital (Atik, 2009, p. 313). In the studies conducted in the city so far, it has been determined that glass production was concentrated in four areas in Antioch during the Byzantine Period. In these areas, various forms were certainly produced for multiple uses, including lightning rods, daily use, and ornamental purposes (Uğuz, 2021, p. 29-41). However, there is currently no evidence for the production of gold leaf glass. The gold leaf tesserae which will be evaluated in the future within the scope of this study, are understood to have been produced using a similar technique. Given their abundance, it is likely that the production of gold leaf tesserae took place within the city.

Tesserae

The second group to apply gold foil decoration is glass tesserae. These tesserae were produced with a similar technique to the gold leaf plate fragment described above. Gold leaf is placed on the surface of the molten glass, which is then poured into a sheet-shaped mold. While the glass is hot, transparent thin glass, called cartellina (Loukopoulou & Moropoulou, 2009, p. 307), is blown over it and covered with a second layer that serves as protection. After the glass plate has cooled, tesserae are created by cutting it into small, square pieces.

During excavations carried out in Antioch, 1,012 tesserae produced using this technique were found. All of it was unearthed in the church on Aedilicus Hill³. Ten of them are triangular, the rest are all squares (Fig. 7). Dimensions vary between 1.5 x 1.0 x 0.5 cm and 0.4 x 0.6 x 0.5 cm. The majority of them are translucent green and light green, and a few are in light yellow and greenish-yellowish colors. In addition to well-preserved examples, there are also those whose thin upper layer has been removed (Fig. 8); the gold leaf placed between them has disappeared or is only partially preserved. Light yellow and light green colors were preferred to cover the upper layer, which is quite transparent compared to the lower layer. Their dimensions range from 0.1 cm to 0.2 cm. In some tesserae, although both the bottom and top layers were preserved, the gold leaf in between them has disappeared. How the second layer of glass was placed can be understood from the surface of some of the round-edged tesserae created by cutting from the edge of the plate (Fig. 9). The second layer of support glass ends before the edges of the tesserae. It is placed on it by combining it well. Yael Gorin-Rosen explains that the existence of the edges of these sheets, which were created to produce tesserae, is because they were produced locally as part of the process of making colored glass tesserae (Gorin-Rosen, 2015, p. 99). As a matter of fact, in some of the tesserae found in Antioch, it is seen that the thin glass placed to cover the upper layer has melted and become amorphous (Fig. 10). Possibly due to the sudden cooling that occurred during the placement of the second layer after the gold leaf was placed or the failure to form a thin layer, the upper layer remained in the form of large bubbles. The back surface of all the tesserae evaluated in this group was left rough.

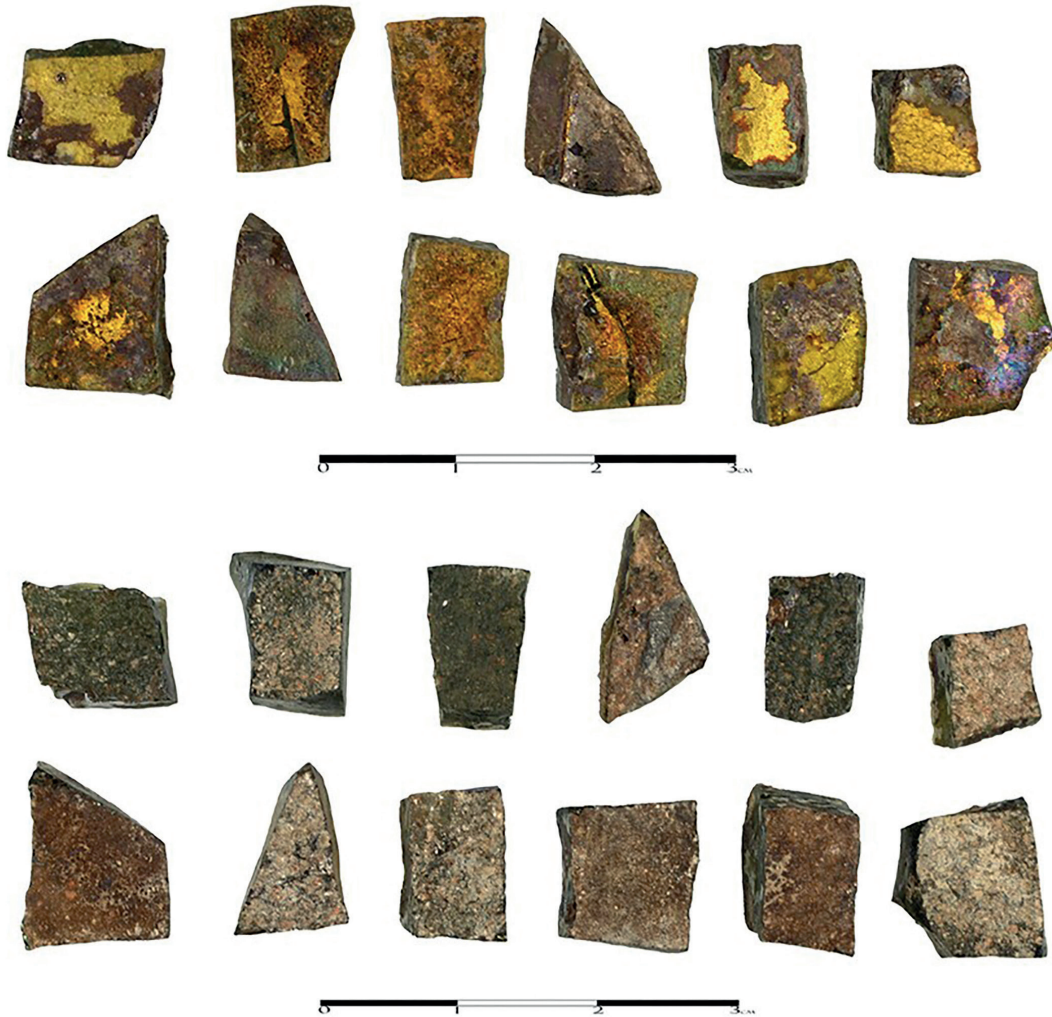

Figure 7

Gold Leaf Glass Tessera, Front and Back Sides / *Altın Varaklı Cam Tesseralar, Ön ve Arka Yüz*

³ Three other churches/buildings in the city may have been decorated with tesserae produced in gold leaf technique. However, as a result of systemic excavations in the church on Aedilicus Hill and meticulous examination of the glass findings, only tesserae produced in gold leaf technique can be seen among the glass findings of this church.

Figure 8
The Detached Top Layer of Gold Leaf Glass Tesserae / *Altın Varaklı Cam Mozaik Parçalarının Ayrılmış Üst Katmanı*

Figure 9
Gold Leaf Tessera Edge / *Altın Varaklı Tessera Kenar Kısmı*

Figure 10
Amorphous Tesserae, Front and Back Sides / *Amorf Tesseralar Ön ve Arka Yüz*

These tesserae, made in the Sandwich Gold-Glass technique, were used not to cover an entire wall but only in small sections for decorative friezes, bands, dividing lines, surface, and other vital parts (Saldern, 1980, p. 92; Kazhdan, 1991, p. 1413). Unlike the Antiochian examples, it is seen that some tesserae have dark, and linear decorations between the gold leaf decorations (Fig. 11). Another difference observed in some tesserae is that once again they were made with the Sandwich Gold-Glass technique, the surface of the tesserae was painted with blue color, gold leaf was placed on it and the upper surface was layered with a thin glass that again served as a protective layer (Fig. 12). The present group of findings does not constitute a composition on its own. As mentioned above, they were likely used to convey essential details within the fresco.

Figure 11

Examples of Linear Ornamentation / *Çizgisel Bezemelerin Olduğu Örnekler*

Figure 12

Painted Samples / *Boyalı Olan Örnekler*

It is known that glass began to be used as a decorative element on walls in the Late Republican Period of Rome. To decorate villas, caves, and Nymphaea with materials such as seashells and broken glass has been used. Glass tesserae from the first half of the 1st century BC began to be used in fountains, other water-related areas, and on the surfaces of walls, vaults, and domes (Dunbabin, 1980, p. 113). From the 4th century AD, it became a form of wall decoration frequently used to decorate the wall mosaics of churches and chapels (Kazhdan, 1991, p. 1413). Gold leaf tesserae, found together with glass tesserae in various colors, were widely preferred, especially in mosaics that covered the walls of churches. Gold leaf glass tesserae are defined as one of the flashy and expensive wall decoration elements (The cost of Hagia Sophia's mosaics was calculated, and a very high price was determined. For details, see.; Mango, 1992, p. 125-126). However, Marco Verità states that approximately six square meters of mosaic sheets can be made with 20 grams of gold (one cubic centimeter) (Verità, 2000, p. 68). Gold leaf tesserae are found not only in capital cities such as Rome and Constantinople, but also in rural churches, monasteries, and settlements, which shows that they do not require significant costs (Gorin-Rosen, 2015, p. 100).

Gold leaf tesserae, which are a part of the ostentation and magnificence of buildings, are finds that are not taken into consideration in excavation results and reports. Every ancient city where Christianity was observed has at least one church structure. It is one of the places that is admired both religiously and architecturally. For this reason, the most crucial ornamental element that adorns every church that can afford it should be glass tesserae. However, although this group of archaeological finds has not received the scholarly attention it deserves in excavation reports, existing publications indicate that gold leaf tesserae had a wide distribution. One of the earliest examples was found in Sardis and dates back to before 400 AD (Saldern, 1980, p. 92). Amorium (Lightfoot & Lightfoot, 2006, p. 89-92), Dereagzi Mastaura(?) (Morganstern, 1983, p. 81-93:) in Lycia, Anazarbus (Gough, 1952, p. 115), St. Polieuktos Church (Schibille-McKenzie, 2014, p. 114-127), and the most crucial finding area of all, Hagia Sophia (Şimşek, 2015, p. 10-11). In addition to these locations, it was used extensively in Ravenna and Rome (Muscolino, 2019, p. 119-132). These glass tesserae found in Antioch are similar to those found in these cities in terms of size, technique, and decoration. The walls of large and small churches dating between the 5th and 9th centuries AD are decorated with gold tesserae. It is understood from the gold glass mosaic inscriptions found in Bet Shean/Beysan during

the Umayyad period that the gold glass tesserae tradition, which was used to decorate essential buildings of Byzantium, continued in Islamic culture (Khamis, 2001, p. 159-176). Gold leaf tesserae were also used in Anıtkabir, the building complex that houses the mausoleum of Mustafa Kemal ATATÜRK is located in Ankara's Çankaya district. The fact that the walls and ceiling of the mausoleum are decorated with gold leaf tesserae (Fig. 13) indicates that this decorative element⁴, which first appeared in the 4th century AD, has continued to be used on the walls and ceilings of essential buildings to this day.

The gold leaf tesserae evaluated in the study were unearthed during excavations carried out in the church on Aedilicus Hill and its surroundings within the 2024 excavations program. The vast majority of it was found in the trenches designated as AT 69+68 (Fig. 14). This area is located outside the south wall of the square-planned space in front of the arched door, situated in the southwest corner of the church. The context was documented as being filled with bricks, tiles, marble slabs, and mortar. Within this deposit, glass fragments attributable to a dense assemblage of handled oil lamps (approximately six large crates), as well as bronze-lead alloy wick stabilizers and bronze suspension fittings associated with these lamps, were identified (These glass lamps will be evaluated in a separate study.). As a result of the work done in the church so far, it's understood that the current church has two phases. The first church, which belonged to the reign of Emperor Justinianus, was burned and destroyed by an attack during the Caliphate Velid period (713 AD) (Özhanlı, 2017, p. 97), in the middle of the 9th century AD, the ruins of the old church were leveled by filling them into the structures below so that the new church could be built. The gold leaf tesserae found in this fill layer, along with glass lamp fragments, must have adorned the walls and ceiling of the church, which belonged to the first phase. Based on the excavation data of the area in question and other finds from the area, a date range of the 6th to 7th century AD can be assigned to the gold leaf tesserae evaluated within the scope of the study.

Figure 13
Anıtkabir Wall Decoration / *Anıtkabir Duvar Süslemesi*

Figure 14
Church on Aedilicus Hill / *Aedilicus Tepesi Kilisesi*

⁴ (BBC Türkçe, 2023)

Conclusions

These gold leaf tesserae, unearthed from the church on the Aedilicus Hill, must have been produced locally. There is data that glass production was made in four different areas in Antioch during the Byzantine period. One of these areas is the church on the Aedilicus Hill. Although no furnace or crucible remains have been found in the church so far, finds for glass production have been unearthed in the surrounding buildings (These findings are amorphous, foams, and slags of glass.). It is misleading to think that the church, a complex structure, did not have a glass furnace in the early period, based solely on the late destruction (Uğuz, 2021, p. 40-41). Additionally, from written sources, it is revealed that during the construction of religious public buildings, such as churches, glaziers set up small facilities. It is known that they produced the church's mosaic glass and oil lamps locally and then dismantled the ovens (Keller, 2010, p. 183-198). Considering the structures surrounding the church and the presence of a wall, it can be easily assumed that this could be a city monastery. Apart from all this, the abundance of glass finds in the church also shows that the tesserae may have been locally produced. As a result, the tesserae evaluated in the study must have been made either in a special workshop producing colored glass belonging to the church or locally by temporary glass masters coming to the church. The fact that numerous production errors and amorphous finds were also discovered during the excavations supports this idea.

Although the church is almost preserved at a basic level today, archaeological findings are sufficient to enable us to imagine the splendor of the church in its first phase of use. In addition to the gold-leaf glass tesserae adorning the walls and ceiling of the church, the plaster and column capitals are also decorated with gold gilding. This reveals the magnificent structure and historical significance of the church during its time of use.

References

- Adriani, A. (1967). Un vetro dorato alessandrino dal Caocaso. *Bulletin de la Société Archéologique d'Alexandrie*, 42, 105–127.
- Antonaras, A. C. (2008). Glass and obsidian plaques from the Apostle Paul's Basilica at Kephalaria, Argos. *Journal of Glass Studies*, 50, 298–302.
- Antonaras, A. C. (2012). Gold-glass tile decoration in the St. Demetrios Basilica, Thessaloniki. *Annales du 18e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, 301–306.
- Atik, Ş. (2009). Three Byzantine gold-glass pieces. *Annales du 18e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, 309–314.
- Barag, D. P. (1988). The prelude to Hellenistic gold-glass. *Annales du 11e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, 19–25.
- Baykan, C., & Baykan, D. (2012). *Eskiçağ'da cam*. Homer Kitabevi.
- Cesarin, G. (2018). Gold-glasses: From their origin to late antiquity in the Mediterranean. In D. Rosenow (Ed.), *Things that travelled: Mediterranean glass in the first millennium AD* (pp. 22–45). UCL Press.
- Dunbabin, K. M. D. (1980). Roman wall and vault mosaics. *The Classical Review*, 30(1), 112–114.
- Garan, H. (2015) *Antik Çağ'da Kemik Endüstrisi ve Perg'e Bulunmuş Kemik Eserler* [Unpublished Master's Thesis]. İstanbul University.
- Gorin-Rosen, Y. G. (2015). Byzantine gold glass from excavations in the Holy Land. *Journal of Glass Studies*, 57, 97–119.
- Gough, M. (1952). Anazarbus. *Anatolian Studies*, 2, 85–150.
- Grose, D. F. (1982). The Hellenistic and early Roman glass from Morgantina (Serra Orlando), Sicily. *Journal of Glass Studies*, 24, 20–29.
- Grose, D. (1983). The formation of the Roman glass industry. *Archaeology*, 36(4), 38–45.
- Harden, D. B. (1968). Ancient glass I: Pre-Roman. *The Archaeological Journal*, 125(1), 46–72.
- Harden, D. B. (1969). The Canosa group of Hellenistic glasses in the British Museum. *Journal of Glass Studies*, 10, 21–47.
- Harrison, R. M., & Gill, M. V. (1986). The inlays and revetment. In L. B. Hill (Ed.), *Excavations at Saraçhane in Istanbul: Vol. 1. The excavations, structures, architectural decoration, small finds, coins, bones and molluscs* (pp. 168–181). Princeton University Press.
- Kahraman, F. (2023). Aziz Paulus ve Pisidia Antiokheiası Kilisesi. In E. Kengeralan-Aksu & A. Akgül (Eds.), *Cumhuriyetin 100. yılında Yalvaç: Arkeoloji, mimari ve kültürel miras* (pp. 153–167). ISUBÜ Yayınları.
- Kazhdan, A. P., Talbot, A. M., Cutler, A., Gregory, T. E., & Sevchenko, N. P. (Eds.). (1991). *The Oxford dictionary of Byzantium* (Vol. 2). Oxford University Press.
- Keller, D. (2010). Abbots' orders, pilgrims' donations, glass collection: The supply of glass lamps for a monastic/pilgrimage church in southern Jordan. In J. Drauschke & D. Keller (Eds.), *Glass in Byzantium: Production, usage, analyse (International workshop organised by the Byzantine Archaeology Mainz, 17th–18th of January 2008)* (Vol. 8, pp. 183–198). Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums.
- Khamis, E. (2001). Two wall mosaic inscriptions from the Umayyad market place in Bet Shean/Baysān. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 64(2), 159–176.
- Kutluer, E. C. (2021). *2006-2018 yılları arasında Kibyra kazılarında ele geçen kemik eserler* [Unpublished Master's Thesis]. Mehmet Akif Ersoy University.
- Lightfoot, C., & Lightfoot, M. (2006). *A Byzantine city in Anatolia: Amorium*. Homer Kitabevi.
- Loukopoulou, P., & Moropoulou, A. (2009). Byzantine Gold-Leaf Glass Tesserae: A Closer Look at Manufacturing Technique and Decay, *Annales du 18e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, 307–308.
- Mango, M. M. (1992). The monetary value of silver revetments and objects belonging to churches AD 300–700. In S. A. Boyd & M. M. Mango (Eds.), *Ecclesiastical silver plate in sixth-century Byzantium* (pp. 123–136). Harvard University Press.

- Mezzolani, V., & Rini, D. (2023). The Matterozzi collection of early Christian gold-glass at the British Museum. *Journal of the History of Collections*, 35(1), 2–10.
- Morganstern, J. (1983). *The Byzantine church at Dereag zi and its decoration*. Ernst Wasmuth Verlag.
- Muscolino, C. (2019). The gold in the mosaics of Ravenna. *Bursa Uluda  University Journal of Mosaic Research*, 12, 119–132.
-  zhanlı, M. (2015). Pisidia Antiokheia Kazısı 2014. *ANMED*, 13, 1–7.
-  zhanlı, M. (2017). Pisidia Antiokheia Kazısı 2016. *ANMED*, 15, 95–99.
-  zg m  ,  . C. (2009a). Recent glass finds in Istanbul. In *Annales du 18e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre* (pp. 326–332).
-  zg m  ,  . (2009b). Byzantine glass finds in the Roman theater at Iznik (Nicaea). *Byzantinische Zeitschrift*, 101(2), 727–735.
- Saldern, A. V. (1980). *Ancient and Byzantine glass from Sardis*. Harvard University Press.
- Saldern, A. V. (1980). Glass finds at Gordion. *Journal of Glass Studies*, 22, 45–48.
- Schibille, N., & McKenzie, J. (2014). Glass tesserae from Hagios Polyeuktos, Constantinople: Their early Byzantine affiliations. In D. Keller, J. Price & C. Jackson (Eds.), *Neighbours and successors of Rome: Traditions of glass production and use in Europe and the Middle East in the later 1st millennium AD* (pp. 114–127). Oxbow Books.
-  im ek, F. (2015). *Ayasofya'da ikonaklazma sonrası döneme ait figüratif mozaikler* [Unpublished Master's Thesis]. Marmara University.
- U uz, H. (2021). *Pisidia Antiokheia cam eserleri (1980–2020 yılları arası kazı buluntuları)* [Unpublished Master's Thesis]. Süleyman Demirel University.
- Verit , M. (2000). Technology and deterioration of vitreous mosaic tesserae. *Studies in Conservation*, 45(Suppl. 3: Reviews in Conservation 1), 65–76.
- Yal nalp, E. (2023, November 10). *Atatürk'ün ölümünün 87. yılında mimari özellikleri ve sembolleriyle Anıtkabir*. BBC Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c80wjxwklvzo>

HOLISTIC CONSERVATION OF KONAKLI POMAK HOUSES IN THE CONTEXT OF TANGIBLE AND INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE

SOMUT VE SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS BAĞLAMINDA KONAKLI POMAK EVLERİNİN BÜTÜNCÜL KORUNMASI

Makale Bilgisi

Başvuru: 31 Ocak 2026
Hakem Değerlendirmesi: 24 Mart 2026
Kabul: 23 Nisan 2026

Article Info

Received: January 31, 2026
Peer Review: March 24, 2026
Accepted: April 23, 2026

DOI : 10.22520/tubaar.1878876

Emel EFE YAVAŞCAN* - Cavit UĞURLU**

Abstract

This study examines the holistic conservation of tangible and intangible cultural heritage through the case of the Pomak houses in the town of Konaklı, located in Niğde Province within the Cappadocia region of Türkiye. Konaklı is characterized by a multilayered cultural structure shaped by successive migration waves, and today communities of Thessaloniki, Romanian, and Bulgarian origin continue to sustain intangible heritage through language, culinary traditions, music, rituals, and everyday practices. However, the traditional Pomak houses have largely lost their original functions and face serious risks of deterioration and abandonment. Employing a qualitative case-study approach, the research documents the architectural characteristics, spatial organization, construction techniques, and current conditions of the houses through systematic field observation and on-site documentation, and evaluates these data together with the cultural practices of the local community based on literature review and comparative analysis. The findings underline that addressing tangible and intangible heritage in an integrated manner strengthens the continuity of local identity and supports the long-term safeguarding of rural architectural heritage. Based on this integrated

* Asst. Prof., Niğde Ömer Halisdemir University Architecture, Faculty of Architecture, Department, Niğde / Türkiye.
e-mail: emelefe@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7652-528X

** MSc Student, Niğde Ömer Halisdemir University Architecture, Faculty of Architecture, Department, Niğde / Türkiye.
e-mail: cavitugurlu1@gmail.com, ORCID: 0009-0001-8847-685X

Bu makalenin atıf künyesi / How to cite this article: Efe Yavaşcan, E., & Uğurlu, C. (2026). Holistic conservation of Konaklı Pomak Houses in the context of tangible and intangible cultural heritage. *TÜBA-AR*, 38, 209-241. <https://doi.org/10.22520/tubaar.1878876>

assessment, adaptive reuse scenarios including a local cultural exhibition space, culinary heritage facilities, and small-scale production and sales units are proposed as conservation tools compatible with the cultural character of the settlement. The study concludes that a holistic conservation framework constitutes an effective model for sustaining vernacular architecture and safeguarding cultural continuity in rural settlements shaped by migration.

Keywords: Holistic Conservation, Tangible and Intangible Heritage, Rural Architectural Heritage, Konaklı Immigrant Pomak Houses, Adaptive Reuse

Özet

Bu çalışma, Türkiye'nin Kapadokya Bölgesi'nde, Niğde iline bağlı Konaklı kasabasındaki Pomak evleri örneği üzerinden somut ve somut olmayan kültürel mirasın bütüncül korunmasını ele almaktadır. Konaklı, farklı dönemlerde gerçekleşen göç hareketleri sonucunda şekillenmiş çok katmanlı bir kültürel yapıya sahip olup, günümüzde Selanik, Romanya ve Bulgaristan kökenli topluluklar dil, mutfak kültürü, müzik, ritüeller ve gündelik yaşam pratikleri aracılığıyla somut olmayan kültürel mirası yaşatmaya devam etmektedir. Bununla birlikte, geleneksel Pomak evleri büyük ölçüde özgün işlevlerini yitirmiş olup fiziksel bozulma ve terk edilme açısından ciddi tehditlerle karşı karşıyadır. Nitel durum çalışması yaklaşımıyla yürütülen araştırmada, Pomak evlerinin mimari özellikleri, mekânsal organizasyonları, yapım teknikleri ve mevcut durumları sistematik alan gözlemleri ve yerinde belgeleme çalışmalarıyla ortaya konulmuş; elde edilen veriler, literatür incelemesi ve karşılaştırmalı analizler doğrultusunda yerel topluluğun kültürel pratikleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Bulgular, somut ve somut olmayan kültürel mirasın birlikte ele alınmasının yerel kimliğin sürekliliğini güçlendirdiğini ve kırsal mimari mirasın uzun vadeli korunmasını desteklediğini göstermektedir. Bu bütüncül değerlendirme doğrultusunda, yerleşimin kültürel karakteriyle uyumlu koruma araçları olarak kültürel sergileme mekânları, mutfak mirasına yönelik deneyim merkezleri ve küçük ölçekli üretim satış birimlerini içeren yeniden işlevlendirme önerileri geliştirilmiştir. Araştırma, göç kökenli kırsal yerleşimlerde geleneksel mimari mirasın korunması ve kültürel sürekliliğin sürdürülebilir biçimde yaşatılması açısından bütüncül koruma yaklaşımının etkili bir model oluşturduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bütüncül Koruma, Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras, Kırsal Mimari Miras, Konaklı Göçmen Pomak Evleri, Yeniden İşlevlendirme

Migration has historically constituted not merely a demographic movement but a complex cultural process through which belief systems, languages, traditions, social organization, and spatial practices are transferred to new geographies. In Türkiye, particularly Balkan-origin migrant communities have generated distinctive rural settlements by reinterpreting their cultural memory through local materials, construction techniques, and environmental conditions. This interaction between migration and space has produced layered rural landscapes in which architectural forms operate as physical testimonies of social continuity and cultural negotiation (Gögebakan & Saban, 2021; Öztürk & Aşçıkoça, 2013).

Contemporary heritage conservation approaches have expanded beyond monumental architecture to include vernacular settlements, everyday life practices, and migrant-built environments. Since traditional architecture emerges through the inseparable relationship between tangible and intangible components, the integrated documentation of built fabric and living cultural practices has become essential for understanding and safeguarding rural heritage (Bademci, 2018, pp. 14-15; Karakul, 2007, p. 151). Rural houses constructed with local techniques may thus be interpreted not only as shelters but also as spatial embodiments of linguistic traditions, culinary cultures, belief systems, production patterns, and social relations. Consequently, holistic conservation approaches addressing buildings, settlement patterns, and cultural practices together provide a more sustainable framework for preserving the heritage of migrant communities (Karakul, 2007, pp. 151–152).

Within this conceptual framework, Pomak culture constitutes a multilayered heritage system composed of language, foodways, rituals, and everyday practices, while Pomak houses embody the material traces of this identity. Architectural spaces acquire meaning through narratives, customs, and collective memory; therefore, conservation strategies that isolate physical fabric from social practices risk reducing heritage to static objects detached from lived experience (Karakul, 2007, p. 152; Metin Basat, 2013, p. 62).

The study area, Konaklı Town in Niğde Province, represents a settlement shaped by successive migration waves that have produced a complex cultural palimpsest. In the nineteenth century the town was inhabited by a Greek Orthodox (Karamanli) population; following the 1923 population exchange between Türkiye and Greece, Muslim migrants from Thessaloniki and its surroundings were resettled in the area. Between 1940 and 1960, Pomak communities migrating from Bulgaria further transformed the demographic and cultural structure of the town. These successive movements reshaped Konaklı's spatial organization, building traditions, and social life, generating a multilayered rural landscape.

The Pomaks constitute one of the indigenous Muslim communities of the Balkans and have been associated with Cuman-Kipchak elements from the eleventh century onward (Alp, 2012, p. 7). Until the nineteenth century, Pomak populations were concentrated in Lovech, the Rhodope Mountains, Western Thrace, and Eastern Macedonia, and their origins have been variously defined as Islamized Bulgarians, Muslim Macedonians, or Slavicized Albanians (Kırtıl, 2019, p. 188; Koyuncu, 2013, pp. 141,144). The term “Pomak,” introduced in the nineteenth century by Ami Boué, derives from the Slavic word *pomoći* meaning “to help” (Kanitz, 1882, p. 183; Turan, 1999, pp. 69–70). Following the Balkan Wars and the Second World War, Pomak communities migrated to Anatolia and settled primarily in Thrace and Western Anatolia, while forming smaller communities in provinces such as Niğde and Konya (Öztürk & Aşçıkoça, 2013, p. 411; Pelin, 2021, p. 756).

Although Pomaks and migrants from Thessaloniki, Bulgaria, and Romania originate from different ethnic backgrounds, they have collectively sustained the shared cultural heritage of Balkan Muslim communities in Türkiye. Throughout the twentieth century, Konaklı evolved into a multi-ethnic migrant settlement where similar life practices, belief systems, and daily routines fostered a common cultural fabric. Today, populations of migrant origin continue to inhabit the town, and numerous elements of intangible cultural heritage remain active in everyday life. This situation necessitates that the Pomak houses of Konaklı be evaluated not solely as the architectural heritage of a single group, but rather as components of a multilayered cultural landscape continuously re-signified through shared memory and social interaction.

Despite this cultural richness, most of the stone masonry Pomak houses have fallen out of use, and physical deterioration has accelerated due to abandonment, loss of function, and insufficient maintenance. These processes threaten not only the architectural fabric but also the cultural practices historically embedded within these domestic spaces. While previous studies have examined Balkan migrant housing traditions, Pomak culture, or the relationship between heritage and rural development, relatively few investigations have addressed Pomak houses currently inhabited or reinterpreted by different migrant communities together with both their tangible and intangible components through a holistic conservation framework. This research therefore seeks to address this gap through the case of Konaklı.

The primary objective of the study is to analyze the Pomak houses of Konaklı together with the settlement's intangible cultural heritage and to explore how an integrated conservation strategy can contribute to the sustainable safeguarding of this multilayered heritage. In this respect, the research seeks to document the architectural, typological, and material characteristics of the Pomak houses, to examine the intangible cultural heritage of Pomak and migrant communities such as language, cuisine, music, and ritual practices and to discuss adaptive reuse strategies that reinforce local identity while ensuring the continuity of these cultural expressions within a holistic conservation framework.

The theoretical framework of the research is grounded in the premise that conservation strategies integrating tangible and intangible heritage foster cultural sustainability more effectively than approaches focused exclusively on physical preservation. The main hypothesis proposes that the combined evaluation of Pomak houses' architectural features and the living cultural practices of Konaklı's migrant communities enables these structures to be reactivated as components of a living cultural landscape, thereby strengthening both cultural identity and local resilience. Three sub-assumptions support this hypothesis: first, that architectural heritage gains interpretive depth and social value when addressed together with intangible practices; second, that adaptive reuse grounded in community memory offers a more sustainable conservation model; and third, that culturally sensitive, community-oriented approaches enhance the continuity of migrant identity.

Within this context, the study focuses on three principal research questions: it first seeks to identify the architectural characteristics of the Pomak houses and the tangible and intangible heritage elements of Konaklı's migrant communities, and to examine how these dimensions intersect and mutually reinforce one another within the settlement fabric. Secondly, it investigates the ways in which holistic conservation approaches can contribute to the long-term safeguarding of this multilayered rural heritage by integrating built form, cultural practices, and community memory into a coherent protection framework. Finally, the study questions whether adaptive reuse strategies that combine architectural fabric with living traditions can generate a feasible and transferable conservation model for similar rural settlements shaped by migration, thereby offering a broader methodological contribution to the preservation of vernacular heritage landscapes.

By framing the Konaklı Pomak houses as components of a dynamic cultural landscape rather than isolated architectural artifacts, the study aims to contribute to broader discussions on vernacular architecture, migration heritage, and holistic conservation practices in Anatolia.

Literature Review

Rural tourism is commonly defined as a form of tourism that supports the social, cultural, and economic development of rural areas in line with sustainability principles and that is integrated with natural environments, traditional lifestyles, and agricultural activities. By enhancing community participation, supporting local economies, and increasing the visibility of traditional cultural practices, rural tourism is widely regarded as a strategic instrument in the conservation of cultural heritage. The literature emphasizes that rural tourism allows visitors to experience local culture, participate in traditional production practices, and enjoy rural environments while preserving the distinctive character of settlements (Enk et al., 2010; Pakurar & Oláh, 2008; Perales, 2002; Sert, 2024; Simeanu et al., 2025; Soykan, 2003; Tovmasyan, 2023). In addition, rural tourism contributes to landscape protection, employment generation, local production, and the integration of ecotourism, cultural tourism, and agrotourism within sustainable development policies.

Recent studies highlight the multidimensional impacts of rural tourism on heritage conservation and local development. Kumar et al. (2024) underlines its role in fostering intercultural interaction, while Jayalakshmi and Vijayasree (2025) emphasize its contribution to the visibility of handicrafts and festivals. Tola et al. (2024) point to economic benefits and employment creation, whereas Yılmaz and Yılmaz (2019) stress the reinvestment of tourism revenues into heritage conservation. Zhao (2024) frames rural tourism as an environmentally integrated approach that ensures intergenerational transmission of heritage values, and responsible tourism practices based on community participation are frequently highlighted as essential (Jayalakshmi & Vijayasree, 2025). Tunca and Akyüz Levi (2021) further demonstrate that rural tourism strengthens infrastructure, social life, and public services in rural settlements while reducing rural–urban migration.

Ecological villages emerging within rural tourism contexts contribute significantly to the safeguarding of tangible and intangible heritage through the continuation of traditional knowledge systems such as permaculture, organic agriculture, natural construction techniques, and local production. International cases including Findhorn (Scotland) and Auroville (India), together with Turkish examples such as Dedetepe (Çanakkale), Marmariç (İzmir), and Gülnar (Mersin), illustrate how rural tourism enhances the economic sustainability of such settlements and raises awareness of ecological lifestyles (Tunca & Akyüz Levi, 2021).

The integration of cultural heritage and tourism in rural contexts has become a central research topic (Aktaş & Aktaş, 2025; George et al., 2009; Lane & Kastenholtz, 2015; Yazgan & Kadanali, 2012). Tangible and intangible heritage elements constitute core components of rural destinations, while cultural practices such as music, dance, gastronomy, and handicrafts enhance destination distinctiveness and local economies (Bourdin et al., 2019; Starčević et al., 2022). Network-based cooperation among local economies, tourism actors, and heritage institutions is emphasized as a prerequisite for successful heritage-led tourism models, and participatory governance structures are seen as critical for balancing conservation and development (Paulino et al., 2023). At the same time, the literature cautions against risks such as overtourism, commodification, and loss of authenticity, thereby underlining the necessity of context-sensitive planning.

Numerous studies investigate the relationship between intangible heritage and rural tourism (Çapar, 2016; Cerquetti et al., 2022; Diker, 2019; Ekici & Avcıkurt, 2023; Özbek & Öz Çelikbaş, 2021; Pekerşen & Çalık, 2017; Pelit & Türkoğlu, 2019; Roigé et al., 2019; Shakya & Vagnarelli, 2024; Wang et al., 2019). Although these studies demonstrate the contribution of intangible heritage to destination competitiveness and sustainability, they often treat cultural practices independently from the architectural and spatial contexts in which they are embedded, thus insufficiently addressing the reciprocal relationship between tangible and intangible heritage.

In the context of migrant culinary heritage, studies conducted in Niğde also emphasize the role of adaptive reuse in sustaining intangible cultural values. For instance, Acar Ata (2023) proposes the transformation of a traditional stone mansion in Yeşilburç (Denizli) into a “gastronomy house” to support the transmission of migrant culinary culture through experiential learning. This approach highlights the importance of integrating spatial heritage with food-related practices and demonstrates the potential of reuse strategies in sustaining intangible heritage.

International scholarship and UNESCO’s 1972 and 2003 Conventions strongly advocate for the integrated treatment of tangible and intangible heritage. Smith (2006) and Harrison (2013) conceptualize heritage as deriving meaning from lived practices rather than solely from physical remains, a position reinforced by the Yamato (2004), Xi’an (2005), Quebec (2008), and Naples (2011) Declarations, which stress the importance of conserving not only material fabric but also meanings, uses, and traditional knowledge systems.

Nevertheless, a methodological divide persists in conservation research. Architectural studies frequently prioritize physical fabric while neglecting everyday practices and cultural contexts (Değirmenci & Köşklük Kaya, 2020). In Türkiye, definitional gaps and institutional fragmentation further hinder holistic approaches, particularly due to the absence of a legal definition of “rural site,” which prevents the integrated assessment of architectural heritage together with the agricultural and forest landscapes that sustain it (Soykök Ede, 2025).

Research on rural architectural heritage and migrant communities in Türkiye remains limited. Existing studies primarily focus on Balkan migrant settlements (Çalışkan, 2015), housing typologies (Karpuz, 1996), or intangible cultural heritage practices (Ersoy, 2018). Within this body of literature, scholarship on Pomaks is largely concentrated on migration histories and cultural traditions, providing detailed documentation of language, music, gastronomy, rituals, and everyday practices (Başaran, 1999; Zafer, 2001; Başaran & Tipigil Gürcüm, 2007; Koyuncu, 2013; İleri & Kemaloglu, 2013; Öztürk & Aşçıkoça, 2013; Özcan, 2013; Yiğit, 2016; Ergene, 2015; Kamil, 2017; Aksoy, 2019; Deniz, 2019; Poyraz, 2019; Vardar, 2019; Özlem, 2020; Aslan, 2020; Zafer, 2020; Pelin, 2021; Mertol et al., 2021; Güzel & Akyurt Kurnaz, 2023; Çetinbaş, 2025). However, these studies generally do not integrate architectural heritage with intangible cultural values within a unified analytical framework, particularly in relation to rural tourism and holistic conservation approaches.

A similar gap is also evident in international literature, where migrant-built rural settlements are predominantly evaluated in terms of economic utilization and tourism potential, while intangible cultural dimensions and everyday cultural practices remain secondary (George, 2010; Hall & Williams, 2002). Despite the growing body of research on rural tourism and heritage conservation, limited attention has been paid to migrant-built rural settlements in Anatolia that simultaneously address architectural fabric and living cultural traditions. In this context, both national and international studies rarely examine spatial heritage and socio-cultural practices together within a holistic conservation and rural tourism framework.

A similar gap is evident in international literature, where migrant-built rural settlements are predominantly evaluated in terms of economic utilization and tourism potential, while their intangible cultural dimensions remain secondary or underexplored (George, 2010; Hall & Williams, 2002). In the study conducted by Uğurlu and Efe Yavaşcan (2025), adaptive reuse strategies are developed for the Konaklı Greek Church, and the structure is assessed together with the underground city and surrounding Pomak houses within a holistic conservation framework. In this context, Pomak houses are acknowledged as integral components of the settlement's cultural landscape, highlighting its multilayered heritage structure. However, the study does not provide a detailed focus on the architectural characteristics, typological features, or adaptive reuse potential of Pomak houses (Uğurlu & Efe Yavaşcan, 2025).

Although existing studies on Konaklı and its cultural heritage address individual components such as the Greek Church, underground city, and broader migration history, these works generally approach the subject either from an architectural conservation perspective or from a socio-cultural heritage perspective in isolation. In particular, research specifically focusing on Pomak houses remains limited, and these structures are typically referenced only within broader settlement analyses without in-depth typological or spatial examination.

In this respect, the present study addresses a clear research gap by integrating architectural analysis with living intangible cultural heritage practices within a unified holistic framework. Unlike previous studies that tend to treat built heritage and cultural practices separately, this research combines spatial organization, construction techniques, domestic architectural typologies, and the everyday cultural practices, rituals, and memory structures of the community. In doing so, it offers an interdisciplinary contribution that not only documents Pomak houses as physical heritage assets but also interprets them as active cultural environments shaped by migration processes, collective memory, and the continuity of tradition.

Within this context, the lack of comprehensive literature specifically focusing on the Pomak houses of Konaklı constitutes a key theoretical and original contribution of the study. By documenting architectural characteristics and evaluating living traditions in an integrated manner within a rural tourism framework, the research proposes a holistic conservation model that links spatial heritage with socio-cultural practices and highlights the potential of rural tourism as a tool for the sustainable safeguarding of multilayered migrant heritage. This study does not argue for the complete absence of research on Pomak houses; rather, it underlines the absence of a focused and systematic analysis of the Konaklı case. This specific gap defines the principal originality of the research and reinforces its contribution to both architectural conservation and cultural heritage studies.

Methodology

This research is designed as a qualitative case study that investigates the relationship between architectural heritage and living cultural practices in a rural migrant settlement through a holistic conservation perspective. Rather than approaching rural environments solely as tourism resources, the study conceptualizes Konaklı Town and its Pomak houses as components of a multilayered cultural landscape shaped by successive migration processes. The case study method was adopted to enable in-depth, context-sensitive analysis of the spatial, material, and socio-cultural dimensions of the settlement and to examine how tangible and intangible heritage values intersect within everyday life.

The study area consists of Konaklı Town in Niğde Province and the Pomak houses located within the settlement. The site was selected through purposive sampling because it preserves significant elements of its vernacular architectural fabric, intangible cultural practices continue to be maintained in daily life, and the settlement represents a rare example of a multi-ethnic Balkan migrant community in Central Anatolia. In addition, the researchers' positionality is explicitly acknowledged, as they were born and raised in the study area and have maintained continuous engagement with the settlement through ongoing visits and close familial ties. Many of their relatives still reside in Konaklı, which has enabled sustained access to local knowledge, social relations, and everyday spatial practices over time. Within this context, the researchers have grown up immersed in the local cultural environment and have directly experienced intangible cultural heritage practices, including rituals, oral traditions, and daily cultural expressions, as part of their lived experience. This long-term and embedded familiarity provided a significant methodological advantage, allowing for a deeper understanding of both tangible and intangible heritage elements within their socio-cultural context. However, the potential for subjective bias arising from this insider position was carefully considered throughout the research process. To ensure analytical rigor, all observations were systematically documented, critically reflected upon, and cross-checked with architectural survey data, field records, and relevant scholarly literature. This reflexive approach aimed to balance experiential knowledge with academic objectivity, thereby enhancing the reliability, transparency, and interpretive validity of the study.

The data collection process began with a comprehensive review of national and international literature addressing vernacular architecture, migrant settlements, Pomak culture, cultural landscapes, and holistic conservation theory. This review established the conceptual framework of the research and clarified the theoretical foundations underlying the research questions.

Fieldwork focused on the in-situ documentation of selected Pomak houses and their immediate surroundings. Architectural survey techniques were employed to record plan typologies, construction systems, materials, spatial organization, façade characteristics, and relationships to the settlement pattern. Data were gathered through measured drawings, photographic recording, and systematic on-site observation, and were interpreted with reference to rural architectural heritage studies and conservation literature. Particular attention was paid not only to physical attributes but also to how domestic spaces are or were formerly used in everyday life.

Intangible cultural heritage was investigated through the observation of traditional practices related to daily life, food production and preparation, rituals, music, and social interaction within the settlement. These practices were examined in relation to architectural spaces to reveal how cultural continuity is spatially structured and how domestic environments act as carriers of collective memory. The analysis was framed with reference to UNESCO's 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage and contemporary holistic conservation approaches, allowing the built environment and living traditions to be evaluated as interdependent heritage components.

Data analysis combined descriptive and interpretive methods. Architectural and cultural findings were categorized under thematic headings such as building typology, materiality, domestic use, ritual space, and community practices and cross-read to identify patterns of interaction between tangible and intangible heritage. Rather than producing purely technical inventories, the analytical process sought to interpret architectural form within its socio-cultural context and to assess how adaptive reuse scenarios could sustain both material fabric and living traditions. These interpretations formed the basis for developing conservation-oriented reuse proposals compatible with the historical character of the settlement and the cultural practices of its inhabitants.

In conclusion, the methodological framework adopted in this study treats rural architectural heritage not as isolated physical artifacts but as socially embedded cultural systems shaped by memory, practice, and migration history. By integrating architectural survey techniques with cultural analysis and conservation theory, the research proposes an interdisciplinary approach applicable to the study and safeguarding of migrant-built rural landscapes in Anatolia and comparable contexts.

Findings

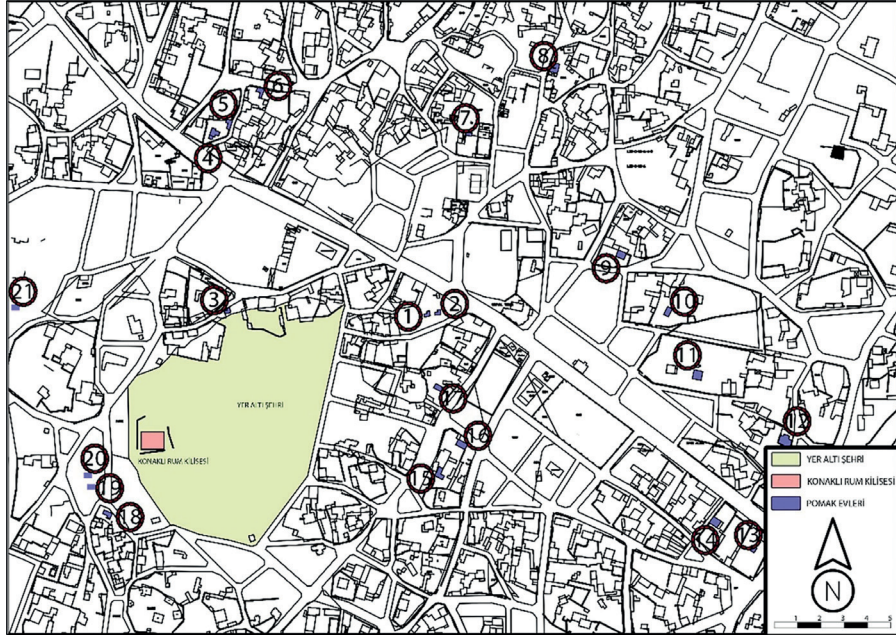
Settlement Characteristics of Konaklı and Architectural Features of Pomak Houses

Konaklı Town is located approximately 30 km northeast of Niğde within the Cappadocia Region and was referred to as “Buntak Ova” during the Ottoman period (Chantre, 1999). Its former name, Misthi, derives from the Greek mercenary soldiers (Mist-hioi) who once inhabited the area (Chantre, 1999). Following the Treaty of Lausanne in 1923, the Greek Orthodox population migrated to Greece; Turkish immigrants arriving from Thessaloniki settled in the town in 1924, and Pomak communities from Bulgaria and Romania followed between 1936 and 1951. Due to climatic and agricultural incompatibilities, the Pomaks soon migrated to other regions of Anatolia. The name of the settlement was later changed from Misli to Konaklı in reference to the hospitality of its inhabitants, and the town acquired municipal status in 1989 (Niğde Konaklı Belediyesi, 2025).

Today, Konaklı’s economy is primarily based on potato cultivation. In earlier periods, wheat and barley were grown due to water scarcity, while irrigated agriculture and livestock breeding developed after wells were opened after 1975. Tangible heritage assets in the settlement include the Greek Church built in 1844, the Underground City, the Pomak houses, and a limited number of ruined Greek dwellings. The Pomak houses are largely concentrated around the church, while others are dispersed across different parts of the town.

The Pomak houses reflect both architectural traditions specific to Pomak culture and the vernacular rural building practices of the Cappadocia region. In Pomak cultural life, domestic space is not merely conceived as shelter but as the setting of rituals, collective memory, and major life events (Güzel & Akyurt Kurnaz, 2023, pp. 202-203). Practices such as birth, marriage, death, guest reception, and food preparation have shaped domestic layouts, rendering these dwellings significant as spatial expressions of migrant identity. In Konaklı, most Pomak houses were constructed by the state according to standardized projects during the population exchange process and were subsequently left behind when Pomak communities relocated.

Field surveys identified a total of twenty-one Pomak houses within the settlement (Fig. 1, Fig. 2). Only a small number of these buildings continue to be used as residences, while the majority function as storage spaces or remain abandoned. Changes in use and lack of maintenance have resulted in the deterioration of original plan schemes and architectural elements, placing the Pomak houses under both physical and cultural threat (Fig. 6, Fig. 10).

Figure 1

Locations of the Immigrant Pomak Houses in the Town / *Kasabadaki Göçmen Pomak Evlerinin Konumları*

Figure 2

Examples of Immigrant Pomak Houses in the Town / *Kasabadaki Göçmen Pomak Evleri Örnekleri*

The Pomak houses typically display an L-shaped plan typology and consist of three principal units: the kitchen, the main living room (salon), and the storage room (kayıt odası) (Fig. 3, 4, Fig. 6, 7). In the single-storey houses, the entrance on the eastern façade opens directly into the kitchen, which also serves as a circulation space. The salon accommodates sitting, sleeping, and guest reception within a single multifunctional room and is characterized by a wooden beam ceiling. Floors were traditionally covered with reed mats and kilims, while walls were arranged with cushions and pillows. The storage room is generally located on the northern side and was originally used for keeping food and household goods; today it mostly retains a storage function, while some houses have been enlarged with additional volumes to create secondary living spaces.

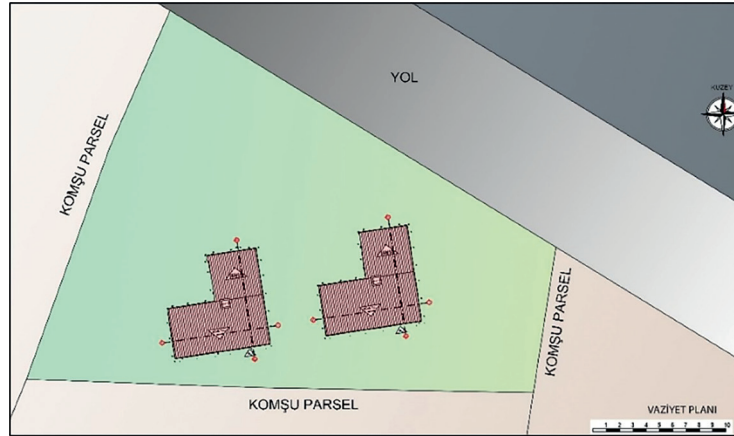

Figure 3

Site Plan Showing Two Pomak Houses / *İki Pomak Evini Gösteren Yerleşim Planı*

In the aralık-kitchen area, a hearth serving both cooking and heating functions is present (Fig. 4, 5, 8). This hearth is connected to a shared chimney system with the living room, enabling smoke evacuation while simultaneously heating both spaces. Such an arrangement constitutes an energy-efficient vernacular solution in which architectural form and everyday practices are closely integrated. Another traditional cooking device associated with Salonika immigrants is the *kapama*, an oven-like installation composed of a tray and a lid placed within a wall niche; this feature continues to demonstrate cultural continuity in Konaklı (Örnek, 2023, p. 162), (Fig. 9).

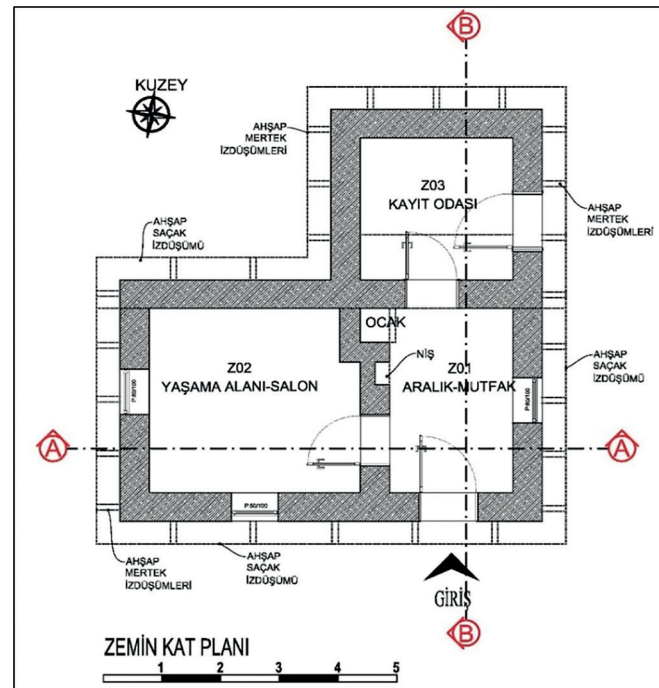

Figure 4

Ground Floor Plan of the Pomak House / *Pomak Evi Zemin Kat Planı*

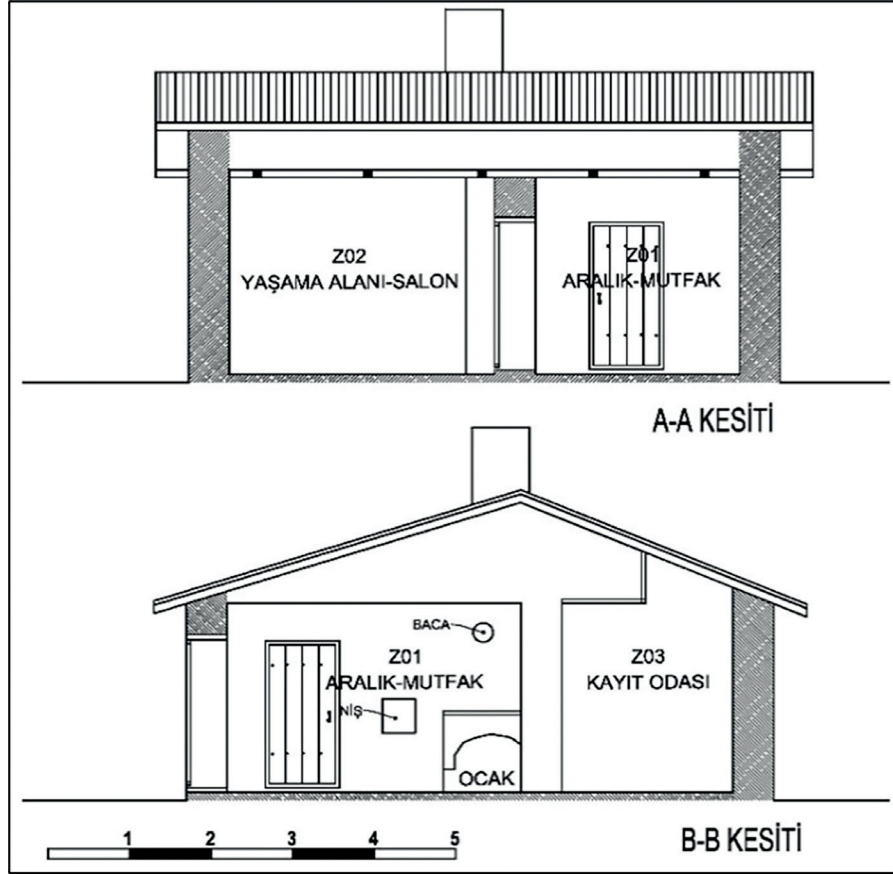

Figure 5
Sections of the Pomak House / *Pomak Evi Kesitleri*

Figure 6
Living Room Spaces in Pomak Houses (Living and Guest Reception Areas); Examples of Dwellings, Storage Uses, and Abandoned Buildings are Shown / *Pomak Evlerindeki Yaşama Alanları (Oturma ve Misafir Ağırlama Alanları); Konut, Depolama ve Terk Edilmiş Örnekler*

Figure 7

Interior Examples of the Kayıt Odası (Storage Room) / *Kayıt Odasının (Depo) İç Mekan Görüntüleri*

Rectangular wooden doors and windows are used throughout the buildings, and simple square or rectangular niches that support daily activities are incorporated into the kitchen, living room, and storage spaces. Some of these niches are detailed with wooden frames (Fig. 10). The survival of the Pomak houses to the present day can largely be attributed to their original and durable construction techniques. Foundations were formed through shallow excavation and hard stone; corner stones ensured structural integrity, while infill material provided additional stability. The walls were built of roughly dressed stone laid in a cross-bonded pattern and reach a thickness of 40–60 cm, providing both load-bearing capacity and thermal insulation. Horizontal wooden tie beams and lintels were inserted at door and window openings (Fig. 10).

Figure 8

The Traditional Hearth and Chimney System That Has Survived to the Present Day (The Chimney on the Right is Closed)
/ *Günümüze Kadar Ulaşmış Geleneksel Ocak ve Baca Sistemi (Sağdaki Baca Kapatılmış)*

Figure 9

The Traditional Cooking Device “Kapama,” Representing Migrant Identity in Konaklı Town
/ Konaklı Kasabasında Göçmen Kimliğini Temsil Eden Geleneksel Pişirme Aracı “Kapama”

Figure 10

Building Materials, Construction Techniques, and Architectural Details of the Pomak Houses / Pomak Evlerinin Yapı Malzemeleri, İnşaat Teknikleri ve Mimari Detayları

The ceiling system was constructed by placing wooden beams at intervals of 40–50 cm and covering them with floorboards; the upper layer was plastered with soil- or clay-based mortar to prevent moisture and air infiltration. Interior walls were finished with lime plaster and whitewash, while exterior stone surfaces were left exposed in order to preserve material authenticity (Fig. 10).

The most distinctive architectural feature differentiating the Pomak houses from other traditional buildings in Konaklı is their roof system. Instead of flat earthen roofs, gable roofs were employed. These roofs consist of wooden purlins and boards placed on load-bearing beams and are covered with red tiles. With slopes of approximately 30–35%, they facilitate snow and rain drainage, while projecting eaves protect the façades. Projecting eaves protect the walls; the wooden soffit boards of the eaves have survived to the present day in only one house (Fig. 10). In accordance with the L-shaped plan layout, the roofs slope in two directions; additional floor layers are present above the kitchen and living spaces, whereas part of the storage room lacks a floor covering (Fig. 4, 10).

Immigrant Pomak Cultural Identity and the Identification of Intangible Cultural Heritage

According to the UNESCO 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, intangible cultural heritage is defined under five domains oral traditions, performing arts, social practices, rituals and festive events, knowledge and practices concerning nature and the universe, and traditional craftsmanship-and aims to ensure their transmission to future generations (UNESCO, 2025). This approach foresees the sustainable safeguarding of cultural diversity through community participation. Oğuz (2007, pp. 31-32) emphasizes that cultural space is central to the protection of intangible heritage and that culture is preserved not only through products but also through context. Detaching traditions from the spaces in which they emerge disrupts their authenticity and integrity; therefore, tangible and intangible elements must be addressed together in conservation strategies (Kuşçuoğlu & Taş, 2017, p. 64).

In Konaklı, the intangible cultural heritage of Salonika immigrants and Pomaks has been identified on the basis of these five domains (Table 1). The tangible heritage elements include the Pomak Houses, the Greek Church, and the Underground City, while the intangible elements comprise oral traditions, handicrafts, performing arts, social practices, and rituals. These components reflect Konaklı's multilayered immigrant identity and shared cultural values.

Within oral traditions, language functions both as an independent form of expression and as the carrier of other intangible heritage elements such as ceremonies, folktales, prayers, and music. Pomak language (a dialect of Bulgarian) is distinguished through folktales, legends, lullabies, manis, prayers, and nickname-giving practices, as well as through its unique linguistic structure (for example, the use of the suffix *-ma*, the absence of the letter *h* at the beginning of words, and the dominance of the letter *r*). Despite digitalization, Pomak language is under threat of extinction (Poyraz, 2019).

The rich handicraft tradition of Pomaks and immigrants includes a wide range of traditional woven products such as mintan, headscarf (karpa), entari, fistan, ferace, saya, bedding and yüklük covers, floor textiles, prayer rugs, cacala, runners, pillows, tablecloths, Pomak cloth, bundles (bohça), saddlebags (heybe), waistbands (uçkur), and aprons (Table 1; Fig. 11). These products play an important role not only in daily life but also in weddings, engagements, and other ceremonies. In particular, needle lace worked on the edges of peşkir cloths constitutes indispensable ornaments of engagement bundles in Konaklı. Kiçona kilims and mekik (weft shuttle) lace formerly symbolized women's skill, while knitting, slipper and sock making, and bead-sequin embroidery are also widespread. Wool spinning is referred to as "predene" by Pomaks and "kirmen spinning" by immigrants. These handicrafts play a significant role in maintaining social belonging and cultural identity; today, women sustain the culture while generating income through needle lace and immigrant-style slippers. Pomaks wear layered woolen garments against harsh climatic conditions and prefer dark and vivid colors, while women's clothing is made of cotton, wool, or aba fabrics and decorated with beads, sequins, and plain-weave techniques (Başaran, 1996, pp. 50-51).

Figure 11

“Saya,” the Outer Garment of Immigrant Women in Konaklı; Right: Front View, Left: Rear View / *Konaklı’daki Göçmen Kadınların Giydiği Dış Giysi “Saya”; Sağda: Önden Görünüm, Solda: Arkadan Görünüm*

The performance arts of the Pomak and immigrant communities include folk songs (pesna), immigrant ballads, and tambourine (def) playing, which occupy a central place (Table 1). The ability to sing folk songs is developed from childhood, and lived experiences and emotions are reflected in these songs, through which collective memory is transmitted via oral culture (Zafer, 2001, p. 570).

Social practices, rituals, and festivals are highly diverse within Pomak and immigrant culture (Table 1). Bocuk Night, Mantufar çıkarma, Sedenka, Hıdırellez, religious holidays, birth and death ceremonies, circumcision and wedding traditions, superstitious beliefs, folk medicine, and food culture constitute the main components of this diversity. Bocuk Night is a ritual celebrated by Pomaks at the beginning of winter; cold weather and frozen waters are associated with the year’s fertility. Wishes for magic, abundance, and prosperity, together with entertainment and social solidarity, come to the fore in this ritual (Güzel & Akyurt Kurnaz, 2023, p. 202; Özcan, 2013, p. 69-71). Sedenka is a cultural gathering where women engage in handicrafts and strengthen neighborhood relations (Özcan, 2013, p. 72-73). During Hıdırellez, rituals associated with health, healing, abundance, and good fortune are performed.

Mantufar çıkarma is an important ritual performed by women on 24 March to celebrate the arrival of spring (Örnek, 2022, p. 119). Also known as mantuvar in Anatolia and the Balkans, this practice functions as a wish-making game similar to Hıdırellez (Aktürk, 2014, pp. 71-72). The ritual begins when a previously appointed person collects the women’s personal items. On the following day, women of Selanik immigrant origin wear their traditional clothes, braid their hair, and adorn themselves. The collected items and newly bloomed spring flowers are placed into a clay jar filled with water. Women gather at a designated place in the village, link arms, sing folk songs, and dance. Items are drawn one by one from the jar, and a *mani* (rhymed verse) is recited for the owner. The ritual continues throughout the day with games and entertainment, reinforcing social bonds among women. Within the intangible cultural heritage of Selanik immigrants,

another ritual called “dernek” holds a special place. Symbolizing the arrival of spring and the new year, this celebration begins early in the morning with boiling eggs in onion skins. With competitions, games, and courtship and mate-selection rituals for young people, it takes the form of a local festival that strengthens community solidarity. Today in Konaklı, this tradition survives only in the memory of second-generation exchange migrants, thus representing a form of cultural continuity embedded in place.

For Pomak Turks, religious holidays hold an important place in social life; greeting and hosting guests are among the fundamental rituals of social attachment (Ergene, 2015, pp. 47-48). They are equally significant for immigrants in terms of cultural identity and solidarity. On the eve of the holiday, no work is done, and cemetery visits are made after the afternoon prayer. On these days, Selanik *kapama* bread and Bulgarian *kolacı* are baked and consumed on the morning of the holiday. On the evening of the eve, children go door to door in the tradition known as *şivri gezme*, collecting pastries, candy, and money while loudly chanting: “Şivri şivri şişirtme, yalı börek pişirtme, vermeyenin tavuklarını tilkiler yesin.” This tradition both enhances children’s holiday joy and strengthens social solidarity. On the first evening of the holiday, married women visit their natal families for a *ziyafet*, meaning a banquet invitation (Niğde Konaklı Belediyesi, 2025).

Circumcision and wedding ceremonies among Pomaks and Selanik immigrants are traditional events that include numerous rituals and occupy an important place in social life. In both communities, consanguineous marriages are not preferred. The ritual of asking for a bride is completed in three stages, and the groom does not participate in these ceremonies (Kırtıl, 2019, p. 204).

The promise ceremony (söz kesme) constitutes the first official step of the marriage process, during which the groom’s family sends gifts such as a headscarf, gold, or a ring to the bride’s family and thus declares the girl “promised.” The purpose of this practice is to prevent the girl from marrying someone else and to establish a bond between the families (Zafer, 2001, p. 572). The tradition of *peşkir alma* (receiving embroidered towels) holds an important place in engagements and weddings; the bride’s family sends decorated *peşkir* to the groom’s side as a message of goodwill and commitment. The family receiving the *peşkir* is then visited by townspeople, thereby reinforcing the tradition socially. At weddings, Selanik immigrants use three different local costumes: *üç etek* during the daytime, *köylü biçimi* on the henna night, and *don yelek* during the groom’s shaving ceremony. Today these costumes have largely been replaced by a single outfit; however, *don yelek* is still recognized in the town as an important local garment with its distinctive design and cultural significance. Many rituals such as engagement, *sini*, *mendil alma*, finding money in baklava, and taking the bride’s chest key are performed at weddings; therefore, the ceremonies last for an extended period. After the wedding, the newly married couple is successively invited to banquets (*ziyafet*) by relatives.

Birth rituals hold an important place in Pomak and immigrant communities. Women who wish to have children use traditional remedies, and making vows (*adak*) is common (Mertol et al., 2021, p. 901). For women who cannot conceive, a healing ritual of passing through a holed stone is practiced; in Konaklı this is performed by passing through the narrow gap between two large stones next to “Gölcük Suyu.” Various rituals are applied during periods such as predicting the baby’s gender, naming, the fortieth day (*kırk çıkarma*), teething, the six-month henna ceremony, and the first walking of the child (Mertol et al., 2021, pp. 901-905). Prayers are recited for the baby’s health, and protective practices against the evil eye are performed. During the postpartum period, beliefs and protective practices against evil spirits such as *al karısı*, *karabasan*, and *al basma* continue (Özcan, 2013, p. 73).

Death rituals are practiced similarly in both communities. No food is cooked in the house of the deceased; neighbors bring meals. On the 7th, 40th, and 52nd days after death, the Qur’an is recited, a *mevlid* is held, and food is distributed. On the seventh day, distributing halva is common. In addition, a chair covered with a towel is placed at the door of the deceased’s house. These rituals are performed to show respect to the deceased, to ensure the peace of the soul, and to strengthen social solidarity (Özcan, 2013, p. 74).

Among Pomaks and immigrants, the rain prayer performed for abundance and prosperity during drought periods is an important ritual. In Konaklı Town, the ceremony, usually held in May, is carried out by collectively cooking and consuming meals prepared with the material and moral contributions of the community. This ritual both ensures harmony with nature and reinforces social solidarity.

In Pomak and immigrant communities, there are numerous superstitions shaping daily life, health, fertility, and protection. These beliefs consist of a combination of Islam and ancient Turkic, animist, and regional folk beliefs carried from the Balkans to Anatolia. Folk medicine includes natural plants, medicinal herbs, prayers, and magical practices transmitted from generation to generation. The ritual of *göz kapama*, still practiced in the town, aims to protect against the evil eye and harmful influences.

The culinary culture of the Pomak and immigrant communities living in Konaklı Town is rich and constitutes an important part of intangible cultural heritage (Table 2). Various soups (*düğün-göçe, ovmaç, tarhana, tavşan, kesme, tranu*, etc.), pastries and pies (*kombarnik, bide-pita, nohutlu ekmek, kartina, cornbread, pita, Pomak böreği, kol böreği, çarşaf böreği*, etc.), desserts (*un helvası, hoşaf, baklava, pumpkin and black-squash desserts, hoşmerim, adım çöreği, sweet gözleme*), snacks (*kaygana, kupriva, popara, kobelek*), and distinctive dishes (*kapama, keşkek, tutmaç, softulu*, etc.) reflect this diversity (Table 2). Food culture does not merely satisfy biological needs; it plays a central role in transmitting cultural knowledge, language, collective memory, belonging, and identity. In migrant communities, food is an important tool for preserving and reconstructing the cultural memory of the places of origin. Foods whose preparation, presentation, and consumption are ritualized nourish collective memory. In particular, dish names, cooking techniques, and local terms make the community's identity visible and support cultural continuity. For example, immigrants call their bread "Selanik bread," thereby keeping the place they came from alive in their memory. In Pomak society, dish names such as *kapama, kaçamak*, and *düğün-göçe soup* are symbolic in the intergenerational transmission of linguistic and cultural memory (Örnek, 2023, p. 156).

In immigrant and Pomak communities, the folk calendar is connected to nature and agriculture. The year is divided into Kasım Days (8 November-5 May) and Hızır Days (6 May-7 November). The arrival of spring is explained through the falling of the *cemres* (to the air on 20 February, to the water on 26-27 February, and to the soil on 4-5 March). However, the days known as *Mart Dokuzu, Dokuzun Dokuzu, Mart Otuzu, April Beşi, Aprilin Beşinin Beşi*, and *Sitte-i Sevr* are associated with the risk of cold and storms. Hıdrellez on 6 May is celebrated as the definitive arrival of spring (Table 1).

Konaklı Town is characterized by a multilayered cultural structure formed through marriages between Selanik, Bulgarian, and Romanian immigrants and the local population. The food cultures, languages, rituals, and spatial production practices of different communities have developed through mutual interaction; this is reflected in both the tangible and intangible cultural heritage of the town. As stated in Örnek's study, differences in the preparation of *keşkek* reveal cultural boundaries and interaction: while Selanik immigrants prepare *keşkek* only with wheat and milk, Romanian immigrants add chicken; today, chicken *keşkek* has become a heritage element representing the transformation of culinary culture through shared living (Örnek, 2020, pp. 134-135). Similarly, potato production, referred to by Pomaks as *kumpir* and long practiced by Selanik immigrants, demonstrates the continuity of agricultural heritage. In addition, the sharing of meals at round floor tables and the indispensable presence of soup and potatoes at meals in both communities (Çavuşoğlu, 1993, p. 165) indicate that collective memory and everyday life practices are sustained within the context of intangible cultural heritage.

This rich heritage in Konaklı Town reveals the holistic cultural identity of Pomaks and Selanik immigrants, encompassing not only their architectural character but also language, culinary culture, rituals, and handicrafts. Therefore, conservation approaches must be based on holistic methods that address both tangible and intangible heritage elements together.

Table 1

Tangible and Intangible Cultural Heritage Elements of Konaklı Town (Başaran, 1999; Özcan, 2013; Örnek, 2022; Niğde Konaklı Belediyesi, 2025; Authors' Personal Observations¹) / *Konaklı Kasabasının Somut ve Somut Olmayan Miras Unsurları* (Başaran, 1999; Özcan, 2013; Örnek, 2022; Niğde Konaklı Belediyesi, 2025; Yazarların Kişisel Gözlemleri)

Tangible Cultural Heritage	Intangible Cultural Heritage
- Konaklı Pomak Houses - Konaklı Greek (Rum) Church - Konaklı Underground City	1. Oral traditions and expressions - Pomak language (a dialect of Bulgarian) - Pomak and immigrant tales, legends, and prayers - Lullabies and folk verses (manis) - Nicknaming, coinage of words, and abbreviation of some words among Pomaks and immigrants - Use of the suffix “-ma” in sentences among Pomaks and immigrants - non-use of the letter “h” at the beginning of words - Dominant use of the letter “r”
	2. Tradition of handicrafts - Pomak and immigrant hand-woven textiles - Traditional every day and wedding costumes - Pomak and immigrant peşkir (embroidered towels) - Embroidery - Kıçona rugs - Immigrant needle lace (oya) - Pomak and immigrant knitted works - Immigrant slippers (patığı) and socks - Sequin and bead embroidery and sewing - Shuttle (mekik / atkaçe) lace - Spindle spinning (kirmen), distaff (furka), predene
	3. Performing arts - Pesna (Pomak folk songs) - Immigrant folk songs - Playing the tambourine (def)
	4. Social practices, rituals, and festivals - Bocuk Night - Mantufar Ritual - Sedenka - Hıdırellez - Dernek - Religious holidays (bayrams) - Rain prayer - Birth rituals - Death rituals - Circumcision and wedding traditions - Superstitions - Folk medicine - Food and beverage culture (Table 2)
	5. Knowledge and practices concerning nature and the universe - Agriculture - Animal husbandry - Weather knowledge - Nature-based calendar

¹ The authors of this study Efe Yavaşcan and Uğurlu were born and raised in Konaklı Town, and grew up within the immigrant culture alongside their family elders who migrated from Thessaloniki. In this context, they were in direct contact with these culinary traditions, daily practices, rituals, and social values, and witnessed firsthand both oral transmissions and practical experiences.

Table 2

Local Dishes of the Immigrant and Pomak Cuisine in Konaklı Town (Özcan, 2013, p. 79; Güzel & Akyurt Kurnaz, 2023, p. 211; Örnek, 2023, pp. 159–163; Çetinbaş, 2025, pp. 57–65; Niğde Konaklı Belediyesi, 2025; Authors' personal observations) / *Konaklı Kasabasında Göçmen ve Pomak Mutfağına Özgü Yerel Yemekler* (Özcan, 2013, s. 79; Güzel & Akyurt Kurnaz, 2023, s. 211; Örnek, 2023, ss. 159–163; Çetinbaş, 2025, ss. 57–65; Niğde Konaklı Belediyesi, 2025; Yazarların Kişisel Gözlemleri)

Main and Traditional Dishes	Soups	Breads – Pastries – Dough Products	Desserts	Side Dishes and Snacks
- Örfene / Erfene (slow-cooked small ruminant shared communally) - Kapama (rice dish with meat or chicken, cooked in a covered pan – ceremonial dish) - Nohut kapama (chickpeas fried in the kapama method) - Keşkek - Tutmaç (yogurted cut-dough dish) - Papuda (dried black-eyed pea dish) - Listo (dumplings / manti) - Şumnu (chicken and corn dish) - Sarma (sarmi, sarmoa) - Tapkana çuşka (red peppers stuffed with beans) - Labada (herb dish) - Softulu (head-meat broth with dough)	- Düğün-göçe soup (meat and legume soup) - Ovmaç–Umaç soup (dough and yogurt soup) - Tarhana soup (milk-based or tomato-paste based) - Rabbit soup - Tranu (wheat and milk soup) - Kesme soup (broth made with finely cut noodles) - Kaşa / Kaşe / Kaşinka / Retka Kaşe / Slatka Kaşe --Kaşinka (cornmeal soup)	- Breads – Pastries – Dough Products - Muhacir bread (Thessaloniki “kapama” bread) - Pomak “kravay”; among - Thessaloniki immigrants “bukimekikra, rufteynu” (chickpea bread) - Corn bread - Pristapalka pastry - Rice börek - Poğaça - Hidrellez börek - Yufka börek - Luçnik (fresh onion pie) - Pita (dough-based, yogurt and buttered dish) - Çarşaf börek - Kol börek - Pomak börek (leek pie) - Gevrekli börek (phyllo, cheese and potato pie) - Kolaç (sesame and black-cumin bread)	- Aşure - Flour halva - Helva (milk-based, semolina) - Höşmerin/ Höşmerim (cheese halva) - Tarayenisa (milk-and-egg pudding) - Compote (Hoşaf) - Baklava - Brakana / Rakana (oil-dough dessert) - Adım çöreği - Gözleme dessert - Tikvenik (pumpkin dessert) - Kara pumpkin dessert (with milk) - Paleze / Palezu (starch-based jelly dessert) -Bulamaç (pudding of milk, flour, egg and sugar)	- Ayran - Urda (fresh cheese) - Pickles - Gölle-göce (boiled corn) - Kavurga (roasted boiled corn, wheat and chickpeas) - Kumpir (potato dish) - Kupriva (nettle dish) - Borani (spinach dish) - Black plum dish - Popara (fried stale bread with sweet or spicy sauce) - Kaygana / Kaygan (fried batter with yogurt or colostrum) - Kobelek (fried dough) - Brekunek (mushroom and flour dish) - Kabalka (yeast dough baked/ fried) - Dızmana - Garlic water

The Strategic Position of Konaklı Town within the Cultural Landscape of Cappadocia

Konaklı Town is not merely a rural settlement located within the administrative boundaries of Niğde Province, but also an important cultural threshold area that must be evaluated within the historical, spatial, and touristic integrity of Cappadocia. The town is located on the southern boundary of Cappadocia, along the Nevşehir, Derinkuyu, Niğde axis, and is in direct spatial relationship with Derinkuyu Underground City, one of the region's strongest tourism attraction centers (Fig. 12). This proximity makes Konaklı not just a peripheral settlement, but an integral component of Cappadocia's multilayered cultural landscape.

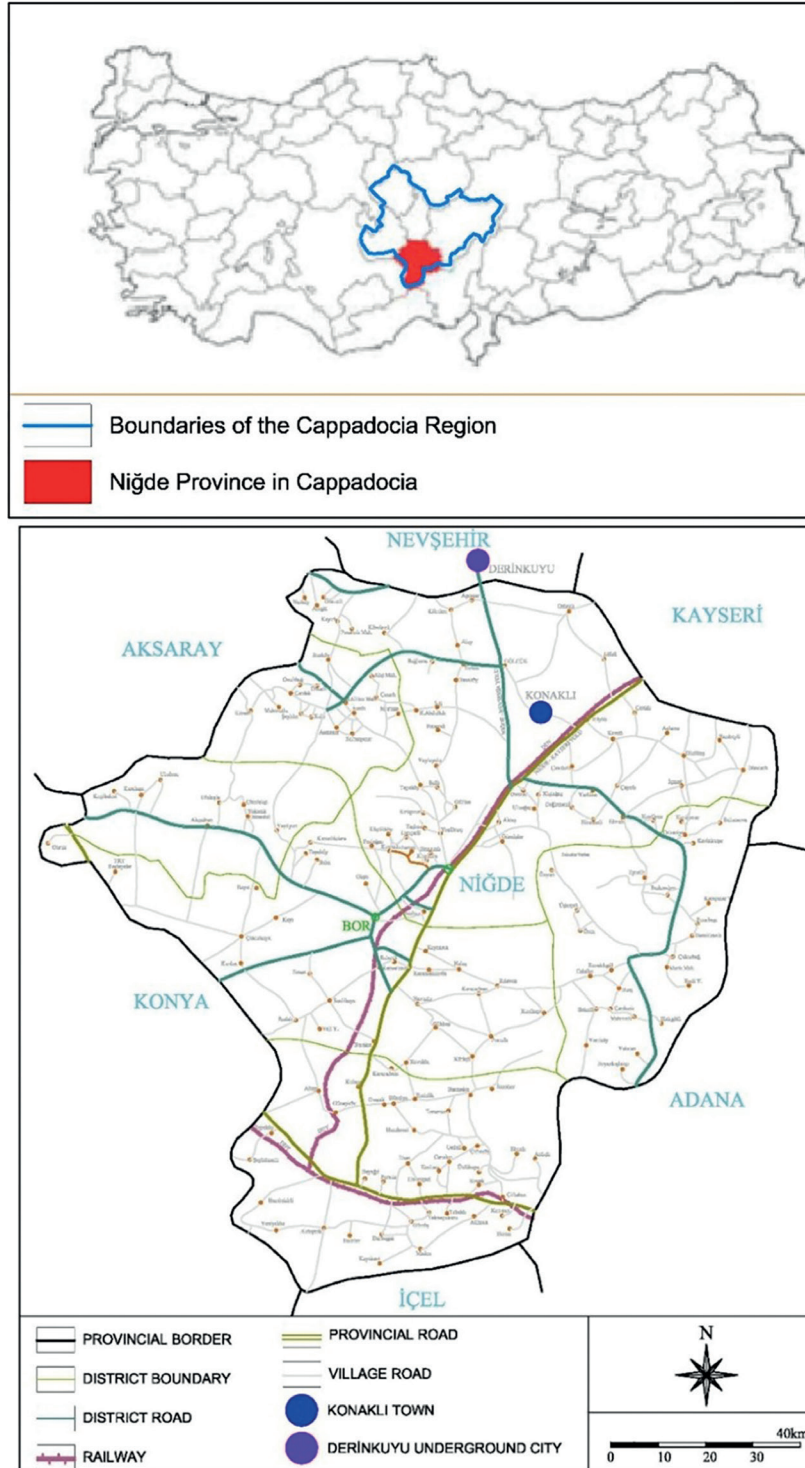

Figure 12

Location of Niğde in Cappadocia and the Location of the Konaklı-Derinkuyu Underground City / *Niğde'nin Kapadokya'daki Konumu ve Konaklı Kasabası'nın ve Derinkuyu Yeraltı Şehri'nin Konumları*

Derinkuyu Underground City is one of the globally recognized archaeological and cultural icons of Cappadocia and attracts hundreds of thousands of visitors to the region every year. Konaklı Town's close proximity to this focal point renders the town a secondary cultural destination that can be directly integrated into the Cappadocia tourism system. This condition enables the Pomak houses and migrant cultural heritage in Konaklı to gain visibility not only at the local scale but also within the broader Cappadocian context (Fig. 12).

Cappadocia tourism has long been structured predominantly around geological formations, rock-cut architecture, and underground cities. However, this approach has largely left the region's living cultural fabric and its migration-shaped rural heritage in the background. The Pomak and Thessaloniki migrant settlement in Konaklı represents one of the rare examples that complete this missing dimension of Cappadocia. Therefore, Konaklı offers a cultural layer interpreted through people, migration, memory, and everyday life, as opposed to Cappadocia's history that is primarily read through stone and rock. An integrated cultural tourism and heritage route to be established between Derinkuyu Underground City and the Pomak houses of Konaklı would enable visitors to experience Cappadocia not only through underground spaces, but also through the everyday culture of the communities that historically inhabited this geography. In this respect, Konaklı can be evaluated as an important stop within Cappadocia's living rural cultural landscape, complementing the historical depth of Derinkuyu with contemporary cultural practices.

This spatial proximity and functional complementarity strengthen the feasibility and regional relevance of the adaptive reuse model proposed for the Konaklı Pomak houses. In this way, Konaklı can be positioned as a distinctive cultural destination integrated into the main tourism axis of Cappadocia, where migrant identity, intangible cultural heritage, and rural architecture are presented together.

Immigrant Pomak Houses: A Holistic Adaptive Reuse Proposal Integrated with Intangible Cultural Heritage

The process of assigning new functions to historic buildings is of critical importance not only for ensuring physical continuity but also for transmitting cultural values and identities to future generations (Yaldız & Asatekin, 2016, pp. 161-162). In adaptive reuse practices, the architectural and technical characteristics of buildings are generally foregrounded; however, their place in social memory, user experiences, and everyday rituals are often neglected. Yet these intangible elements constitute the fundamental components that define a building's cultural identity and sense of place (Mısırlısoy & Günçe, 2016, pp. 91-92).

Within this framework, the Pomak houses in Konaklı represent a multilayered cultural heritage area integrated not only with architectural qualities but also with language, food culture, rituals, handicrafts, and collective memory. The adaptive reuse proposals developed in line with the spatial, typological, and cultural data presented in the Findings section aim not only to ensure the physical conservation of the buildings but also to sustain the intangible cultural heritage that embodies Pomak and immigrant identities. Accordingly, based on the findings presented in Tables 1 and 2, the proposed functions for the Pomak houses and the rationales for selecting these functions are summarized in a holistic framework in Table 3. The selection of two abandoned Pomak houses located in the town center, along the main street, in close proximity to one another and with spacious courtyards as the pilot area supports the feasibility of cultural functions in terms of location, accessibility, and spatial capacity (Fig. 13).

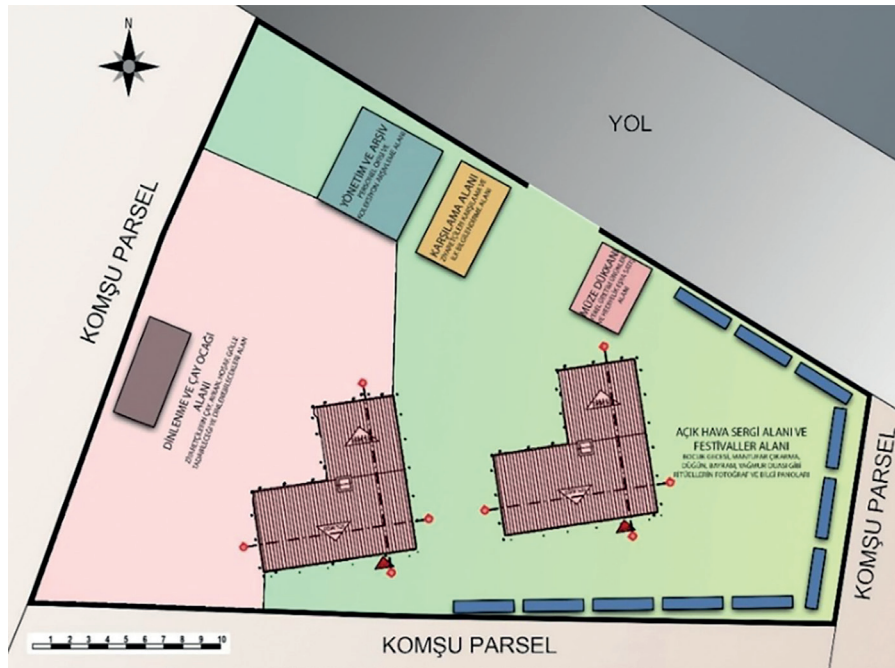
Table 3

Functionalization of Pomak Houses within the Scope of the Holistic Conservation of Tangible and Intangible Heritage and the Reasons for Function Selection / *Somut ve Somut Olmayan Mirasın Bütüncül Korunması Kapsamında Pomak Evlerinin Yeniden İşlevlendirilmesi ve İşlev Seçiminin Nedenleri*

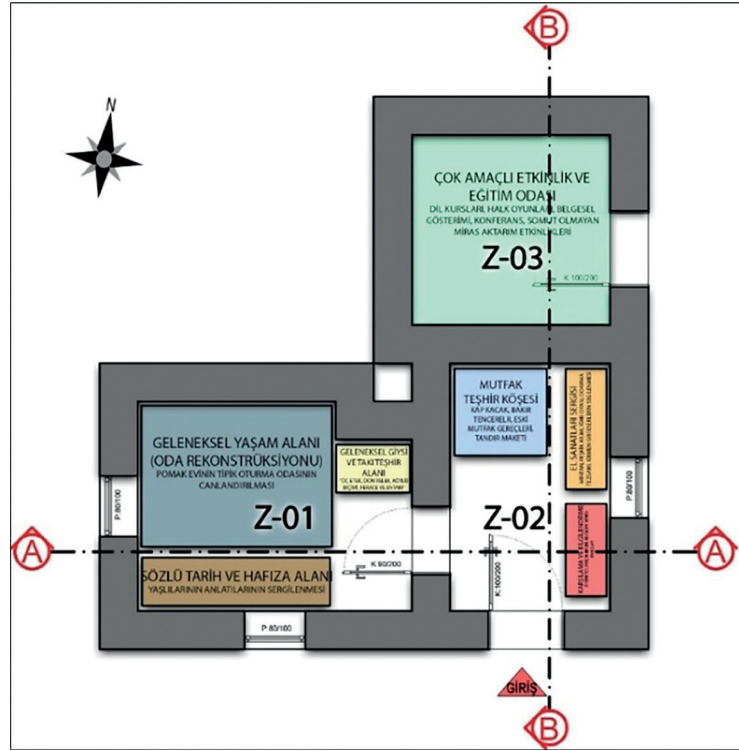
Proposed Functions for Pomak Houses	Definition of the Function	Reasons for Selecting the Function
Pomak and Immigrant Cultural House and Museum	A center where the oral traditions, handicrafts, and rituals of Pomaks and immigrants are exhibited and where educational activities are conducted.	To strengthen cultural memory, make cultural identity visible, and transmit intangible heritage to future generations through education.
Pomak-Immigrant Culinary Experience Center	A culinary experience space where traditional dishes are prepared and presented together with their associated rituals.	To preserve traditional culinary culture that is under the threat of disappearance, to stimulate tourism, and to support cultural transmission.
Immigrant Local Production and Sales Point	A venue for the production, exhibition, and sale of handicrafts, food, and textile products.	To safeguard and promote cultural products and to provide economic benefits for the local community.

Pomak and Immigrant Cultural House and Museum

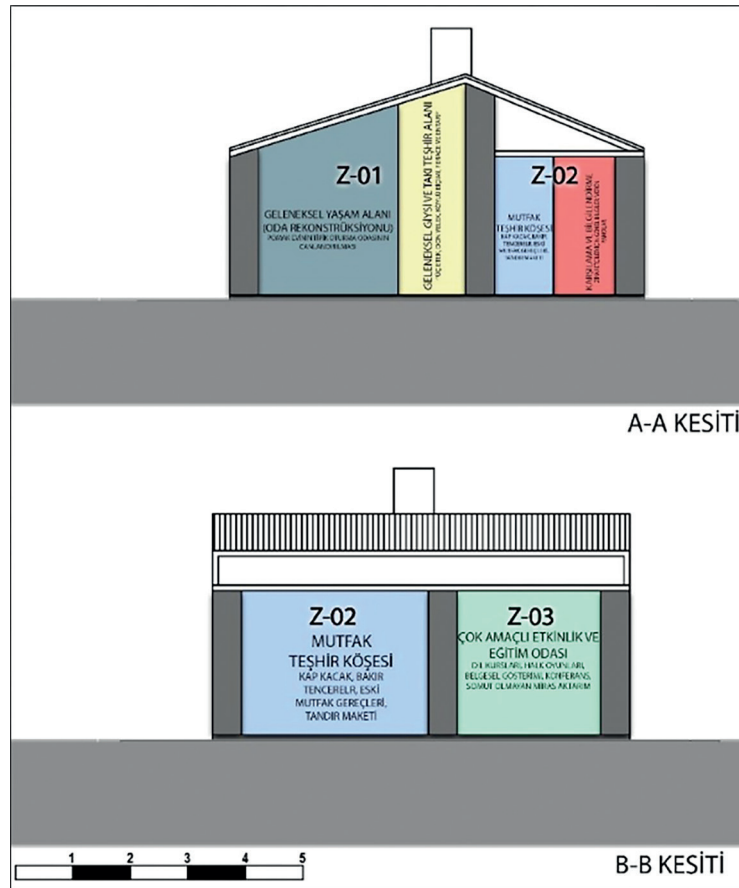
The Pomak and Immigrant Cultural House and Museum aims to present the region's multilayered cultural heritage in a holistic and multifunctional manner. Visitors are directed in the reception and information area, while elderly narratives are conveyed in the oral history room through audio and visual recordings. The main hall is arranged as a living room, kitchen, and bedroom with traditional furniture and household items, and exhibition areas are created for handicrafts, clothing, rituals, and festival representations. The multipurpose hall serves educational and cultural activities, while the kitchen exhibition is dedicated to the transmission of traditional culinary culture. The courtyard accommodates reception, resting areas, a tea house, administrative units, an archive, a museum shop, and open-air exhibitions, thereby ensuring the continuity of rituals and social practices within the spatial setting (Fig. 13–15).

Figure 13

Schematic Representation of the Site Plan and Functional Layout Proposal for the Pomak and Immigrant Cultural House and Museum / *Pomak ve Göçmen Kültür Evi ve Müzesi İçin Vaziyet Planı ve Yerleşim Önerisinin Şematik Gösterimi*

Figure 14

Schematic Representation of the Ground Floor Adaptive Reuse Proposal for the Pomak and Immigrant Cultural House and Museum / *Pomak ve Göçmen Kültür Evi ve Müzesi İçin Zemin Katın Yeniden Kullanım Önerisinin Şematik Gösterimi*

Figure 15

Schematic Representation of the A-A and B-B Sections of the Adaptive Reuse Proposal for the Pomak and Immigrant Cultural House and Museum / *Pomak ve Göçmen Kültür Evi ve Müzesi için A-A ve B-B Kesitlerinin Yeniden Kullanım Önerisinin Şematik Gösterimi*

Pomak–Immigrant Culinary Experience Center

The Pomak–Immigrant Culinary Experience Center begins with an orientation area where visitors are introduced to the culinary culture of the Pomaks and the Thessaloniki immigrants through panels, screens, and brochures. In the *Living Kitchen Workshop*, traditional dishes are prepared using copper cauldrons, stone ovens, and tandoors, while the *Communal Dining Area* offers a collective dining experience around round tables. The *Food Culture Exhibition Area* supports cultural transmission through displays of regional dishes, cooking techniques, and kitchen utensils, whereas the *Product Sales Corner* strengthens economic sustainability by offering women's products such as noodles, tarhana, and jams. The *Event and Training Hall* is allocated for workshops, documentaries, and talks, and the *Rest and Tasting Corner* is dedicated to beverages and snacks specific to Pomak cuisine. This spatial organization integrates the conservation of the building with local participation and the preservation of cultural memory (Fig. 16, 17).

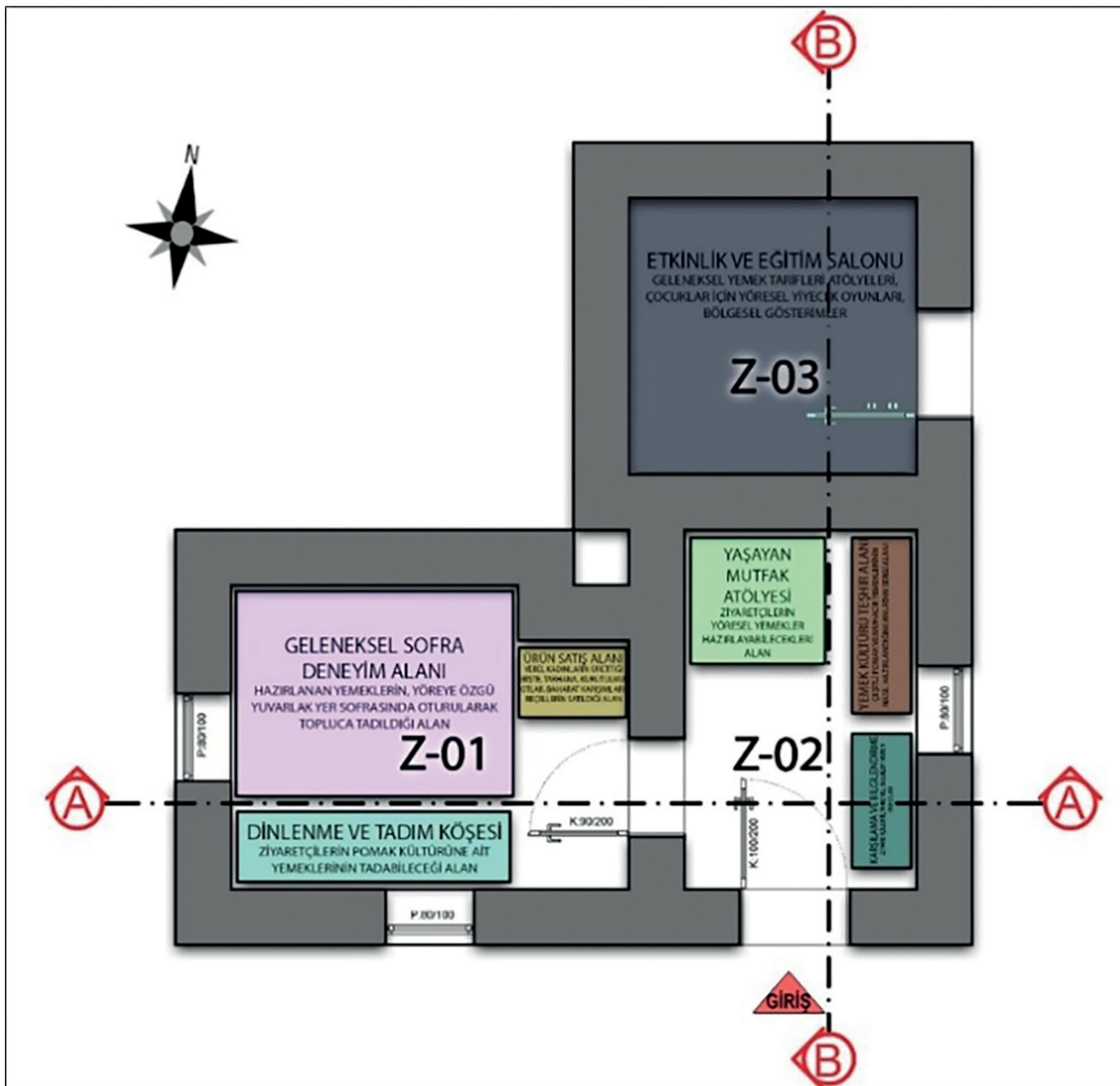

Figure 16

Schematic Representation of the Ground-Floor Adaptive Reuse Proposal for the Pomak–Immigrant Culinary Experience Center / Pomak–Göçmen Mutfak Deneyimi Merkezi İçin Önerilen Yeniden İşlevlendirmenin Zemin Kat Planında Şematik Gösterimi

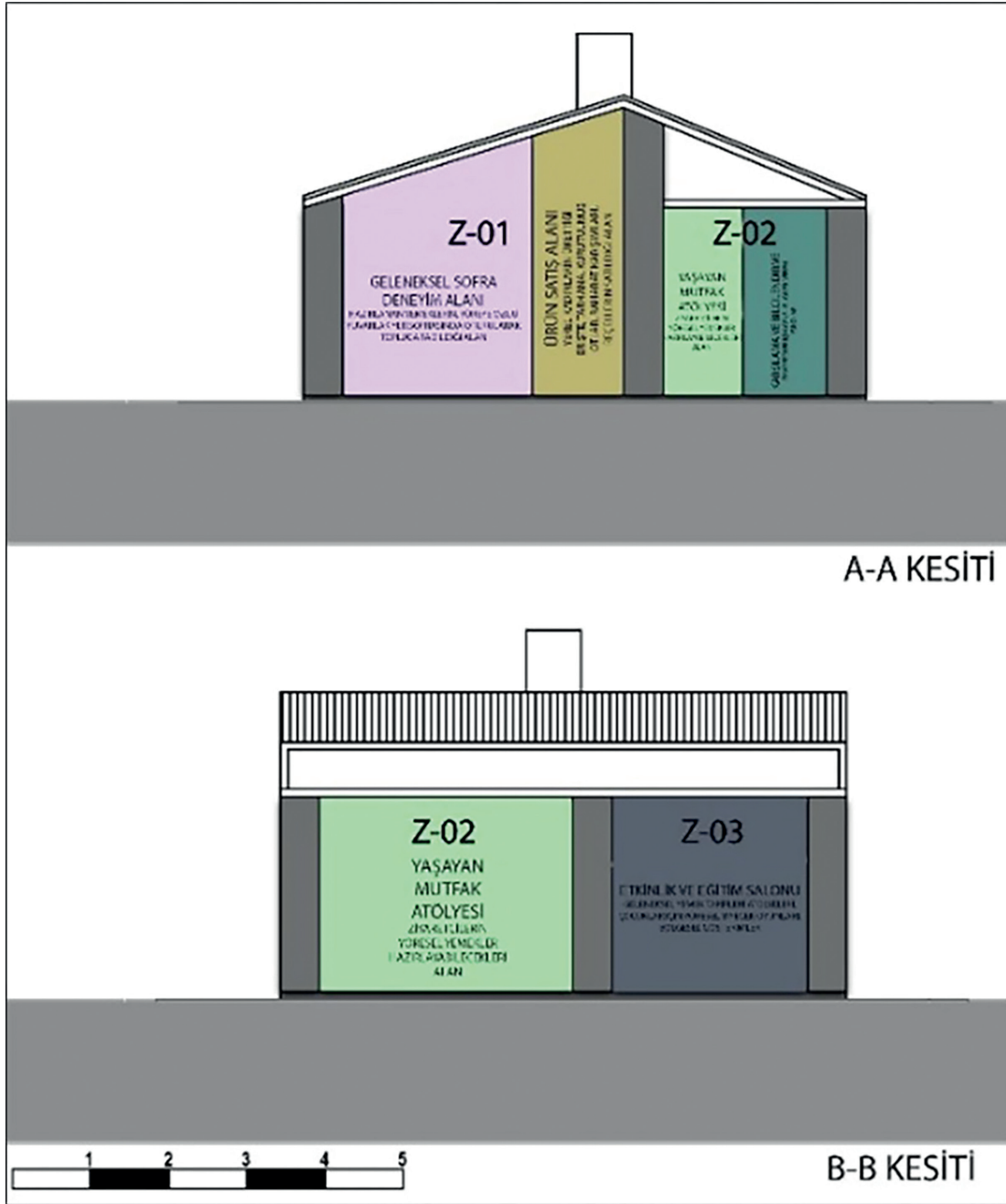
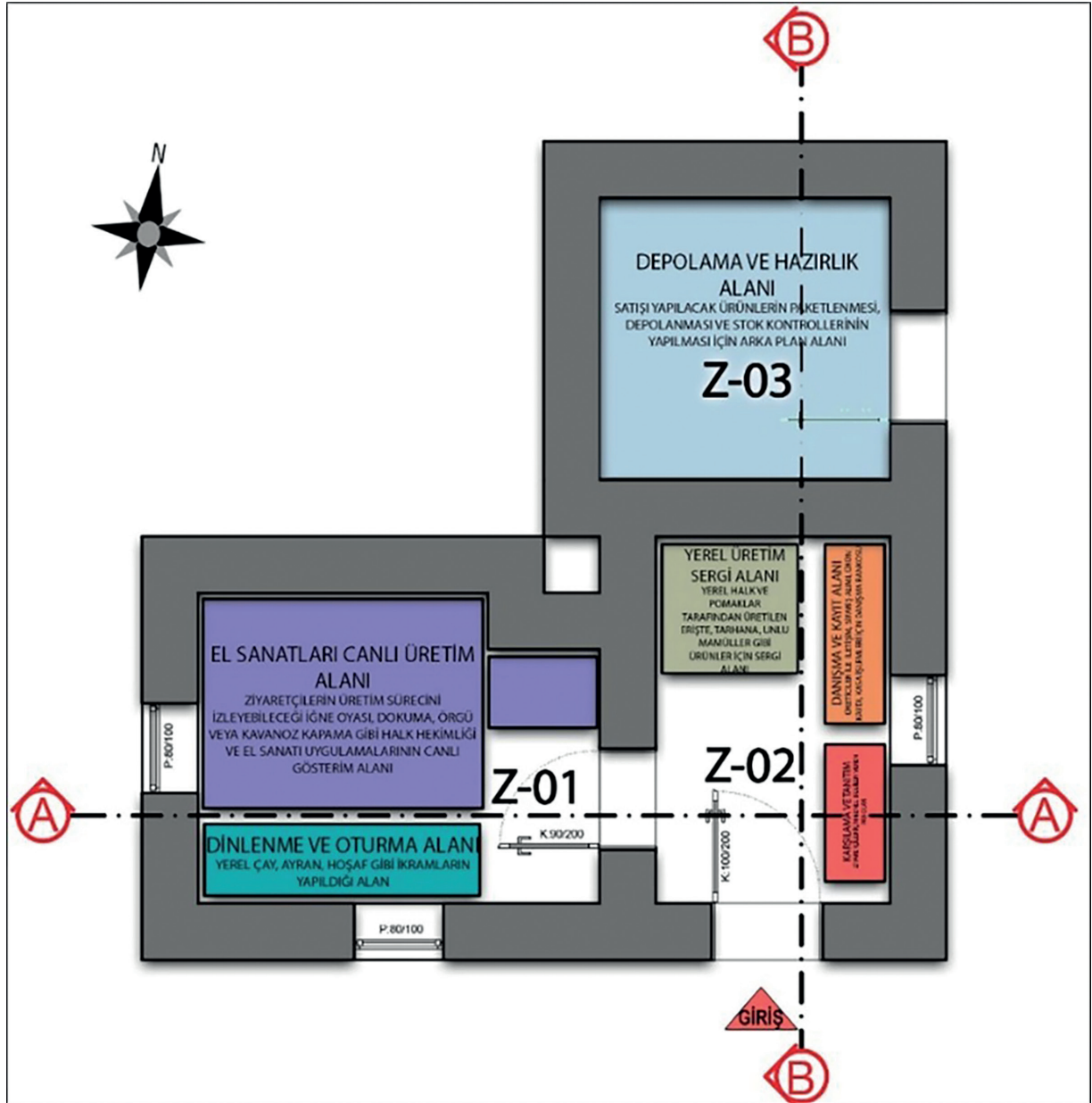

Figure 17

Schematic Representation of the A-A and B-B Sections of the Adaptive Reuse Proposal for the Pomak-Immigrant Culinary Experience Center / *Pomak-Göçmen Mutfak Deneyimi Merkezi İçin Önerilen Yeniden İşlevlendirmenin A-A ve B-B Kesitlerinde Şematik Gösterimi*

Immigrant Local Production and Sales Point

The Immigrant Local Production and Sales Point begins with an entrance area that welcomes visitors through information panels, audio-visual presentations, and short films. In the exhibition and sales section, products such as noodles, jams, knitted socks, and needle lace produced by Pomak and Thessaloniki immigrant women are presented together with their production stories. In the Live Handicrafts Production Corner, weaving, knitting, and needle-lace making are demonstrated in practice, enabling visitor participation. The storage area ensures the hygienic preservation of products, while the information desk organizes orders and records. The seating area creates an environment that encourages cultural interaction through local refreshments. This spatial configuration presents a sustainable conservation model that integrates economic benefit with cultural transmission and community participation (Fig. 18, 19).

Figure 18

Schematic Representation of the Ground Floor Adaptive Reuse Proposal for the Immigrant Local Production and Sales Point / Göçmen Yerel Üretim ve Satış Noktası İçin Yeniden İşlevlendirme Önerisinin Zemin Kat Planında Şematik Gösterimi

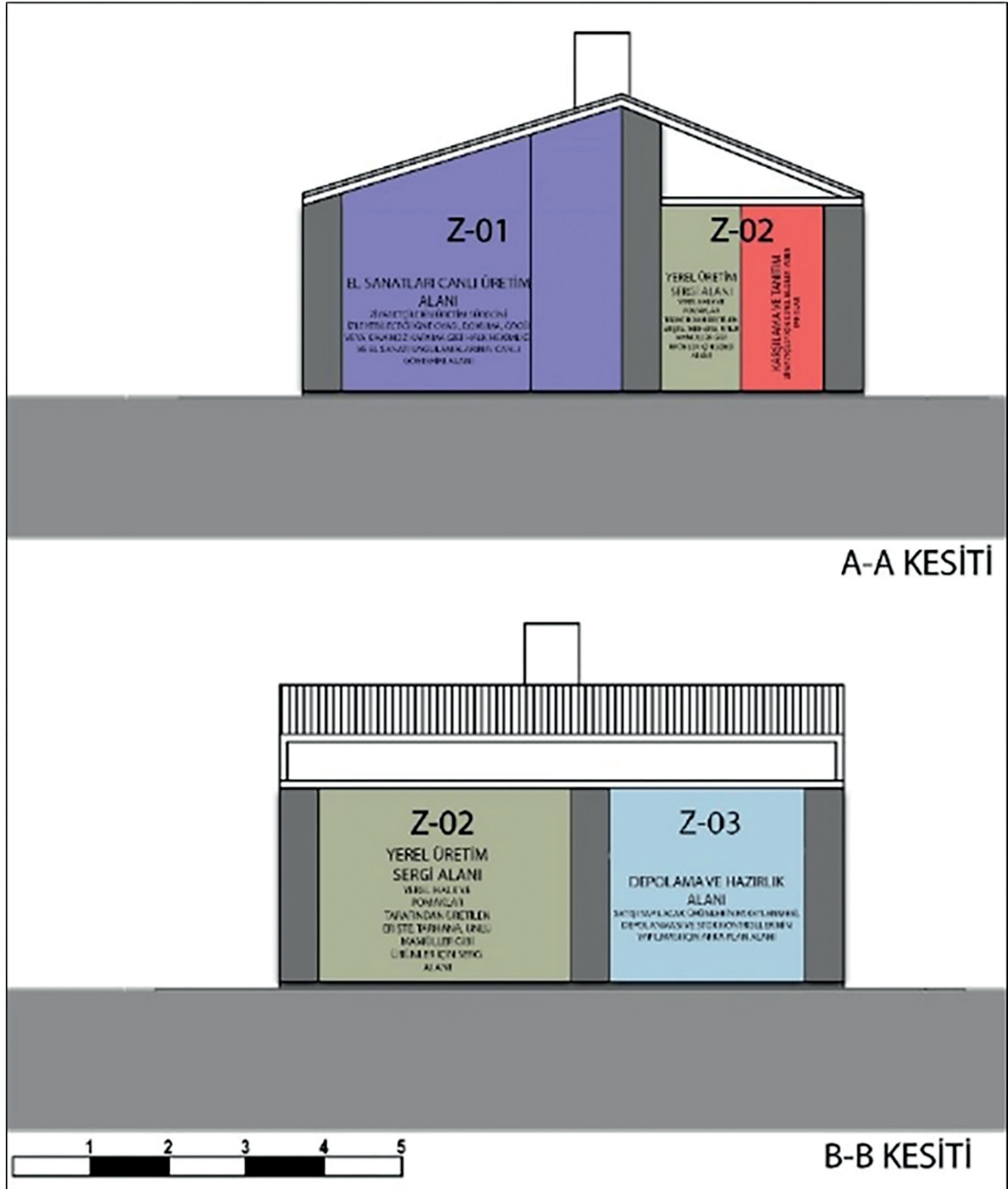

Figure 19

Schematic Representation of the A-A and B-B Sections of the Adaptive Reuse Proposal for the Immigrant Local Production and Sales Point / *Göçmen Yerel Üretim ve Satış Noktası İçin Yeniden İşlevlendirme Önerisinin A-A ve B-B Kesitlerinde Şematik Gösterimi*

Conclusions

Konaklı Town exhibits a multilayered migrant identity shaped by successive waves of population movement and represents a distinctive rural cultural landscape produced through the coexistence of Balkan immigrants and Pomak communities. This demographic diversity has generated a complex heritage structure embedded in the town's collective memory, reflected not only in the tangible architectural fabric but also in intangible elements such as language, culinary traditions, rituals, and social practices. In this respect, Konaklı constitutes a significant case for understanding how migrant-origin cultural heritage is formed and sustained at the rural scale in Anatolia.

The Pomak houses should be interpreted not merely as stone-built dwellings but as cultural carriers historically integrated with everyday life, production patterns, family organization, and ritual practices of the Pomak community. As a result of demographic change and the gradual departure of Pomak households, many of these structures have lost their original functions; while some survive as storage spaces or secondary residences, a considerable number remain abandoned and have entered advanced processes of physical deterioration. This situation leads not only to the degradation of architectural fabric but also to the accelerated erosion of the intangible cultural heritage associated with these buildings. The decline of the second generation of exchange migrants further intensifies the risk of losing the social bearers of this cultural memory. Accordingly, the study underlines the necessity of conservation strategies that extend beyond the building scale and incorporate community-based and culturally embedded dimensions.

Within this framework, the proposed adaptive reuse functions namely the Pomak and Immigrant Cultural House and Museum, the Pomak-Immigrant Culinary Experience Center, and the Immigrant Local Production and Sales Point are presented as spatial instruments through which holistic conservation principles may be operationalized. These functions aim not only to support the physical safeguarding of the buildings but also to enable the continuation of intangible heritage elements such as language, culinary practices, handicrafts, and social rituals as living traditions. The selection of a group of abandoned Pomak houses located along the main street of the town as a pilot intervention zone increases the spatial coherence and potential public visibility of the proposed model.

Konaklı's proximity to the Nevşehir-Derinkuyu Underground City, one of the major nodes within the Cappadocia tourism system, constitutes an important regional advantage for integrating the settlement into existing cultural tourism routes. Cappadocia's high visitor numbers, heritage-based tourism infrastructure, and international recognition may facilitate the wider visibility of Konaklı's Pomak houses and migrant culture. In this respect, the study suggests that Konaklı could be evaluated as a complementary rural destination within the broader Cappadocia tourism corridor.

Local community participation emerges as a critical component for the long-term viability of the proposed approach. The involvement of residents in museum operations, culinary activities, and production-sales units, together with the sharing of household objects, clothing, handicrafts, and oral histories, is expected to contribute to both cultural continuity and local economic sustainability. Such participatory structures help prevent the reduction of heritage to a purely touristic object and instead support the reinforcement of local identity and sense of belonging.

At the implementation stage, technical and financial assistance that may be provided by national and international institutions such as the Ministry of Culture and Tourism, the General Directorate of Foundations, municipalities, and universities, as well as UNESCO, Europa Nostra, EU Creative Europe, and the World Monuments Fund could support restoration works and the systematic documentation and transmission of intangible cultural heritage.

In conclusion, the holistic, community-based, and rural tourism-oriented conservation framework developed for the Pomak houses of Konaklı is presented not solely as a site-specific proposal but as a reference model that may inform future interventions in Cappadocia and comparable regions characterized by migrant-origin rural heritage. By addressing architectural fabric and living cultural practices together, the study contributes to emerging conservation paradigms that emphasize integrated, socially grounded, and sustainable heritage management strategies.

In addition to its site-specific findings, this study contributes to the literature on rural heritage conservation and rural tourism by addressing a gap in both Turkish and international scholarship, where migrant-built rural settlements are rarely examined together with their living cultural practices. By focusing on the Pomak houses of Konaklı, the research moves beyond typological architectural documentation and integrates spatial analysis with ethnographic data on language, rituals, food culture, and everyday life, thereby operationalizing

the conceptual relationship between tangible and intangible heritage emphasized in UNESCO's 1972 and 2003 Conventions and subsequent international frameworks. Moreover, the community-based and tourism-oriented adaptive reuse model proposed in this study structured around cultural, culinary, and local production functions advances existing discussions on rural conservation by demonstrating how architectural heritage can be reactivated through intangible cultural practices while strengthening local participation and economic sustainability. By positioning Konaklı within the wider Cappadocia tourism system rather than treating it as an isolated case, the research further contributes to regional-scale heritage planning approaches and offers a transferable analytical and methodological reference for future studies on migrant-origin rural settlements in Anatolia and comparable geographies, supporting integrated strategies that reconcile architectural preservation, community engagement, and sustainable rural development.

Despite the significant potentials outlined in this study, it is essential to critically acknowledge several limitations and risks. The integration of rural tourism into heritage conservation processes may lead to the commodification of cultural values, where traditions, rituals, and everyday practices risk being transformed into staged or consumable experiences for visitors. Such processes may weaken the authenticity of intangible cultural heritage and alter its meaning within the local community. In addition, increased tourism pressure particularly due to Konaklı's proximity to the Cappadocia tourism region may generate challenges related to carrying capacity, environmental impact, and spatial transformation, potentially disrupting the rural character of the settlement. From a socio-economic perspective, unequal distribution of tourism-related benefits and the possible exclusion of certain local groups also constitute potential risks. Furthermore, the proposed model relies heavily on sustained community participation and institutional support; therefore, its long-term viability may be constrained by limited financial resources, governance challenges, or declining local engagement. In this regard, future studies should further investigate mechanisms for balancing conservation and development, ensuring community-centered governance, and safeguarding cultural authenticity against market-driven transformations.

References

- Acar Ata, İ. (2023). Niğde göçmen mutfak kültürünün sürdürülebilirliğine yönelik Denece gastronomi evi önerisi. *Premium E-Journal of Social Sciences*, 7(33), 885–901.
- Aksoy, N. A. (2019). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Pomak göçü. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 9(1), 1–12.
- Aktaş, M., & Aktaş, Z. (2025). Kırsal mimari mirasın korunmasında kırsal turizmin rolü: Ayancık ilçesi'ndeki (Sinop) taş örtülü yapılar. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 15(2), 364–378.
- Aktürk, S. (2014). *Türkiye'de Hıdırellez etrafında oluşan folklorik unsurlar üzerine bir inceleme* [Unpublished master's thesis]. İstanbul Üniversitesi.
- Alp, İ. (2012). *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar)*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları.
- Aslan, H. (2020). *Pomak müzik kültürü* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Bademci, F. (2018). *Mevleviliğin somut ve somut olmayan kültürel mirasının bütünlük korunması: Konya örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Başaran, F. N. (1999). Çanakkale ili Biga ilçesindeki Pomak el dokumaları. *Erdem*, 10(28), 49–52.
- Başaran, F. N., & Tipigil Gürcüm, B. (2007). A reflection on Pomak culture in modern-day Turkey: Traditional female clothing and the bride's wedding outfit. *Folklore*, 118(2), 217–228.
- Bourdin, A., Wan, T., & Delbos, P. (2019). Tourism and rural heritage: A win-win relation? The conditions of heritage making in touristic rural regions. *Built Heritage*, 3(2), 24–36. <https://doi.org/10.1186/BF03545725>
- Cerquetti, M., Ferrara, C., Romagnoli, A., & Vagnarelli, G. (2022). Enhancing intangible cultural heritage for sustainable tourism development in rural areas: The case of the Marche food and wine memories project (Italy). *Sustainability*, 14(24), 16893. <https://doi.org/10.3390/su142416893>
- Chantre, B. (1999). Ταξίδι στην Καππαδοκία το 1893 (M. Papadopoulou, Trans.). Trochalia.
- Çapar, G. (2016). Somut olmayan kültürel miras kaynağı olarak yöresel yiyeceklerin turizm endüstrisinde kullanılması [Use of local food as a source of intangible cultural heritage in tourism industry]. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 4, 100. <https://doi.org/10.21325/JOTAGS.2016.25>
- Çavuşoğlu, H. (1993). *Balkanlar'da Pomak Türkleri (tarih ve sosyo-kültürel yapı)*. Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı.
- Çetinbaş, U. (2025). Pomak yemek kültürü. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 57–68.
- Değirmenci, T., & Köşklük Kaya, N. (2020). Somut ve somut olmayan değerler ve bir yerin miras niteliğine katkısı: UNESCO dünya miras alan örnekleri. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 20–34. <https://doi.org/10.21733/ibad.668197>
- Deniz, E. (2019). *Türkiye'ye Pomak göçleri* [Unpublished master's thesis]. İstanbul Üniversitesi.
- Diker, O. (2019). Somut olmayan kültürel miras ile ilişkisi bağlamında etnik turizm. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 671–684. <https://doi.org/10.15869/ITOBIA.531408>
- Ekici, S. E., & Avcıkurt, C. (2023). Evaluation of handicrafts, the intangible cultural heritage elements of Balıkesir, within the scope of rural tourism. *Multidisciplinary Academic Approaches Research*, 3(1), 35–49. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7859683>
- Enk, M. J., Amaral, G. L., Costa e Silva, M. F., Silveira-Lemos, D., Teixeira-Carvalho, A., Martins-Filho, O. A., Correa-Oliveira, R., Gazzinelli, G., Coelho, P. M. Z., & Massara, C. L. (2010). Rural tourism: A risk factor for schistosomiasis transmission in Brazil. *Memórias do Instituto Oswaldo Cruz*, 105(4). <https://doi.org/10.1590/S0074-02762010000400032>
- Ergene, D. (2015). *Türkiye'deki Pomak Türkleri ve sosyo-kültürel uyum süreci* [Unpublished master's thesis]. İstanbul Arel Üniversitesi.
- George, E. W., Mair, H., & Reid, D. G. (2009). *Rural tourism development: Localism and cultural change*. Channel View Publications. <https://doi.org/10.21832/9781845411015>
- Gögebakan, A. Y., & Saban, F. D. (2021). Balkan kültürünün kırsal mimariye yansımaları: Ceyhan Mustafabeyli Köyü örneği. *Çukurova Araştırmaları*, 7(3), 422–438.

- Güzel, Ö., & Akyurt Kurnaz, H. (2023). Anadolu'da kültürel mirasını koruyan Pomaklar: Sosyo-kültürel yaşantıları üzerine bir araştırma. *Milli Folklor*, 18(137), 199–213.
- İleri, C. N., & Kemaloğlu, M. (2013). Bulgar ve Pomak. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(2), 421–431.
- Jayalakshmi, M., & Vijayasree, P. N. (2025). Connecting with tradition: The impact of rural tourism on India's cultural heritage. *International Journal of Latest Technology in Engineering Management & Applied Science*, 14(7), 118–122. <https://doi.org/10.51583/ijltemas.2025.1407000015>
- Kâmil, İ. (2017). Pomak Türklerinin kimlik mücadelesi ve Bulgaristan Komünist Partisi'nin gizli kararları (1948–1984). *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 59, 435–477.
- Kanitz, F. (1882). *Donau-Bulgarien und der Balkan (Vol. II)*. Renger'sche Buchhandlung.
- Karakul, Ö. (2007). Tarihi çevrelerde halk mimarisi: Somut olmayan kültürel mirasın yaşama mekânları. *Milli Folklor*, 19(75), 151–163.
- Kırtıl, M. (2019). Pomaklar üzerine sosyolojik bir araştırma: Kırklareli örneği. *Toplumsal Değişim*, 1, 187–226.
- Koyuncu, A. (2013). Balkan savaşları sırasında Pomakların zorla tanassur edilmesi (1912–1913). *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 33, 139–196.
- Kumar, S., Saxena, S. K., & Kumar, A. (2024). Rural tourism transformative journeys into the heart of the rural heritage. *Deleted Journal*, 3(2), 1–12. <https://doi.org/10.21608/pijth.2024.300153.1015>
- Lane, B., & Kastenholz, E. (2015). Rural tourism: The evolution of practice and research approaches – Towards a new generation concept? *Journal of Sustainable Tourism*, 23(8–9), 1133–1156. <https://doi.org/10.1080/09669582.2015.1083997>
- Mertol, H., Özgür, H., Kaya, N. G., & Urfalıoğlu, M. (2021). Kültürel coğrafya açısından Pomak halk kültüründe doğum öncesi ve doğum sonrası gelenekler ve inanışlar. *19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 895–910.
- Mısırlısoy, D., & Günçe, K. (2016). Adaptive reuse strategies for heritage buildings: A holistic approach. *Sustainable Cities and Society*, 26, 91–98.
- Niğde Konaklı Belediyesi. (2025a). *Konaklı kasabası kültür sayfası*. Retrieved July 10, 2025 from <https://www.nigde-konakli.bel.tr/sehir/kultur/13/>
- Niğde Konaklı Belediyesi. (2025b). *Niğde Konaklı Kasabası resmî web sitesi*. Retrieved July 29, 2025 from <https://www.nigdekonakli.bel.tr/>
- Oğuz, Ö. (2007). Folklor ve kültürel mekân. *Milli Folklor*, 19(76), 30–32.
- Öksüz Kuşçuoğlu, G., & Taş, M. (2017). Sürdürülebilir kültürel miras yönetimi. *Yalvaç Akademi Dergisi*, 2(1), 58–67.
- Örnek, S. (2022). *Niğde ili Selanik muhacirleri mutfak kültüründe kimlik ve bellek üzerine bir çalışma* [Unpublished doctoral thesis]. Gazi Üniversitesi.
- Örnek, S. (2023). Unutmak mümkün mü? Niğdeli Selanik muhacirlerinde yemek, bellek ve kimlik. *Milli Folklor*, 155–167.
- Özcan, S. (2013). *Pomak kimliği*. Ceren Yayıncılık.
- Özlem, K. (2020). Bulgaristan Pomaklarının kimliğinin tarihsel süreç içerisinde dönüşümü ve Bulgaristan'ın Pomak politikaları. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125(246), 167–192.
- Öztürk, N., & Aşçıkoça, H. (2013). Osmaniye beldesi Pomak evleri üzerine çevresel, mekânsal–programatik ve yapısal bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(25), 410–418.
- Pakurar, M., & Oláh, J. (2008). Definition of rural tourism and its characteristics in the Northern Great Plain Region. *Analele Universităţii din Oradea. Fascicula: Ecotoxicologie, Zootehnie şi Tehnologii de Industrie Alimentară*, 7, 777–782.
- Paulino, I., Burgos-Tartera, C., & Aulet, S. (2023). Participatory governance of intangible heritage to develop sustainable rural tourism: The timber-raftsmen of La Pobla de Segur, Spain. *Journal of Heritage Tourism*, 18(6), 710–729. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2023.2235440>
- Pekerşen, Y., & Çalık, İ. (2017). Konya'da keçecilik geleneğinin somut olmayan kültürel miras açısından değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(37), 339–356. <https://doi.org/10.31795/BAUNSOBED.645189>

- Pelin, M. (2021). Edirne’de Pomak doğum adetleri üzerine bir inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 755–770.
- Pelit, E., & Türkoğlu, T. (2019). Somut olmayan kültürel miras değerlerinin turizme yansımaları: Ebru sanatı üzerine bir inceleme. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 101–118. <https://doi.org/10.32572/GUNTAD.463910>
- Perales, R. M. Y. (2002). Rural tourism in the Valencian region: Characteristics of modern rural tourism. *Tourism Management*. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0160738302000257>
- Poyraz, E. (2019). Pomakçadaki Türkçe unsurlar. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 9(15), 167–183.
- Roigé, X., del Mármol, C., & Guil, M. (2019). Los usos del patrimonio inmaterial en la promoción del turismo: El caso del Pirineo catalán. *PASOS. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 17(6), 1113–1126. <https://doi.org/10.25145/J.PASOS.2019.17.077>
- Sert, A. N. (2024). Rural tourism as promoter of rural development: A conceptual overview. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*. <https://doi.org/10.26677/tr1010.2024.1480>
- Shakya, M., & Vagnarelli, G. (2024). Creating value from intangible cultural heritage: The role of innovation for sustainable tourism and regional rural development. *European Journal of Cultural Management and Policy*. <https://doi.org/10.3389/ejcmp.2024.12057>
- Simeanu, C., Andronachi, V.-C., Usturoi, A., Davidescu, M. A., Mintaş, O., Hoha, G. V., & Simeanu, D. (2025). Rural tourism - A factor of sustainable development for the traditional rural area of Bucovina, Romania. *Preprints*. <https://doi.org/10.20944/preprints202503.1052.v1>
- Soykan, F. (2003). Kırsal turizm ve Türkiye turizmi için önemi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 12(1), 1–11.
- Soykök Ede, B. (2025). *Kırsal mimari miras, kırsal turizm ve kırsal kalkınmanın sürdürülebilir bütünleşik yönetimi: İzmit kırsalı* [Unpublished doctoral thesis]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Starčević, K., Vojinović, Ž., & Glavaš, J. (2022). Intangible cultural heritage and their influence on financial results in rural tourism. *Ekonomika poljoprivrede*, 69(2), 483–496. <https://doi.org/10.5937/ekopolj2202483s>
- Tekin Özbek, E., & Öz Çelikbaş, E. (2021). Somut olmayan kültürel miras temalı turistik aktivitelerin terapötik etkisi: Bursa Karagöz Müzesi örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 2723–2736.
- Tola, A., Minga, A., & Muça, E. (2024). Rural tourism: Nurturing prosperity and community resilience. *Edehweis Applied Science and Technology*, 8(3). <https://doi.org/10.55214/25768484.v8i3.968>
- Tovmasyan, G. (2023). Rural tourism and the best tourism villages. *Amberd*, 29–37. https://doi.org/10.52174/2579-2989_2023.6-29
- Tunca, U. D., & Akyüz Levi, E. (2021). Kırsal mirasın korunması ve yerel turizm: Foça, Kozbeyli örneği. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11(3), 503–525. <https://doi.org/10.14230/johut1087>
- Turan, Ö. (1999). Pomaks, their past and present. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 19(1), 69–83.
- Uğurlu, C., & Yavaşcan, E. E. (2025). Anıtsal yapıların sürdürülebilir korunması için işlev araştırması: Kapadokya/Konaklı Rum Kilisesi [Sözlü sunum]. *SETSCI International Conference on Sustainable Architecture, Planning and Design*. Gaziantep, Türkiye.
- UNESCO. (2025). *Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Retrieved July 15, 2025 from <https://ich.unesco.org/en/convention>
- Vardar, S. (2019). Göçün ve belleğin izsürümü: Batı Trakya’dan Kocaeli’ne bir Pomak ailesinin sözlü tarihi. *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi Kültürü Sempozyumu V Bildirileri*, 3, 1535–1557.
- Wang, J., Wang, J., Wen, F., & Fang, D. (2019). Intangible cultural heritage tourism and the improvement of rural environment in China: Value co-creation perspective. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 237(5), 052079. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/237/5/052079>
- Yaldız, E. N., & Asatekin, G. (2016). Anıtsal yapıların kullanım sürecinde değerlendirilmesine yönelik bir model önerisi. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 33(2), 161–182.
- Yazgan, Ş., & Kadanali, E. (2012). Ağrı ilinin kırsal turizm potansiyelinin değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 5–10.
- Yılmaz, E., & Yılmaz, E. E. (2019). The role and importance of rural tourism on the development and promotion of cultural heritage tourism. In *Cultural heritage and tourism development* (pp. 108–126). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-5225-6283-2.CH005>

- Yiğit, E. F. (2016). Pomak halk şarkılarının müziksel analizi. *Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi*, 7, 85–96.
- Zafer, Z. (2001). Pomak Türklerinin nişan ve düğün geleneği. *Erdem*, 13(39), 569–588.
- Zafer, Z. (2020). Türkiye–Bulgaristan ilişkileri bağlamında 1989 öncesi Pomak göçleri. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 4(2), 13–37.
- Zhao, J. (2024). Research on the development and utilization strategies of cultural elements in rural tourism. *International Journal of Education and Humanities*, 12(2), 203–205. <https://doi.org/10.54097/ztmgqk16>

ISSN: 1301-8566

9 771301 856139